

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1960.

4. SZÁM

TARTALMÁBÓL

VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond ifjúkori tanulmányai

EGRI PÉTER: József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai.

SCHWEITZER PÁL: Ady versszerkezeteinek néhány kérdése.

GÁLDI LÁSZLÓ: A finn-ugor népi verselés tipológiai áttekintése. II.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

VITA

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

SZEMLE

BIBLIOGRÁFIA

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET — XLVIII. ÉVF. 1960. 4. SZ. 229—416. LAP. — BUDAPEST, 1960. DEC.

IRODALOMTÖRTÉNET

1960.

4. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Vargha Kálmán</i> : Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai.....	229
<i>Egri Péter</i> : József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai.....	253
<i>Schweitzer Pál</i> : Ady versszerkezeteinek néhány kérdése	292
<i>Gáldi László</i> : A finn-ugor népi verselés tipológiai áttekintése II.....	302

VITA

Technikai fejlődés és művészet	324
--------------------------------------	-----

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Darvas István</i> : Megismerkedésem Maxim Gorkijjal	337
<i>Tiborc Zsigmond</i> : Tuba Károly emlékezete	345

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Földes Anna</i> : Adalékok Móra Ferenc szabadkőművesi pályafutásához	347
<i>Hevesi József</i> : Móra Ferenc szabadkőműves beszédei	351
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Ady Endre ismeretlen levele.....	357
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Baráti szó Móricz Zsigmondról.....	357
<i>Mezősi Károly</i> : Adatok a Petőfi-genezishez	361
<i>Bory István</i> : „A vén cigány” egy sorához	364
<i>R. Kocsis Rózsa</i> : Kazinczy és Dukai Takács Judit levelezése	366

SZEMLE

<i>Weber Antal</i> : Mikszáth Ars Poetikájáról	372
<i>Sára Péter</i> : Gelléri Andor Endre: Varázsló, segíts!	375
<i>Nagy Péter</i> : Molnár Ferencről	377
<i>Rajnavölgyi Géza</i> : Benedek Elek: Édes anyaföldem!	382
<i>Bikácsi László</i> : Tolnai Lajos: Válogatott művei	384
<i>Gallai Karoly</i> : Bajza József: Válogatott művei	388
<i>Nemedi Lajos</i> : Zrínyi Miklós Összes művei I—II.	390
<i>Gyenis Vilmos</i> : Károlyi Gáspár: Válogatott munkái.....	392
<i>Szijgyártó László</i> : Takács Lajos: Históriaok, históriák	395
<i>Fodor András</i> : Nagy Imre: Álmatlan éj	397
<i>Mádl Antal</i> : Arnold Zweig: A wandsbeki bárd.....	398

BIBLIOGRÁFIA

<i>Kemény Gábor</i> : A rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1958-ban	401
Hatvány Lajos	408

TÁRSASÁGI HÍREK

VARGHA KÁLMÁN

MÓRICZ ZSIGMOND FIATALKORI TANULMÁNYAI

I.

Móricz Zsigmond irodalmi tanulmányaival lép be a magyar irodalomba. Legelső nyomtatásban megjelent írása¹ is filozófiai eszme-futtatás — hűsz esztendő a cikk megjelenésekor (1899) — és kerek tíz éven át inkább ezek a tanulmányok vallanak a későbbi nagy író készülődéséről, mint a *Hét krajcár* előtt megjelent elbeszélései, és az ifjúságnak írt munkái. Önmagában egyik korai tanulmánya sem nagyjelentőségű alkotás, de a *Hét krajcár*ig mégis ezek a dolgozatok és kritikák reprezentálják Móriczot. Ez különösen akkor szembeszökő, ha egy-egy év Móricz-írásainak átlagához mérjük a fiatal író tanulmányait. Az 1903-as esztendő Móricz-írásai közül alighanem jelentősebb az a gondos felkészültséget mutató Bajza-tanulmány, amelyben a magyar irodalom korábbi Bajza-képét új vonásokkal gazdagítja, mint *Az atyafiság* c. elbeszélés, amelyben egy fiatalkori legáció élményeit örökíti meg. Csokonairól szóló érdekes dolgozata, a *Ludas Matyival* foglalkozó alapos elemzése, valamint első, valóban értékes irodalmi tanulmánya, *A magyar színpad tradíciói* csaknem egyidőben jelenik meg a *Házasodik a tiszteletes úr* c. gyenge, Jókait utánzó elbeszéléssel, amely nem nagyon tűnhetett ki abból a környezetből, ahol megjelent, a *Protestáns Uj Képes Naptár* egyéb írásai közül. A vallástörténet és a filozófia területén való tájékozottságát és önálló gondolkodó voltát bizonyító Biblia-tanulmánya gyenge ifjúsági írások (*Homokhegy az utcán*, *A kis Pikké*) és még gyengébb elbeszélések (*Galamb és a héja*) és regényrészletek (*Eltűnt a szivárvány*) szomszédságába kerül a Móricz-művek címeit időrendbe gyűjtő bibliográfia lapjain. Bár ekkor már — 1907-ben — a későbbi *Hét krajcár*-kötet néhány kitűnő elbeszélése (*Aranyos őregek*, *Kézfogó lesz*) is megjelenik *Az Ujság* tárcarovatában.

Móricznak a *Nyugattal* kezdődő kapcsolata tanulmányírói munkásságában is új korszakot nyit. 1909-ben Adyról, majd Kozma Andorról ír a *Nyugatban*. A megjelenés pillanata Móricz írói pályáján belül mindkét írásnak szimbolikus jelentést ad: a Kozma költészetével foglalkozó cikk hangján érezhető, hogy már *távrolról* szemléli és méri fel a konzervatív költők természetét, „a maguk korának, környezetének viszonyaiba” állítva életművüket. A *Vér és aranyról* szóló kritikája pedig ekkor kezdődő és egész életművére is alakító erőként ható Ady-kultuszának, Adyhoz való vonzódásának első mámoros érzéseiről tesz vallomást.

A fiatal Móricz Zsigmond változó-fejlődő ízléséről, irodalomszemléletéről, ezekben az években kristályosodó esztétikai elveiről és egész eszmevilágáról ebben a periódusban éppen tanulmányai, dolgozatai, kritikái és eszme-futtatásai árulnak el a legtöbbet.

*

Néhány leveléből, feljegyzéséből és visszaemlékezéséből a tanulmányait író fiatal Móricz Zsigmond portréjának egy két vonása is felvázolható. A tanulmányíró Móricz első

¹ P. Kiss Pál [Móricz Zsigmond]: *Reflexiók. Schopenhauer olvasása közben*. Debreceni Ellenőr, 1899. 337. sz.

lépéseinél még ott érezhető a diákkori támogató és mintakép, az anyai nagybácsi, Pallagi Gyula kisújszállási gimnáziumi igazgató jótékony segítsége. A maga hivatását oly reménytelenül kereső, újabb tervekbe kapó, teológiával, jogászsággal, újságírással, tanársággal, hivatalnoki munkakörökkel próbálkozó Móricz indulása és érvényesülése éppen ebben a vonatkozásban, a tanulmányírás területén látszik a legsimábbnak. Pallagi Gyula vitte Gyulai Pálhoz; a költő és műfordító Szász Károlyhoz és annak fiához, a szerkesztőhöz, továbbá Vargha Gyulával, Kozma Andorral és Nagy Miklóssal, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjével is Pallagi révén kerül kapcsolatba. „Gyula bátyám útján a szellemi arisztokrácia nyílt meg előttem” — írja az *Életem regényé*-ben. 1902 április 30-án küldi Kispestről legkorábbi fennmaradt levelét² legifjabb Szász Károlynak, az *Uránia* c. ismeretterjesztő folyóirat társszerkesztőjének. Első nagyobb tanulmánya, a Reviczky Gyuláról szóló dolgozat útját egyengeti a levél: „Átalakítottam a Reviczky-tanulmányomat, úgyhogy egy önálló s szerves egésznek képezhessem együtt a négy. Nem is túlságosan hosszú, így teljes képet ad a költőről, s mint tanulmány is számot tehető lenne.” Nemsokára meg is jelenik a dolgozat az *Urániában*. A következő levelet pontosan egy hónap múlva Kisújszállásról keltezi az *Uránia* szerkesztőjének, ebből is látható, hogy ekkor még nem szakadt el teljesen a diákkori fészektől, Pallagi Gyula kisújszállási otthonától és szellemi tűzhelyétől. De kapcsolata Pallagi Gyulával ekkor már annyira sem harmonikus, mint amennyire gimnazista korában lehetett. A kölcsönös eltávolodás folyamatát erősen meggyorsíthatta, hogy Móricz visszautasította az Eötvös kollégiumi tagságot, amit Pallagi járt ki neki.

Móricz esetében az íróvá érés nehéz évei a legteljesebb magányban múlnak el, éppen szellemi vonatkozásban. Móricz Virág *Apám regénye* c. könyvében közöl néhány részlet Móricz naplójából, 1902 augusztusából.³ A magános önképzés szigorú fegyelme olvasható ki ezekből a feljegyzésekből. „VIII. 1. Leltározás, rendezgetés. . . levél Zigány Árpádhoz. . . VIII. 2. A magyar rytmust tanulmányoztam népdalokban s Kozma, Petőfi, Aranynál. . . VIII. 3. Döbrentey Vörösmarty ügy. . . Technikai gyakorlat, a magyar rytmus legfrissebb elvei. . . VIII. 5. Olvastam Zrinyit, Kölcsey Naplóit. . . Zrinyit olvastam. VIII. 7. . . . Elolvastam János királyt s a király szerepét végigelemeztem jegyzettel. . . Kossuth iratait olvastam. . . VIII. 8. Olvastam János királyt (Richard elemzése) . . . A gyermeknyelvről P. Thewrewk és Brassai, . . . Kossuth iratait, A magyar forradalom férfiai olvastam. . .” Kezdő éveiben nem volt része abban az élénk szellemi csereforgalomban, ami a fiatal Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi levelezéséből ma is meglepi az olvasót. A Négyessy-féle bölcsészkarai stílusgyakorlatok eleven szelleme tovább pezseg évek múltán is a három költő levélváltásaiban. A legfrissebb könyvekre hívják fel egymás figyelmét, a legújabb műveiket cserélgetik egymás közt, könyveket küldözgetnek egymásnak, Nietzsche, Schopenhauert, a *Madame Bovary* francia kiadását.

A fiatal Móricz inspiráló szellemi környezet hiányában írta elszántan és rendkívül nagy termékenységgel első műveit: tanulmányokat, verseket és nem kis számban operett-szövegeket. Majd sorra kézírással letisztázta mindegyiket. Persze benne is élt a közlés vágya. Egy-egy elkészült munkáját postára adja Kisújszállásra, Pallagi Gyulának (1902. augusztus 7-én beírja naplójába: „Levél Gy. b. Elküldtem neki elolvasni Bajzát.”) vagy Debrecenbe Gulyás Istvánnak (a későbbi költő Gulyás Pál apjának), akiről évtizedek múltán azt írta, hogy „talán az egyetlen kedves tanárom volt”. Közvetlen környezetében egyetlen olyan társa akadt, aki érdeklődött munkája iránt, akinek felolvashatta írói kísérleteit: egy nála jóval idősebb művelt asszony, volt iskolatársának anyja, aki második férje halála után mint postamester működött Kispesten. De ez az ötven év felé közeledő, több gyereket fel-

² Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlyhoz. A levél keltezése: 1902. IV. 30. Móricz levelezésének adatait F. Csanak Dórának Móricz Zsigmond levelezéséből összeállított másolatgyűjteménye alapján közlöm.

³ Móricz Virág: *Apám regénye*, Bp. 1954. (Második, bővített kiadás) 58. l.

nevelt és a postamesteri munka napi gondjaival küszködő asszony sem lehetett igazi szellemi társa Móricznak. (Másképp évtized múlva, amikor *A jáklyában* Dékány tiszteletesné alakjában megírta ezt az asszonyt, kitűnően érezteti emberi-szellemi kapcsolatuk kölcsönös reménytelenségét és ízetlen kényszeredtségét is.)

Évekig nem akad korabeli társa, vele együtt induló íróbarátja. A *Nyugattal* való kapcsolata azért is lesz majd számára annyira felszabadító erejű, mert feloldja a kezdő évek nyomasztó szellemi magányosságát is.

*

Móricz későbbi vallomásai szerint nagyon fiatalon eldöntötte már, hogy író lesz és nem elméleti ember. Az Eötvös collegiumi tagság visszautasításában is az írói életforma kialakítása és védelme vezethette elsősorban. Fiatalkori tanulmányaiban mégis erősen érződik a módszeres kutatómunka nyoma. Filozoferti képzettség nélkül is kialakította magában az adatgyűjtő és feldolgozó munka gyakorlatát. Mindvégig volt benne valami a nagy anyaggyűjtésre vállalkozó pozitivistá tudós karakteréből. Történelmi regényeinek írását megelőző hatalmas gyűjtőmunkáiban is sok lehetett az öncélú túlzás, magának az anyaggyűjtésnek, a tudományos búvárkodásnak, egy-egy történelmi korba való elmerülésnek az öröme, energiáinak nemes pazarlása. Egyik nyilatkozata szerint készülő Csokonai-dramájához hatvannyolc könyvet olvasott el. „Nem hiába voltam a Monográfiái Társaság szerkesztője fiatal koromban... — írta egyik feljegyzésében⁴ — de van bennem valami a monográfusból. Azért is szerettem akkor ezt a munkát.” Az sem véletlen, hogy önéletrajzi művét, az *Életem regényét* is úgy nevezi, hogy *tanulmány az életemről*. Fiatalkori tanulmányaiból sem lenne könnyű megjósolni, hogy egy jövőendő tudós, vagy egy író pályája bontakozik-e ki a dolgozatok néhol még iskolás keretei közül. Móricz első kötetét is úgy tervezte 23 éves korában, hogy abban vegyesen lesznek versek és tanulmányok. Hetven-nyolcvan oldalnyi versre gondolt és száz-százhusz oldal prózára. A prózai részt a Reviczky-tanulmány nyitotta volna meg, közreadta volna a kötetben *Bajza, mint kritikus* c. dolgozatát is.⁵ Nem nehéz korai tanulmányai mögött egy-egy irodalomtörténeti szakmunka ismeretét vagy éppen inspiráló hatását is felfedezni, már azért sem, mert e korai tanulmányokban legtöbbször maga Móricz utal forrásaira. A *Ludas Matyit* elemző írásában sokat épít Tóth Rezső 1897-ben megjelent Fazekas-tanulmányára,⁶ a magyar színpad hagyományaival foglalkozó dolgozata Bayer József terjedelmes dráma-színháztörténeti monográfiáinak⁷ ismeretéről tanúskodik. A Badics Ferenc-féle Bajza-kiadást⁸ olyan alaposan feldolgozta, hogy a Bajza polémáiról szóló dolgozatában Badicsnak egy olyan megállapításával is vitába száll, amely a kötetvégi jegyzetekbe van elrejtve. A tanulmányhoz nemcsak Bajza vitacikkeit és a rávonatkozó irodalmat olvasta el, elmerül az író levelezésének tanulmányozásában is. Fiatalkori tanulmányai az összefoglaló jellegű irodalomtörténetek közül nemcsak Beöthy Zsolt, de Toldy Ferenc műveinek ismeretéről is tanúskodnak. A szépiró és a filológus magatartását ebben az időben néhol még külsőségekben is keveri. 1904-ben tárcát ír *Az Ujságban* Kisfaludy Károly és Heppler Katalin szakítással végződő szerelméről⁹ (*Kisfaludy Károly szerelme*) és az elbeszéléshez is lapalji jegyzetet fűz Bánóczy József *Kisfaludy Károly élete* c. művére hivatkozva. Egyik fiatalkori leveléből az is kiderül, hogy korai Csokonai-rajongását,

⁴ Móricz Virág i. m. 437. l.

⁵ Vö.: Móricz Zsigmond levele Gulyás Istvánhoz (1902. VI. 9.).

⁶ Tóth Rezső: *Fazekas Mihály, Irodalomtörténeti Közlemények*. 1897.

⁷ Bayer József: *A nemzeti játékszín története, I—II*. Bp. 1887. *A magyar drámairodalom története a legregibb nyomokon 1867-ig, I—II*. Bp. 1897.

⁸ *Bajza József összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Badics Ferenc, Bp. 1899—1900.

⁹ Móricz Zsigmond: *Kisfaludy Károly szerelme*. Az Ujság, 1904. 40. sz.

sőt a költészet iránti érdeklődését is egy diákkorában olvasott monografikus munka élményéből származtatja: „A coetusbeli Csokonay adomák, a Harmathynál II. gimn.-koromban megszerzett Haraszty-féle Csokonay életrajz¹⁰ hatása alatt szerettem meg a költészetet” — írja 1902-ben, volt tanáranak, Gulyás Istvánnak.¹¹

A későbbi évekből, írói révbeérkezése utáni időből származó irodalmi cikkei első-sorban reflexiók, mindig valami egyéni, speciális, aktuális mondanivalóból, észrevételből, szubjektív felfedezésből születtek, a korai tanulmányok még sokkal tárgyyszerűbbek, monográfikusabbak, közele rokonságban vannak a korszak irodalomtörténeti studiumaival, a szakfolyóiratok dolgozataival. Nem véletlen, hogy amikor Pallagi elvitte Gyulai Pálhoz, és Móricz ott felolvasta Bajzáról szóló tanulmányát (a fiatalkori dolgozatai közül is a leginkább szabályos irodalomtörténeti munkáját), Gyulai azt kérdezte: „Szakdolgozatnak szánta? Nagyon jó. Elfogadom.”¹²

Móricz nem örült annak, hogy Gyulai egyetemi hallgatónak nézte, ő író akart lenni, ekkor már minden áron. Öntudattal válaszolja Gyulainak: „A *Budapesti Szemlének* szántam.” Fiatalkori tanulmányait kísérő levelei általában rendkívül nagy írói öntudatáról tanúskodnak. Megjelenő írásainak publicitása sem volt számára közömbös kérdés: legifjabb Szász Károlyhoz írt levelében fájlatja, hogy az *Urániát* csak szűk kör ismeri.¹³ Hiába volt kezdő, aki első lépéseit a támogató nagybácsi védnöksége alatt teszi meg, írói-szellemi függetlenségéből már ekkor sem engedett semmit. Első tanulmánya, a Reviczky költészetét elemző dolgozat közreadása már alkalmat ad arra, hogy megvívja első csatáját a szerkesztővel a cikk csorbítás nélküli pontos közlése érdekében.¹⁴ A szerkesztő Szász Károly több módosítást akar végrehajtani Móriczcal a Reviczky-dolgozat szövegén. Egyrészt stílárís javításokat kívánt a szerzőtől, másrészt a tanulmány szerkezeti átdolgozását, a dolgozat harmadik és negyedik fejezetéből pedig ki akart hagyni több részt. Móricz csak az idegen szavakat írja át Szász Károly kívánsága szerint, a szerkesztő többi javaslatát nem veszi figyelembe, nem hajtja végre a módosításokat, de ezt nem is közli külön a szerkesztővel, ahogy egy későbbi levélben írja: „udvariánisan nem tárgyalhattam ezek felől, hanem hallgattam.”¹⁵ Pallagi Gyula hozza a hírt, hogy Szász Károly a kéziratot mégis végrehajtotta a kívánt módosításokat. Móricz méltatlankodó sorokkal keresi fel Szászt, nyíltan megírva, hogy véleménye szerint ezek a módosítások „nemcsak, hogy javításnak nem válnának be, de rontanák a dolgot.”¹⁶ A huszonhárom éves szerző kötekedő levelére megsértődik a tekintélyes szerkesztő, ki akarja hagyni a cikket folyóiratából és szakítani akar a makacs fiatalemberrel. Móricz erre postafordultával visszakéri a kéziratot.

Öt nap múlva keltezett leveléből kiderül, hogy a tanulmány mégis megjelent az *Urániában*, mégpedig komolyabb változtatások nélkül, Móricz eredeti szándéka szerint. De a fiatal szerzőt munkájának megjelenése sem készíti visszavonulásra. Ellenkezőleg: pontokba szedve sorolja fel Szász Károly szerkesztői javaslatainak szerinte képtelen voltát, s újra megállapítja: „ezekre nézve igen szilárd meggyőződése most is, hogy nem volt szüksége rájuk a dolgozatnak.”¹⁷

Az *Uránia* szerkesztőjével folytatott levelezéséből az is kiderül, hogy irodalmi tanulmányainak témáit általában ő választja ki, korai dolgozatai sem szerkesztőségi megren-

¹⁰ Haraszti Gyula: *Csokonai Vitéz Mihály*. Bp. 1880.

¹¹ A Gulyás Istvánnak írt, már idézett levélből.

¹² Móricz Virág i. m. 60. 1.

¹³ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlyhoz (1903. IV. 2.).

¹⁴ Móricz Virág könyve (i. m. 62. 1.) Móricz és legifjabb Szász Károly vitáját tévesen a Bajza-tanulmánnyal hozza kapcsolatba. A fennmaradt levelezés tanúsága szerint viszont az affér már az első tanulmány, a Reviczky-dolgozat közlése körül kirobbant.

¹⁵ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1902. VI. 3.).

¹⁶ Uo.

¹⁷ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1902. VI. 8.).

delésekből születtek. Ő kezdeményezi, hogy megírja az *Urániának*¹⁸ a *Ludas Matyi* esztétikai elemzését, hogy Gyulairól ír tanulmányt.¹⁹ 1904 októberében jelenti be készülő Csokonai-tanulmányát. A Molière-tanulmány is az ő ötlete: Szatmár-megyei gyűjtőútjáról, Milotáról keltezett levelében írja meg Szász Károlynak, 1903. augusztus 8-án,²⁰ hogy Molière-ről kíván írni. A *Bibliáról* szóló tanulmányát sem az *Athenaeum* c. folyóirat szerkesztőjének felszólítására írta, eredetileg azt is az *Urániának* szánta, 1906 novemberében jelzi,²¹ hogy a *Bibliáról* készül írni.

Móricz fiataalkori tanulmányainak már témaválasztásában is szellemi érdeklődésének, írói, gondolkodói fejlődésének bizonyos organizmusa tükröződik. Reviczky jelenthette számára ekkor még az izgalmas újat, a legmodernebb magyar költőt, aki vonzotta is, taszította is, akit még nem fogadott magába, akinek természetében több kivetnivalót talált, mint szeretnivalót, aki zavaró, nyugtalanító élményként mégis foglalkoztatta, akivel elkerülhetetlenül szembe kellett néznie. Talán a Bajza-téma választása volt még leginkább penzum-szerű feladat számára (ezt a tanulmányt szánhatta foglalónak a *Budapesti Szemle* előkelően zárt irodalmi köreibe való bejutásához), de itt meg olyan mélyen hatol a korszak irodalmi háborúságainak vizsgálatába, annyira átéli a polemizáló Bajza magatartásának minden indulatát, hogy ez a tanulmány is a legteljesebben személyes ügyévé lett. Molière *Fősvényé*-nek magyar fordításához írt bevezetője minden látszólagos objektivitása és rejtőzködő zárkózottsága mellett is Móricz első műhelytanulmánya és közvetett írói önvallomása arról, hogy szemléletében, az egyéniségek megítélésében próbál már kiszabadulni a Jókai-féle emberábrázolás szélsőségesen polarizáló végletességeiből. A *Ludas Matyival* foglalkozó tanulmányában pedig már a magyar népi világ ábrázolására készülő *szépiro* veszi leltárba a Fazekas művében megformált népi figurákat, az ott található népi szólásokat, szavakat, kifejezéseket. Csokonai alakja, sorsa már gyermekkorra óta közvetlen debreceni élménye, Ady felfedezése előtt Csokonait érezhette magához legközelebb a poéták közül. A magyar színpad hagyományairól szóló tanulmányának írása közben egyrészt a *Ludas Matyi* elemzéséhez hasonló problémák kötik le figyelmét: összegyűjteni, számbavenni a magyar irodalom népies alakjait, és szembevetni őket az élet valóságával, másrészt a gyökerek megtalálása foglalkoztatta: a magyar színpad első kezdeményeinek tisztázása. A színház problémái ifjúkorától haláláig foglalkoztatták. Az első színház történeti tanulmányának megállapításait továbbviszi későbbi, drámával, színházzal foglalkozó írásaiban is. A nyolc év múlva megjelent színház történeti cikkében, amelyet Ujházi Ede nyugalomba vonulta alkalmából írt,²² olyan elevenen, frissen folytatta tovább az első tanulmány gondolatait, mintha csak pár nappal előbb tett volna pontot előző dolgozata zárómondata után. Diákkori „világmagyarázó” és filozófikus vívódásainak, amelyekről olyan érdekesen ír a *Bál*, és a *Forr a bor* lapjain, kissé megkésített terméke lehet két korai filozófiai, illetve lélektani írása, a Schopenhauer olvasását kísérő reflexiója és Wilhelm Wundt lélektani könyve bevezetőjének fordítása. 1907-ben megjelent *Biblia-tanulmánya* pedig ugyanannak a vívódó korszaknak utolsó nagy hulláma lehetett Móricz lelki világában.

Ha Móricz fiataalkori tanulmányainak témaválasztása is már egy írói-gondolkodói egyéniség szerves fejlődésének jeleit mutatja, akkor a mélyebb összefüggéseknek a tanulmányok *szemléletében* is meg kell mutatkoznia. Ha nem a véletlen és nem is a szerkesztői megrendelés sorozta egymás mellé Reviczkyt és Csokonait, a *Ludas Matyi* és a magyar színpad múltjának témaköreit, Gyulai verseit és Bajza polémáit, akkor nyilván megtalál-

¹⁸ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1904. VII. 3.).

¹⁹ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1904. XII. 6.).

²⁰ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1903. VIII. 8.).

²¹ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1906. XI. 22.).

²² Móricz Zsigmond: *Ujházi, Nyugat*, 1913. II. k. 529. l.

hatók azok a szempontok is, amelyek összekapcsolták az irodalom folyamatának egymástól távoli jelenségeit és alakjait.

2.

A magyar irodalom nemzeti sajátosságainak, faji karakterének keresése; a népies figurák, típusok, népies nyelvi jelenségek összegyűjtése és hangsúlyozása; az írói ábrázolás és a valóság, élet és mű szembesítése — ez a három problémakör, amibe a tanulmányíró fiatal Móricz Zsigmond csaknem minden dolgozatában beleütközik. A három kérdéscsoportot csak a rendező, rendszerező akarat választja el egymástól, mert a fiatal Móricz tudatában, kritikusi gyakorlatában egyet jelent a három: a magyar élet sajátosságait tükröző népies irodalom igényét. Vizsgálódásainak ez szab irányt, és ez egyben értékítéletének is a mércéje. A huszonhárom éves korában megjelent Reviczky-tanulmányára éppúgy jellemző ennek a szempontnak az alkalmazása, mint az 1909-es, Kozma Andor líráját méltató cikkére, de még Ady költészetét elemző korai bírálataiban is felfedezhetők ennek a gondolkodásnak a nyomai. Móricz esztétikai nézeteitől éppúgy mindvégig távol állt a merev, normatív tételekhez való igazodás, mint egész eszmevilágától, gondolkodásmódjától. A népies, nemzeti és a valóságban gyökerező irodalom igénye a fiatal Móricz fejlődése, látókörének, ízlésének tágulása, tapasztalatainak, műveltségének gazdagodása során újabb és újabb tartalmakkal gyarapodik és egyben módosul is. A három tendencia arányában is eltolódás következik be. A nemzeti sajátosságok kezdetben még gyakran szólamos hangoztatásától és a népiesség követelményének olyan kizárólagos, leszűkítő hatású alkalmazásától, amely Reviczky költészetének igazi megközelítésétől és megértésétől tartotta vissza, hat-nyolc év alatt mint alkotó eljut a magyar irodalomban új korszakot nyitó népi realizmus megteremtéséhez.

A fiatal Móricz népiességének gyökerei éppúgy a korszak nacionalizmusába nyúlnak vissza, mint ahogy az egész századeleji magyar népies törekvések első fázisának is a millennium utáni nemzeti felbuzdulás, lelkes magyarosság volt az előzménye és termőtalaja.

Haladó és visszahúzó tendenciákat egyaránt illetett a századforduló nemzeti felbuzdulása, nemcsak Ady költészetére hatott átmenetileg ez az irányzat, és nemcsak Bartók és Kodály figyelmét terelhette a magyar népi dallamkincsek felé, de a különböző tudománytalan és reakciós turáni mozgalmak is a századforduló ősmagyar- és keletkultuszából mérítették ihletet délibábos tanaikhoz. Újat hozó, újat kereső, és másrészt konzervatív törekvések szétválasztása a századforduló népies-nemzeti áramlataiban éppen az irodalom területén nem könnyű feladat. A magyar irodalomban már félszázaddal korábban diadalra jutott — Petőfi és Arany költészetében — a népi forrásokból erőt merítő nemzeti művészet. Az is közismert, hogy ez az irányzat az epigonok munkáiban a múlt század utolsó negyedében már elsekélyesedett és meddő hagyományörzésbe zárkozott. A népnemzeti irányzat nem egy képviselője gyanakvással, ellenérzéssel és ellenkezéssel fogadott minden olyan próbálkozást, amely a népies-nemzeti törekvésekkel szakítva, a városi-polgári költészet útját egyengette. A sajátosan magyar művészeti stílus megteremtését a *Nyugat* is sürgette, de sokak szemében a jellegzetesen magyar, tisztább karakterű nemzeti költészet követelése a városi-polgári irodalommal szembenálló „nép-nemzeti” iskola irányzatának igazolását, felélesztését, reneszánszát jelenthette.

Móricz első nagyobb dolgozata, a Reviczky-tanulmány²³ jól példázza, hogy a századforduló idején egyesek tudatában és ízlésében miként vegyült a divatos népies, nemzeti törekvések igénye és frazeológiája a konzervatív népnemzeti iskola elveivel vagy éppen szólamává lett tételeivel.

²³ Móricz Zsigmond: *Reviczky Gyula, Uránia*, 1902. 170. l. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp. 1952.

Móriczra a kor nacionalista áramlataiból elsősorban a népiesség felé vivő tendenciák hatnak. Az ősmagyar misztikum, a turanizmus és általában a divatos nemzeti felbuzdulás minden irracionalizmusa teljesen érintetlenül hagyja, bár Zemléni Árpádhoz, az ősmagyar hagyományokat feltámasztani kívánó irányzatok egyik jellegzetes figurájához barátság fűzi. Reviczky-tanulmányában is a népiesség igénye az egyetlen specifikum, amely már a későbbi Móriczot ígéri. De a Reviczky-tanulmány népiessége még nem azonos a későbbi Móricz-műveknek vagy éppen tanulmányoknak a magyar irodalmat új területekkel gazdagító, termékeny hatású szempontjával, inkább negatív ítélkezésvé és szűk értékelési mérték. Egy rendkívül leegyszerűsített fiktív népköltészet-ideálhoz mérve Reviczky költészetét. „Ha végigforgatjuk a könyvet — írja Reviczky költészetéről — 150—200 rövid verset látunk benne. Dalok ezek, de nem nóták. Sehol kurjantás, sehol magyaros kitörés, sehol sincs nyoma sem a szeszélyes, zamatos, magyaros lármázásnak, sem a nótás, népies hangnak...” Móricznak a népköltészetéről kialakult elképzelése ekkor még annyira szimplifikáló jellegű, hogy azokon a követelményeken, amelyeket a magyar költészet elé állít, nemcsak Reviczky lírája, de a népköltészet nem egy remeke is elbukott volna.

Reviczky nyelvi elvontsága is azért idegen tőle, mert szerinte „a magyar stylus természete, hogy egyszerűen, egyenesen megmondja az ember, amit gondol; nem cifrázza s nem himez-hámoz”. Esztétikai, nyelvi, izlésbeli előítéletei általánosabb emberi-erkölcsi fenntartásaira, Móricz egész akkori életideájára vezethetők vissza. A fővárosba, budapesti újságírók körébe került ifjú Móricz Zsigmond távol akarta magát tartani a nagyvárosi élet „fertőzésétől”, meg akarta őrizni vidékről hozott „egészséges” szellemét, Debrecenből eredeztetett népiességét. „Most is debreceni alapon állok — írja 1902-ben, már idézett levelében, volt tanárának. — Sose volt azóta kedvem, s szerencsére nem is voltam rákényszerülve, hogy a pesti journalok útálatos levegőjében én is petyhüdtté és modern módra blasírttá legyek, — no meg kozmopolitává. Az a poesis, amelyikben az én Musám gyönyörűségét találja, igaz magyar. Szíve-lelke s minden porcikája. A népköltészet emlején nőtt fel, s most, ha van ereje, azt csak az érezheti, aki magyar ember s aki szereti a magyar népdalt.”

Ami vidéki: az egészséges és magyar; ami nem vidéki: az nem egészséges és nem magyar — ennyit jelent ekkor Móricz népiessége. Reviczky költészete nem vidéki, tehát nem is lehet egészséges a fiatal Móricz szerint. A huszonhárom éves Móricz első tanulmányában erősebben érvényesülnek a konzervatív népnemzeti irány izlésbeli normái, mint a századforduló mélyebbre ásó, kritikusabb indítékú és igényesebb új népies törekvései. Persze a fiatal Móricznál a népnemzeti iskola izléskategóriái, erkölcsi normái, fenntartásai, előítéletei szókimondóbban, vulgárisabban, néhol nyersebben és naivabb módon nyilatkoznak meg, mint az irányzat legtekintélyesebb képviselőinél.

A népnemzeti iskola elveinek és izlésének egy kissé vidékies, „debreceni” változatát képviseli ekkor még Móricz. A költő életét is ebből a vidékies szemszögből, a kispolgári előítéletek biztos fedezékéből szemléli és ítéli meg. „Reviczky nem olyan ember volt, mint mi, ti. az általános ember, az olvasóközönség — írja. — Nekünk az az első és legfontosabb törekvésünk, hogy éljünk, és pedig hogy minél jobban éljünk.” Ilyen elvek alapján persze nem sok vonzót találhatott a szomorú sorsú poéta élettörténetében. A *Perdita-ciklust* ő is elítéli, mint a korábbi konzervatív kritika, sőt nemcsak az efféle költészet létjogosultságát tagadja, de meglepően még a „perditákhoz” fűződő *érzelme*k jogosságát is vitatja: „neveltetésünk miatt uralkodnak rajtunk bizonyos társadalmi törvények, amelyek szerint ez az érzés nem jogos”.

Persze, aki morális kérdésekben neveltetésének okaira hivatkozik, az már érzi ítéletének relatív voltát, az már többnyire tudja, hogy ítélete előítélet csupán. Meglepő, hogy az erősen szociális és történeti érdeklődésű Móricz ekkor még mennyire nem fogékony Reviczky életrajzában társadalmi vonatkozásaira. Szinte légtüres térbe helyezi a költő életét és líráját, pedig éppen Reviczky élete és költészete több vonatkozásban szinte társadalom-

történeti és irodalomtörténeti dokumentum, úgyis mint munkájából nehezen élő újságíró, úgyis mint pusztuló dzsentri, vagy mint nyomorgó költő.

Pedig Móricz a költő életrajzának felidézésével Reviczky költészetéhez akar közelebb jutni: „... ha megismerjük életét, egyéniségét s ha vele rokonhangulat lép meg — írja — akkor nagy gyönyörűséggel élvezhetjük a fájdalomban tomboló költő dalait.” Jellemző, hogy Móricznak ekkor még szüksége van valami közvetítő „közegre” — a költő életrajzára — ahhoz, hogy behatolhasson Reviczky lírájának rejtelmibe. Reviczky Gyula éppen azokban az években jutott el a népszerűség csúcsára, amikor ez a tanulmány megszületett. A Móricz-tanulmány megjelenéséig hét év alatt három kiadásban jelent meg a halott költő összes költeményeinek gyűjteménye. Móricz is megállapítja, hogy Reviczky „mind ismeretebbé lesz, sőt szinte divatossá kezd válni”, de az ő eddigi olvasmányaihoz, eddigi irodalmi élményeihez képest ez a líra még új, szokatlan és nehéz olvasmány. Az első tekintet, amelyet Reviczky költészetére „vet az ember, azt mutatja, hogy nem könnyű olvasmány — írja — s valóban nem könnyű élvezni az ő költészetét.”

Ma már, amikor minden iskolázott és olvasott ember magában hordja a *Nyugat-korszak* lírájának ízeit és hangulatait, amikor Ady költészetének stílusbeli, ritmikai, képalkotó vívmányai már évtizedek óta átmentek az irodalmi köztudatba, inkább azt nehéz kiemeleznünk, hogy mit érezhettek Reviczky lírájában nehezen érthetőnek, problematikusnak a századforduló konzervatívabb és vidékiesebb ízlésű olvasói.

A tanulmány bevallott célja — Reviczky költészetének érthetőbbé tétele, tehát népszerűsítése — és Móricz elvi, ízlésbeli előítéletei, Reviczky költészetével és egész egyéniségével szemben hangoztatott ellenérzése között tagadhatatlanul nagy az ellentmondás. De ez az ellentmondás az egész tanulmányon érezhető. „Tiszta, nemes és emelkedett lelkű költő volt” — írja Reviczkyről, majd néhány lappal később azt jegyzi meg, hogy „a tisztas erkölcsei érzés meglehetősen hiányzik belőle”. Ha nem is mond ki a dolgozatban semmit, ami nyílt cáfolata lenne a költővel szemben hangoztatott elveinek, buzgó érdeklődése, ahogy végigizlgeti Reviczky számos strófáját, a költő iránti rejtett vonzódásáról árulkodik: „lelke legtítkosabb igazi színeit ragyogtatja a néző előtt s szíve mélyén fakadó igaz érzelmeivel árasztja el azt” — írja Reviczkyről. Rajongó lelkesedés, ellágyulás, másrészt erős elfogultság váltakozik végig a dolgozatban. Amit Reviczkyben újnak és többé-kevésbé idegennek érez, az majd erősebb színekkel vagy éppen differenciáltabb finomsággal jellemző lesz a *Nyugat-korszak* lírai forradalmára. De Móricz ekkor még nem érzi, hogy a jövő költészetének érlelő-erjesztő előkészítője Reviczky, inkább anakronizmusra gyanakszik: „ő boldog lett volna, — írja Reviczkyről — ha akkor él, mikor a szép szőke német lányok holdvilágon, csúcsos, zezzugos vár ablakában zokogtak, epedtek s nem tudták miért...”

De azért Reviczkyt „a maradandó becsű poéták” közé számítja, dicséri őszinteségét és arra is felfigyel, hogy „a fájdalomnak, a keserűségnek, a panasznak mennyi változata”, hány élénk színe ragyog a költő lírájában. „Mikor már rohamosan fejlődésnek indult, — írja — akkor fagyott le lelkének gazdagon lombosodó koronája.”

Egészében mégis valami csonkaságot érez Reviczky költészetében, mert a költő lírája nem frissült fel a magyar népköltészetben. „Reviczky nem szerette a népiességet, — írja — mert nem ismerte, nem értette. Megvolt a saját egyénisége, a saját poézise, de az megmérhetetlenül kiszélesedett s mélyülhetett volna, ha a magyar népköltészetből csak egy-egy vonást is nyerhet.” A fiatal Móricz számára ekkor még, úgy látszik, nem volt különösebb probléma a költői egyéniség kérdése, nem vizsgálja, hogy Reviczky miként olvasztotta volna be lírájába a népköltészetnek akár csak egyes vonásait is. Magától értetődőnek veszi, hogy a népköltészetben való elmerülés csak gazdagodást jelentett volna a népi stílustól és népi hagyományoktól oly távollevő költő esetében is. Azért is maradt lényegében meddő minden próbálkozása Reviczky mélyebb megértésére, mert éppen a költő egyéniségét nem tudja magában átélni, hanem mindvégig külső és a priori erkölcsi és esztétikai normákhoz méri

Reviczky költészetét, mégpedig egy benne élő költőideálhoz, amely ekkor még sokkal közelebb áll Szabolcska Mihályhoz, mint Reviczky Gyulához. „Nem értette népköltészetünkben azokat az érzelmeket sem, — írja a továbbiakban Reviczkyről — amelyek nagy vonásokban ott vannak valamennyi nép költészetében, de nem érezte ki belőlük azt a valamit sem, ami *magyarrá* teszi ezeket a dalokat. Reviczky szegény — folytatja — sohasem érezte azt a valamit, ami így csendül ki Szabolcskánál:

Tudja a jó Mindenható
Mi is azon sírni való
Valahol a csárda mellett,
Csárda mellett.”

A fiatal Mórícznak ebben a megnyilatkozásában nemcsak az a feltűnő, hogy ekkor még Szabolcskát legalábbis bizonyos vonatkozásban — népiességben, magyarságban — Reviczky fölé emeli, de figyelemre méltó az is, hogy milyen világosan megfogalmazza már a népköltészetből újjászülető poézis igényét. Persze, Szabolcska rossz példa és rossz igazolás ehhez az igényhez, másrészt a tizenhárom éve halott Reviczkyvel szemben meddő és történelmietlen módszer a népies költészet szempontjainak számonkérése, de ez a *program* kapcsolja Móríczt a századforduló népies művészi törekvéseihez, a sajátos magyar stílus megteremtését zászlajára tűző irányzatokhoz. E tanulmányban sokszor még mereven megfogalmazott követelményei világosan mutatják, hogy a fiatal Móríczt már ezekben az években is keresi azokat a művészi lehetőségeket, kifejezési formákat, ábrázolásmódokat, amelyek majd pályája delelőjén olyan remekművek alkotásához segítik, mint a *Pillangó*, a *Boldog ember*, a *Barbárok* vagy a csonkán maradt *Rózsa Sándor-trilógia* első kötete.

Ady és a *Nyugat* nagy lírai forradalma utólag Móríczban is nyilván igazolta azokat a vonásokat, amelyek Reviczky költészetében Adyék felé mutattak már. A költő élete és műve iránti érdeklődése, vonzalma erősödött meg benne idővel az egyre inkább erejét veszítő gátlásaival és elfakuló előítéleteivel szemben. Móríczt Virág említi könyvében, hogy apja „Reviczkyben Ady elődjét ünnepelte. Reviczkyt soha nem feledte, mindig szerette, magam halottam — folytatja Móríczt Virág — mikor Adyval hasonlította”.

Ez a véleménye megmaradt élete végéig. Halála előtt pár héttel debreceni nőismerősének írt utolsó levelében irodalmi antológiája, a *Magvető* második kiadásának szerkesztői gondjairól, meg a háborús cenzurával való bajlódásairól panaszkodik és ezzel kapcsolatban Reviczkyt is megemlíti. „Nagy fájdalom — írja a levélben — hogy Reviczkyt még mindig nem bírja el a cenzúra: úgy érzem Ady belőle táplálkozott, s nála nélkül nem is lett volna az, aki. Komjáthy Jenőt még csak most kezdem megsejteni, mióta megrontott egy kicsit a spiritizmus”²⁴.

A Reviczky-tanulmány Móríczt pályakezdésének fontos dokumentuma. A dolgozat elemzése során egyrészt az válik világossá, hogy Móríczt is milyen messziről indult, a konzervatív irodalmi ízlés vidékies, kispolgári előítéleteit kellett leküzdenie magában ahhoz, hogy hat-hét év múltán eljusson a *Nyugat* táborába és Adyval együtt élére kerüljön a progresszív irodalmi mozgalmaknak. De egyben az is kiderül a tanulmányból, hogy az egész pályáján végigvonuló népiesség-igény körvonalai is már ekkor kialakulnak benne.

*

A követk ező évben, 1903-ban megjelenő Molière-tanulmányában²⁵ szintén erősen foglalkoztatják a magyar nemzeti jellegű stílus kérdései. A francia dráma fejlődésének útját

²⁴ Móríczt Zsigmond levele Magoss Olgához (1942. VII. 28.).

²⁵ Móríczt Zsigmond: *Molière*. (Bevezetés *A jösvény* fordításához.) *Uránia*, 1903. 381. l.

veti össze hazai viszonyainkkal. „Érdekes, különösen nekünk, magyaroknak bepillantani Molière életébe” — írja. Az összehasonlítás mértéke itt is az, hogy a népi hagyományokból mennyit merített a francia és mennyit a magyar színműirodalom. Molière már gyermekkorában, a vásártéren levő boltjuk előtt ácsorogva „gyönyörködhetett a töről metszett tiszta francia, s jellegzetesen nemzeti bohóckodásban”. Ezzel szemben nálunk — fejtegeti Móricz — „a magyar vásárokon is van sokféle művészet, a nép szórazottatására, de nincs egy sem, amely a magyar faj lelki világából eredt volna, mely magyar lelkiszükséglet kielégítésére törekednék”. A francia vásári komédiások játékában „ott sistereg, ott sziporkázik a gall humor, a népies, friss, eleven parázs-jókedv”. „Nálunk — folytatta Móricz — nem a nemzeti talajból sarjadt fel a színművészet, nem a szalmafedeles kunyhókból indult fejlődésnek a drámai költészet, hanem felülről terjedt befelé, mint a civilizatio.” Ennek a tanulmánynak is központi gondolata a magyar kultúra kétféle volta, a felülről lefelé ható idegen vagy nem eléggé magyar kultúra és a népi műveltség különbségének hangoztatása. Molière „ürügén” a magyar nemzeti karakter pontosabb meghatározására is kísérletet tesz Móricz, a magyar színműirodalom területén. Egy bizonyos „középfajú” drámában véli leginkább kiteljesedni a magyar karaktert. Szerinte a magyar ember természetétől éppúgy távol áll a komédiázás, a bohóckodás, mint a „láthatatlan, érthetetlen, kézzel nem fogható, képzelemizgató” dolgok után való epekedés. A magyar és a francia színmű kialakulásának és fejlődésének összehasonlítása során itt sem számol még konkrét történeti, társadalomtörténeti tényekkel, túl sokat épít egy feltételezett népi, nemzeti jelleg meghatározó erejére. Népi karakterológiája mégis érettebb már, mint a Reviczky-tanulmányban volt, a népiesség igénye sem olyan merev norma már a Molière-cikkben, mint a korábbi dolgozatban. Már a Molière-tanulmányban észrevehető, hogy a népiesség igénye Móricznál igen korán gyakorlati értelmet nyer, elveszti deklaratív jellegét, az írói munka belső ügyévé válik: szorosan összekapcsolódik a típuskeresés, típusalkotás problémáival. Móricz keresi, gyűjti, vizsgálja, elemzi az irodalom népies alakjait, és szembesíti az irodalomban, színjátszásban kiforrott, hagyományos népi típusokat a folyton változó élet eleven figuráival. Az élettől idők folyamán elszakadt, megmerevedett „irodalmi” figurákat elveti, ezek nem érdeklik, annál nagyobb érdeklődéssel figyel fel minden olyan irodalmi típusra, amelyben az életbeli alakok hű és eleven mását ismeri fel. A népiesség elve így teljesedik ki és kapcsolódik össze Móricz gondolkodásában a valóságábrázolás realiztikus — illetve ekkor még inkább naturalisztikus — igényeivel. „A művészet legdicsebb feladata: élő embert teremteni — így kezdi a Molière-tanulmányt. — Olyan alakot költeni, amely lelkünk előtt, mint valódi, testből, lélekből álló ember jelenik meg. Mozog és teret foglal el; észjárása, modora, szíve-lelke van; szükségletei s ennek megfelelő céljai vannak.”

Ahogy Móricz a *Fősvényt* elemzi, abból az is kiderül, hogy ifjúkora otthonról örökölt és Jókai-olvasmányokon nevelődött idealizmusa is erősen átalakult már ekkorra. Ebben a metamorfózisban nem csekély szerepe lehetett annak, hogy 1903 körül alaposan elmélyült Molière műveinek tanulmányozásába. Le akarja fordítani Molière vígjátékait, egy „teljes Molière” kiadási tervét küldi meg Rákosi Jenőnek.²⁶

Hogy mit jelenthetett a fiatal Móricz fejlődésében a Molière-élmény, az teljes mértékben csak az 1922-ben megjelent Jókai-tanulmányának írói vallomásából olvasható ki és érthető meg. Arról ír ebben a nagyszerű önelemzésben, melynek alcíme: *jegyzetek a belső fejlődés történetéhez*, hogy a végletes jellemű Jókai-hősök már gyermekkora óta kialakítottak benne egy olyan szemléletet, amelynek hatására képzelete minden emberi természetet egyetlen feltűnő tulajdonságára redukált: „aki nevet, mindig nevet; aki sír, mindig sír; aki fut, mindig fut; aki gázt lehel, az csak gázt lehel s semmi több.” „Jókai arra figyelmezte-

²⁶ Móricz Zsigmond levele Rákosi Jenőnek. (*Móricz Zsigmond hagyatékából. Új Magyar Múzeum.* Sajtó alá rendezte Réz Pál.) Sajtó alatt.

tett — írja az 1922-es tanulmányban²⁷ — hogy az első emberben, akit valósággal ismertem, megkeressem az egyetlen legfontosabb jellemvonást.”

A Molière-tanulmány nyugodt, tárgyvilágos, „ismeretterjesztő” felszíne alatt felfedezhető egy izzó, belső polémia magja. A Jókaitól örökölt „egytulajdonságú” emberszemléletet győzi le benne Molière összetettebb, árnyaltabb, a valósághoz közelebb álló emberábrázolása. Jókai hatása ugyanis nem záródott le a gyermekkori olvasmányokkal és nem oszlott el a diákkori ábrándokkal: „már huszonnégy, huszonöt éves voltam — írja —, s már csaknem egy évtized óta elvettem magamtól érzésben a Jókai világszemléletét. . . még mindig nem bírtam a gyakorlatban elszakadni a hosszú idő alatt megszokott, beidegzett módszertől.” Móricz Harpagon-elemzése nem más, mint szenvedélyes belső vitája a Jókai-féle, az emberi természeteket végletes vonásaiban megragadó, egytulajdonságú ábrázolásmóddal — Jókai nevének kimondása nélkül. „Nem valami vérszopó szorsor — írja Harpagonról — háza tája nem rémes; szenvedni, fájdalmasan, senki sem szenved miatta; sőt neki magának is van egy csöpp a lelkében, ami derűsíti a sivar lényét. . . minden fősvény bogaras természete mellett sem. . . démon.” A többi Molière-figurában is azt keresi, hogy az ember rossz vonásait egy-egy alakban mennyire javítják ki a vonzóbb gesztusok, valami melegség vagy humor. Hogy ez a probléma — az emberi jellemeknek a maga gazdagságában való ábrázolása — milyen nagymértékben foglalkoztatta Móriczot, annak érdekes példája az a megjegyzés, amit a *Forr a borban* Tacitus ábrázolásmódjáról mond: „Tacitus oly világosan tud megfogalmazni egy karaktert, egy életsorsot, egy embernek az egész életjelentőségét, hogy az mind egy-egy tökéletes, egyszerű alapigazság hatásával van közölvé. S az a legnehezebb, mert az emberek élete rendkívül sokrétű. Ebből a szempontból Tacitus hibás is, hiányos is, mert ő leegyszerűsíti az egyéniségek rajzát. Nem foglalkozik egyébbel belőle, csak amire szüksége van, például hogy mi szerepe van Britanicusnak az államélet fejlődése szempontjából.” Molière-ben meg éppen azt csodálja, hogy „arra fordította minden erejét, hogy egy rendkívül fontos és érdekes dolgot, csodálatatosan életteljes emberek között, léperszörllépésre meglepően természetes fejlődésben mutasson be”.

Az 1922-es Jókai tanulmányban is említi a fiatalkori Molière-élményt, de más vonatkozásban, nem mint a Jókai-hatást ellensúlyozó erőt, hanem a két író összeolvadó hatását. Jókaiól is, Molière-ből is optimizmus áradt felé, és így mindkét író késleltette benne saját írói hangjának megtalálását, ami majd csak a *Hét krajcár* fájdalmas akkordjaiban szakad fel lelkéből. „Sok irodalmi hatás közül itt belejátszik Jókai hatásába még a Molière-é, — írja 1922-ben — akivel húsz-huszonnégy éves koromban rendkívül sokat foglalkoztam, s akitől szintén semmi pesszimizmust nem ittam át, csak a felületesen zsi bongó tréfa optimizmusát”.

Molière sem váltotta meg az írói útkeresés nehéz kálváriáján, de az emberábrázolás területén nagyon sokat tanulhatott tőle. Rákosi Jenőnek is azt írja a Molière-kiadást szorgalmazó levélben: „könyvet lehetne írni s érdemes is volna arról, mit lehet tanulni Molière-től.”

*

Ha a Jókaitól örökölt ifjúkori szemléletét át is alakította Molière hatása, ha a Reviczky-féle költészet varázsával szemben egyes korábbi előítéletének további érvényét feltoluló érzései ellenében meg is kellett védenie, a fiatal Móricz világnézetének alapjai ezekben az években még nem rendülnek meg. A változások jelei inkább esztétikai jellegűek, ifjú éveinek világnézete, amit két évtized múlva így jellemezett: — „Jókaihoz csatlakozott az egész iskolai neveltetésem, a régen kialakult morális és etikai felfogás: a magyarság istenítése, a polgári élet helyeslése, a magántulajdon alapján való életfelfogás” — ekkor még sértetlenül

²⁷ Móricz Zsigmond: *Jókai*. Jegyzetek a belső fejlődés történetéhez. *Nyugat*, 1922. II. k. 1425. l. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp. 1952.

szilárd. Gyulai Pál költészetéről 1904-ben megjelent tanulmányában²⁸ is azt emeli ki, hogy „Gyulai jelleme az elemek káoszából a bibliai vallás-erkölcs melegénél szilárdult meg s a tisztá magyar fajra vall összezes tulajdonságaiban”.

A *Ludas Matyit* elemző, szintén 1905-ben megjelent tanulmányában²⁹ is feltűnő ellentmondás mutatkozik esztétikai ízlése és világnézeti-politikai elvei között. A *Ludas Matyiról* szóló tanulmányban Móricz sokat merít Tóth Rezsőnek az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1897. évi évfolyamában megjelent, Fazekas Mihályról szóló munkájából,³⁰ hivatkozik is a forrásra, de a *Ludas Matyi* „irányeszméjének” kérdésében vitába száll az irodalomtörténéssel. Tóth Rezső ugyanis Fazekas művének évszázados sikerét a mű szókimondó demokratizmusával magyarázza, úgy tárgyalja a *Ludas Matyit*, mint a felvilágosodás áramlatának szellemében született művet és Bessenyei *Tariménesével*, Csokonai, Kármán és Bacsfányi eszmevilágával hozza szoros összefüggésbe. 1795-ben — fejtegeti Tóth Rezső — évekre elhallgat minden szabad eszme, „a jobbágyság sorsát még jóindulatú érdeklődés is alig kísérte”. „E hosszú, évekig tartó némaság, a látszó közöny után Fazekas munkája az első, — folytatja Tóth Rezső — amely a jobbágyságról szólni mer, s szól nem a lemondó kesergés, nem a panasz hangján, de a humoros külső alatt komolyan figyelmeztetve, szinte fenyegetve az elnyomottak bosszújával.”

Ezzel szemben Móricz azt vallja, „hogy Fazekasnak, mikor elbeszélését költötte, nem igen volt célja a harc. Ő a meseöletnek megfelelően egyszerűen beleképzelte magát egy olyan túlhajtott feudális rendű világba, ahol megtörténhetett volna ez a dolog. Soha egyetlen egyszer sem hallunk panasz szót a tömérdek, szörnyen leigázott jobbágyság és cselédség közül”. „Valamennyien úgy fogják fel a sorsukat, — folytatja Móricz — mint az egyetlen természetes állapotot. A földesúri hatalom ellen soha senki, sem a költő, sem a szereplők egy kis megjegyzést sem tesznek. . . .” „Nem a jogilag leigázott ember harca urával szemben, ami jó alkalom lett volna a század népszabadító eszméinek fejtegetésére, vagy illusztrálására, hanem a szegény ember harca a gazdag ember ellen.” Móricz szerint éppen az emeli Fazekas művének „általános költői becsét, hogy nem egy korszak politikai vágya az irányeszméje, hanem az emberiség örök óhaja, az, hogy a gyöngén ne erőszakoskodjék az erős”. Móricz magyarázata teljesen elvonatkoztatja a *Ludas Matyit* a mű keletkezésének korától, csak mint tértől és időtől független alkotást szemléli és értékeli, de magáért a műért lelkesedik. Négy fejezeten át elemzi Fazekas költeményének értékeit. A mű egészének lelkes elfogadása és ugyanakkor egykori aktualitásának teljes ignorálása között van némi ellentmondás, mert a *Ludas Matyi* irányát nem egynemely sorának ilyen vagy amolyan értelmezése dönti el, hanem az egész mű szelleméből árad a bátor demokratizmus. A Reviczky-tanulmány következetlenségei a fiatal Móricz ízlésének bizonytalan voltáról árulkodtak, a *Ludas Matyival* szemben már nincsenek esztétikai fenntartásai, de a mű értelmezésével kapcsolatban kiütköznek még ekkori világnézetének visszatartó elemei. A kitűnő műalkotás nyelvén elfogad már olyan eszméket, amelyeket a napi beszéd vagy a politika köznyelvén még elutasít. Népies szemléletének meg éppen múltbeli igazolását láthatta Fazekas Mihály humoros elbeszélő költeményében.

*

²⁸ Móricz Zsigmond: *Gyulai Pál, mint költő. Uránia*, 1904. 1. 1.

²⁹ Móricz Zsigmond: *Ludas Matyi. Uránia*, 1905. 126. 1. Már az előző évben, 1904-ben is cikket írt Móricz a *Ludas Matyiról* Az *Ujságban* (1904. 176. sz.). Móricz 1907-ből való *Garay és az Obsitos* c. dolgozatának (*Uránia*, 1907. 216. 1.) szempontjai sokban hasonlóak a *Ludas Matyi*-tanulmány nézőpontjaihoz. Garay *Obsitosában* a magyar népi képzeletnek teljesen megfelelő kitűnő műalkotást csodálja meg, és elemzi Móricz, de ugyanakkor elismerően emeli ki Garay művének lojalitását és nemes konzervativizmusát is.

³⁰ Tóth Rezső: *Fazekas Mihály. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1897. évf.

1905-ben Móricznak még két jelentős tanulmánya jelenik meg, az egyik Csokonairól,³¹ a másik a magyar színpad tradíciójáról.³² A Csokonai-tanulmány a költő halálának 100. évfordulójára íródott, de a centenárium csak éppen kínálkozó alkalom lehetett arra, hogy megrajzolja ezidőben legkedvesebb költőjének arcképét.

Csokonai volt az első költő, akit — Haraszti Gyula könyvéből — még debreceni kisdíák korában megismert és megszeretett, akinek a debreceni kollégiumból való kinos távozása már nagyon korán felkelthette érdeklődését.³³ Csokonai diakkori kudarca vagy, ahogy Móricz nevezi, a kollégiumból való *coriolánusi távozása* bizonyos mértékig meghatározó erejű volt arra a képre is, amit Móricz — Nyilas Misi alakjában — önmaga gyermekéveiről rajzolt.

Haraszti Csokonai-könyve ma már sokban elavult, tárgyalásmódja nehézkes, és sok felesleges kitéréssel beszél el Csokonai életét, a költő verseit pedig nem tudja közelhozni az olvasóhoz. A könyvnek mégis azok a legérdekesebb részei, írói megjelenítő erőiről is tanúsodó bekezdései, amelyekben a fennmaradt írásbeli adatok felhasználásával, és bő idézetekkel Csokonainak a debreceni maradisággal való összeütközését írja le a szerző. Haraszti Gyula lelkes Csokonai-pártisága a tárgyilagos tényközlésekből is kiderül. Alighanem ezek a részek ragadhatták meg a gyermek Móricz Zsigmond képzeletét is, ott élt ő is a debreceni kollégium falai között, ő is debreceni diák volt, de különösen a pataki kudarcok után élhette át magában a kollégiumból kicsapott Csokonai sorsát, amikor ő is szembekerült tanáraival, amikor törésre került a sor, és elhagyja a sárospataki kollégiumot. Nyilas Misi és a felnőttek világa csaknem tragédiába forduló összezapásának rajzában, ahogy az író a regényben tovább éli, tovább fejleszti, elmélyíti gyermekkori sérelmét, Nyilas Misi egész szerepének pátoszában ott érződik a korábbi példa: Csokonai esete. „Csokonait is kicsapták az iskolából Debrecenben — így elmélkedik magában Nyilas Misi, mikor a tárgyalásra kell várakoznia — még a harangot is meghúzták, mikor kicsapták. Kicsit megborzong, talán ő utána is meg fogják húzni a kollégium csengőjét, s az egész iskola tudni fogja, hogy ki van csapva.” Mikor már Nyilas Misi kimondta, hogy nem akar többé debreceni diák lenni és a szabadságát hozó nagybátyjával, Isaák Gézával (Pallagi Gyuláról mintázott regényalak) kilép a kapun, összerezzen, mert megszólal a csengő, „a Csokonai csengője, amivel őt kiharangozták a kollégiumból...”

A gyermek Móricz Zsigmondot, a debreceni kollégiumot önérzetes védőbeszédével elhagyó Csokonai példája vigasztalhatta élete első nagyobb válságában, amikor mint ellenséges gyűrűt találta maga körül az iskola, a tanárok, a felnőtt társadalom összefogását, megkövesült törvényeit, szabályait, erkölceit. De a vigasztaló együttérzés a Csokonairól kialakított képét is stilizálja némileg. Ez különösen a *Misike* c. ifjúsági elbeszélésén érezhető,

³¹ Móricz Zsigmond: *Csokonai Vitéz Mihály*. Halála századik évfordulóján. *Urania*, 1905. 3. 1. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp. 1952.

³² Móricz Zsigmond: *A magyar színpad tradíciói*. *Urania*, 1905. 417. 1. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp. 1952.

³³ A *Legy jó mindhaláligban* (1954-es kiadás, 8. 1.) Móricz leírja, hogy Nyilas Misi megvéve a kirakatban meglátott Csokonai-könyvet, nyomban hozzáfog elolvasásához: „Az első oldalon, ahogy olvasni kezdte, mindjárt olyat olvasott, amiből egy szót sem értett: 'A physiologia által ma már igazsággá emelt ama sejtésnek, miszerint a léleknek mineműségei s ereje épp úgy által mennek, a származással együtt a gyermekekbe, mint a testéi, a szellemi öröklésnek érdekes példája Csokonai Vitéz Mihály.' Ezt sokszor kezdte, próbálta olvasni, de nem értette.” Haraszti Gyula könyve első mondatának tudományoskodó körülményessége nem jellemző az egész műre. Egyébként a könyv első mondatában megfogalmazott gondolatot Haraszti egyik forrásából, Domby Mártonnak, Csokonai személyes ismerősének művéből (*Csokonai élete*) vette át: „... a léleknek mineműségei s ereje által mehetnek a származással együtt a gyermekekbe, mint a testé” — írja Domby. (Domby Márton: *Csokonai élete és kortársak emlékezesei Csokonairól*. Magyar Könyvtar, sajtó alá rendezte Vargha Balázs, Bp. 1955.)

amely szintén a Csokonai-centenárium évében jelent meg.³⁴ A maga hasonlatosságára formálta meg ebben a gyermek Csokonai arcképét, bár itt is Haraszi könyvének adatait használja fel és jellemzéseit telíti meg életelevení ábrázolással.

Maga a Csokonai-tanulmány is arról tanuskodik, hogy Móricz mélyen átélte a költő tragikus életsorsát, Csokonai lírájának sajátos világában azonban még kissé idegenül mozog. Ízlelgeti-idézgeti Csokonai néhány versét, a *Megkövetés* c. hat strófás költeményt teljes egészében bemásolja a tanulmány szövegébe, de a versek szépségét nem igen tudja felidézni, közelebb hozni. Csokonai költészete *egészének* átélésében itt is még a népiesség elveinek, ízléskategóriáinak némileg egyoldalú, szűk szempontjai akadályozzák. „A Csokonai költészetének fő jellemvonása az egészséges, jókedvű, tiszta hang — fejtegeti Móricz. — A népies közvetlenség; őszinte kifejezések; magyaros fordulatok. De költeményei legnagyobb tömegét nem így írta, hanem a régi, nehézkes és elerőtlenedett verselés hatása alatt.” „Klasszikus és a nyugat-európai költők s főként az a közfelfogás, ahogy ezeket nálunk követni szokás volt, őt is hatalmukba kerítették.”

Móricz Csokonai-képe bizonyos fokig egyoldalú és leegyszerűsített még ekkor. Csokonai költői egyénisége sokkal színesebb, árnyaltabb, gazdagabb, mint amilyenek Móricz rajzolja meg. Népies költővé stilizálja Csokonait, holott a költő népies közvetlensége gyakran rokokó tanultsággal vagy éppen rafinériával váltakozik, „az egészséges, jókedvű, tiszta hang” a bánat és a fájdalom keserű szavaival vegyül Csokonai lírájában. Csokonai alkalmi költeményeit valóban gyakran megterheli az antik költészet frazeológiája, de azt nem elemzi Móricz, hogy a költő legjobb verseiben biztos érzékkel elegyít debreceni népiességet és nyugatos verskultúrát, diákos dévajtságot és éteri könnyedséget. Csak a népies hangra figyel fel ezekben a versekben is. Idézi például a *Siralom* c. költeményt, amely páratlan ízléssel idomítja a vers közvetlenebb, népiesebb stílusához a barokk-rokokó líra antik képeit, pl. a Móricz által is idézett záróstrófában:

Te pedig, oh kedves szellő
Álomhozó esti szellő!
Legyezd gyengén angyalomat,
S ejtsd mellére egy csókomat.

De Móricz nem a két stílus mesteri vegyítését ünnepli e költeményben, hanem a magyar népdal hangjait véli kihallani belőle. „Egészen a magyar népdal szava ez” — írja a versről. — „Azé a magyar népé, mely dalba önti bánatát; az veri fel itt a *tihanyi* *echo*t is keseregésével.” Móricz ideálja még a Csokonai-tanulmány megírása idején is inkább a népies műdal lehetett, mint az eredeti népdal, a népiesség erőteljesebb, „parasztosabb” ízeitől meg alighanem idegenkedett még ekkor. Csokonai valóban népi hangulatú, népi ízlésű verseit, a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* c. kis remekét, vagy a *Parasztdalt* meg sem említi a dolgozatban.

Csokonai költészeténél sokkal mélyebben elemzi Móricz a költő életét, mint *emberi sorsot*. Az irodalomtörténet a századforduló idejéig lényegében feltárta, tisztázta a költő életrajzát, de a sok részletből nem állt mindig össze az emberi élet közvetlen valósága. Móricz dolgozatában humanizálódik a pozitivisták kutatások által felszínre hozott adathalmaz, érdeklő, izgatja tanulmányának hőse, meg szeretné fejteni Csokonai sorsának titkos rugóit. A *Lilla-dalok* tárgyalásánál sem elégítik ki a közismert életrajzi adatok, arra keres feleletet, hogy „milyen volt ennek a szerelemnek belső története?” Csokonainak a pozsonyi Diéta körüli forgolódását is nagyobb karakterológiai összefüggésben akarja vizsgálni: „Lélektanilag nagyon érdekes belenézni ennek a huszonhárom éves volt debreceni diáknak politikai

³⁴ Móricz Zsigmond: *Misike*, *Az Ujság*, 1905. 141. sz.

szereplésébe” — írja. — „Nem annyira mint politikus lépett föl, hanem inkább politikusan állott elő.” A lélek titkos indítékainak feltárása ebben a fiatalkori Móricz-tanulmányban nem igen jut messzebbre a lélektani vizsgálódás igényének bejelentésénél, hangoztatásánál. Lélektani leírásain érezhető még az ifjúkori olvasmányok színes drámaiságának nyoma, dekoratív pátosza. „Lelkén a sorssal való összekoccanásban repedés pattant, ami csak nőtt ezentúl; — írja Csokonai kollégiumi kicsapatasával kapcsolatban — csak nőtt és elvette bátorságának tiszta csengését; csak nőtt s kiszivárgott rajta reményeinek pezsgő nedűje, csak nőtt s tettereje mindjobban fogyott s lett belőle szenvedő, passzív, tűrő lélek.”

Talán egy korai tanulmányán sem érezhető annyira, mint ezen a dolgozaton, hogy elejétől végig egyfutamban készülhetett, persze nem megszakítás nélkül, de egyetlen lendület eredményeképpen, azzal a módszerrel, ahogy kispikái alkotásait is írta. A dolgozat két utolsó fejezete szinte kinyílik, stílusa, hangja is átváltozik, lendületet kap, jelölül annak, hogy a kísérlet sikerült: egy emberi élet rejtélye megoldódott. Móricz olyan felfedezéshez jut el a tanulmány végére, ami számára nemcsak a Csokonai-problémát oldja meg, de hosszú évekre egyik visszatérő gondja, gondolata lesz.

Szerinte Csokonai „apostoli, őszinte, kiáradó nagy lélek volt, aki sohasem vetett számot a maga érdekével, hanem önmagát mártírként feláldozó, hihetetlen buzgósággal igyekezett lelke kincseit az egész világra kiönteni”. A költő emberi tragédiáját azzal magyarázza Móricz, hogy „kora nem értette meg őt, ő nem értette meg korát”. A nép éppoly értetlenül nézte a költő sorsát, ahogy — Móricz szerint — Csokonai sem értette meg a népet, „mely oly sok apró jó tulajdonsága mellett a legteljesebb szellemi sötétségben élt ömelle”. Ezekben a mondatokban vázolja fel Móricz először a környezetéből rendkívüli képességeivel kinövő, de éppen különb volta miatt magányos, és végül az értetlen környezet fojtó nyomása alatt elbukó hős figuráját, amely regényírói pályája első évtizedének egyik központi kérdése lesz a *Sáraranytól A jáklyáig*. „Olyan árván és magányosan kellett járnia a világot, mint egy égi bolygó a föld sáralakjai közt” — írja Csokonairól. Valójában élete végéig foglalkoztatja Móriczot az ilyenfajta emberek tragikus sorsa. Nem véletlen, hogy ugyanebben a tanulmányban futnak tollára olyan képek, hasonlatok, amelyek majd évek múltán címadó szimbólumokká nőnek nagyszándékú, nagyratörő regényei élén. Csokonait a földbe temetődött *aranyhoz* hasonlítja és az *élő lelki jáklyához*, amely céltalanul lobog, mert nincs rá szüksége senkinek olyan korban, „mikor a tömeg jóformán lelki szükségletek nélkül élt”.

*

A Csokonai-tanulmány végső eredményeként Móricz ráfutott már saját vágányára, beleütközött abba a problémakörbe, amelytől élete végéig sem tudott teljesen megszabadulni, eljutott a fajtájából és korából kinőtt ember tragikus magányának megérzéséig. A magyar színpad tradícióiról szóló terjedelmes dolgozata meg már teljes egészében, nagyszerű megállapításaival, kitűnő észrevételeivel és szemléletének némi egyoldalúságával együtt is jellegzetes Móricz-mű, a fiatalkori tanulmányok legértetesebb darabja. A magyar színpad életképes hagyományait veszi számba, persze csak vázlatosan, a XVIII. század utolsó évtizedétől, a Kelemen László-féle együttes megalakulásától, a múlt század végéig. Mint Móricz minden történeti tárgyú alkotását vagy tanulmányát, ezt is erősen a megírás jelenidejének gyakorlati problémája inspirálja: ez esetben az írói alkotómunka gyakorlatához keres mintákat, támpontokat, példákat a magyar színházi múlt ismert és elfeledett alkotásaiból. A színpad, a színmű — írói működéseként az a tere, ahol a legkevesebb szerencsével, sikerrel és eredménnyel alkotott — kezdő éveitől élete végéig erősen foglalkoztatta. Ebben a tanulmányban is feltűnik, hogy egy író, aki nem színházi ember, annyira a színpad szemszögéből nézi a magyar dráma és a színház fejlődésének útját. Móricz forrásának, Bayer József művének egyik visszatérő tétele, hogy a magyar színészet őskorában mennyire hiányzott egy-egy jelentős magyar író *kitartó* támogatása, bábáskodása az első színtársulatok mellett. Ezzel szemben Móricz így vélekedik erről a

kérdésről: „nem merném azt mondani, hogy a magyar színészet magasabbra fejlődik, ha Budán legelső belépésekor hű ápolóra talál, és Kazinczy meg a többi írók nem únnak bele abba, hogy a színpad számára irodalmi siker nélkül egy-két előadás kedvéért darabot fordítsanak.” A magyar színészet őskorának első kezdetleges darabfordításaival kapcsolatban is szerencsésnek tartja Móricz, hogy e korai átültetések irodalmi színvonala nem volt magasabb, mert az első együttesek nem tudtak volna megbirkózni nehezebb-igényesebb alkotásokkal. „Rájuk nézve — írja — máglya és autódafé lett volna, ha klasszikus darabokat kell folyvást tanulniok.”

A fiatal Móricz Zsigmond szemléletének, vizsgálódásának mindhárom célpontja: — a magyar művészet nemzeti jellegének tisztázása; a népies figurák gyűjtése és számbavétele; a valóságábrázolás igénye művészetben, irodalomban — fontos válogató és osztályozó elv ebben a tanulmányban is.

Már a magyar színészet őskorának fennmaradt darabjaiban, az első gyarló színműfordításokban azt vizsgálja, hogy miként születnek újjá magyar nyelven „a német színpad hulladékaival”, miként telítődnek meg a magyar élet, a magyar környezet elemeivel, színeivel, hangulataival. „Az idegenből fordított darabokban nem az idegen életet akarták híven, minél hívebben bemutatni, a magyar színpadon — írja az első kísérletekről — hanem az idegenben történt eseményeknek, jeleneteknek és embereknek a magyar mását próbálták megkeresni.” Persze, ezekkel a fordításokkal kapcsolatban önként kínálkozó kérdések ezek, Bayer könyve is ezt vizsgálja a magyar színműirodalom külföldről behozott első termékeinek szövegeiben, de Móricz a magyar színpad történetének első évszázadát egészében ahhoz az elvhez méri, hogy a magyar dráma-irodalom mit és mennyit merített a való életből, az élő magyar világból.

A magyar színészet történetének későbbi korszakaiban is „a magyar faji vonások egyénítését, a magyar lélek alakítását” keresi, a színpadi játéknak azokat a színeit, amelyeket nem tanulhattak a német társulatoktól a magyar színészet úttörői. A népies fordulatok, életizű szólások mellett a komikai játék erősebb fejlődésében véli Móricz felfedezni a faji vonások érvényesülését. Megfigyelése szerint a magyar színjátszás első évtizedeiben a komoly műveknél és jeleneteknél minél tragikusabb a szerep, annál távolabb voltak az élettől. Móricz úgy véli, hogy a technikai okok mellett a magyar faj belső jellemvonásaiban kell keresni a komikai játék erőteljesebb fejlődésének magyarázatát. „A magyar lélekben nincsen sötét, zordon, világgal küzdő léleknek elég misztikus anyaga” — írja. — „Ellenben a világgal, sorssal, emberekkel megbékült, közönyösségből s jószívűből fakadó humoros világnézetre annál több a hajlama.” Már a Molière-tanulmányban és jóval vulgárisabban a Reviczky-dolgozatban megfogalmazott, meglehetősen szubjektív benyomásokon alapuló faji karakterológia egyik konvenciója jelentkezik itt újra Móricz gondolkodásában, a Jókaiig, sőt Petőfiig visszanyúló *magyar derű* fikciója.

De ez az elképzelés inkább csak árnyalja a tanulmány központi gondolatát, amely szerint a magyar színpad fejlődésének története az elavult formai mintákon egyre inkább diadalmasodó, az életet, a magyar világot másoló művészi törekvések érvényesülését igazolja. Móricz ebben a tanulmányban állítja először szembe a megmerevedett és kiélt irodalmi, művészeti formákkal dolgozó, életidegen irodalmat azzal a művészettel, amely a régi mintákat, példákat az élet igazi anyagával tölti meg. Nem tagadja sem a műfaj, sem a formanyelv hagyományainak fontos szerepét, sem a mesterségbeli készség jelentőségét, de szerinte mindez csak keret, amit az életből vett anyaggal kell kitölteni. Ez az igény vezeti el a valóságábrázolás elvének újabb megfogalmazásaihoz. „Kis tehetségű költő semmit sem lát a való életből” — írja. — „Az a tehetség, hogy egyáltalán valamit is vehessen az író az életből, csak a legkiválóbb szellemek sajátja. Még ezek is csak hosszú fejlődés útján jutnak oda.” Erre a folyamatra is Molière a példája, aki előbb tanulta meg a színészi munka gyakorlatát és első kísérletei után hosszú idő telt el, míg „végre odáig ért, hogy a való életből is tudott kiragadni alakokat, melyeket behelyezvén a színpad világába, ezt igazabbá, reálisabbá és frissebbé tette velük”.

Móricz korábbi esztétikai ideálja — ahogy a Molière-tanulmányban megfogalmazta — a valóságot a lehető legteljesebben, leghívebben *másoló* ábrázolás volt, a Zola-féle naturalizmus teóriájának megfelelő alakformálás, amelynek végső célja „*élő*” embert teremteni irodalomban és színpadon, tehát olyan figurákat alkotni, amelyekre nézve érvényesek a természeti és társadalmi törvények követelményei éppúgy, mint élő párjuk, az író modelljei esetében. A valóságábrázolás igényének újra való megfogalmazása Móricz színháztörténeti cikkében már olyan vonásokat is tartalmaz, amelyekből arra lehet következtetni, hogy ekkor már nem elégítik ki a realitást pusztán másoló, lényegében passzív visszatükrözés, és korábbi megnyilatkozásainál nagyobb jelentőséget tulajdonít az írói munka *alakító* erejének. Így határozza meg a valóságot ábrázoló művész feladatát és munkáját: „nem tükörkép, tehát nem szolgál másolás, hanem utánagondolás, meditálás közben az élettapasztalatok alapján, a képzelő s alkotó segítségével bizonyos cél kedvéért újra megteremtése.” Ugyanebben a tanulmányban írja azt is, hogy „az élet látása a legmagasabb fok egy megfigyelő fejlődésében s az élet újra teremtése legmagasabb fok a művész tökéletesedésében”. Az írói alkotó munkának mint az élő valóságot újra teremtő funkciónak felismerése és értékelése nemcsak azért jelentős Móricz Zsigmond irodalomszemléletének fejlődése szempontjából, mert a korábbi naturalisztikus elképzelésekhez mérve novum, hanem elsősorban azért, mert ez a gondolat Móricz esztétikai elveinek, realista igényeinek, az élet és az irodalom összefüggésével kapcsolatban kialakult nézeteinek egyik legsajátosabb és legállhatatosabban vallott tétele lesz. Kaffka Margittal, majd Adyval kapcsolatban írja le évek múltán, hogy „aki az életet írásban tovább tudja élni, az író.”

Maga a tanulmány, a magyar színpad múltjának olyan szempontjából való revíziója, amely azt vizsgálja, hogy az élet valóságából táplálkozó önálló írói alakító erő miként érvényesült Kelemen Lászlóék kísérlete, és a múlt század utolsó évtizedének magyar színjátszása között eltelt kerek száz év folyamán azt igazolja, hogy ez az elv nem volt csupán futó ötlet Móricz gondolatvilágában. Ha mármost a tanulmányban gyakran emlegetett *való életnek, itthoni életnek* a tartalmát pontosabban akarjuk meghatározni, akkor elsősorban azt kell megfigyelnünk, hogy Móricz miként alkalmazza ezt a szempontot a magyar drámai irodalom egyes íróival, műveivel, jelenségeivel, korszakaival kapcsolatban, mert ő maga nem határozza meg konkrétan ezeket a fogalmakat. Már a XVIII. század végén, a magyar színészet őskorában színpadra vitt drámafordítások szövegének népies fordulataiban, párbeszédeiben felfedezni véli a való élet behatolását a csekély értékű német színpadi termékek többnyire igénytelen fordításainak szövegeibe. A főként történeti jellegű részeknél nyilvánvalóan Bayer monográfiái nyomán halad, de ahol már magukra a művekre kerül sor, ott az eredeti szövegeket is kivallatja, kiírja a magyar iskoladrámákból a népies dialógusokat és merészebb, önkényesebb magyarosításokat is. Ebben a tanulmányban leljük a régi magyar irodalom iránti vonzódásának első nyomait is.

A *Bánk bán*ban is azt ünnepli, hogy Katona „a legigazabb való életet szorította a szűk sorok mérhetetlen értelmébe”. Szerinte Katona is „a színpad tradícióiból ismerte meg a színi világot”, de a *Bánk bán* már „fölkötte áll a tradíciók kicsinyes iskolájának. Minden, ami régi, csak minta- és példakép volt előtte, de az élet az igazi anyag, ahonnan merített”.

A színpadi gyakorlat hagyományainak védelmében száll vitába Móricz az Akadémiának azzal a kísérletével, amelynek az volt a célja, hogy „méltó fordításokkal és eredeti darabokkal” ajándékozza meg a színpadot. Móricz ítélete szerint az Akadémia tűzzel-vassal irtotta a színpadi gyakorlat régi elveit, a fordításokban már nem magyarítottak, „de nem is került be az Akadémia összes fordításaiba sem a magyar léleknek egyetlen sugara”. A tárgyhű és nyelviileg is korrekt fordítások — Móricz véleménye szerint — bilincskévé lettek a színészek fegyelmezetlen, de jószándékú fantáziáján. Kritikai észrevételeit a tanulmány írásának jelenidejére is kiterjeszti, és itt foglal először állást a hivatalos irodalom egyik legfontosabb testületének gyakorlatával szemben.

Móricz szempontjaiból következik, hogy nagy figyelmet szentel a népszínműnek. „Ezt a műfajt a magyar színpad hozta létre” — írja. Szerinte a magyar közönség érzésvilá-

gának legjobban a népszínmű felel meg, mert kellemes, mérsékelt középhangulatban tartja a nézőt, egyaránt távol áll „a tragédia lélekrázó orkánjától” és „a bohóckodás üres puffogásaitól”. Elvből a népszínmű mellett tesz vallomást, de a korszak magyar népszínműve már nem elégti ki. „Hanem sajnos ez a sok népszínmű . . . nem képviseli méltóan a magyart a színpadon — fejtegeti Móricz. — Eltekintve egy pár darabtól, amely legjobb példája a műfajnak, mind, mind csak konvencióból, csak szokásból, a hagyományokból, a tradícióból táplálkozik, s még magának e rendkívül kedvelt és művelt műfajnak sem akadt olyan nagy írója, ki Szigligeti örökét átvéve, azt az újabb felfogásnak és ízlésnek megfelelően jelentékenyen fejlesztette volna.” Jellemző, hogy már ekkor is nagyobb gyönyörűséget lel az iskoladrámák gyarláságukban is megkapó, jóízű jeleneteiben, mint a népszínművekben.

A magyar drámairodalom első évszázadának bemutatásához, értékeléséhez aligha elégséges Móricz rendező- és értékelő elve, annak feltárása, hogy az egyes színpadi alkotásokba mennyire hatoltak be a magyar élet jellegzetes figurái, és jellemzőnek vélt helyzetei, nyelvi fordulatai, Móricz szavaival: a való élet, az itthoni élet. A magyar színpad első évszázada történetének, a magyar dráma és a magyar színjátszás fejlődésének valóban egyik legfontosabb kérdése az, amit Móricz kutat, a magyar dráma számára létkérdés volt, hogy gyökeret verjen a magyar élet valóságában, de a magyar színpad történetét ezzel az egyetlen szemponttal mégsem lehet átfogni. Ebből a még mindig szűk, és bizonyos vonatkozásaiban naturalisztikusnak mondható értékelési elvből következik, hogy Móricz vázlatában a vígjátékíró Kisfaludy Károly fölébe emelkedik Vörösmartynak, a drámaírónak és Katona meg Kisfaludy mellé kerül, Madách művét pedig nem is említi. De ahol az értékrendben nem is történik ilyen eltolódás, ott is néha kevésnek bizonyul, a lényegét nem ragadja meg Móricz válogatásának, értékelésének vezérszempontja.

Móricz irodalomszemléletének, ízlésének, eszmevilágának fejlődésrajzában mégis nagyon fontos állomást jelent ez az írás. Ebben bontakozik ki a korábbi dolgozatok iskolás körülményeskedéséből, bonyolult előadásmódjából, szürkeségéből. Elveinek és ízlésbeli igényeinek világos és határozott érvényt szerez a tanulmányban. Így fordul először nyíltan szembe az Akadémia által támogatott és jutalmazott drámairodalommal. A tanulmány egyoldalúságai, szempontjainak még néhol szűk volta is arról vall, hogy valami újat keres, a magyar színpaddal szemben olyan igényeket támaszt, amelyeknek nem tudott megfelelni a századforduló színműirodalma. Magyaros játékot kíván, ahol a népiesség már nem modor és konvenció csupán, mint a népszínműben, hanem az élet valóságának hű ábrázolása.

A színháztörténeti dolgozat megjelenésének évében, 1905-ben írja meg Móricz első hiteles népi zsánerképeit, — egyelőre ezek is az ifjúsági rovatokba szorulnak — a *Rektor bácsit*, a *Rojtos Bandit*, a következő évben a *Fillentőt*, gyermekkorra emlékképeiből idézve fel a magyar falusi élet néhány jellemző alakját. A gyermekkorra óta magában hordott arcok, mozdulatok, figurák ebben az időben tisztulnak benne megírható és megírásra érdemes típusokká. Első jelentős színműve, a négy év múlva bemutatásra kerülő *Sári bíró* pedig lényegében azokat az igényeket valósítja meg, amelyeket Móricz színháztörténeti tanulmányában körvonalazott, mint a magyar népies színmű időszerű eszményét. A kritika is arra figyelte fel a *Sári bíró* bemutatója után, hogy az élet szabadabban, tisztábban, teljesebben árad be Móricz darabjában a magyar színpadra, mint a korabeli népies színművekben szokásos volt. „Mikor Gárdonyi *Borát* láttam, valami megrezsent bennem; — írja Laczkó Géza a *Nyugatban*. — 'Ez az élet' mondtam magamban. Más is azt hitte akkor, amit én, hogy a magyar paraszt színpadra állításában Gárdonyi kimondta az utolsó szót. És jött Móricz Zsigmond a *Sári bíróval* . . . — és Gárdonyi elévült.”³⁵

³⁵ Laczkó Géza: *Móricz Zsigmond a Nemzetiben. Nyugat*, 1911. IV. 16. Ua.: *Kortársak Móricz Zsigmondról. I. (Új Magyar Múzeum)*, összeállította Vargha Kálmán, Bp. 1958.

Móricz 1903-ban megjelent dolgozata, a *Bajza nagy polémiái*³⁶ és az 1907-ből való *Biblia*-tanulmány³⁷ már nem illeszkedik olyan világosan az eszméknek és a gondolatoknak abba a láncolatába, amely az író többi fiatalkori tanulmánya között nyilvánvaló összefüggést teremt. A *Biblia* c. tanulmánya már tárgya miatt is külön sziget a kezdő író elméleti munkái között, de a Bajza-dolgozat is sokkal inkább szaktanulmány, mint a többi.

Ha az olvasó időrendben halad végig a tanulmányíró Móricz termésén, a Bajza-tanulmányánál már az első bekezdések után feltűnik, hogy mennyivel érettebb munka, mint az előző évből való Reviczky-dolgozat volt, és ez a benyomás a tanulmány végigolvasása után sem oszlik el, hanem inkább erősödik. Fiatal, kezdő író esetében sokszor minden egymásra következő esztendő újabb és újabb mérföldkövet hagy maga után az író pályáján, de Móricz Bajza-tanulmánya esetében nemcsak erről van szó. A dolgozat megírása jelen idejétől távolabb eső korszak irodalmával foglalkozva nem jelentkeztek elvi, izlésbeli előítéletei olyan zavaró módon, mint Reviczky esetében, aki az előtte járó emberöltő egyik legmodernebb magyar költője volt. A Bajza-dolgozat szaktanulmány jellege is kevesebb szubjektivitást kívánt a szerzőtől.

A tanulmány részletesen ismerteti Bajza három nagy vitáját. Elsősorban Bajzának az epigramma kérdésében Szentmiklóssy Alajossal folytatott irodalmi harcát tárgyalja, majd részletesen ismerteti a Conversations Lexikon szerkesztőivel (elsősorban Döbrentei Gáborral) és a „lexikonisták” önkéntes irodalmi prókátorával, Desseffy József gróffal vívott tollcsatáit, végül Kazinczyval való vitáját idézi fel, amely Pyrker egri érsek német nyelvű versének Kazinczy által készített fordítása körül zajlott le.

Nem véletlen az sem, hogy Móricz fiatalkori tanulmányai közül ez az egyetlen, amelyről a szűkebb körű, céhbéli irodalomtörténetírás már évtizedekkel ezelőtt nyilatkozott, igaz csak egy nagyon tartózkodó mondat erejéig. Bajza rokona és monográfusa, Szücsi József ezt írja 1914-ben megjelent Bajza-könyvében Móricz dolgozatáról: „újat alig is mond, de gondolkodó, intelligens főre valló fejtegetései olvasásra méltóak.”³⁸ Filológiai szempontból valóban nincsenek felfedezései Móricz Bajza-tanulmányának, de aligha is voltak ilyen céljai. Bajza életművének értékelésében, kritikai megítélésében viszont fontos szempontokkal gazdagította és némileg módosította is a századforduló éveinek irodalmi köztudatában kialakult Bajza-képet. Már azzal is egy új Bajza-portré kialakítását munkálja Móricz, hogy éppen a *polémiákat* emeli ki az író életművéből. A Bajzát méltató korábbi megemlékezések, emlékbeszédek, újságcikkek és előszavak általában nem hagyják említés nélkül Bajza vitáit, némelyik a polémiák menetét is ismerteti, de Móricz előtt senki sem vállalkozott arra, hogy külön feldolgozza és értékelje Bajza irodalmi harcait. Amit Móricz Bajza polémiáival kapcsolatban kimond, az kevésbé élezett formában ott lappangott a korabeli Bajza-irodalomban, sőt már a kortársak megnyilatkozásaiban is. De Bajza irodalmi csatározásaiban Móricz többet lát, mint egy vitázó, kritikushajlamú író egyre gyakorlottabb párviadalait. Fejtegetéseiből nagyobb történeti, irodalomtörténeti távlatot kapnak e polémiák, világosan kimutatja, hogy Bajza minden vitája egyazon cél győzelméért folyt, hogy a három nagy vita egyetlen elvi harc összefüggő szakasza, amely végül a Kazinczyval folytatott összecsapásban teljesedik ki. A múlt századvégi Bajza-irodalom — például Badics Ferenc életrajza³⁹ — addig a pontig lelkesen tárgyalja Bajza irodalmi csatározásait, amíg az ellenfél már elfeledett név, Szentmiklóssy, Cserneczky vagy másodrangú író, mint Desseffy vagy Döbrentei, de a Bajza—Kazinczy-vita esetében már

³⁶ Móricz Zsigmond: *Bajza nagy polémiái. Uránia*, 1903. 145. 1. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp. 1952.

³⁷ Móricz Zsigmond: *A Biblia, Athenaeum*, 1907. 524. 1. 1908. 76. 1.

³⁸ Szücsi József: *Bajza József*. Bp. 1914. 474. 1.

³⁹ Badics Ferenc: *Bajza József életrajza, Bajza József összegyűjtött munkái*, Bp. 1899—1900.

erejét veszti a lelkesedés, sőt némi rosszallás is érezhető a sorok között Bajzával szemben, aki kíméletlenül megtámadta az akkori irodalom tekintélyes ősz vezérét, Kazinczyt. Móricz együttérzése viszont éppen ennél a polémiánál lobban fel Bajza iránt, mert itt világlik ki legtisztábban Bajza irányzatának, törekvéseinek szilárd elvi következetessége. „A Kazinczy-bajjal jutott tetőpontjára az irodalmi forradalom” — írja Móricz, majd a Badics-féle kiadás magyarázó jegyzetével is vitába száll. Szerinte a Bajza—Kazinczy-vitát „éppoly kevésbé ismerik irodalomtörténeteink, fontosságát éppúgy nem méltatják vagy nem helyesen méltatják, mint a lexikoni pörét. Még a Bajza legújabb kiadásában is úgy tárgyalja az ügyet a rendező, hogy érezni lehessen, hogy Bajzának éppen nem dicsősége most kíméletlen szigorúsága, s hogy Kazinczy-nak volt legalább is annyi igazsága, mint ellenfeleinek”. Móricz a legnyíltabban megvallja, hogy a Kazinczy-vitában is Bajza mellett áll, nem egyéni rokonszenvből csupán, hanem azért, mert a Bajza által képviselt elveket érzi közel magához, a mai ember, a mai író meggyőződéséhez. „Kazinczyra kegyelettel nézünk, — vallja Móricz — de Bajzára meglepetve figyelünk: hisz ez modern ember. . . A Bajza elveiben, modorában már a magunkét ismerjük fel mi mai emberek.”

Móricz tanulmányából az is kiderül, hogy ekkor még — 1903-ban — mint egyéb munkáiból látszik, ha idegenkedett is azoktól az áramlatoktól, amelyek ekkor már többé-kevésbé hangban, ízlésben, életfelfogásban, életérzésben a *Nyugat* előzményeit jelentik, az *irodalmi élettel* kapcsolatos elképzelései egy pontban sem különböztek azoktól az elvektől, amelyeket majd az öt év múlva induló *Nyugat* tűz a zászlajára. Bajza mellett állást foglalva, Móricz is hitet tesz az írói függetlenség, a tehetség, mint egyetlen kiválasztó elv az irodalomban, a kritika szabadsága, az írói alkotásnak, mint munkának a megbecsülése stb. mellett. A magyar irodalmi élet polgári morálja jórészt éppen Bajza polémiáiban nyeri első megfogalmazását, abban a harcban, amit Bajza egy korábbi irodalom képviselőinek feudális-hierarchikus elveivel vívott. Ilyen értelemben — Németh László emlékezetes tanulmányának címét kölcsönözve — Bajza is a *Nyugat* elődei közé tartozik, mégpedig történelmi sorrendben az első úttörője annak, amit kereken nyolc évtized múlva a *Nyugat* valósít meg a magyar irodalomban.

A múlt élesszemű kritikus látása, és a jelen problémáival való összekapcsolása mellett az erős irodalomszociológiai érdeklődés jelzi ebben a korai tanulmányban a későbbi Móriczot. A Kazinczyék és Bajzáék felfogása között tátongó szakadékat Móricz azzal a nagyméretű átalakulással magyarázza, amely Bajzáék fellépésének évtizedében az egész társadalomban és ezzel együtt az irodalmi életben is lezajlott. Behatóan elemzi a magyar irodalom polgárosodásának folyamatát.

Bajza emberi figurája is nagyon érdekli, erősen foglalkoztatja. A tanulmány Bajza-képe kitűnően példázza azt a jellemábrázoló módszert, amelyről Móricz a Jókai-tanulmányban beszél, kezdő éveinek próbálkozásaival kapcsolatban, hogy mindig a jellemek egyetlen, legfontosabb vonását kereste meg, és azon keresztül próbálta megragadni az egész figurát. Nem ad aprólékosan kidolgozott jellemrajzot Bajzáról, mint Péterfy szép esszéje, néhány karakterisztikus vonását emeli ki elsősorban, és ezekből kelti életre Bajza alakját, harcmódorát: „olyanok e viták, mint egy-egy kardpárbaj, az ellenfelek egymás szemét lesik, s vágást vágással viszonznak. Bajza kitűnően vív, — elemzi Móricz — társai és ellenfelei roppant gyarlóan; ezek sokszor nem is a szemét nézik ellenfelüknek, hanem a kard hegyét, merre mozdul. Bajza ám a legforrását ismeri minden mozdulatnak, s nemcsak elhárítja a csapást, nemcsak visszadja a vágást, de meg is mutatja, hogy ellenfele, aki így vág, vagy véd — hitvány ember.” Bajza polemizáló hajlamainak belső rugóit is megkeresi Móricz, számolva azzal, hogy az elvi vitákban sem absztrakt indulatok csapnak össze, hanem elvi jelentőségűvé élesedő egyéni élmények és sérelmek.

Amilyen feltáró erejű Móricz azokban a részekben, ahol az anyag alapos ismeretével rendelkezik, éppoly lapos, tankönyvszerű, Beöthy Zsolt irodalomtörténete megállapításait ismételtető, a nagyobb korszakot befogó, korfestő jellegű bevezető bekezdéseiben: „a magyar nemzet, mintegy belefáradva a rémségesen hosszú, kínos, életlő, viharos életbe, pihenni

vágyik . . . Ez időben nincsenek írók. A magyar nem kíváncsi a világ dolgára; bánja is ő most hol, mi történt; törődik is ő most a mások bölcsességével; mit neki most világjavító okoskodás, fáradt, kedvetlen. De egy félszázados pihenés után kezd magához térni” — írja Móricz a Bessenyeieik felléptét megelőző évtizedekről.

A *Bajza nagy polémiái* az irodalomtörténeti szaktanulmányoknak olyan típusát képviseli, amelynek Móricz életművében később nincs folytatása.

4.

Móricz *Biblia*-tanulmánya két folytatásban jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai folyóiratának, az *Athenaeum*nak 1907-es és 1908-as évfolyamában. Évekkel debreceni teológiai tanulmányainak megszakítása után Budapesten újra kísérletet tesz a teológiával. 1906-ban, fiatal házasságában, első kisfia halála után beiratkozik a pesti református teológiára.⁴⁰ 1906. november 22-én jelzi legifjabb Szász Károlynak szóló levelében, hogy a *Bibliáról* szeretne tanulmányt írni. *Biblia*-tanulmányának problémáit nyilván ez az újabb próbálkozás kavarja fel benne, a teológián hallottak inspirálhatták bibliakritikai érdeklődését. Erre vall, hogy a dolgozat egyik utalása a pesti teológia ótestamentumi tanszéke akkori tanárának, Hamar Istvánnak olyan művét érinti, amely 1907 körül még nem jelent meg nyomtatásban, csak jegyzetben terjedhetett a hallgatóság körében. Hosszú évek múltával Móricz is olyan értelemben nyilatkozik, hogy a teológiai tanulmányok inspirálták bibliakritikai érdeklődését: „a teológián a bibliakritika megindította a kutatás vágyát bennem, elolvastam Renan könyveit, másokat is, még Kautskyt is.”⁴¹

Ha 1906-ban nem iratkozik be újra Móricz a teológiára, talán nem született volna meg a *Bibliáról* szóló dolgozata, de a tanulmány egész szelleme arra vall, hogy vallástörténeti és vallásfilozófiai szemlélete nem sokat meríthetett azokból az elvekből, amelyek a pesti református teológiát a század első évtizedében általában jellemezték.

Móricz tanulmánya abból a felismerésből indult ki, hogy az emberek nagyrésze elvesztette vallásos hitét. „Az emberiség történetében nem volt több olyan korszak, amelyben minden év oly óriás tömegeknek pusztította volna el vallásos hitét, mint a mi életünk esztendeiben történik.” Ezzel a mondattal kezdődik a dolgozat, és Móricz a tétel kimondása után nyomban az okokat is keresi, a korszak — a századforduló liberalizmusának éveiről van tehát szó — erősen elvilágiasodó, a vallástól elszakadó tendenciáinak eredetét próbálja megkeresni. Elsősorban a tudományos gondolkodás nagyobb térhódításában véli felfedezni annak okát, hogy nagy tömegek függetlenítették magukat a vallás tanításaitól. A vallás életbölcselet: „felfogás az életről, amely nem hiányozhat senkiből” — fejtegeti Móricz — de a vallás eredeti, világmagyarázó jellegét ma már nagy-részben a tudomány vette át. „A tudomány az emberi érzékek közvetlen benyomásaiból előállott ismeretgyűjtemény, amely a valóságos világról való igazságokat azért gyűjti és dolgozza ki, hogy az ember boldogulására minél biztosabban s jobban használhassa fel a természetet, az egész világot”, a vallás pedig „csak elvonás — folytatja Móricz — hipotézisek gyűjteménye, azokról a természetfölötti kérdésekről, melyek naponként felmerülnek, s amelyekre az ember másképpen választ nem tud adni.” A tanulmány bizonyos dualizmust tételez fel a tudomány és a vallás funkciói között, amely szerint a tudomány nem teszi fölöslegessé a vallást, csak hajdani egyetemes szerepéből szorítja szűkebb térre vissza.

⁴⁰ Vö.: Móricz Virág i. m. 90. l.

⁴¹ Móricz Zsigmond: *Damaszkuszi hitvallás. (Móricz Zsigmond hagyatékából. Új Magyar Múzeum.)* Sajtó alá rendezte: Réz Pál. Sajtó alatt. Karl Kautsky művét (Der Ursprung des Christentums), a kereszténység eredetéről szóló első nagyobb marxista elemzést nem sorolhatjuk Móricz *Biblia*-tanulmányának forrásai közé, mert Kautsky műve 1908-ban íródott, így Móricz csak tanulmányának megjelenése után olvashatta.

A rövid vallásfilozófiai bevezető után hosszú vallástörténeti fejezetek következnek, amelyekben a *Biblia* vallomása alapján elsősorban a kereszténység istenhitének történelmi kialakulását vizsgálja Móricz. Mint a korszak több protestáns vallásbölcseleti és vallástörténeti művében, Móricz dolgozatában is némi ellentmondás tapasztalható a vallásbölcseleti bevezető felfogása, és az azt követő történeti elemzések merész pozitívizmusa között. A kereszténységet is, akár a többi vallást, mint történelmi produktumot tárgyalja a dolgozat. „A Krisztus által kijelentett vallás tulajdonképp többezer éves vallásos fejlődés eredménye: a zsidó vallásnak egy tökéletes új korszaka és új eszmei kifejlődése — írja Móricz. — A régi igazságok újjászülettek a Jézus szívében; új nézőpontból, új perspektívát nyújtottak; de valójában csaknem minden egyes adat, amely a Jézus szívének a kohójában oly nagyfontosságú igazsággá formálódott, ott volt a régi vallásban, de a régi rendszerben mellékes szerep jutott neki.” A tanulmány felvázolja a zsidó vallás fejlődésrajzát abból a szempontból, hogy miként kristályosodott ki századok folyamán a tisztult monotheizmus gondolata, és miként növekedett Ábrahám családi jellegű vallásosságából a Mózes-féle nemzeti vallás, majd a próféták újatkereső, a régivel harcban álló próbálkozásainak betetőzőjeként Krisztus tanítása, amely már az emberiség vallásának igényét hirdeti. „Ábrahám, az ősatya, volt az a jó föld, kibe az Isten elvetette a magot — írja Móricz — Mózes lelkében lett az nagyobbá a füveknél s Jézusban a világot minden madarait ágaira gyűjtő terebély fa.”

A bibliakritikai irányzat nyomán Móricz is felfigyelt a bibliai anakronizmusra, amely az evangélium íróinak azon gyakorlatából következett, hogy a maguk hitét vetítik vissza régi korszakok embereire. „Mózes könyveivel” kapcsolatban utal arra, hogy e könyvek Mózes kora után keletkeztek. Az emberiség Jézus halála által való megváltásának tanításában éppúgy mint Jézus „istenfiúságának” tételében is a morális-humánus és jelképes vonatkozásokat emeli ki, a misztikus-teológiai magyarázatokkal szemben.

Móricz tanulmánya azt a kérdést is felveti, hogy a modern társadalomban milyen szerepe van a vallásnak. Felelete ebben a vonatkozásban is távol van mindennemű transzcendens vagy teológiai indítékú magyarázattól, de gyakorlati, humanisztikus — illetve leginkább *lélektani* — szempontból indokoltan látja a vallás létét az új kor társadalmában is. Szerinte a vallásra elsősorban az egyéni lelki harmónia biztosítása érdekében van szükség. Az embereknek csak nagyon kis része képes arra, hogy a világról önálló képet alakítson ki magában, de világképre mégis szükség van minden embernek és ezt a feladatot, Móricz szerint, az átlagember számára a vallás végzi el azzal, hogy már kész világképet ad az egyénnek.

A bibliakritikus irányzat legfőbb ihletői közül minden jel szerint Ernest Renan művei hatottak leginkább Móricz felfogására. Ez nem meglepő: Renan tudományos hajlamai mellett magávalragadó erejű, nagyszerű stílusú író is volt, a Nyugat első nemzedékére, Kosztolányira, Kaffka Margitira, Juhász Gyulára, Babitsra is nagy hatással volt, „oh mindnyájunk apja Renan” — írta Ignótus egyik elmélkedésében. Móriczot némi családi hagyomány is vezette a nagy kételkedő könyveikhez: az *Életem regényében* jegyzi fel, hogy anyai nagyapja, a művelt református lelkész is Renan tisztelője volt. Renan két művét is idézi a tanulmány jegyzetében, a Jézusról szóló híres életrajzot és az *Evangéliumok* c. mű függelékét. A szelíd Galilea leírásában, majd azokban a sorokban, amelyekben azt magyarázza, hogy a zsidó nép nem volt rokontalan faj, másutt Jézus vallási ismereteinek elemzésében, vagy abban a fejtegetésben, amely szerint Jézus vallása a szeretet tanítását nemcsak az emberekre, hanem az állatvilágra és a növényekre is kiterjesztette, — Móricz tanulmányának ezekben a részleteiben nem nehéz felfedezni Renan szellemének nyomait.

De aligha ezek a részletek a legfontosabbak. Sokkal feltűnőbb, hogy az egész tanulmány szelleme mennyire rokon Renan világával, a francia gondolkodó magatartásával. A Móricz-tanulmány szilárd racionalizmusa és történetisége is a vallás tényeihez kapcsolódó szinte áhitatos gyengésséggel párosul, akárcsak Renan műveiben. A vallásban az elmúlt korok nagy alkotását csodálja meg Móricz, Renanéhoz hasonló megértéssel és áhitattal fordulva a történelmi

múlt értékes produktumai felé. (A tanulmánynak a vallás dolgait tisztelettel és megértéssel tárgyaló artisztikus stílusával magyarázható bizonyos mértékig az a probléma, hogy a konzervatív *Athenaeum* c. folyóiratban közreadták a dolgozatot, amelynek akkor a premontrei rendi Pauer Imre volt a szerkesztője.)

Egyébként Móricz tanulmányának felfogása lényegében nem radikálisabb annál, amit a biblikritikus irányzat hazai protestáns képviselői, Dávid Strauss vagy Baur magyar tanítványai hirdettek. A század első évtizedében még forgatták, sőt tankönyvként használták a protestáns teológiákon például Kováts Ödön nagyenyedi teológiai tanár 1876-ban megjelent „vallásbölcshoztétét”, amely a Hegel—Schleiermacher szemléletét valló vallásfilozófiai bevezető után következő történeti fejezetekben bőven merít Strauss és Baur liberális szellemű bibliakritikai műveiből. De gyakorlatban a hazai protestáns teológiák ekkor már régen túl voltak a szabadelvű, pozitivistá bibliakritikai irányzat nagy fellángolásán, amely nálunk az 1870-es évek elején volt a legerősebb, amikor a szabadelvű teológiai irányzat legmarkánsabb képviselője, Ballagi Mór állt a mozgalom élén.⁴² 1871-ben tömörülnek a szabadelvű irányzat hívei a Magyarországi Protestáns Egyletben, és a következő évben már hat protestáns folyóirat ír a szabadelvű teológia szellemében. Az 1872/73-as tanévben Goldzieher Ignác, a neves orientalista, a héber nyelvtanon kívül a vallások történetéről és fejlődéséről is előadást tartott a pesti református teológián. 1874-ben a Protestáns Egylet megbízza Ballagi Mórt az új ószövetségi fordítás elkészítésével. De szinte a szabadelvű irányzat megszervezésével egyidejűleg indulnak meg a támadások is ellentük a konzervatív, a hitvallásos alapon álló lelkészek részéről. Hivatalvesztést ígérgetnek a Protestáns Egyletben kitaró lelkészeknek. 1875-től kezdve az Egylet létét már csak könyvkiadói vállalkozása, a *Protestáns Theológiai Könyvtár* jelzi. A múlt század kilencvenes éveitől meg már teljes egészében a hitvallásos, pietista irányzat kerül uralomra a hazai protestáns teológiákon, és a konzervatív tábor megerősödésével indul meg az úgynevezett belmissziós mozgalom is.

Móricz műve az 1870-es évek szabadelvű, biblikritikus irányzatához kapcsolódik, annak mintegy utolsó hullámverése a hazai irodalomban. De Ballagiék biblikritikus műveitől erősen különbözik Móricz tanulmánya abban, hogy nézőpontja nem teológiai, hanem elsősorban vallásfilozófiai és filozófiatörténeti szempontból tekinti végig a vallások történetét, szerepét, funkcióját. A biblikritikusok intenzív szövegértelmező fejtegetésekkel dolgoznak, és a szöveg-elemzésekből vonják le tetteleiket. Móricz tanulmánya bár sokat felhasznált az ő eredményeikből, mégis elsősorban esszé a szó irodalmi értelmében is. Egyetlen tétel próbája a dolgozat: az istenhit fogalmának végigvezetése a szűk családias keretektől a kereszténység minden népre, minden fajra kiterjedő vallásáig. Lényegében a teológiai szakirodalomban járatos, önállóan gondolkodó író egyéni alkotása a *Biblia*-tanulmány. Ez a nemes teológiai „dilettantizmus” és magasrendű irodalmi igény szintén Ernest Renannal kapcsolja össze Móricz egyetlen vallásfilozófiai és vallástörténeti tanulmányát.

Móricz dolgozatának a hazai teológiai irányzatok fejlődéséhez mért anakronizmusa magyarázza elsősorban, hogy a dolgozat csaknem teljesen visszhangtalan maradt a magyar teológiai irodalomban is. 1918-ban, *A fáklya* megjelenése után egy protestáns szerző bírálatában szóba hozza Móricz *Biblia*-tanulmányát is,⁴³ de éppen azzal a pár sorral, amit Móricz dolgozatáról ír, árulja el, hogy csak hallomásból ismeri a *Biblia*-tanulmányt vagy a kritika írásakor már nem emlékezett a tíz évvel korábban megjelent dolgozat tartalmára. Ez a szerző ugyanis erősen támadja az írónak *A fáklya*-ban megnyilatkozó világnézetét, arra hivatkozva, hogy egy évtizeddel korábban Móricz még milyen más véleménnyel volt a vallási dolgokról és a református egyháznak a szerepéről. Bizonyítékul az író *Bibliáról* szóló tanulmányát említi:

⁴² Vö.: *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története*. Bp. 1955.

⁴³ Trócsányi Dezső: *A fáklya — Móricz Zsigmond regénye*. *Dunántúli Protestáns Lap* (Pápa), 1918. VII. 21. 130. l. Ua.: *Kortársak Móricz Zsigmondról*, I. Bp. 1958. 414. l.

„Tíz évvel ezelőtt még az Athenaeumban írt tanulmányt a *Bibliáról* — írja a protestáns kritikus Móriczról. — Ez a tanulmány még a hit és az eszmények erejébe vetett lélekkel íratott . . . az író eszményekben hívő lelke azonban nagy változásokon ment át.” Márpedig Móricz a *Biblia*-tanulmányának hosszú részleteit beolvasztotta *A jáklyába*. Fiatalkori tanulmányai közül egy dolgozatnak sincs ilyen érdekes „utólete” Móricz szépirói alkotásaiban, mint egyetlen vallásfilozófiai művének. *A jáklya* főhőse, Matolcsy Miklós a szomszéd falu tiszteletes asszonyának, Dékánynének olvassa fel teológiai dolgozatát, vagyis Móricz *Biblia*-tanulmányának jelentős hányadát. A hat részből álló tanulmány első négy fejezetét kihagyásokkal, de egyébként majdnem teljesen szó szerint illeszti be Móricz a regénybe. Már szinte írói játékosságnak tetszik az aprólékos pontosság, ahogy az eredeti tanulmány szöveg megrövidítéseit és jelentéktelen módosításait vagy kiegészítéseit jelzi a regényben: „ezt a mondatot magától mondta bele, s úgy tett, mintha olvasna a papírról” — jegyzi meg zárójelben az író, és itt valóban egy olyan mondatot ad Matolcsy szájába, amely hiányzott az *Athenaeum*-beli tanulmányban. Ugyanezen a lapon az egyik mondat egyszerre utal egy részlet kihagyására, és egy utólag betoldott sorra: „újra ugrott egy hosszú bekezdést, csak éppen beleszúrta: . . .”

A hazai protestáns teológiai irányzatokban a századforduló idején lezajlott nagy változások egyik apró jele az is, hogy *A jáklyát* élesen támadják a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain is,⁴⁴ abban a folyóiratban, amelyet 1858-ban Ballagi Mór azoknak a szabadelvű kritikai eszméknek a terjesztésére alapított, amelyeket *A jáklya* papja, Matolcsy is a maga meggyőződéséeként hirdet, többek közt Móricz *Biblia*-tanulmányának gondolataival is. A folyóirat eredeti címe megmaradt, de ekkor már — 1918-ban — régen a konzervatív hitvallásos irányzat eszméit tolmácsolja.

Móricz *Biblia*-tanulmányának a hazai teológiai irányzatokkal való távolról sem párhuzamos volta csak még jobban aláhúzza a dolgozat gondolati önállóságát, Móricz független szellemét. A *Biblia*-tanulmány is része volt és egyik legfontosabb dokumentuma annak a folyamatnak, amely Móricz gondolkodásában, ízlésében egyre inkább megkérdőjelezte az otthonról és az iskolából készen hozott szellemi örökség hitelét és érvényét.

⁴⁴ A „*Jáklya*”-ról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. 1918. III. 17. 111. l. Ua.: *Kortársak Móricz Zsigmondról*. (Bp. 1958. 383. l.)

EGRI PÉTER

JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSzetÉNEK LÁTOMÁS- ÉS ÁLOMSZERŰ MOZZANATAI¹

I.

József Attila huszas évekbeli első költői korszakának mitológiája, fantasztikuma, látomásai, álmai a költő vágyainak tisztázatlanságával, céljai távoli voltával függnek össze. Gyermekkorának városi és falusi élményei, az ellenforradalom „rendjébe” való beleütközése, bécsi és párizsi útja, a marxizmussal való megismerkedése, nagy társadalmi igazságérzete, erkölcsi-művészi érzékenysége hamar eljuttatják annak a rendnek a tagadásáig, amelyben él. Társadalmi céljait s megvalósításuknak eszközeit azonban csak a huszas évek végére és a harmincas évek elejére éri utol. Ekkorára szeretetvágyából szocialista politikai program lesz, anarchizmusa a gondolkodás és cselekvés harmonikus rendjévé alakul, társadalmi céljainak megvalósítását a megmozdult tömegektől remélheti, s túljut a költői tanoncévek műhelygyakorlatain. Egyelőre azonban még keres, tanul, érlel, lányt vár.

E korszak látomásai, álmai — melyek a versek egész során, különböző, s nem mindig szoros időrendben kialakuló típusain eluralkodnak, s mitológiává, álom-törmelékké foszlattják, repesztgetik a valóságot — jobbára a várt, de bizonytalanul érzett jövő szépségét és igazságát álmódják meg: a költő „az álmok kapitánya” (*Lovas a temetőben*), „víg magyar, őrült hajótörött”, kinek pályája „a nagy Igazság szűk kikötőjébe” tart (*Az őrült hajótörött*), szíve alvó, elhagyatott vár (*Várakozás*), „csak vágya, álma, gondja van”, „sötét hite” „szent hőmpölygő folyam”, vágya a végtelenbe lendülne, Istent is „szörnyű álmódó”-nak látja, „van szörnyű s lesz szép igaza” (*A kozmosz éneke*); az ő vágyából „sarjadzik a hajnal” (*Figyel a kancsal*); „az álom fia” ő, de vágya „világtalan angyal” (*Minden rendű emberi dolgokhoz*); fáklyája „belül ég, de kívül éget”, s csak néha, álmaiban hiszi úgy, hogy tűz van (*Tűz van*). Ha az évszak melege nem enyhíti a korszak hidegét, a költő begyűjt a „mesekályhába”, s tudja, hogy „valahol, ahová elerünk”, vár ránk a jövő; „violakert úszik belőlünk arasznyira a város fölé” és „Az áloé másodpercenként virágzik álmainkban” (*Esti jelhőkön*).

Éppen, mivel a látomások elsősorban a jövő képeit vetítik fel, s a jövő távoli és határozatlan volta szorosan egybekapcsolódik a jelen bizonytalan és kísérteties voltával, e korszakban — szemben a következővel — ritkák az olyan sorok, amelyekben a költő az álmodozást, a látomásosságot, a kísértetiességet kritikusan nézi. De kerül ilyen is:

Az óceánok színén gondolat lebeg és
gyógyítgatja holdkóros testvéreit (*Ekrasztómeg*)

¹ Ez a tanulmány disszertációm kiszakított részlete, s egy a Petőfi Irodalmi Múzeum 1959-es Évkönyvébe írt, József Attiláról szóló vázlat („Az adott világ varázsainak mérnöke”) egyik pontjának részletesebb kifejtése és igazolása. A kérdéses pont József Attila szocialista világnézetének és költészete modernségének viszonyát elvi összegezésben tárgyalta.

és:

Nehéz álomban hervadnak az órák,
de violakert úszik belőlünk arasznyira
a város fölé... (Én dobtam. — A jelen mint tespedt álom

jelentkezik, szemben („de”) a jövővel, amely a szépség látomása.)

Majd József Attila harmadik korszakában szaporodnak meg, de már itt is jelentkeznek olyan sorok, amelyek a világban elfáradt, a világból kikapcsolódó ember látomását, köddé foszlását fejezik ki (*Ködből, csöndből; Óh szív! Nyugodj!*).

II.

Az *Óh szív! Nyugodj!* című versnek (1928.) későbbi (1929.) ellendarabja a *Bellehem*.² A két vers közötti különbség — József Attila két költői korszakának különbsége: Az *Óh szív! Nyugodj!* sorai a világ zajától való elvonulás és egy meghíusult szerelem hangulatában születtek, a költő a fegyverben révedő téli ég, a „kemény menny”, s a „kis, száraz nemzet” elől egy másfajta világba húzódik. A világból való kikapcsolódás, a puhaság, az elfoszlás, az áttetsző látomások költői képzeivel járt együtt. A *Bellehem* című vers elején hasonló képzetekkel találkozunk:

A gyolcs ködökben puha varjak ülnek,
csüggedt borókán jészkel a homály.

Ezután egy betlehemi idill leírása következik. Megjelenik

két botos pásztor, és három király.
...
Mennyből az angyal! — zeng őt atyafi.
...
s fodor leveske szaga áraszt vigaszt,
mely a danával mennyezetre fut.
Jézus...
heverő... .. barmok közt örül
s a tűz fényénél a jámborok mintha
ugrándoznának a jászol körül.

Ezekre az idilli sorokra csap rá a vers utolsó négy sora:

*De ez nem igaz. Részes-szalmát hajszol
az úri szél és gőzlik a magyar
s a két pásztor fonott kalácsot majszol
s a három király pálinkát nyakal.*

E versben már nem a köd takarja el, foszlatja szét az ábrázolt világot, hanem a kemény valóság üt le az immár hazugnak érzett idill puhaságára. A költő most nem vonul el a hegyre, hol „ágyat bont a köd”, nem hallgatja „csendben” „bajos szél jaját”, a „kis száraz nemzet” hangját, mely „izgágán szuszog”, „zúzódik, zizzen, izzad és buzog” („egy szalmaszál nagyon helyezkedik a csortozott úton”). Mert a költő az idill világából, a köd, a homály, a jámbor öröm világából a való világba tör, hol „részes-szalmát hajszol az úri szél”.

² Előrs, 1928. dec. 21., majd a *Dönts a tőkét* c. kötetben.

Az idillnek a verset záró négy sorban való elűzése magának az idillnek az ábrázolásában is előrevetül. A „Mennyből az angyal” éneke akkor zeng fel az öt atyafi hangján, amikor „Az asszony leszáll a kamrai létrán. . . Az öreg kapás az ólban ganét hány” és „kántálnak sírva lompos tyúkjai.” A fodor leveske szaga vigaszt áraszt, de „Fagyos szalmában sárga krumpli gubbaszt, borostás állal komorul a zsupp.” A mosolygó Jézus „szállása sárga írka, heverő papírbarmok közt örül”.

A szocialista tettek ideje ez a korszak, a mozgalomban tevékenyen részt vevő költő, aki tagja lesz az illegális kommunista pártnak, a tömegek élén jár, valóságban (az 1930. szept. 1-i tüntetésen) és versben (*Tömeg*) egyaránt. A jövő, a humanizmus, a szépség a jelenben teszi már ígéreteit, nem távoli, bizonytalan látomás, álom, ködkép. A tömeg nemcsak „csűrért, gyárért, boglyáért” nyúl, hanem „a Göncölért, Fiastyúkért” is (*Tömeg*), de éppen mert a tett most az álom megvalósítását ígéri, a költő elutasít minden a tett-től különbözőt, látomást, ködöt:

Viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcainkat.
Viszi a ködöt az idő, s az időt mi hoztuk magunkkal,
hoztuk harcunkkal, tartalék nyomorunkkal,
a kenyérrel, mely megpenészedett, amíg a munkás
megszeghette,
a kásával, mely megdohosodott, amíg a munkás
megfőzhette,
a tejjel, amely megsavanyodott, amíg a munkás
köcsögébe belecobbant,
a csókkal, amelyből cafraság lett, amíg a munkás
fiatalába beledobbant,
a házzal, amelyből omladék lett, amíg a munkás
beleköltözött,
a ruhával, amelyből rongy lett, amíg a munkás
beleöltözött,
a szabadsággal, mely elnyomás lett, amíg a munkás
megszületett,
a bórszivarral, mely bagó lett, amíg a munkás
felnövekedett, —
a tókével, mely munka lesz, míg megnő az inas
kalapácsával odavág,
világ!
ahol legfehérebben izzik a vas!

Vers eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt
majd felszállsz! . . .
Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!
(*Szocialisták*)

Innen esik egy fénysugár a Babitsnak szóló versre is:

Nem a szípolyt, ő azt gyalázza,
kinek *nem álma pálmaháza.*
...
Mit koslat ködgyűrűk körül
szárnyaska szamarával,

ha nem vívódik emberül
a népek nyomorával!
S a *poshadt ködöket* habossá,
ha nem habarja viharossá!

József Attila szemében a „szétfoszlás” — melynek költészete korábbi szakaszán már volt, későbbi szakaszán még lesz jelentősége —, a felháborodás forróján felpanaszolt „bú, baj” : „az édes nép” búja, baja. Ezért folytatja támadását.
(Mit koslat ködgyűrűk körül) Ha nem bú, nem baj őneki,

hogy *oszladozó felhő*
az *édes nép*, mert szétszedi
az úri szél, a dörgő.
Míg *sorsunk rongy* és alatt szárnyal,
tapogatózó ökörnyállal!... (*Egy költőre*⁸).

Ugyanilyen jellegű elutasítás hangja szól, stiliztikája vall, egy másik versében is:

Nyúlós, tömött a táj, hájas <i>homály dereng</i> . <i>Hüllők hona</i> . Megállj! A víz <i>tompán mereng</i> .	Vékonyulsz, elhajolsz e puszta szélínél s széjjelkapkod a sors, mint a füstöt a szél. (<i>Kispolgár</i>)
--	---

⁸ Ebben a korszakban támadja József Attila prózában is Babitsot. Kemény és bizonyos mértékig személyes izgalom kritikát ír Babits *Az Istenek halnak, az ember él* című kötetéről. Babits: *Gondok kereplője* című, József Attila szerint stílustalan, fáradtan röggös (és ezt az elfáradást adekvát módon kifejező) sorait a maga költői szemléletmódja és ízlése szerint dalszerű, lendületes versebe tömöríti. E közben egészen más verset ír. Mivel stílustalanságnak tartja, hogy Babits a világot flannellel akarja óvni s megőrizni a jövő tavasza számára „a kiirtó emberek ellen”, úgy változtatja meg a verset, hogy a világot az értelemmel óvja („az Isten megóvja világát; — az ember lelkét vaksággal veri”). A vakság ellentéte a látás s a látás József Attila számára mindig belátás, értelem is. — József Attila: *Az Istenek halnak, az ember él*. A Toll 1930. jan. 10. és József Attila *Összes Művei*. Akadémiai Kiadó, sajtó alá rendezte: Waldapfel József és Szabolcsi Miklós. A 2. kiadást gondozta: Szabolcsi Miklós. Bp. 1958. 52—53. o.

Az értelem fényével világítja át, rendezi értelmes egészé, művészté József Attila „a lélek mélyéről felmerülő képeket”, amelyek az értelem rendező munkája nélkül nem különböznek az álomtól vagy az ébrenlét révedezéseitől. Kassák Lajos 35 verséről írva (*Korunk*, 1931. szept. és *József Attila Összes Művei*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1958. 111. o.) határozottan elválasztja az álmot és a művészetet: „a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, a tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről, — de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából hozza fel képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedezéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álomtól, a képzelet mindenféle csapongásától, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendez, hogy közvetlen jelentést lehel belőlük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyba foglalja össze.”

Az értelem rendező szerepét, mint kritikai és művészi normát József Attila akkor is megtartotta, mikor később (1934.) megírta a *Magad emésztd*-t. A vers megszületését körülményei magyarázzák: József Attila korának és költészetének olyan korszakába jutott, amikor az álom, a szépség bizonyos mértékig és az életmű egészét tekintve relatív érvényességgel az ő költészetében is különvált az adott valóságtól; amikor a faszizmussal szemben álló Babits költői magatartása is tartalmasabb lett, s ezért a művészet fordított nehezkedési törvényének megfelelően felemelkedett; amikor József Attila egész valójával átélte egy antifasiszta népront szükségességét; s végül — ahogy Basch Loránd cikkéből megtudjuk — amikor a félreértések és sértődések nyomait már elmosta az idő. A későbbiek során látni fogjuk, hogy József Attilának ebben a korszakában sincs szó a valóság feloldásáról.

Természetesen e korszak költői termése sem csupa harc és keménység: József Attila az emberi élet ábrázolásának teljességére tör. A már elemzett *Betelehem* című vers mellett megírja az idillien bájos *Beteleلمي királyokat*, megírja *Bánat* című, ősi, népi mitológiával átítatott költeményét (*Futtam, mint a szarvasok*⁴), mely kristályosan tiszta, friss, bensőségesen zárt és lágy, mint a harmatcsepp, a könnycsepp; elkészül a *Beszél a tej* című költemény is (1931.), amely a későbbi *Altató* (1936.) bensőséges békéjével rokon hangulatot áraszt, világa nem a kísérteties álomszerűségé, hanem az egészséges alvás tisztaságáé, csupa gyöngédség és elpihenés.

Csöpp, gyenge, csetlő-botló reggel.	Alsom s a világ szelíd máza
Guggolok lim-lomok között.	alélva sárgul szívemen.
Lágyan elülünk, komoly szemmel.	Várok a Vörös Óiásra!
Ájtatosak a teli köcsögök.	S vár sonka, kolbász, kámra hűsiben.

Vár föld és gyár — óh édes, jösszte!...

(A tömött tejszín megremeg,
 álmában érinti csöpögve
 a bajusztörő tuskódad kezét.) (Beszél a tej)

E korszak belső harmóniájának teljessége, spontán természetessége — melynek a *Szocialisták* éppúgy része, mint a *Beszél a tej* — már az 1932-es évben, a korszak epilógusában megbomlik.⁵

Zúzmaralógókkal illan
 jég fénye közt tovavillan:
 a kín csattogó hercege
 álmunk házőrzője, ebe! (Ordas)

A kék már nem a Ringató „kékellő derű”-je, hanem a „kék tél” világos és könnyörtelen gyötrelmének kifejezője. A vers (Ordas) maga is utal arra, hogy mi fenyeget:

Ordas kapál az ugaron;
 ugassatok az udvaron.
 Vonítsatok, de ne nagyon,
 meghallja az árny a fagyon.,

a *Fagy* című vers pedig világos képet ad az előző korszak forradalmi fellendülésének hősie utóvédharcáról:

⁴ „Ez a szemlélet a szó szoros értelmében mitologikus. Akkor is, ha ilyen parányi remekeket fog keretbe, mint ez: 'Porszem mászik gyenge harmaton' vagy 'Jéglapba fagyva tejfehér virág'. De akkor is, ha ilyen édeni-monumentális: 'Elefánt voltam, jámbor és szegény, — hűvös és bölcs vizeket itam én, — a dombon álltam s orrmányommal ott — megsimogattam a holdat, a napot — és fölnyújtottam ajkukhoz a fát' ... 'Futtam mint a szarvasok' — kezdi versét. ... ám ki csak 'mint szarvas' úgy futott, belesüpped a hasonlatba, azonosul a szarvassal s már mint szarvas mondja, illetve már egy szarvasból áthasonló állapotban: 'Szarvas voltam hajdanán, farkas leszek ...'. Ez a leszek hamarosan eltűnik s vagyokká válik, a magyar nyelv futurum helyett is indicativus praesens-sel élő kétértelmű jóvoltából. S hacsak eddig volna. De az emberből költőileg szarvassá, szarvasból mitikusán farkassá vált transzformálódó lény varázs útján megtorpanva, szarvas álmat álmodik; 'S ünőszóra fülelek. — Hunyom szemem álomra, — setét eperlevelek — hullanak a vállamra.'” — Bóka László: *József Attila. Essay és vallomás*, Anonymus kiadó Bp. 1947. 89—90. o.

⁵ Csak a belső harmónia teljessége, spontán természetessége bomlik meg s vegyül disszonánsabb elemekkel, maga a harmónia József Attila költészetének mindvégig egyik legjellegzetesebb belső tulajdonsága.

Töprengett ősszel szilajon,
havazna gondolkodva most
s a kemény fagy tiszta ablakán
dobol az ingerült idő.

Bankárok és tábornokok
ideje ez, jelen idő,
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.

...

Mögötte mennyi hallgatag
hideg kenyér és pléhdoboz,
megdermedt dolgok halmaza —
kirakat-üvege-idő.

És kiáltoznak: „Hol a kő,
Hol az a deres vasdarab?
Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!...”
— Milyen idő — milyen idő —

(Fagy)

Ha lehet, még nyíltabban vall egy másik verse:

Énekelni oly nehéz, hol kíváncsi szemek figyelnek,
mégis, elfogódva bár,
fújd el dalod, zengd a munkások dalát.

Ez az új helyzet, új érzés („Ez itt körül mind ellenség, gondold meg jól, ez nyugalmat ad”) a mi problémánk szempontjából is jelentős változásokat hoz:

Tekints körül e tört síkon, melyre *kővér falkában*
épp betör a homály.

Nincs ideje vigadásnak, ládd, a nap is feldöntött pohár.

Mi már nyugtalan álmunkhoz készülődünk

— drága a világ —

cirpelni kezd a fáradság: énekel a munkások dalát!

József Attila második korszakának epilógusát (1932.) nem lehet pontosabban jellemezni: „épp betör a homály”. Az elfáradás homálya, köde, álma egész verseket betölt: „Magos muharban *hasán horkol* — odvas dorong, a végén gomba. — S a *kőd* szoptatós melle bugygyan — a ráncos szoknyájú hegyek közt, — így volt. Egy ember ült a porban — s eltűnt a kifesző jegyek közt.” : *Ritkás erdő alatt*; és: Idegeim elmerítem — mint a hálót, — húst fogni s a *nehéz vizen* — *könnyű álmot.*” — (*Háló.*) A *kővér falkákban betörő homály* ellen költői utóvédharc folyik, a ködöt minden strófa végén visszafűzi a refrén keménysége: „cirpelni kezd a fáradság: *énekel a munkások dalát!*”, s a verset egy kemény strófa zárja:

Rebentsd meg a kíváncsiak gúnyos csapatát.

Hölgyek, urak, ismerősök. Mosolyogni akarsz, mint barát.

Rájuk vagy utalva. S mintha néznének egymást ablakon át.

— *Csörrenjen meg az az üveg! Énekel a munkások dalát!*

(*Invokáció* — vö. a *Fagy* című vers befejezésével.)

A lágyság és a keménység, a homály, az álom, a látomás és — mint ellenkező elvű valóság — a harc hangulatai hasonló jelleggel, bár más arányokban gyűrűznek a *Külvárosi éjben* is. Különös, homályos, kísérteties, látomásszerű világ ez:⁶

⁶ Bóka László a vers képalkotási módjának részletes vizsgálata során kimutatja, hogy a fény, a víz, a homály s a csönd képzete, mely mindjárt az első szakaszban megadja a költemény alaphangulatát, következetesen újra visszatér. Bóka László: *József Attila költői eszközei*. Tegnaptól máig. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1958. 321—323. o.

A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már *homállyal* teli.

Csönd, — lomhán *szinte lábrakap*
S mászik a súroló kefe;
...

Egy macska kotor a palánkon,
s a *babonás éjjeli őr*
lidércet lát, gyors fényjelet, —
a bogárhátú dinamók
hűvösen fénylenek

...
Szalmaszákok, mint tutajok,
úsznak némán az éjjel árján —
A raktár megfeneklett bárka,
az öntőműhely vasladik

A külvárosi éjnek ebben a homályos, nedves, sötét világában, mely a költő látomása

... a szövőgyárok ablakán
kötegebe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek mogorván szövik
szövőnők omló álmait.

...
s piros kisedet álmodik
a *vasöntő* az ércformákba

Az éj homálya a korszaké, nedvessége a napszámos könnye, kinek „búja lépcsőkön fölbuzog, —
sír. Élteti a forradalmat.”; látomásszerűsége azé a bizonytalanságé, melyet a letűnt forradalmi
fellendülés bizonyossága hagyott maga után. A költemény utolsó előtti strófája megkemé-
nyedik:

Szegények éje! Légy szemem,
füstölögj itt a szívemen,
olvaszd ki bennem a vasat,
álló üllőt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
— sikló pengét a győzelemre

de az elégikus hang sóhaja visszatér a strófa utolsó sorában: „Óh éj!”, s a költemény az együtt-
érzés komoly, búgó akkordjával zárul:

Az éj komoly, az éj nehéz.
Alszom hát én is, testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés.
Ne csípje testünket féreg.

III.

Harmadik költői korszakában (1933—37.) a homály, az álmok, a látomások még job-
ban eluralkodnak. Mégis — amint látni fogjuk — e rendkívül bonyolultan ellentmondásos
kornak költészete a költői víziók tekintetében is e korszak valóságának legmagasabb szintű
kifejezése volt.

A korszak történetének néhány általános, meghatározó mozzanata megmagyarázza-e költészet belső ellentmondásait. Magyarországon, Németországban és Olaszországban berendezkedik, terroruralmat épít ki, és új világháborút készít elő a fasiszmus, — de az antifasiszta erők is gyülekeznek, majd a Komintern hetedik kongresszusán Dimitrov meghirdeti minden antifasiszta erő egy népfrontba való összefogásának politikáját; az antifasiszta népfront nem tudta megakadályozni a fasiszta barbárság eluralkodását, a haladás erői megoszlottak, s nehezen, lassan tömörültek, — másfelől József Attila még jóval a népfront-politika meghirdetése előtt észrevette és egész valójával átélte e tömörülés szükségességét (és létrejöttének lassúságát, létének gyengességét is); az 1930-as magyar tömegmozgalmak elcsendesültek, — másrészt elégedetlenségüknek tüze hamu alatt parázslott; József Attilát a szektarianizmus „kimarta” az illegális kommunista pártból, — ugyanakkor József Attila ezután is, mindvégig megtartotta marxista meggyőződését, világszemléletét.

József Attila ekkori költészetében ezek az ellentmondások mindkét oldalukkal, okaikkal és feloldásuk szükségességének, s irányának költői megjelölésével állandóan jelen vannak. Ismételjük: az ellentmondások mindkét oldala költői kifejezést kap. Az egyik pólust képviselő költemények hosszú sorából csak néhányat emelünk ki: *Egy kisgyerek str* (1933.), *Iszonyat* (1934.), *Emberiség* (1935.), *Kiáltozás, Ki-be ugrál,*⁷ *Világosítsd föl, Szállj költemény* (1936.), *Bukj föl az árból, Könnyű fehér ruhában, Karóval jöttél* (1937.).

E kor ellentmondásainak másik pólusát mindvégig József Attilának e korban írt legnagyobb költeményei képviselik: *Elégia, A város peremén, Bémunkás ballada, A tőkések hasznáról* (1933.), *Alkalmi vers a szocializmus állásáról, Esmélet* (1934.), *Levegőt, Majd emlékezni jó lesz, Március, Május* (1935.), *Azt olvastam, hogy perli a Népet, A Dunánál* (1936.), *Thomas Mann üdvözlése, Ars poetica, Születésnapomra, Hazám* (1937.).

E korszak látomásai⁸ ugyanezt a dialektikát mutatják: az ellentmondások mindkét

⁷ A *Ki-be ugrál* című versben olvassuk: „Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem. — Ha megbolondulok, ne bántsatok. — Erős karokkal fogjátok le szépen. . . Gondoljátok meg: Ezen a világon — nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én, — az sincsen. Utolsó morzsáit rágom.“ — Akik azonban József Attila megőrülését pusztán fiziológiai okokban, nem pedig fiziológiai és társadalmi okok állandó kölcsönhatásában keresik, gondoljanak a költőnek ezekre a szavaira: „Az én vezérem bensőmből vezérel! — Emberek, nem vadak — elmék vagyunk! Szívünk míg vágyat érlel, — nem kartoték-adat. . . nem oly becses az irhám, — hogy érett fővel szóltalan kibírnám, — ha nem vagyok szabad!” (*Levegőt!*) S gondoljunk arra is, hogy József Attilát öngyilkossága előtt, kétségkívül már az örület diszpozíciójában Victor Hugo *Ultima verba*-jának ez a sora izgatta fel végletesen: „Elpusztult az emberi értelem”.

⁸ József Attila e korszakának látomásos-álomszerű voltát a kritika és az irodalomtörténet különböző oldalról különbözőképp világította át. Gró Lajos József Attila utolsó korszakát az „élet lezülése és az áthághatatlan szociális akadályok előtti megtorpanás”-ként értelmezi. Helyesen veszi észre a vízióknak az énfelbomlással való összefüggését, de nem látja meg e korszak ellentétes tendenciáját: a vízióknak tagadását s a valóságra való vonatkoztatását. Így ír: „József Attila megtorpan az élet lezülése és az áthághatatlan szociális akadályok előtt. És neurotikus korunkhoz 'méltóan' önmaga ellen fordult. Már csak önmagával és tárgyaltalan bűntudataival foglalkozott, víziói voltak, amelyek költői munkásságának remekei, de mégsem az ő igazi hangja. A fájdalom szólt meg benne, amely mögött egyre inkább elhalványodott igazi éneje, míg végre teljesen eltűnt — az örületben, aztán a halálban. Szembe akart fordulni az árral, mikor mindenki azzal igyekezett úszni”. — Gró Lajos: *József Attila olvasása közben*. Munka. 1938. okt. 2147—2149. o.

Herceg János szerint „Ady, Juhász Gyula és József Attila költői nagysága éppen abban van, hogy a valószerű életnek homálybavesző árnyait is meglátták”. — Herceg János, József Jolán: *József Attila élete*. Kalangya. 1940. okt.

Makay Gusztav szintén észreveszi József Attila művészetének, különösen pedig harmadik költői korszakának foszló hangulatait. A levont következtetés azonban már tévedésbe visz, mert nem kérdezi meg, hogy ezek a hangulatok honnan kerültek a lélekbe, ahonnet elpárolognak: „A nyelvi képekben való kifejezés jelképezi legjobban sajátos viszonyát a valósághoz, a külvilághoz. . . Legtöbbször 'leír' és megállapít verseiben; de csak látszólag

pólusát költészetté varázsolják, és — a korszak egészét, illetve sokszor egyes verseit is tekintve — egységbe fogják.

Az álomszerűség, a köd, a homály, a látomások mint az elfáradásnak, a világ mozgalmasságából való kihullásnak, az én felőrlődésének költői megfelelői e korszakban mindenütt megtalálhatók.

Dúdolom halk leltáromat.
Hazám az eladott kabát,
buckákra omlott alkonyat,
nincs szívem folytatni tovább.

Csillan a nyüzsgő idő
korállszirtje, a holt világ,
a nyírfa, a bérház, a nő
az áramló kék égen át.

(Sárga jüvek)

Az álomszerűség és a magány összefüggését József Attila két oldalról is megmutatja. A magány „félálomszerű” titokzatosságában altatja figyelmét:

... — im, e zümmögő kávéházban várok reátok
óvatosan, lassan, s figyelve (*múltba? jövőbe? nem tudom*)
de vizsgán, mint a kutya, ki *bár szemmel*
tartja a gyanúsán nyüzsgő világot,
jélig ügyel csak, mert másfelől gazdáját várja
jelenni a néma úton —
ily *félálomszerű figyelemben*, mely egy, noha ketté irányul
...
érezem, hogy ti vagytok a gazdám...
...
kikre várok e *sanda jelen gyanús jelenései* közt,
míg vöröshajú jellemszínészek kártyákat osztanak felettem,
mérgeket hordanak szerte-körül, nyelik a füstöt, a gőzt... ,

de mihelyt megszűnik a magány (: „Üljetek csak ide mellém”), a révedezés végetér: „ez a félálom visszahúzódik szívembe” ... (*Egy ijjú párra*). Máskor a bágyadt álomszerűség, mely egész sor vers hangulatán előmlik, a jelen (az idő) hiányában leli magyarázatát, hiszen a jelen keménysége a bankároké és tábornokoké: „Bankárok és tábornokok — ideje ez, jelen idő, — ez a kovácsolt hideg, — e villanó, e kés-idő” (*Fagy*); a költő, a magyar haladás jelene széthullott: „csak ami *nincs*, annak van *bokra*, — csak ami *lesz*, az a *virág*, — ami *van*, széthull darabokra (*Eszmélet*)”; „Sokan voltak és körülvettek — *álomban* engem *kinevettek*; — Hehe, hát *ennél van a kincs*, — *ami nincs!*” (*Sokan voltak*); „*Tejjoggal kőbe* mért harap-

realista. Nem a valóság ösztönzi kifejezésre, hanem belső érzések, ... hangulata a lélekből párolog elő, és közvetítő közeget keres.” — Makay Gusztáv: *József Attila*. Magyar Szemle. 1941. április 269—276. o.

József Jelen így ír: „A költő, aki a tájak és falvak, alkonyok és állatok édes, boldog dalolójának született, ez a Csokonaiasán rokokó-kecsességű suhanc hiába próbálta hősies kedvességgel felmutatni és fenntartani magában az 'áramló könnyűségű rétek' látomásait, kényszerű győzelmet aratott felette a külvárosi éj.” — József Jolán: *József Attila*. Kelet Népe. 1942. febr. 15.

Németh Andor ezt jegyzi fel József Attila harmadik korszakáról: „Nem elfutó benyomásait kísérli megörökíteni, hanem eszmélkedéseit, nem álmokat közvetít, nevelni akar.” — *Németh Andor: József Attila*, Cserépfalvi kiadó 1942. József Attila — fűzi még hozzá *Németh Andor* „utolsó kézjegyéig fejlődik”, útja a „poète-poète”-tól „(így különböztetik meg a franciák a Nerval és Rimbaud vonalába eső költőket, kik a másként kifejezhetetlent villantják fel látomásjellegű vessoraikban)”, „attól a költői világtól, amelyet a valóság átvarázsolásával alkotott” „a morál felé” vezet. — Uo. 148. o.

tál? — Miért siettél, ha elmaradtál? — *Miért nem éjszaka álmodtál?* — Végre mi kellett volna, mondd?” (*Karóval jöttél*);

Az idő semmit játszik,
[langy tócsa most, megállt.
Hogy elleng, abból látszik,
hogyan remeg a virág.

Én sem tudom már régen,
alszom? vagy dolgozom?
Megterít feleségem
szép fehér abroszon.

(*Nyári délután*)

E múlt és jövő között lengő korszakban (melynek a jövő szálait szövő jelene a múltból is, a jövőből is táplálkozik, bár mindkettőnek híjával van) tehát mintegy összefoglalódnak azok a korábbi versek, amelyek a világnak és a költőnek szétfoszlását fejezik ki:

A köd, a csönd sosem ragyog
én már ködből, csöndből vagyok.

(*Ködből, csöndből*, 1925.)

Felhő valék, már süt a nap.
Derűs vagyok és hallgatóg.

(*Dal*, 1928.)

... fönn a hegyen ágyat bont a köd,

...

szerelem szólal, inceleg felém,
pirkadó madár, karsú, koronás,
de áttetsző, mint minden látomás.

(*Oh szlv! Nyugodj!*, 1928.)

Kis, nyurga füst virágzik hold előtt.
Ezüsttel köt meg old, hajlong, ledől.
Áttetszel rajta, égi hűvösség.

Sokat szenvedtem, hát sovány vagyok,
elszálllok, mint a köznapi bajok
áttetszel rajtam, égi hűvösség.

Elszálllok, de vad vörös remegés
az életért, világot ringat és
áttetszik rajtad, égi hűvösség. (*Füst*, 1930.),

... a köd szoptató melle buggyan
a ráncos szoknyájú hegyek közt, —
így volt. Egy ember ült a porban
s eltűnt a kifejű jegyek közt. (*Ritkás erdő alatt*, 1932.)

E korszak az őszi köd (s a téli fagy) világa:

Tar ágak-bogak rácsai között
kaparásznak az őszi ködök,
a vaskorláton hunyorog a dér

...

Fáradtság üli a teherkocsit,
de szuszogó mozdonyról álmodik
a vakvágányon, amint hazatér.

...

Tudtam, hogy ős lesz s majd fűteni kell,
De nem hittem, hogy itt van, ily közel,
Hogy szemembe néz, s fülembe morog

— határozza meg József Attila pontos kifejezéssel a második korszak epilógusa (1932.) és a harmadik korszak közötti különbséget (*Ősz*, 1935.).

E korszakra annyira jellemző a látomásszerűség, az árnyékokkal való viaskodás, hogy a látomások, árnyak József Attila költői világának minden zugába belopakodnak. Elérik a Mama-verseket is (*Mama*, 1934., *Kései sirató*, 1935., *Kiknek adtam a boldogot*, 1937., *Édesanyám, egyetlen, drága*, 1937.). E versek igazi jellegzetessége akkor mutatkozik meg, ha a korábbi korszakok Mama-verseivel vetjük össze őket.

József Attila — tudjuk — korán elvesztette édesanyját, hozzá írt versei a halott anya emlékéért idézik. De éppen, mert mindegyik ugyanarról szól, a versek közötti különbségeket József Attila költői korszakának különbségei.

Az *Ad sidera* (1923.), az *Anyám meghalt* (1925.) s az *Anyám a mosásban* (1926.) című versek az első korszak jellegzetességeit testesítik meg.

Az *Ad sidera* első sora e korszak egét, „a messi végtelent” feszíti ki a vers fölél: „*Anyám, ki már a messi végtelen vagy...* — nem sáppadsz el, ha szűkös este int,” majd a második szakasz első sorában ismét: „*Anyám, ki már a néma végtelen vagy, ...* — ó meg ne lásd az álom-öklű kint”. A vers még a Nyugat formakincsével gazdálkodik: latin címe (*Ad sidera*), rímei (megint — este int), (csonka-) szonett formája (az utolsó sor csak két szótagból áll), szókötései (ólm-öklű kint, borus szem), nagybetűs szimbólumai (Ember, Pénz) mind erre vallanak. A forma fegyelmén áttetszenek József Attila proletár élményei („... nem gyötrődöl, ha nincs kenyér megint”, „kis rikkancs fiad”, „betegre vert agy”) és megcsap szeretetvágya, mely nemcsak kapni, de adni is akar (vadalmafa lenne s szétosztaná testét minden éhező kisgyerek között: *Szeretném, ha vadalmafa lennék*, valami nagy nagy tüzet rakna, „*hogy fölmelegednének az emberek.*” *Tél*): „*Ne ordítson pénzért gyerektorok*”. Ez egyben (még elvont) szociális hitvallása is a 18 éves gyermekköltőnek, akinek máris „*emberhez méltó gondja van*”:

Anyám, falat kenyért sem ér az élet!
De nagy hitem van, s szép jövőnek élek:
Ne ordítson pénzért gyerektorok.
S tudjon zokogni anyja temetésén.
S ne rúgjon még az Ember szenvedésén
A Pénz.

A másik két, egymással is rokon költemény szabadvers, bennük az expresszionizmusnak a jelen elviselhetetlenségéből támadt energiája lendül a pontosan még nem körvonalazott jövőbe, s a szürrealizmus szabad asszociációs hálózata vibrál:

Anyám meghalt, most nem tudom, hogy
viselkedjem vele szemben,
megfoltozná kabátomat, megnézné milyen szép
vagyok meztelenül,
még soha senkise látott meztelenül!
A parasztkok learattak, kis padokon várják a halált.
Poloska marja álmainkat, tányérunk csak falakra való
De jobb ebédet akarunk, hogy jobbak legyünk,
több pár cipőt az ágyunk mellé, hogy többek legyünk:

A híd lassan kijön a ködből, a túlparton szuronyok
állnak —
itt az olló, ott pedig a szövendő szövet —
— mire várunk? (*Anyám meghalt*, 1925.),

és:

Anyám meghalt, most nem tudom, mit tegyek véle
...
akitől virágot kapott, nem volt anyakönyvi lapja
még a házmaster sem látta,
ha Kínában él, őt küldik el a sárkányokhoz,
de ő föláll,
a sárkány messze lakik tőlem, kis rizsemért most
hazafutok,
gyászkoszorúm is megfonom helyettetek.
Megfoltozná kabátomat, megnézné milyen szép vagyok

meztelenül,
még soha senki se látott meztelenül (*Anyám a mosásban*, 1926.),
...

E versnek hat sora azonban már a következő korszak nagy versének (*Anyám*, 1931.) csírája:

a bögrét két kezébe fogta,
egy vasárnap, úgy este felé, csöndesen elmosolyodott
...
a mosásban kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy fiatalasszony,
álmában tiszta kötényt hordott, a postás olyankor
köszönt néki. (*Anyám a mosásban*, 1926.)

A közös mozzanatoknál

A bögrét két kezébe fogta
úgy este felé egy vasárnap
csöndesen elmosolyodott
...
A mosástól kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy ifjú asszony.
a postás olyankor köszönt néki... (*Anyám*, 1931.)

fontosabbak, s József Attila második költői korszakára jellemzőek a két vers közötti különbségek. A szegénység képe („a bögrét két kezébe fogta”, „a mosásban kicsit meggörnyedt”, „én nem tudtam, hogy fiatalasszony”, „álmában tiszta kötényt hordott, a postás *olyankor* köszönt néki”) konkretizálódik, társadalmi vonatkozásaival gazdagon motiválódik, okaival együtt jelentkezik:

*kis lábaskában hazahozta
kegyelmeséktől vacsoráját,
lefelejtünk és eltűnődtem,
hogy ők egész fazékkal esznek —*

S mert hegyvidéknek ott a szennyes!
Idegnyugtató felhőjáték
a gőz s levegőváltásul
a mosónőnek ott a padlás

...

Anyám volt, apró, korán meghalt,
 mert a mosónők korán halnak,
 a cipeléstől reszket lábuk
 és fejük fáj a vasalástól — mindez tiszta leírás,

az osztályellentétekre egyetlen sor *sem hivatkozik*, de mindegyik *ezeket ábrázolja*, most pedig e leírásból kinőve, annak további általánosításaként a költő ujjá kinyúl a versből:

Látom, megáll a vasalóval.
 Törekeny termetét a tőke
 megtörte, mindig keskenyebb lett —
 gondolj átok meg, proletárok —,

hogy emberi-költői feladatát ember s költő módjára elvégezve visszahúzódjék a kezdőkép világának hangulatába, amelyet a vers utolsó előtti strófájában már meg haladt, s amelyben a jövő egyelőre még álom :

álmában tiszta kötényt hordott,
 a postás olyankor köszönt néki.

A vers formailag is zártabb, mint az előző, rímei még nincsenek, de ritmusa nem szeszélyes már, ötödféles jambusokban egyenletesen ver, mint a szívdobogás.

A harmadik periódus Mama-verseiben (*Anyá, 1934., Mama, 1934., Kései sirató, 1935., Kiknek adtam a boldogot, 1937., Édesanyám, egyetlen, drága, 1937., Irgalom, édesanyám, 1937.*) ennek a korszaknak általános jegyei ütköznek ki erősen.

Az *Anyá* című vers világában e korszak egyhangú, szürke őszi esője hull, a gyermek nyugtalansága és szeretetvágya csak egy közbevetésben árulkodik közvetlenül (— mert csecsre vágyom —), különben az anyába vetül, aminthogy ő is a korszak alaphangulatának szimbóluma itt:

Az őszi eső szürke kontya
 arcomba lóg zilálva, bontva.
 Harmadik napja sírja, mondja,
 mint tébolyult anya motyogja
 — mert csecsre vágyom — rám meredve:
 Réá találtam gyermekemre,
 aludj el, édes kedvesem, te,
 Csitt, csitt kicsikém, tente, tente... (Anyá, 1934.)

A mama alakja, mely korábban nemcsak a múlt élményeit, hanem a jelen célját, a jövőt is jelentette (*Ad sidera, Anyám meghalt, Anyám*) a *Mama* című versben (1930.) emlékké, látomássá nő és növekedve foszlik:

Csak ment és teregetett *némán*,
 nem szidott, nem is nézett énám
 s a ruhák *jényesen suhogva*,
 keringtek, szálltak a magosba.

Nem nyafognék, de *most már késő*
 most látom, milyen *óriás ő* —
 szürke haja *lebben az égen*,
*kékítőt old az ég vizében.*⁹

⁹ A vers látomászerűségét Halász Gábor és Németh Andor így jellemzi: „Az emlékezés kísértetjárás is. Aki a pince homályából kijutott a napvilágra, nemcsak a maga tegnapiját érzi lidércnyomásnak, hanem még inkább, akinek élete végig ott telt le a homályban, teste percre sem szabadult a robotból: a proletár anyáét. Csodálatosan mély rétegekből tört fel a mama-érzés József Attilában. Majd képszerűvé stilizálta, távolította alakját, hogy átszellemüljön fájdalma ('Szürke haja lebben az égen — kékítőt old az ég vizében'), majd

A *Kései sirató*-ban (1935.) a *Bánat* csendes felszíne alatti kétségbeesés lávaömlésként árasztja el a verset. Amilyen mértékben szűkül magányának köre, nő a „világhiány”, vonja el, szivattyúzza ki a korszak barbarizmusa a költő magányának kisebbedő világából az életető levegőt, olyan mértékben nő József Attila kétségbeesett ragaszkodása a kisvilág egy-egy emberéhez, egy nőhöz, édesanyja emlékéhez. E ragaszkodás kétségbeesetten reménytelen szívósságát éppen az magyarázza, hogy a kisvilágnak a nagy világot kellene pótolnia, néhány embernek a „világhiányt” kellene megszüntetnie, a magány úrét kellene kitöltenie.¹⁰ Ezért szakad fel oly elementáris erővel és friss fájdalommal a tizenhat éve halott anya emlékének kínja a költő lelkében:

Harminchat fokos lázban égek mindig
s te nem ápolsz anyám.

Ezért ostromolja oly indulatosan a szeretet gyűlöletével:

Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám, család, hazug volt kedves szavad.
...
Lásd, örülnék, ha megverné! még egyszer!
Boldoggá tenne most, mert visszavágnék
...
Nagyobb szélhámos vagy, mint bármelyik nő,
ki csal és hiteget!
Suttyomban elhagytad szerelmeidből
jajongva szült eleven hitedet.
Cigány vagy! Amit adtál hízelegve,
mind visszaoptad az utolsó órán!

E vers fájdalmát csak akkor érthetjük igazán, ha más, hasonló érzésből született versek kínja mellé tesszük:

Te rongy, aki szeretni gyáva vagy
...
a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék
...
Add kezembe e zárt világ kilincsét,
kőnnnyű kezedet — vár kinn a szabad.
(*Aki szeretni gyáva vagy*),

brutális makacson közvetlen közelbe hozta őt, akit megettek a fenék” ... — József Attila utolsó korszakát Halász Gábor szerint általában is „a nyomor mélyéből ütköző hangokból, rongyokból és csillagokból” megalkotott „hallucinatív erejű képek” jellemzik. — Halász Gábor: *József Attila*, Nyugat, 1938. aug. 130—134. o.

Németh Andor szerint a Mama-versben a mama alakja „minden egyes lépcsőfokkal távolodik a valóságtól, az utolsó szakaszban látomássá szublimálódik.” — Németh Andor: *József Attila*, Cserépfalvi kiadó. 1942. 168. o.

¹⁰ Thomas Mann *Doctor Faustus*-ában epikusan ábrázolja ezt a problémát, amikor leírja Adrian Leverkühn hirtelen felfokozódott ragaszkodását egy kékszemű kisfiúhoz, akit végül elvisz a betegség. Leverkühn ekkor jut el ahhoz a következtetésig, hogy „vissza kell énekelni” Beethoven IX. szimfóniájának harmóniáját. De József Attila és Adrian Leverkühn között jelentős különbség van: Leverkühn élete tragédiája árán jut el helyzete öntudatosodásához, József Attilának viszont az a tragédiája, hogy helyzetének, társadalmi létének felismerése ellenére sem tud pillanatnyilag segíteni magán. Másrészt: József Attila sohasem „énekelte vissza” a harmóniát. Egész költészete új harmónia, amely azon alapszik, hogy József Attilánál a „világhiány” sohasem teljes: ő azokhoz a társadalmi erőkhöz kapcsolódott tudatosan, amelyek már a jelenben dolgozó ígéretei a jövőnek.

— átkozza, hívja a gyűlölt-szeretett nőt; vagy másutt:

Kívül-belől
leselkedő halál elől
(mint lukba megriadt egérke)

amíg hevülsz,
az asszonyhoz úgy menekülsz
hogy óvjon karja, öle, térde.

...

És lásd, akadt
nő, ki érti e szavakat,
de mégis ellökött magától.

...

Ártatlanok,
csizmák alatt sikongjatok
és mondjátok neki: Nagyon fáj.

...

Ti férfiak,
egymást megtépve nő miatt,
ne hallgassátok el: Nagyon fáj.

Lovak, bikák,
kiket, hogy húzzatok igát,
herélnek, ríjjátok: nagyon fáj.

...

Elevenek,
minden, mi kintől megremeg,
égjen, hol laktok, kert, vadon táj —

s ágya körül,
űszkösen, ha elszenderül,
vakogjatok velem: Nagyon fáj.

Hallja, míg él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta puszta kénye végett

kívül-belől
menekülő élő elől
a legutolsó mendéket. (Nagyon fáj).

Idézzük még ide e versek (kevés számú) ellendarabjai közül az egyiket:

Már *nem képzelt* ház üres telken,
csinosodik, *épül* a lelkem,
mivel az *árnyakkal betelten*
a nők között Flórára lelttem.

Ő a mezőn a harmatosság,
kétes létben a bizonyosság

...

Ő az okmány, *kivel* a kellem
a *porráomlás ellen*, a szellem
az *ótlázkodó semmi ellen*
szól, pöröl, szorongó szerelmem

Érdekeimből megértettél
bátorrá vakmerőbből tettél,
kínlódttál amíg nem szeretted,
*égsz világom ege lettél.*¹¹ (Flóra 5: Megmérésél)

¹¹ E korszak dialektikája e sor ellenkezőjét is ismeri: ha olykor (*Megmérésél*) Flóra lesz az egész világ, máskor (*Már két milliárd*) a világ kéredzkedik be a szerelmes versbe: „Úgy kellesz, mint parasztnak a föld” stb.

Ha e sorok számát szaporítanánk (*Majd megöregszel, Ne bántsá, Magány, Száradok, Ha nem leszel... , Ha nem szorítom, A halárról, Bocsássátok meg, — másrészt: Vas színű égboltban, Alkalmi vers a szocializmus állásáról, Könnyű emlékek, Irgalom édesanyám*), több vers nem mondana többet: amilyen mértékben a költő nagy világának ideáljai az emlékek és az álmok árnyaivá foszlottak, oly mértékben nő a költő ragaszkodása kis világa szereplőihöz, anyjához, a szeretett nőhöz, és az anya s a nő nem tudhatja, a halott anya, s a várt nő nem tudja szeretete-szerelme testi jelenlétével, fészekmelegével pótolni a nagyvilágot, kitölteni a magányt: árnyékká foszlik maga is.

Ebben az összefüggésben válik érthetővé, milyen mélyről törtek fel a panaszos sorok:

Mint *lenge, könnyű* lány, ha odaintik,
kinyújtóztál a halál oldalán.
*Lágy ősz*i tájból és sok kedves nőből
próbállak összeállítani téged;
de nem futja, már látom, az időből,
a tömény tűz eléget.

...

haszontalan vagy! nem-lenni-igyekszel
s mindent elrontsz, *te árnyék!* (*Kései sirató*, 1935.)

A Kései sirató lengesége, magány ellen lázadó haragja, az óda, az elégia, a rapszódia határmegyéjén járó nagy formátuma, szilárd, nagyívű szerkezete, gondolati általánosítása egy versben mutatja mindazokat a változásokat, amelyeken József Attila költészete korábbi korszakaihoz (a korábbi *Mama*-versekhez) képest átment.

Az anya, ki már a *Kései sirató*ban *lenge, könnyű* lánnyá, árnyékká vált, kísértetként visszajár fiához, s a maga árnyékbirodalmába hívja:

Mert eljőn értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve.
Kitágul, mint az űr, az elme:
a csőndbe térnek a dalok.
A hűség is eloldalog
és elmúlik szívem szerelme.
Kitetszik, *mily üres dolog,*
mily világ visszája bolyog
bennem, *mint lélek, a lét türelme.*
Széthull a testem, mint a kelme,
mit összerágtak a molyok. (*Kiknek adtam a boldogot*, 1937.)

és

Édesanyám, egyetlen drága,
te szüzesség kinyílt virága,
önnön fájdalom boldogsága.

Istent alkotok (szívem szenved),
hogyan élhess, hogy teremtsen mennyet,
hogyan jó legyek s *utánad menjek.* (*Édesanyám, egyetlen drága*,
1937.)

A fasizmus világának kísérteties embertelenségével, kegyetlen keménységével a kisgyermek riadt álmának légységát állítja szembe a költő:

*Ha a hold süt, a néma, síron túli fény,
álmomba' kinyítnak a termék.*

Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majsolja riadtan a gyermek.

...

Ha belé-belereccsen a szörnyű kredenc
ajkára repül kicsiny ujjá:
könyörögne az irgalomért, és a csend
zord kürtje a zajt továbbítja.

*Ez a zaj, ez a kín, e világreccsés
nem szünve, dühöngve növekszik.
Belesáppad a gyermek, elejti a kést
és visszalopódzva lefekszik...*

*Mire ébredek, ég a nap, olvad a jég,
szétfreccsen iromba szilánkja,*

...

*Már unja az ördög a poklot.
ide önti a földre kövér melegét —
zöld lángba borulnak a bokrok. (Ha a hold süt.)*

E világ kísértetiessége, fenyegető rémei más versekben is rácsapnak a kezdősorok szelíd, lágy hangulatára:

Zöld napsütés hintált a tenger lágy habos vizén,
meztelenül, vígan, nagy messzi beúsztam biz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekve ringtam ott, behúnyva két szemem.

Én nem tudom, hogyan, mi volt. A locska őselem,
a víz kihült és nagy *hideg zuhant* rám *hirtelen*.

...

A hátam mögött szüntelen valami ordított.
Íszonyúbb volt, mint óriási tarajos gyíkok
csordája, az a tenger ott...

...

Úsztam, vagy úsztam volna, ám úgy értem partot ott,
hogyan vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott.

(Zöld napsütés hintált...)

Hasonló jellegű és szerkezetű az *Indiában, hol éjjel a vadak* című vers is.

A fasizmus világának kegyetlensége, a költő világának álomszerű lágysága, a költő énjének elfoszlása szinte összefoglalásképp tűnik elénk egyik utolsó versében:

Íme itt a költeményem

Ez a második sora.

E betűkkel szól keményen

címe: „Költők és Kora”.

Úgy szállong a semmi benne,

mintha valaminek lenne

a pora...

Úgy szállong a *semmi benne*,

mint valami: *a világ*

a *táguló űrben lengve*

jövőjének nekivág;

...

Úr a lelkem. Az anyához,
a nagy Űrhöz szállna, fõnn.
Mint léggõmbõt kosarához,
a testemhez kötözöm.
Nem való ez, nem is álom,
Úgy nevezik, szublimálom
õsztõnöm.

Ezúttal is a vers befejezõ része láttatja meg e kor barbárságának színeit:

*Piros vérben áll a tartó.
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyepe és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullajoltok.
Alkonyúl.*

Eddig azokat a látomásos, ködös, homályos, álomszerű költeményeket vizsgáltuk, amelyek e korszak ellentmondásainak egyik pólusán keletkeztek. Ezek József Attila magányának versei, s ezért a baloldali erõk elszigeteltségének, gyengeségeinek versei is. De bármennyire nélkülözötte is az ellenforradalmi Magyarország őszi köde, téli éjszakája: jelene, a múlt és a jövõ világosságát, ez a jelen a szocialista tudatosságú költõ világképében, költõi világában mégis a múlt és a jövõ határterülete volt: a múlt folytatása, a jövõ dajkája.

*A világ vagyok — minden, ami volt, van:
a sok nemzetség, mely egymásra tör.
A honfoglalók gyõznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyõtör.
Árpád és Zalán, Verbõczi és Dózsa —
török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e múltnak már adósa
szelíd jövõvel — mai magyarok! (A Dunánál)*

A költõ, aki a jelenben méri fel a múltat és „tudatos jövõbe lát”, költõi látomásaiban, álmaiban is maradéktalanul kifejezte a korszak ellentmondásainak másik pólusát is. Az egész korszakot átszövõ nagy verseiben — éppen a legnagyobbakban — átfogó mûvészi analízissel jelöli meg e korszak ködének, homályának társadalmi forrásait, állást foglal a valóságtól elszakadt szépség, álom, látomás ellen.

Problémánk szempontjából, de József Attila egész költészetének szempontjából is elsõrendû fontosságú költemény a *Város peremén*, ez az „ideológiai látomás”¹² ahogy Németh Andor nevezi. A költemény elsõ és utolsóelõtti strófája azoknak a már tárgyalt verseknek egész sorával rokon, amelyek világa a ködé, õszé, alkonyaté, éjjelé, nyirkos homályé, párolgó nedvességé:

*A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyakon
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a g u a n ó,
keményen, vastagon.*

¹² Németh Andor: *József Attila*. Cserépfalvi kiadó. 1942. 214. o.

*Lelküinkre így ül ez a kor.
És mint nehéz esők
vastag rongyai mosogatják
a csorba pléhtetőt —
hiába törli a bú a szívünkről
a rákövesedőt.*

„Moshatja vér is” csap át a nehéz esőknek sok versből ismerős szomorúsága az „Új nép, másfajta raj” keménységébe. A költő a jelenről szólván most nem az ellenforradalom rendjének pillanatnyilag nyomasztó túlsúlyáról, a kor terhei alatt sírva görnyedő ember fáradt ernyedtségéről, elomlásáról beszél, hanem arról az erőről, amely a jelenben záloga a jövőnek:

a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.

E „győzni fogó” munkásosztály múltjának („szállásainkon éhínség, fegyver, — vakhit és kolera dúlt”) és jelenének („Ím itt vagyunk, gyanakvón együtt, — az anyag gyermekei”) pontos ábrázolása hitelesíti az ezután következő strófák forradalmi pátoaszát, mely a magántulajdon kerítésével e korszak keményen lerakódott búját, kormát, füstjét is elfújja a földről s a nap elől:

Föl a szívvel, az üzemek fölé!
Íly *kormos* nagy szívet
az látott-hallott, ki *napot* látott
füstjében fulladni meg.
ki lüktetését hallotta a föld
sok tárnás mélyeinek!

Föl, föl!... E fölosztott föld körül
sír, szédül és dülöng
a léckerítés leheletünktől,
mint ha vihar dühöng.
Fújjunk rá! Föl a szívvel,
füstöljön odajönn!

A kiharcolt jövő világa már az ész s az érzés szép egyensúlya, harmóniája, mely nem ismer sem homályt, sem ködöt, sem füstöt, sem kormot:

...megvilágosul gyönyörű
képességünk a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges-végtelent,
a termelési erőket odakinn s az
ösztonöket idebent...

A költemény utolsó két strófája tömören összegezi az egész versben részeiben elénk tartott világképet, és megmutatja a perspektívát is, ahonnan a világ láthatóvá vált. Az utolsó előtti vers-

szak a puha korom alatt fuldokló jelen kezdőképét vetíti ki újra, hogy aztán az utolsó versszak a jelennek „az adott világ”-nak másik, varázsos oldalát, is nevének nevezze, s a „tudatos jövő” segítségével a két oldalt költői harmóniába szerkessze:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint a harmóniát. (A város peremén, 1933.)*

A *város peremén* című költeményben a jelenben készülő jövő keménysége uralkodik, a homály, a korom, a füst csak két versszakra telepszik rá. Az *elégia* — *A város peremén*-nek fáradtabb, szelídebb, szemét maga elé szegező ikertestvére.¹³ Aspektusának különbsége miatt, a füst, a homály uralkodik benne: a jelen sivárságát panaszolja el. A költői aspektusnak ez a különbsége annál szembeötlőbb, mivel a két vers motívumai sokban közösek.

Az első versszak ugyanabba a világba vezet, mint *A város peremén* első strófája

*Mint ólmos ég alatt lecsapódva, tetlen,
füst száll a szomorú táj felett,
úgy leng a lelkem,
alacsonyán.
Leng, nem suhan.*

A harmadik versszak („Az egész emberi — világ itt készül”) — *A város peremén* ötödik strófájának értelmével rimel össze („minden emberi mű — értelme ezért bűg mibennünk, — mint a mélyhegedű), de az ábrázolás hangsúlya ezúttal az „itt”, nem a „készül”:

*Itt minden csupa rom.
Ernyőt nyit a kemény kutyatej
az elhagyott gyárudvaron.
Töredezett, apró ablakok
fakó lépcssein szállnak a napok
alá, a nyirkos homályba.*

Ezért a kerítés, a palánk, mely ott „Sír, szédül és dülöng... a leheletünktől” itt „e falánk erkölcsi rendet... őrzí, óvja”; ott ostrom alatt hajlik („szédül és dülöng”) passzívan, itt „rikácsolva” fejti ki ellenséges aktivitását; a költő sem dühöng a vihar erejével: a sánta palánk mellett pihen.

... „Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép szilárd jövőt
oly üresen várnak, mint ahogy a telkek
kőröskörül, mélán és komorlón
átmódoznak gyors zsbongást szövő
magas házakról.” (Elégia, 1933.);

ott ugyancsak a lelkek ugyanezzel a jelennel annak a *harmóniának jövőndő* („...majd kint”) megteremtői, amelyet a költő *tudatos jövőbe látva magában megszerkeszt.*

¹³ Az *Elégia A város peremén* című költeménnyel egyszerre jelent meg a *Korunk* 1933. júl.—aug.-i számában. A kritikai kiadás is közvetlenül *A város peremén* után közli.

A város peremén a múltat is magábefoglaló jelenben felmért jövőből meríti erejét, amellyel elűzi a kormot, a füstöt, az *Elégia* az itt készülő egész emberi világ archimédesi pontján állva tudja megjelölni a homály, a füst, a köd forrását. A *Falu* és *A kövezeten* című vers a forradalmi tömegmozgalmak múltjához ragaszkodva válik képessé ugyanerre. Amennyiben e múlt a forradalmi mozgalmak időleges elcsendesedésével a távolba merült, a köd, a füst, a homály, mely korábban (1932.) „épp betört” a „tört síkra” (*Invokáció*), most (1934., 1935.) ellepi a falut, a várost (aminthogy ellepi a külvárost is az *Elégia*-ban, a köd-, füst-, homály-oszlató jövő távoli volta miatt). Amennyiben azonban a költő ragaszkodik ehhez a múlthoz („*Dombocskán*, mint szívükön a bú, — ülök. *Virrasztok*”); és ellenkező képpel, hasonló jelentéssel: „...a sok veréb, mely fölcsipogva forgott, — némán, erősen markolta az ágat, — mert jobban ragaszkodik, aki alszik, — mint az éber”), a *füstnek* („Itt is, ott is karcsu füst, — remény — tündönni merre szálljon), a *homálynak* („Akáccokkát babrál a homály”), a *borongásnak* („s körülem, míg elfed hallgatag — a lány borongás bokra, — ugatások némán hullanak — nagy bársonyokra”), az *álmoknak* („Hallgatom az álmodó falut — Szorongó álmok szállnak”), az *árnyaknak* („A kövezeten bús csatak hunyorgott, — megszállták a várost az árnyak”) megmutatja forrását, társadalmi összefüggéseit („A vadzab ki kardot vont elő, — fejét mélyen lehajtja ... S ahogy földerül az értelem, — megérti, hogy itt más szó — nem eshetett, mint ami dereng: — eke és ásó — Szó, mert vélünk szóial a paraszt... alszanak a nyers, nehézsavú, — kiszikkadó parasztok. — Dombocskán, mint szívükön a bú, — ülök. *Virrasztok*”; és: „Már megformálta lassú tűnődésem, — hogy állati búm értelmes emberi — bánat”: *Falu* 1934.; *A kövezeten* 1935.).

A város peremén mellett kétségkívül az *Eszmélet* (1934.) című nagy költemény adja meg monumentális szintézisét e korszak látomásos, álomszerű költeményeinek, sőt bizonyos mértékig József Attila egész költészetének. Tudjuk, hogy József Attila maga milyen büszke volt az *Eszméletre*, s egyszer azt mondta róla, hogy úgy viszonylik bizonyos más versekhez, mint Feuerbach mechanikus materializmusa Marx dialektikus materializmusához. Mivel a verset a marxista kritika részletesen elemezte,¹⁴ itt csak néhány olyan vonatkozására mutatunk rá, amely a mi problémánkkal szoros kapcsolatban van.

A költemény első négy strófája a „csilló könnyűség” szép álomvilágából a „vas világ” rendjébe vezet. Milyen ez a rend?

Sovány vagyok, csak kenyeret
eszem néha, e léha, locska
lelkek közt ingyen keresek
bizonyosabbat, mint a kocka.
Nem dörgölődzik sült lapocka
számhoz s szívemhez kisgyerek —
ügyeskedhet, nem fog a macska
egyszerre kint s bent egeret. (*Eszmélet* III)

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,

¹⁴ Bóka László így ír az *Eszméletről* és József Attila szocialista meggyőződéséről: „annyira egyé vált amaz új világgal, mely költői látomásává nőtt, hogy valóságnak álmodta s valóságként tudta volna élni, s a látomásai megett elmaradt világot, a 'vas világot' börtönnek érezte már.” — Bóka László: *József Attila*. Essay és vallomás. Anonymus kiadó. Bp. 1947. 57. o.

Horváth Márton a proletár költészetéről és József Attila költészetének új jellegéről szólva az *Eszmélet* részletes elemzése során rámutat arra a dialektikára, amely az álmok zenei szépségű világából a valóságra való ráeszméléshez elvezet. — Horváth Márton: *József Attila költésze*. Lobogókné Petőfi, Szikra. Bp. 1950. 46—58. o.

szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat. (Eszmélet IV)

Az álmok, látomások, ködök s az élettől különvált szépségek világából a valóságra való ráébredés, eszmélkedés, e korszak költészetének egyik jellegzetes tendenciája. E tendencia először József Attila második korszakában jelentkezett energikusabban, akkor, mint általánossá váló törekvés. (Korábban: *Bellehem*, 1929. A második korszakban: *Egy költőre*, 1930., *Kispolgár*, 1931., *Szocialisták*, 1931.). Most versek egész sorában tovább él:

Az éjjel hazafelé mentem,
Éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő lány melegben
tapsikoltak a jázminok,¹⁵

a közösség, amely e részeg
ölbecsáló anyatermészet
férfitársaként él, komor

nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az utcán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt töpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

(*Hazám*, 1937.)

A kemény valóság s a bársonyos finomságú esztétikum más sorrendű, de hasonló jellegű ütközése, dialektikus egysége okán idevonható a *Levegőt!* című vers első strófája is:

Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?

A gyepre éppen langy sötétség szállott,
mint bársony permeteg

és lábam alatt álmatlan forogtak,
ütött gyermekként csendesen morogtak
a sovány levelek.

(*Levegőt!* 1935.)

Az álomnak, a szépségnek a kemény valósággal (*Eszmélet I—IV*) s ennek a merengéssel való „megkorrigálása” (*Eszmélet XII*) kétségkívül az *Eszmélettel* rokonítja a *Gyönyörűt láttam* című verset, még ha a rokon gyengébb testalkatú is amannál:

Gyönyörűt láttam, édeset,
elképzeltem egy gyenge rózsát.
Elbáméskodtam s rám esett
mint nagy darab kő a valóság.
Ám ez a kő is képletes

...

¹⁵A vers ellendarabja a *Jön a vihar*
Jön a vihar, tajtékja ében,
haragos bírák feketében,
villanások szelnek át az égen,
mint fájó fejen a kínok,
utánuk bársony nesz inog,
megremegnek a jázminok.

vö. „A fürgeteg fekete vadezüst”
(*Fürgeteg*)

vö. *Hazám*, de:

...
Borzongásuk a nem remélt vágy —
így adnak e kicsinyek példát,
hogy fájdalomad szerényen éld át
...

Így okoskodtam s jónapot
kivánva elhúzódtam oldalt
s este a nyájas csillagok
rám nevettek a teli holddal. (Gyönyörűt láttam, 1937.)

Az álmoknak, „koholt szeszeknek”, „meséknek”: az élettől külön felfogott szépségnek elutasítása az *Ars poetica* is:¹⁶

Költő vagyok — mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

...

Az idő lassan elszivárog
nem lógok a mesék tején.

...

Más költők — mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szegyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mimeljen mámort mindegyik
Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább! (Ars poetica, 1937.)

Az *Eszmélettől* távolabb esik, de — úgy érezzük — mégis közvetlen szállal kapcsolódik hozzá a *Reggeli fény* című vers is. (1937.) A vers első strófája a szépség tündökletes tisztaságának, hajnali-reggeli hús párolgásának ugyanolyan lágy s mégis borzongatóan friss idillje köré fon frissen hántott hús vesszőkből keretet mint az *Eszmélet* első versszaka:

Ha reggeli fényben elindul a táj
remegése, fuvalma, a kecs puha bolyha,
s mert még teli szender, rajzik a báj
és mintha folyónknak a mélye se folyna,

úgy játszik a felszín — ...

(Reggeli fény, 1937.)

Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lágy szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra,
a levegőben semmi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek

(Eszmélet 1)

A *Reggeli fény* tündöklése azonban — ismét az *Eszmélethez* hasonlóan — a valóság komorságában eltűnik, az idill elillan:

¹⁶ A valóságnak és a szépség álmvilágának viszonya még azokban a versekben is más és más, amelyek egy tendenciát képviselnek, amelyekben az álom szétfoszlik, a költő az álmvilággal szembeni valóságra eszmél. Az álmok világából való felébredés olykor a lidércálmok kísérteties valóságába visz. (*Ha a hold süt, Zöld napsütés hirdált, Indiában, hol éjjel a vadak.*) Máskor a reális körvonalával együtt ábrázolt vas világ rendjébe jutunk (*Eszmélet, Gyönyörűt láttam*), melynek kegyetlensége az e rendtől való eltávolodásra, révedező tündöklésre, álmodozásra sarkall. Ismét máskor a valóság megváltoztatása melletti közvetlen hitvallást jelenti, eszmény és valóság, álom, látomás, szépség és az adott világ összhangjának jövőbeli megteremtését, kiharcolását. (*A város peremén, Hazám*), Az *Ars poetica* — mint a vers szélesebb értelemben vett tárgya: József Attila költészetének egésze is — eszménynek, álomnak, szépségnek és valóságnak közvetlen egységét valósítja meg, a szépséget a valóságban találja meg.

...szedd össze magad,
botor emberkém, hiszen én se gyanítnám,
hogy épp nem a hajnali mennybe ragad
e jól sikerült *angyal-hamisítvány*.

A harmadik versszak mintha az „angyal-hamisítvány” jellemzése lenne:

„Csupa csín, csupa pír” (angyal), „csupa kár,
csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás” (hamisítvány)
Most érted: ha reggel a csürhe kijár,
mért káromkodik mindig a kondás,

s a tájon — melynek „reggeli fényben” elindul „remegése, fuvalma, a kecs puha bolyha”,
melyen „rajzik a báj” — talán az *Eszmélet* kocaboldogsága jelenik meg, mint „szőke malacka”,
az azóta eltelt három év ellenére ifjabbán és talányosabban, — az *Eszmélet* kocája, melynek
— emlékszünk rá — „babrált pihéi közt a fény”:

Beh megölelnéd! Ámde ne vedd
kebledbe e tündét — mire maradsz, ha
ártatlanul fölfalja szíved,
mint zsenge búzáat a szőke malacka!
(*Reggeli fény*, 1937.)

Láttam a boldogságot én,
Lágy volt, szőke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpén
imbolygott göndör mosolygása.
Ledőlt a puha, langy tócsába,
hunyorogott, rőffent még felém —
ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.

(*Eszmélet XI.*, 1934.)

De az *Eszmélet* nemcsak abban a tekintetben szintézis, hogy ábrázolja az álom, a szépség visszáját. Pontos képet ad a jelenről, melyben a költő, ha „álmai gőzei alól” fölnéz az égre, azt látja, hogy a törvény, melynek szövedékét „a múlt szövőszéke” szötte, „mindig fölfeslik valahol”, s amelyben a valóság ellentéte: a jövő „a virág”:

Kék, piros, sárga összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend —
egy szálló porszem el nem hibbant.
*Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.*
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj — egy nap süt idebent. (*Eszmélet II.*)

A vers nagysága, modern szintézise abban van, amiben József Attila egész költészetéé: két irányú mozgást ábrázol. Valóság és álom viszonya nem lehet egyértelmű ott, ahol „a vas világ a rend”. Amikor a költő ennek a világnak a kegyetlen valóságára ébred rá, álma — versek egész sorában láttuk eddig is — „*homályként száll*” tagjaiban, „nappal *hold kél*” benne. Pontos és művészi kifejezése annak, hogy József Attila költészete a vas világ rendjének kegyetlenségében álomszerűvé, durvaságában lággyá, fenyegető közelségében távolivá, barbár robbanásainak lávaönrésében sápadtan ezüstös fényűvé vált. Így tükrözze e korszak ellentmondásainak lávaönrésében sápadtan ezüstös fényűvé vált. Így tükrözze e korszak ellentmondásainak egyik pólusát. De „ha kinn van az éj” — a vas világ rendjének nappala az emberi világ éjszakája —: „egy nap süt idebent”: József Attila szocialista hite a szocialista humaniz-

mus tudatosságának fényével árasztotta el, világította körül, világította át, sápasztotta el a vas világ rendjét. A külvilágban látta egyrészt a szenvedés magyarázatát, másrészt azokat a füst-, homály-, korom-, kísértet-, ördög- és áloműző erőket, amelyek véget vehetnek a szenvedésnek:

*Ím itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ — és, hevül
s te lelked érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szíved lázad —
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat
melybe háziúr települ. (Eszmélet VI.)*

Ezzel József Attila a korszak ellentmondásainak másik pólusát is megmutatta. Ez a kettősség az *Eszmélet* idézett két sorában („Nappal hold kél bennem”, s ha kinn van — az éj — egy nap süt idebent) tömören összegeződik; egyes — más összefüggésben már idézett — József Attila versek felépítésének szerkezeti elve:

<p>A kövezeten kis csatak hunyorgott, megszállták a várost az árnyak s a sok veréb, mely fölcsipegve forgott, némán, erősen markolta az ágat, mert jobban ragaszzkodik, aki alszik, mint az éber, ki tovaszállni kész, ... Már megformálta lassú tünődésem, hogy állati bűm értelmes emberi bánat, amely magát e tündöklésben hirdetményekben is fölismeri.</p>	}	<p>Nappal hold kél bennem s ha kinn van az éj... ...egy nap süt idebent</p>
---	---	--

(*A kövezeten*, 1935.); és

József Attila álom-, köd-, árny- és látomászerű költészetének, sőt egész költői életművének végső soron szabályozó elve. Mert az a modern realista szintézis, amely József Attila költészetében megvalósult, éppen azáltal jött létre, hogy a költő marxista tudatossága, demokratikus szocialista világnézete segítségével e korszak ellentmondásainak mindkét pólusát költészeté tette. E költészet realizmusa nem abban van, hogy az álmok, ködök, látomások világának szétfoszlását ábrázolja, hanem abban, hogy *keletkezésüket és szétfoslásukat* állandó kölcsönhatásban, mint a kor ellentmondásainak ellentétekben megvalósuló egységét mutatja be.

Ez a költészet tehát nem azáltal küzdi le a polgári (dekadens) irodalomban is jelentkező álomszerűséget, látomásokat, hogy hátat fordít nekik, vagy olcsó diadalt arat felettük. Ellenkezőleg. Az egész valóság ábrázolására tör, s ezért az adott kor valósága egészének megfelelően a látomásoknak nem csak keletkezését, vagy csak elillanását tárja elénk, hanem keletkezését és elillanását kölcsönhatásban mutatja be, s ezáltal végső soron a látomások költői megjelenítése közben a valóság objektivitását az ábrázolásban nem oldja fel, hanem éppen aláhúzza.

Ezt könnyen beláthatjuk, ha Kosztolányi és József Attila költészetét összehasonlítjuk. Az összehasonlítást nem zavarják személyi motívumok; a két költő kölcsönösen nagyrabecsülte egymás költői tehetségét, Kosztolányi kiállt József Attila mellett, József Attila szép és tiszteletteljes verset tett Kosztolányi friss sírhantjára (*Kosztolányi*, 1936.). Kosztolányi

költészetének hatása nemcsak a költői technika kialakításának korai hangpróbái idején nyilvánvaló József Attila költészetében, hanem mindvégig jelentkezik *Távol zongora mellett, Éjjel, Kőntösök, Kődből, csöndből, Altató, Könnyű jéhr ruhában* stb.). De nem is annyira egyes versek közvetlen összefüggése a fontos, hanem az, hogy az elfáradás, a világ mozgalmasságából való kikapcsolódás az elfoszlásnak, az álomszerűségnek egyfajta, egymással rokon impresszionisztikus tónusát hozta létre a két költő költészetében. Ha azonban Kosztolányi és József Attila összehasonlítása során nem egyes verseket vetünk egybe, nem egy hasonló — korántsem azonos — tendenciának a jelentkezését állapítják meg, hanem a két költő költészetének *egészét* tesszük egymás mellé, a két költészet sarkalatos különbsége azonnal szembeötlik. Egyrészt világossá válik, hogy József Attilának a valóságos élet mozgalmasságából való kikapcsolódása nem l'art pour l'art-os elvonulás volt, hanem a haladás erőinek pillanatnyi gyengesége (vö. „a szegényé csupán a csönd — én már kődből, csöndből vagyok”: *Kődből csöndből*). Másrészt József Attila mindvégig elkeseredetten küzdött a magány ellen, miközben e magány minden idegeit felőrli kínját átélte és ábrázolta. Ennek a gyökereiben különböző társadalmi-etikai-emberi magatartásnak, világnézetnek nemcsak egy sor olyan költői értékű társadalmi, politikai jellegű vers köszönhető, amelyen Kosztolányi költészetéből hiányzik. József Attilának ez az állásfoglalása, világnézete az egész valóság költői átélésének olyan gazdagságát hozta létre, amilyen sem Kosztolányinak, sem a kor bármelyik más költőjének költészetében nincs meg. A mi problémánk szempontjából ez úgy nyilvánul meg, hogy míg az elfáradás, szétfoslás, álom- és látomászerű révedezés költői szólama Kosztolányi költészetében uralkodó motívum, (impresszionista ábrázolásmód), addig József Attila költészetének ellentételekben mozgó modern realista polifóniájában csak egy szólam a sok közül (impresszionisztikus stílus elem egy szocialista világképű modern realista ábrázolásmódon belül).

József Attila Kosztolányi összegyűjtött költeményeiről írott kritikájában szép elemzésekkel mutatja meg, mennyire általános tulajdonsága Kosztolányi költészetének az álomszerűség, s ezt éppen az ő homo aestheticus-i magatartásából vezeti le.¹⁷ Ezt a magatartást József Attila a homo socialis moráljának magasáról bírálja az értelemnek saját költészetét is.

¹⁷ „A szegény kisgyermek panaszai”-ban nincs semmi megfogható tárgyi sérelem — olyan enyhe borzongás melege füllesztí át sorait, amelyet a gyermek, ki az anyagi természethez közel áll, érez a legkevésbé s amelyet mégis gyermekinek érez, költő is, olvasó is. Mi oly tökéletesek és oly titokzatosak vagyunk, hogy pusztá létünkkel elvárjuk, legyen ő is tökéletes és titokzatos. Mi csodálatos módon meghalunk s ezért — csodálatos módon — megkívánjuk, hogy meghaljon ő is. Vagy nem a halál a mi rejtélyünk, hanem a szerelem? Vagy mind a két szó ugyanannak a titoknak a tokja? Akárhogy is áll a dolog, az élet, az embereknek, az olvasóknak, a felnőtteknek világa, olyan — világos és olyan rejtélyes, mint az álom. Mert Kosztolányi képei álomszerűek, jóllehet világosak, és szabatosak.” Az *Őszi reggel* című Kosztolányi vers elemzése után — a vers az 1935-ös Számadás című kötetben jelent meg — József Attila általánosítja, és a költő erkölcsi-társadalmi magatartásával magyarázza Kosztolányi költészetének álomszerűségét: „Itt a Kosztolányi-versek álomszerűségének kulcsa: ha ír, ötven esztendőskorában is oly sóvárogva nézi az immár elérhetővé vált tárgyakat és az egész világot, mint gyermek a tiltott gyümölcsöt. És a tárgyaknak, melyeket ma már önként vagy, ha úgy tetszik: belső kényszerből tesz a maga számára elérhetelenné, képeit latin világosságú, kristályos rendszerbe foglalja, ahogy az álomban is annyira helyénvalónak látszik minden, éber szemmel nézve, különös, rendkívüli elem. 'Jobb volna élni. Ámde...' Kosztolányi világában (melyet ez is közelít az álom színvonalához) alig van cselekvés. Itt minden történik. Kosztolányi homo aestheticus-nak, vagyis az érzéki alapú szépségek emberének tartja magát és ezt a homo aestheticus szembeállítja a homo moralis-szal, tehát az erkölcsi, szociális jóra törő emberrel. A szemlélt a cselekvő ellen veti. A költő feladata szemlélni az élet és a halál kérdéseiben, vallotta egyszer, — pedig hát a költő feladata, melyet Kosztolányi oly hallatlan biztonsággal teljesít is a maga módján — a versírás. Ez azonban mégis csak cselekvés — hozzá egyszerre erkölcsi és gazdasági cselekvés. — József Attila: *Kosztolányi Dezső*. József Attila Összes Művei. Akadémiai kiadó, Bp. 1958. 167—170. o.

bevilágító fényével. Mert éppen a homo socialis magatartása révén tudta József Attila az álmok, látomások, ködök keletkezését és felszállását egyaránt ábrázolni s ezáltal valóságos helyüket kijelölni, mozgásukat a külvilággal kapcsolatban ábrázolni.

A költő...

...

...megszerkeszti magában, *mint ti*
majd kint, a harmóniát — írja *A Város pereménben*;

Ím itt a szenvedés belül
ám ott kívül a magyarázat — idéztük már az *Eszméletből*;

Nézd! szólónék, de mit is mondjak? Meghallgat, de
legbelül egy öregre figyel,

ki szomorúan mosolyogva őszi esőben lebontott
hajjal bolyong —

hűvös szelét már én is érzem s megrendülök.

El innen, el —

Ellenség ő, ellenségünk páralepte szemeivel —

Nekünk vaskörmével *kívül*, a hideg kályhán

csőrömpöl, guggol a gond.

— határolja el magát József Attila —

nem személy szerint Kosztolányitól, még csak, úgy érezzük, nem is Németh Andortól — bár hozzá szól a vers —, hanem a polgári dekadenciától általában. (*Hová forduljon az ember.*)

„Hűvös szelét már én is érzem”: pontos kifejezés és igaz vallomás, az *Anyá* című versben a *Hová forduljon az ember* című költeményben elutasított kép (egy öreg „ki szomorúan mosolyogva őszi esőben lebontott hajjal bolyong”) és a mögötte párolgó hangulat mint József Attila saját képe, saját hangulata él:

Az őszi eső szürke kontya
arcomba lóg, zilálva, bontva. (*Anyá*, 1934.)

Az ellenpontozásnak ez a dialektikája, a valóság objektivitásának a költői ábrázolásban végső soron való érvényesülése mutatja igazán József Attila egyetemességét, melynek viszonya a kortársi költészethez az egész viszonya a részhez.¹⁸

A valóságnak darabokra töredezése, a művész törekvése az egység költői megteremtésére a modern művészet jellegzetes problémája. Ez a probléma minden műfajban jelentkezik, és a lírában közvetlenül a műalkotás tárgyaként is megjelenhet.

De mennyire más e tárgy művészi feldolgozása, ha más-más szemlélet ad neki költői életet!

Ezer darabra törtelek, te tág,
elbirhatatlanul zavart világ.
Jobb is nekem nem nézni az egészbe,
belefogózni egy-egy csonka részbe

...

Mert idegen és örült az egész,
de nyájas és rokon velem a rész — írja Kosztolányi *Kétségbeesés*

¹⁸ Természetesen az egész részeinek nem matematikai összege, hanem új minőséget teremtő összefoglalás, s a részek soha sem vesznek teljesen részt az összefoglalásban: mint külön értékek és minőségek, bizonyos mértékig önállóak maradnak, és kívül rekednek az összefoglaláson. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az egész több is, más is, értékesebb is, mint a rész.

című versében. Kétségtelen, hogy e kor ellentmondásainak bonyolultsága általában, a kapitalizmusnak az emberi egyéniség teljességét szétdaraboló romboló hatása különösen, olyan fokot ért el, amely rendkívüli módon megnehezítette a valóság egészének áttekintését. Az is tagadhatatlan, hogy a *Kétségbeesés* című vers szerzője, aki „*elbíratatlanul zavart*”-nak érzi a világot és „*csonká*”-nak látja a részt, szenved az egésznek részekre törése miatt. A szenvedés, a passzivitás azonban megér a változhatatlanba való belenyugvással is („*Jobb is nekem nem nézni az egészbe*”). Az ellentmondások bonyolultságán átlátó, átfogó világnézetnek, a társadalmi aktivitás pátoaszának hiánya lehetetlenné teszi az összefoglalást. Ezt nemcsak a vers idézett négy sora bizonyítja — ez önmagában még semmit sem bizonyít —, hanem Kosztolányi e korszakbeli költészete, egy-egy csonka résznek, pl. az álomszerűségnek az eluralkodása is. Mert a szenvedés, a kétségbeesés, még nem igazi lázadás, bár benne van annak lehetősége, mint a páva becukott, szürke, földet sópró toll-uszályában az izgalom szétterülő, színes legyezőjének büszke pompája.

A fasizmus elleni tiltakozás Kosztolányi pályájának utolsó szakaszán kezdte a lehetőségből kibontani a valóságot:

*S ne a törtet tekintsd és csonka részét
de az egész nem osztható egészét*” — hangzik a *Kétségbeesés* ellentétele a *Számadásban*. A megsaporodott számú szenvedők megnövekedett kínjával való azonosulás mind szenvedélyesebb vágya természetesen nem hozhatott egy csapásra, minden területen teljes változást. Az egész megragadására irányuló törekvés, a szenvedőkkel való azonosulás itt még általános és elvont formát ölt, („*ki senkié sem, az mindenkié*”) s a *Számadás*-kötet olyan darabokat is tartalmaz, mint az *Esti Kornél éneke*. Azt a vitát, hogy Kosztolányi emberi-költői magatartásának megváltozása meddig jutott volna el, eleve elvágta a halál. De a változásnak az életmű logikájából következő szükségességét, József Attila Kosztolányinak még leginkább nihilista verseiből is megérezte: „*Kosztolányi gazdag művésze... mégis társadalomalkotó erővé válik. E korban, a szociális törekvések mögött megalapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják 'ezt a nagy világot, mint a dióhéjt', bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez — hiszen alkot — Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható. Talán Kosztolányit is elvezérel latin világosságú értelme a társadalmi elvben felfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban.*”¹⁹

A valóság széttöredezettségét e kor legnagyobb összefoglalói, Ady Endre és József Attila is ábrázolták.

<i>Milyen csonka ma a Hold,</i>	<i>Minden Egész eltörött,</i>
<i>Az éj milyen sivatag, néma,</i>	<i>Minden láng csak részekben lobban,</i>
<i>Milyen szomorú vagyok én ma,</i>	<i>Minden szerelem darabokban,</i>
<i>Milyen csonka ma a Hold.</i>	<i>Minden egész eltörött.</i>

*Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jajszó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.*

(Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*)

Adynak ez a látomásszerűen, kísértetiesen szimbolista verse a művészi ábrázolás alapelveit tekintve, minden külső hasonlóság ellenére is épp ellentéte Kosztolányi *Kétségbeesés*-ének.

¹⁹ József Attila: *Kosztolányi Dezső*. A Toll, 1935. jún. 15. — József Attila *Összes Művei* III. kötet, Akadémiai Kiadó 1958. 170. o. — Vö.: Heller Ágnes: *Az erkölcsi normák felbomlása*. Kossuth Kiadó, 1957. 102—109. o.

A legszembeötlőbb különbség az, hogy Ady az egész, Kosztolányi a rész szempontjából ábrázolja az egésznek részekre törését. Ady tragikusnak látja és láttatja, hogy „Minden Egész eltörött”, Kosztolányi — némi rezignációval — beéri a résszel is („Jobb is nekem nem nézni az egészbe” ... „Nyájas és rokon velem a rész”).²⁰ Ady, a polgári demokratikus forradalmár kétségbe esik, mert a demokratikus forradalom objektíve is, szubjektíve is gyenge, mert „Minden egész *eltörött*”, Kosztolányi, a társadalmi harcotól elforduló költő, tehetetlen kétségbeesésében darabokra törte az Egészet („Ezer darabra törtelek... világ”). Ady életérzése pillanatnyi („milyen csonka *ma* a Hold” ... „Milyen szomorú vagyok én *ma*”), hangulata, a vers kísérteties álomszerűsége feloldódik a kötet (Szeretném, ha szeretnének), az életmű más darabjainak hangulatában, azokkal együtt szintézist alkot. Kosztolányi életérzése általános, költészetének jelentős részét kitölti, s így egyhangúvá válik, nagy területen való gyakori előfordulásában, eloszlásában, ritkává foszlik; a változásnak s vele a költői sűrítésnek, sokoldalúságnak jelei csak élete utolsó éveiben szaporodnak el.

Az egész nézőpontjából ábrázolja az egész darabokra hullását József Attila is:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
*Csak ami nincs, annak van bokra
csak ami lesz, az a virág.
ami van, széthull darabokra. (Eszmélet IV.)*

Ennek az ábrázolásnak a sajátos vonása a költői eszmélet marxista tudatosságában van, amely az értelem tényével világítja be az életmű homályosabb sarkait is („Én nem értem, csak érzem az egészet”: *A hullámok lágy tánca*); amely a vas világ rendjének ellentétét a szocialista humanizmus világában találta meg; s amely a jelen mindkét oldalát felmérve, tudatos jövőbe látva, korának legegységesebb költőjévé, az adott világ varázsainak mérnökévé tudta tenni József Attilát.

Ezért zenghetett fel költészetének egészét képviselő *Ars poetica*jában eszmény és valóság, költészet és élet, szépség és külvilág, álom és álmodó végső egysége, harmóniája:

Az idő lassan elszivárog,
nem lógnak a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Szép a forrás — fürödni abban!
A nyugalom, a remegés,
egymást öleli s kél a habban
kecsesen okos csevegés.

...

Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolgálta ostobát.

...

Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón e század:
rám gondol, szántván a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

...

Én mondom! Még nem nagy az ember.
De képzelem, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!

²⁰ Vö. Márki János: *Ady Endre. Kézirat.*

SCHWEITZER PÁL:

ADY VERSSZERKEZETEINEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

I.

Ha találomra felütjük Ady valamelyik verseskötetét, azonnal szembetűnik a verseknek valamiféle meghökkentő, majdnem hogy kiabáló kezdése, ami szinte kikényszeríti a továbbolvasást. Az az érzésünk, mintha az Ady vers születését megelőző feszültség, a vajúdás összes fájdalma éles felkiáltás formájában a vers elején robbanna, alapintonációt adva a versnek hangulatilag, de legtöbbször gondolatilag is. A vers további részei ennek az intonációs-szerűen éles kezdés továbbfejlesztésének, kilombosításának, részletes kidolgozásának és elvariálásának tűnnek. Egyszóval Ady versét igen gyakran kezdősorából, első versszakából vagy periódusából dedukálja. Földessy Gyula volt az első, aki felfigyelt Ady verseinek e vonására. „A verskezdő szókép az Ady-versekben, s igen gyakran a nem szimbolikus versekben is, rendszerint az egész költemény gondolatát, lelkét intonálja”.¹ Ezt a felismerést magáévá tette minden jelentősebb kutató, aki a költő stílusával foglalkozott, így Schöpflin Aladár² és Benedek Marcell³ is. E stílusbeli vonás olyannyira sajátja a költőnek, aki első, magához méltónak tartott verseskötetének előhangjával szólva kaput és falat döngetve lépett a magyar irodalom és a magyar élet küzdőterére, hogy példákat hozni fel rá szinte felesleges is. Ha a kezdő mondatot vagy mondatokat akarnók tartalmilag besorolni, leginkább háromféle, noha nem élesen elhatárolható csoport megkülönböztetése látszik lehetőségre.

Kinyilatkozás erejével ható kijelentéssel vagy éles fölkiáltással kezdődő versek csoportja:

„Én a Halál rokona vagyok” *A Haldt rokona*

„Katonáimat elbocsájtom,
Fegyvereiket Isten ójja . . .” *Az elbocsájtott légió.*

„Meghurcol a Vér, ez a Pokolba
Bomolva, romolva,
Vágtató tűzes fogat . . .” *A Patyolat üzenete.*

„Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar . . .” *Pimasz, szép arccal.*
„Gyáva kakasként fut az ellen” *A harcunkat megharcoltuk.*

¹ Földessy Gyula: Ady költészetének külső és belső formái a *Tanulmányok és élmények* c. kötetben. Bp. 1934. 134. l. Hasonlóképpen más Ady-tanulmányaiban: *Az ismeretlen Ady*, Bp. 1941. 24. l.; *Ady minden titka*, Bp. 1949. 298. l.

² Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Bp. 1934. 170. l.

³ Benedek Marcell: *Az olvasás művészete*. Bp. 1957. 278. l.

Nem kevésbé gyakori, ha a vers valóságos vagy víziószerű képpel kezdődik:

„Vad szirttetőn állunk mi ketten,
Állunk árván, meredten.” *Vad szirttetőn állunk.*

„Sikongnak a meleg szelek
Messze Délen, messze Délen” *Várnak reánk Délen.*

„Föl-földobott kő, földedre hullva . . .” *A föl-földobott kő.*

„Jönnek, jönnek, jönnek elébem
Bűnös múltamnak évei
Gyászfátyolosan, feketében.” *A mentő glória.*

E két első csoport megkülönböztetése különösen nehéz, mert a legtöbb verskezdet mindkét csoportba beosztható:

„Kipányválták a lelkemet,
Mert ficánkolt csikói tűzben . . .” *Lelkek a pányván.*

„Bolond hangszer: sír, nyerít és bűg” *A fekete zongora.*

Egyszerre kép és fölkiáltás, mindkettőnek hatalmas:

„Vörös jelek a Hadak útján:
Hunniában valami készül,
Rongyos hadak, roppant hadak
Seregelnék vígan, vitézül.” *A Hadak útja.*

Verskezdetek ilyen kettős, nem tisztán besorolható mivolta rögtön érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy Ady költészetében úgyszólván minden kép, de a különös hangsúlyt nyert nyitóképek kivétel nélkül konkrét-egyedi voltuktól eltávolodnak a szimbolikus-általános felé, és az olvasó számára a költő érzelmi megnyilatkozásának és nem közvetlenül reális tárgyszemléletének produktumaiként jelennek meg.

Az efajta verskezdetek harmadik csoportjával vehetjük a parancsoló vagy kérdő megszólítást ;

„Kend volt Táncsics Mihály,
A mi kora lelkünk: . . .” *Emlékezés Táncsics Mihályra.*

„Robogj föl Láznak ifjú serege,
Villogj tekintet, világbíró kardunk . . .” *Uj, tavaszi seregszemle.*

(Ez utóbbi felől szintén bizonytalanságban vagyunk: mi erősebb benne, a felszólítás vagy a képszerűség?)

„Nővéreim, verselő asszonyok,
Hogyan látjátok ti a szépet?” *A verselő asszonyok.*

„Talján kisasszonyom,
Nem mehetek hozzád . . .” *Lesz más lakodalom.*

Az éles vagy deduktív versfelépítés kiinduló pontját adó kezdetek sokszor bonyolultabb formát mutatnak, mint a klasszikusan tiszta, főntebb idézett példák. Gyakorta a kezdősorokban megütött alaphang a vers további részeiben sem száll az intonáció színvonalára alá. A költő ezt úgy éri el, hogy az éles-deduktív kezdést az egyes versszakok élén mint az első variánsát újra és újra megismétli. Az ilyen fölépítettességű vers egy témának, még hozzá fortissimóban elhangzott témának, szakaszonkénti kiszélesített, új összefüggések közé helyezett variálása, ami azt jelenti, hogy egy érzést, illetve az azt keltő valóságtartalmat az egyszeri megfogalmazás után új és új aspektusból világít meg, s egyúttal a bemutatás indirekt s a vele szembeni esetleges állásfoglalás direkt ítéletét ezáltal az olvasóra szuggerálja. Tudjuk ugyanis, hogy Ady messzemenően tisztában volt a művészi hatás előidézésének eszközeivel. Az ilyen versek között tallózva idézhetnénk az *Uj vizeken járok*; a *Kocsiút az éjszakákon*; az *én magyarságom* címűeket. Az *Akarom: tisztán lássatokban* az állandóan megújuló, roppant akaratot megfeszítő kezdés folytonos kopogása mintha a költészet ősi varázsló funkciójában térne vissza.

A verskezdes nyomatékositását szolgálja, ha bonyolult felépítésű, párhuzamos mellékmondatokból álló periódus áll a vers élén, melyből valamely fő mondatrész a periódus végén csattanóként van elhelyezve, úgyhogy a vers olvasójában vagy hallgatójában a hosszúra nyúló mellékmondathalmaz hiányérzetet kelt, mely egyre fokozódik, mígcsak a hiányérzetet a hátravetett mondatrész meg nem szünteti, lezárva a periódust. Ilyen kezdetű *Az utolsó kuruc* és még inkább *A tavalyi cselédekhez*.

II.

Most, hogy számbavettük Ady verskezdeleinek néhány tipikus példáját, meg kell néznünk néhány deduktív szerkezetű verset abból a szempontból, hogy milyen versalakítási módszer teszi lehetővé valamely lírai darab leglényegesebb tartalmi és formai elemeinek egyetlen képhez, sorba vagy szintaktikai egységbe való sűrítését. Az egyszerűtől a bonyolodó felé fokozatosan haladva megkísérelhetjük fölteni a folyamat néhány jellemző vonását. Kiinduló pontul jó példának kínálkozik *Az Illés szekerén* kötetének *Léda ajkai között* ciklusából az *A mi násznagyunk* című vers. E ciklusra jellemzők a halálnak és a szerelemnek a költő világában szorosan összekapcsolt voltát hirdető versek, mint például *Halálba vivő vonatok*; *Ha holtan találkozunk* stb. A gondolat, melynek a szóban forgó vers ciklusbeli társaival együtt szimbolikus megfogalmazása, kb. így summázható: A jelenlegi élet, legalábbis a költőnek, a kor minden bonyolult ellentmondását legbelsőbb sajátjaként átélőjének élete, nem engedi meg a tiszta, torzulatlan szerelmet, férfi és nő bensőséges kapcsolatát, melyet mindketten teljes szívvel vállalhatnak mint egyéniségekben rejlő legnagyobb lehetőségek kibontakoztatóját. Az igazi szerelem csak a halál után fog kiteljesedni. Akkor már nem érvényesülnek a társadalmi valóságnak a legszemélyesebb kapcsolatokat torzító és természetellenessé fordító megoldatlan ellentmondásai. (Ez a gondolat szoros kapcsolatot tart Ady-nak élet és halál egybefolyásáról, a halál életátalakító szerepéről vallott gondolat- és szimbolikus motívumcsoportjaival, melyek közül eggyel még fogunk találkozni fejtegetéseink során.) Ilyenformán a halál lesz majd az igazi egyesülés, az örökké tartó egybekelés. A szimbolikus formát feloldva ennyi marad meg a vers tartalmaként. (E művelet természetesen megszünteti a verset mint műalkotást, — ezzel teljesen tisztában kell lennünk, s csak a műalkotásnak mint műalkotásnak megértéséhez vezető út egy szakaszaként, eszköznek fogadható el, és semmiképp sem tart igényt arra, hogy elemzéseink végpontja legyen.) A versben szereplő szimbólumok mind a nász és a halál azonosságát hirdető gondolatból fakadnak: a Halál az igazi Nász szimbóluma. Ebből nőnek ki a szimbolikus képek, a Násznagy: a Halál, csontváz képében; botja a kasza; az esküvői aktus: lekaszás és megsiratás; a lakodalom: csendes, csak néha nevetésre riadó halotti tor; a nászágy: koporsó és a mátkapár: halott. Ha ezt az

egyenmű szimbólumsort végigtekintve visszatérünk a kezdő strófához, mely a Halált mint Násznagyot állította elének, megérthetünk valamit a deduktív verskezddés művészi mód-szeréből. Az esküvőt és halált a főntebb kifejtett gondolat alapján azonosító költő ezt az azonosítást a két eseményhez tartozó történések, személyek, tárgyak azonosítása során hajtja végre, szimbolizálja. Ezekből az azonosításokból csupán egyet kiragadva is érezzük a szimbo-likus kifejezésnek a gondolat elfogadására kényszerítő szuggesztív voltát. A költő is ezt teszi, mikor a legmeghökentőbb szimbolikus azonosítást, a felcícomázott Halálnak Násznagy képeben történő elénkállítást adja a vers kezdőképéül. Az alapgondolat ezzel már mű-vészi-szimbolikus formában megfogalmazást nyert, és a vers további részei csupán tovább-szövése, kiszélesítése és elmélyítése az alapézésnek és az azt hordozó szimbólumnak. A *mi násznagyunk* tehát szerkezetileg mintegy az alaptételből, a kezdőképből történő dedukció, levezetés.

E rövid elemzés csak akkor állja meg a helyét, ha a költemény egészét tartjuk szem előtt, s az egészből következtetünk vissza a részre, a kezdőképre. A költő azonban mégis a rész, a részek leírásával kezdi, és csak ezekből áll össze a műalkotás, mint az egymásra utaló részek lezárt rendszere. Az így előállott ellentmondás föloldására e helyütt még csak kísér-letet sem tehetünk a probléma szerteágazóan bonyolult volta miatt, noha biztosak vagyunk abban, hogy a műalkotások születésének szövevényes ellentmondásokon és kölcsönhatásokon keresztül vezető folyamata fogalmi kategóriákban is megismerhető. Mivel az ember alkotó-tevékenységének a teréről még meglehetősen keveset tudunk, helyesebb, ha az egyes műal-kotások elemzésekor nem létrejöttüknek oldaláról próbáljuk lényegüket megközelíteni, ha-nem, míg a jobb módszer kidolgozása nem történt meg, a műalkotás és élvezőjére gyakorolt hatásának viszonyát választjuk kiindulópontul, mely eljárás során levont következtetések a mű genesisének problémájánál is felhasználható eredményeket kínálnak. Mi is ezt az utat választottuk vizsgálódásaink során, mely megerősíteni látszik azt a több Ady-kutató által hangoztatott felfogást, hogy az Ady vers születése nagyfokú tudatosságot is feltételező valami, nemkülönben hogy Ady szimbólumainak egy versen belül, és a belőlük kikerekedő szim-bolikus rendszernek megvannak a maguk törvényszerűségei, melyek, mint önálló léttel bíró különös törvényszerűségeket, beleilleszkednek az anyagi és társadalmi valóság általános tör-vényszerűségeinek rendszerébe.

Visszatérve a kezdőkép és a vers viszonyának kérdéséhez, megállapíthatjuk, hogy az előbbiben felvillantott szimbólummal egyértelműen meghatározni a versbe foglalt gondo-latot, a gondolat lényegét csak a viszonylag egyszerű, egyetlen szimbolikus alapazonosításra visszavezethető szimboliztikájú verseknél lehetséges. Ahol a gondolat és ennek megfelelően a szimbólumalkotás is szerteágazóbb, a vers szimbólumanyagának is több forrásból kell táplálkoznia. Az ilyen verseknek nyitóképeiből már nem lehet az egész gondolatkört szerte-ágazó bonyolultságában kivonni, és ezeknek teljes megértése is sokszor jóval bonyolultabb feladat.

A vers egész szimbolikus világát kezdőképében sűrítő költemény után most vegyünk egy olyat, melynek nyitóképe már nem meghatározó a benne szereplő minden szimbólum számára, és a verset olyan utalás zárja, mely a vers nagyobb részét uraló szimbolikus alap-ból csak áttétellel magyarázható. Példánk a *Hajó a ködben*. A kezdőkép egy áthatolhatatlan ködbe jutott hajót fest, de a kép szimbolikus értelme rögtön felfejlik azáltal, hogy ködben ülő paloták tornyáról és Tatra-oromról esik szó. Mindenesetre, szemben az előző példával, csupán az első versszak nem meghatározó a versre szimbolikus eszközeinek megválasztása tekintetében. A további szakaszokban a költő maga ad magyarázatot, minek a szimbóluma a tájékozódást, társak egymásratalálását lehetetlenné tévő ködberitotta víz. A reménytelen magyar valóság ködéből nem lehet kivergődni. Még távoli reménye sincs a néhány száz újat akaró hajósnak, mert bármi jön, az is csak köd lehet. Ezzel zárul a harmadik versszak és a versnek a felhasznált szimbólumok természetéből (ködös tenger, iránytvesztett hajó) eredő

logikus menete. Aligha lehet kétséges, hogy egy vers, melynek szimbolikus értelme az országnak egy ködös tengerrel történő azonosításán alapul, nem lehet optimista intonációjú. A ködös tenger szimbóluma a hazai valóság egészével szembenálló költőt feltételez, és a tévelygő hajó képét e valóság megváltoztathatatlansága feletti kétségbeesés sugallta. A vers szimbólumainak ilyen értelmezését az első három szakasz teljes mértékben alátámasztja. Azonban Ady, aki egy objektív feltételei által már régen esedékes forradalom viharadara egy bármily ellentmondásosan, visszaesésekkel, de mégis a forradalom felé haladó korban, végső elemzésében semmi esetre sem tarthatta a helyzetet reménytelennek; egy menekvés mindig van: maga a forradalom, melyet mindig közelebbinek és nagyobb erejűnek hitt és remélt, mint az a valóságban volt. Így a vers is e végső menekvés idézésével zárul. A negyedik strófában az eddigiekből talán nem a logika szigorú szabályai szerint következő, de a forradalmár költő „babonás hitével” magyarázható új szimbólum bukkant föl:▲

„Valahára mutassuk meg:
Ágyúk vannak a hajón
S az ágyúk tudnak dörögni”.

Ebben a versben az alap gondolat nem statikus, és így a felhasznált összes szimbolikus motívumok nem származtathatók egyetlen szimbolikus azonosításból, mint *A mi nász-nagyunk* esetében. Mivel szimbólumai több (még viszonylag egyszerű eset: két) forrásból erednek, a kezdőkép sem lehet oly elhatározó jellegű a vers szimbolisztikájára nézve, mint az olyan Ady verseknél, melyeknek minden motívuma egy homogén alap gondolatot hordozó szimbolikus azonosításból fakad. A hajókon lévő ágyúk szimbóluma nem következik egészen magától értetődően a ködös tengeren bolygó hajó képéből és szimbólumából. Így a vers deduktív jellege már sokkal kevésbé szembetűnő, mint előző példánké volt. Szimbólumanyagának láncsorában mutatkozó hiány, melyet a versvégi csattanóként elhelyezett sor van hivatva pótolni, mintegy a szimbolikus forma területén mutatkozó vetülete annak a tartalmi téaynek, hogy a korabeli magyar valóság anakronisztikus, és gátjává vált minden objektíven haladó alakulásnak, ugyanakkor épp e valóság nem rendelkezik a megújuláshoz elkerülhetetlenül szükséges saját magából származó erővel, és ezen erőket összefogó vezető szervezettel, vagyis a forradalom szubjektív feltételeivel. Így a helyzet objektív tarthatatlansága (ködös víz) és a forradalmi erők feszítő ereje (a hajón levő, dörgésre kész ágyúk) nem egy azonos valóság egymást kiegészítő elemei, hanem maguk is egy ellentmondás szembenálló részei, mely ellentmondó oldalak között csak a költő teremthet bizonyos egységet — mint akinek költészete az objektív forradalmi helyzet egyedüli szubjektív megfelelője —, de mint láttuk, ez a feloldás csak bizonyos fokú alakíttottság árán jöhet létre, s nem a valóság elemek, illetve az őket hordozó szimbólumok belső törvényeiből következnek. (Nem kétséges, hogy ezt az alakítást véghezvinni anélkül, hogy a valóság lírai tükröződése hamissá ne váljék, csak a szimbolisztikus forma segítségével lehetett. Ezzel el is érkeztünk az Ady életmű központi kérdéséhez: szimbolisztikus formájának problémájához, melynek csak tárgyunkat érintő részével sem foglalkozhatunk e rövid tanulmány keretei között.)

A deduktív verskezdet legtisztább formájától még nagyobb távolságra áll a *Rettegésben a falu*, olyannyira, hogy deduktív jellege csak alaposabb elemzés után mutatható ki. Kezdképe önmagában tekintve, csak leíró elemeket tartalmaz, szimbolikus értelmet csupán a másik két szakasz sugároz vissza rá. Ilyenformán az első sorokból folyó dedukcióról szó sem lehetne. A második versszakban a költő nemcsak — sőt elsősorban nem — leír, hanem magyaráz. Különös eseményekről számol be: „... mindenütt Kémelek leszködnek a téli mezőn...” e miatt retteg a falu. Kik ezek a kémelek? Semmi esetre sem gondolhatunk a tisztaistváni állam kémjeire. Ez részint túl banális és semmitmondó volna, másrészt irreális, hiszen ez időben az organizáció még sokkal primitívebb volt. Kulcsot e szimbólumhoz a *Barangolás az országban*

című vers ad, mely néhány évvel későbbi, egy a forradalmat reális közelségbe hozó időszak szülötte.⁴ Itt a hang sokkal konkrétabb, nyíltabb, a kísérteties feszültségű csöndre sokkal biztosabban következnek az oly régen várt robbanások, a múlttal való gyökeres leszámolás. Az általunk vizsgált vers csak távoli, sokkal kevésbé valós lehetőségként sejteti a holnapi derülést. Az új még alig megfogható, tudatossá nem vált, csak az elzsbabasztott érzés sejt valami különöset, minden megszokottal ellenkezőt. Bármennyire óhajtott is a jelen megváltoztatása, a csak sejtett új éppen megfoghatatlansága, körülménytelensége miatt egyúttal borzalommal is tölti el a falu népét, még félelmetesebbé teszi a mozdulatlan csendet, még inkább növeli a rettegést. Gondoljuk meg, hogy József Attila, aki pedig „tudatos jövőbe” látott, „komor feltámadás”-nak nevezi a forradalmat. Hogyne lett volna ez a múlttal való szakítást kívánók számára is minden kívánatossága mellett félelemmel teljes ennek az Ady-versnek születése táján.⁵ Természetesen a versben Ady nem saját kétségeit akarja elsősorban leírni, sokkal inkább a tömegek tájékozódás nélküli új-várását és a magyar társadalmi viszonyok éretlenségét. Ezt a különös, borzongató új valamit szimbolizálják a havas mezőn a falura leselkedő képek, a megfoghatatlan titokzatos figyelő szemek. Az új azonban nem maradhat meg ebben a nem nekünk való, sejtelmesség és félelem körülvette állapotban. A tavaszi szelek derülésében határozott alakot kaphat, és végleg előzi a falu csendjét. Ha a vers egészét tekintjük, az első pillanatra teljesen deskriptív kezdőszakasz szimbolikus értelmé nyilvánvalóvá válik: a jelent elviselni már nem képes, a jövőt csak borzongató sejtéseken át érző tanácstalan magyarság szimbólumát adja a strófa. Ilyenformán a verset első pillanatra nem lehet deduktívnak tartanunk, hiszen az első szakaszában, illetve soraiban nincs megütközés az alapgondolatot felidéző és annak részét képező kiemelt részgondolat és szimbólum. Az egész vers szemügyre vétele után azonban ez a részgondolat vagy szimbólum kiviláglik már az első szakaszból, a kezdőképéből is, az egész vers alapját képező gondolati-szimbolikus komplexum fényénél. Így mégis a deduktivitás bizonyos fajtáját fedezhetjük föl gondosabb vizsgálat után. Mindez rávilágít arra is, hogy mint költői módszer, az alapmotívum rögtöni expozíciója, és az ebből kifejlő szimbolikus elemek sora korántsem egynemű Adynál, minden egyes versnek külön gondolatvezetési, szerkesztési sajátága van, és csak viszonylagos helyességgel lehet típusokat, kategóriákat állapítani meg közöttük.

A *Ki látott engem?* kötetnek *Arat a magyar* című versét nem egy vonása rokonítja előző példánkkal. Tanúi lehetünk benne egy álló kép mozgásba lendítésének, és e kép szimbolikus értelmű kitérésének, hogy végül a szimbólum mögött a képszerűség el is tűnjék, és csak a vers végén idéződjék vissza. De ott már a kép, mely a vers elején csak a szimbolikus kifejezés lehetőségét tartalmazta, és azt a vers kifejlése során, mintegy visszavetülés következtében kapta meg, a csattanóval záródó utolsó strófában, mely az elsőnek variánsa, a szimbólummal elválaszthatatlan összeforrottságban tűnik föl újból, épp e variáció folytán. Ez természetes is, hiszen az az „idő”, mely az első és utolsó strófa közt „eltelt”, a szimbolikus átalakítás ideje. A versmenet sajátos dialektikája ez: a kezdő kép mint tézis, az egyedit mutatja be a maga képszerű valóságában; a vers második ízülete a harmadik szakasztól kezdve feltűnő szimbolikus értelmű reflexiók láncá, bizonyos elvontsággal az általánosság antitézisével szegezi szembe a nyitóképpel, fokozatosan távolodva a valóság képszerűségétől; a kétféle szemléleti oldal, egyedi és általános összecsapásaként jön létre a szintézis, mindkettőt magasabb fokon reprodukálva, egyszerre megszüntetve és megőrizve a záró-versszakban, mint a különösből. Hasonlítsuk össze részletesebben a vers nyitó- és zárószakaszát. „Most áll az ország, kuruttyol a béka” — így a befejező. Az elsőben még csak ez állt: „Árokban s délben kuruttyol a béka”. Az első sor adta a képet a vers elolvasása után, mikor a szimbolikus értelem retrospektív módon az első strófában is földereng, nem

⁴ A *Népszava* 1912. október 3-i száma közölte.

⁵ 1905. december 5-én jelent meg, szintén a *Népszava*-ban.

tarthatjuk másnak, mint az átokverte magyar táj és a türehetetlen magyar sors szimbólumának, annak a magyarságénak, mely mozdulni képtelen, s nem „várja sohasem a jobbat, Csak gonoszabbul mindjárt ne legyen”. Az utolsó strófa sokkal világosabban beszél: „Most áll az ország . . .”, a szimbólum egyértelmű, önmagából következő, s nem a versalakítás további mozzanatainak visszavetülése adja meg rejtett értelmét. „Csüggedt arató” helyett a záróstrófa „Minden arató”-t hoz, jelezve, hogy a mozdulni képtelenség, az egyhelyben topogó tétlen szenvedés csak a valóság felszínét mutató tények, és csak a sürgető türelmetlenség számára látszanak reménytelennek. A mélyben óriás erők munkálnak, a szétszórt „csüggedtek” szaporodnak, számukkal erejük és a tett lehetősége is növekszik. A harmadik sor csupán egyetlen szóban tér el: „(Csüggedt arató) Prometheusznak paraszt ivadéka . . .” helyett „magyar ivadéka” áll a záróstrófában. A „Csüggedt Prometheuszi ivadék” kifejezése annyira antinomikus, hogy formájában semmisíti meg tartalmát, hiszen a tűzszerző titánnal tartott rokonságnak a leszármazott heroizmusát és nem csüggedt voltát kellene jelentenie. A szimbolikus kép tartalmi és kifejezésbeli részeinek a lényeg megsemmisítését eredményező diszparát voltát (mely egyébként nem észellenes, hanem épp ilyen voltában lényeges valóságtükrözési funkciót hordoz, erre azonban itt nem térhetünk ki) a visszatérő változat már megszünteti, sőt konkretizálja is, kiemelve azt, ami a hazai valóságból a megoldás valós lehetőségét hordozza magában: a parasztot, aki a magyar Prometheuszá válhat. A negyedik sor így tér el: „Meg-meglopja rohanva a Napot”, és az utolsóban: „Reszket busong, gyűlöl s mégis — arat.” Minden művész akkor válik igazán nagygyá, ha művészetében felismeri és megmutatja a keletkező újat, a szükségszerűség folytán a pusztuló helyére állót, még akkor is, ha ez csupán csíráiban van meg, s a többség számára még nem tudatosodott. Természetesen nevetséges volna, ha Adyról szólván e verssel akarnók bizonyítani, hogy Ő megtette ezt. Egész életműve egyetlen hatalmas bizonyíték erre. Mégsem tudunk ellentálni a csábításnak, hogy a marxista esztétika főntemlített tételének egy verssor változott formájú visszatértekor jelentkező konkretizálódásra rá ne mutassunk. A vers megírásakor,⁶ az 1912 tavaszi nekibuzdulás utáni helyzetben az ismét letiport magyarság „dehogyan várja sohasem a jobbat, Csak gonoszabbul mindjárt ne legyen”. De ez csupán a való egyik oldala, a pillanatnyilag érvényes kép, a mindenki számára adott, mely mögött a változásért és újért kiáltó erők jövőt formáló erejének egyre valóságosabbá váló valósága is meghúzódik, noha csak a művészi visszatükröződést megteremtő magasabbrendű műalkotáségyéniség számára megragadhatóan. Ám az utóbbi számára ezek az erők és fejlődési tendenciák a legfontosabbak, ezeknek művészi formálása az alkotás központi feladata. A formálásnak azonban ellentmondásos folyamatokon keresztül kell megtörténnie, hogy az adott társadalmi valósággal szembe ne kerüljön, meg ne hamisítsa azt, ahogy ennek a valóságnak egyszerűbb—felszíni és közvetettebb —, csak a műalkotáségyéniség által művésziileg formált, a visszatükröződés során megragadott elemei is a valóság kiélezetten ellentmondásos folyamatának részeit képezik. A valóság objektív dialektikájának művészi vetülete a vers szubjektív dialektikája. (Szubjektív az alkotó és az alkotás folyamata felől nézve. Számunkra, a vers olvasói számára, már ismét az objektíve dialektikus világ tartozéka.) Így válik érthetővé a fentebb elemzett versszerkezetben mutatkozó dialektikus menet, a két ellentétes jellegű szemléletmódból kiemelkedő magasabbrendű szintézis, az utolsó versszak és póén funkcióját is betöltő záró-sor, amely szimbolikus értelmének lényege minden látszólagos nagyobb szerepű reszketéssel, busongással szemben mégis az, hogy „Prometheusznak paraszt ivadéka . . . mégis arat”. Arat mindkét értelemben, konkrétan és szimbolikusán, (a versmenet dialektikájának legnagyobb vívmánya, mint már rámutattunk, hogy a képszerű valóságból eredő tárgyas jelentés szétválaszthatatlanul egybeforrasztotta a közvetlen szemléletmódon túlmutató szimbolikus ábrázolással), s e kettős értelem mindegyike egymást erősítve a jövő felé mutat.

⁶ Megjelent a *Világ* 1913. július 13-i számában.

Érdekes összehasonlításként kínálkozik tárgyalt versünkhöz az *Ének aratás előtt*, mely az 1912-i „Véres Csütörtök” után jelent meg közvetlenül, és a szimbolikumanyag azonossága mellett annak kezelésében és a vers szerkezetében híven viseli e forradalmi megmozdulás hatásának nyomait. Az eladdig legnagyobb magyarországi proletár megmozdulás élményéből fakadó vers szerkezete sokkal egyenesvonalúbb, a vers már nem válik szembenálló erők küzdőterévé, hanem Ady teljes szívvel az egyik oldal szempontjából mutatja be a valóságot. Az egyezéseknél sokkal tanulságosabb és nagyobb számú eltérés főleg a megírás időpontjából nyer magyarázatot. Részletes egybevetésükre, sajnos, ezúttal nem térhetünk ki. Az *Arat a magyar-ról* összefoglalásul azt mondhatjuk: a lényeg megragadása benne úgy történik, hogy a szemléleti ellentétpár dialektikus föloldása a társadalmi valóság kínzó kérdéseit egyedül megoldani képes tett lehetőségét idézi, mint az ezt egyedül megvalósítani képesek konkrétan végrehajtott cselekvését.

III.

Eddigi példáinkat azért szedtük egybe, hogy Ady legsajátosabb versszerkesztési módját bizonyítsuk velük. E szerkesztés legszembetűnőbb ismérve a dedukció, az a tény, hogy az Ady-vers legsúlyosabb, legtömörebb része az intonációs szintaktikai egység. E jelenség oly gyakori a költőnél, és Földessy Gyula felismerése annyira elfogadott az Ady-irodalomban, hogy fölőlesznek tetszik az érvek további sorolása. Hogy e versszerkesztési rend valóban általános tendencia-e Adynál, mely saját útján történt elindulásától utolsó verséig jellemző költészetére, e kérdés még nem eldöntött. Vissza kell térnünk rá fejtegetéseink során. Annyi azonban még nem valami alapos tanulmányozás után is nyilvánvaló, hogy az Ady-verseknek nemcsak kezdetük nyomatékos, helyesebben: korántsem az nyomatékos egyedül. Első igazi verseskönyvében, ahol pedig szinte minden vers éles-deduktív kezdetű, tehát a verskezdet a leginkább nyomatékos rész, igen sok költemény befejező során, helyesebben gondolati-képi-szintaktikus egységén is nyomatékos érzünk. Néhány vers címét ide jegyezzük, hogy semmi kétség ne legyen afelől, melyek befejezését érezzük ilyen módon kiemelve. Olyan versekre gondolunk, mint: *Mert engem szeretsz*; *Hunyhat a máglya*; *Léda Párizsba készül*; *Eltűzött a földem*; *Rettegtek az élettől*; *Bűgnak a tárnák*; *Add nekem a szemeidet*; *Jöjj, Léda, megölellek*; *Maradhatok és szerethetsz*; *A Halál-tó fölött* stb. Természetesen az ide vonható példák számát játszva szaporíthatnók, noha csak az *Új versek*-ből és az utána következő két kötetből idéztünk címeteket. Ezeket a versbefejezéseket nem minden habozás nélkül nevezük poéneknek, még akkor sem, ha e szót visszajuttatjuk a műalkotások elemzésénél használt terminológia választékos szótárába, s nem elkoptatott és közönségessé lett értelemben használjuk, ahogy például egy vicc poénját szokás említeni. A poénnek Adynál kétségkívül nincs meg az a szerepe, mint — hogy e nemben a legismertebbre hivatkozunk — Heinenél. Ez utóbbi gyakran a vers lezárásával az egész addig elmondottakat teljesen megsemmisíti, gyakran használva föl mások vagy öniróniával saját maga „hamis tudatá”-nak leleplezésére, az egyén és a társadalom közti föl nem oldható ellentmondásnak drasztikus megjelenítésére. Ha a poént ebben a heinei értelemben fogjuk föl, akkor teljesen egyetérthetünk Földessy Gyulával, aki megállapítja: „Ady nagyon ritkán dolgozik poénre . . .”⁷, bár e megállapítás meglehetősen pontatlan, ami arra vall, hogy Földessy maga is érezte: ezek a versek igen sok esetben kapnak nyomatékos, de nyomatékos voltak nem semmisíti meg a kezdések döntő szerepét a vers egésze szempontjából. Ennél tovább azonban nem ment e kérdés tisztázásában. Schöpflin Aladár mondja, hogy „. . . a poén nincs egészen száműzve az Ady versből. Rendszerint a vers végére teszi a legsúlyosabb szót, mintegy erős kondulással

⁷ Földessy Gyula: *Tanulmányok és élmények* 134. l.

zárja le a verset.”⁸ Példának a *Hazamegyek a falumba*-t idézi. Ennek utolsó sora: „Úgy alszom el örökre” a megnyugvás, a halállal összekapcsoló „örökre” szó ejti le a vers hangját a legmélyebbre, kifejezve, hogy ami elől Ady a faluba menekülne, az ellen csak a halál ad menedéket, ami, ha menekülés ösztönét megszüntetni nem is képes, épp a lezárás kiemelt voltán keresztül érzékelteti mindenfajta „menekülés” kétes voltát. Így a poén természetesen nem marad meg egyszerű formai elemnek, hanem fontos tartalmi funkció hordozója lesz. Ady legrejtettebb érzését adja tudtunkra: semmiféle elbujdosás sem adhat menedéket neki, a városi bujdosónak.

A nyomatékos befejezés még egy típusával szeretnék foglalkozni. Ez esetekben a poén nem juttatja nyugvópontra a verset, hanem éppen azt emeli ki, hogy a lírai kifejezés nem tudott még szubjektív megoldást sem adni, és a versvég szinte visszakanyarodik az első sorokhoz. Így mikor Budapest szerencsétlen Thaiszait szabadítja ki a Pénz uralma alól, képzeletbeli menetben vezeti őket pogány tavaszi ünnepre, a varázst a poén töri szét (nem váratlanul; a vers képzeleti jellege az első pillanattól fogva nyilvánvaló, és a poént az utolsó előtti versszak elő is készíti), és a képzelet játéka még jobban érezteti a valóság lebírhatatlan ellenállását minden jobb szándékkal szemben. Visszatérünk tehát a kiinduláshoz. (*Thaiszok tavaszi ünnepe*). Hasonlóan nem lel nyugtot a költői képzelet az *Egy régi színész-lány*-ban, *Az Avar-domb kincsé*-ben, az *Ima Baál istenhez*-ben, *Az én koporsó-paripám*-ban. E versek mind befejezésükkel újra kezdődnek s szinte monomanikusan ismétlődnek. Ady művészete abban van, hogy ezeket az állandó ismétlődésükben valóságos érzéseket egy alkalommal rögzíteni tudta anélkül, hogy ismételt jellegük megszűnt volna.

A poén itt érintett két típusáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az ellentmondó valóságtényeket bemutató vers akkor jut a kiemelt lezárással nyugvópontra, ha a versbe foglalt élmény valóságos kiindulópontjai közti ellentmondás önmagában hordja a szintézishez jutás valós lehetőségét. Ha tehát az élmény alapját adó ellentmondás a valóság olyan részterületéről való, melyben az ellentmondó oldalak harca csak egy általánosabb ellentmondás megoldásakor oldódhat meg maga is, úgy vagy ennek a perspektívának az idézése zárja a verset, vagy a lezárás világosan utal a „megoldás” nem valós voltára. Persze poén ez utóbbit is erősítheti, sőt erre külön típusa alakult ki: a csupán formailag lezáró, de tartalmilag nyílt kérdést hagyó poén.⁹

Főntebb szölvünk már a szakaszonkénti megismétlődő éles kezdésű Ady-versekről. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül most a minden szakaszt poénszerűen zárókat sem. Ezek strófáinak utolsó sora legtöbbször rövidebb a strófa többi soránál, s rímel eggyel a hosszabb sorok közül (ezt nevezi Földessy zökentett versnek),¹⁰ vagy rímtelenül marad. A strófa megszokott ritmusából kikököntözött kurtított sor már magában is alkalmas a kiemelésre. Néhány verscím ezek közül: *Csak jönne más*; *A hajnalok madara*; *Júdás és Jézus*; *Örök harc és nász*; *Bihar vezér földjén*; *A Léda arany-szobra*; *A vörös nap*; *Tűnnek a lányok* stb. stb.

A poénnal zárt versek közt érdekes csoportot képeznek azok, melyeknek nyitászakasza utolsóként is visszatér. Ezeket tarthatjuk az Ady-teremtette versszerkesztés legtipikusabb eseteinek, mert bennük valósul meg leginkább a sűrített dinamikájú, tartalmilag és sokszor szimbólumanyagban is meghatározó kezdetből kibomló versszerkezeti mód, az intonált „téma” kiszélesítése, sok szempontú bemutatása és bővítése, s végül visszatérés a vers kezdetéhez, mely most már nemcsak kiindulópontja, de a líra különleges „logikájával” bizonyított tétele is a költő élményének, illetve az élmény mögött rejlő valóságnak. A lírai vers ilyen felépítése valóban hasonlít a zenei formákhoz, mint ahogy ezt Benedek Marcell jegyzi meg: „(Ady verseivel kapcsolatban) . . . zenei emlékeink is támadnak egy-

⁸ Schöpflin Aladár: i. m. 171. l.

⁹ Schöpflin is utal arra, hogy az Ady vers sokszor „nyitva marad”. I. m. 171. l.

¹⁰ Földessy Gyula: *Az ismeretlen Ady*, 24–25. l.

egy Beethoven szimfoniáról, mely szívemarkolóan dörömböli vagy harsogja a mű főtémáját, hogy aztán ezer színben és változatban dolgozza fel . . .” „Sokszor, ugyancsak a zenére emlékeztetően, — változatlanul vagy csekély változással, — megismétlődik az első versszak.”¹¹ E finom megfigyelést megkíséreltük az egyik ily típusú Ady-versen konkretizálni, és meglepetéssel láttuk, hogy a zenei formákkal vont párhuzam részleteiben is mennyire megállja a helyét. Szemügyre vett versünk *A Halál: pirkadat*, szimbolikus értelmének mélyén meghúzódó alapgondolata, hogy vannak az életnek olyan pillanatai, amikor szinte fókuszba gyűlnek mindazok az élmények, gondolatok, érzések, melyek a lét lényegét adják, az ember életének legfontosabb, szubsztanciális részét. E pillanatokban fejlenek ki énkünknek legelrejtettebb tulajdonságai, ébredünk tudatára saját magunk teljességének. A leglényeg megragadására oly erőfeszítéseket tevő Ady-nak különösen hatalmas pillanatok ezek, ihletett pillanatok, az élet fordulói, amelyek magasabb fokon újítanak meg bennünket. Így kell értelmeznünk a halál versbeli említését is: az ilyen rejtett lényeg megnyilatkozásakor bizonyos értelemben meghalunk és föltámadunk. Közeli rokonságban van e gondolati-érzelmi komplexum Goethe „Stirb und werde”-jével és Ady-nak oly nagy szerepű élet-halál egybefolyását valló hitével, minthogy rokon azzal a közhiedelemmel is, hogy a halál pillanatában egész életünk leperog előttünk. Ennyi az alapgondolat, mely kapcsolódik egy bizonyos hangulathoz, a vers atmoszférájának meghatározójához és egy szimbolikus motívumsorhoz, a vers formakészletének forrásaihoz. A formai készlet a szerkesztési móddal válik teljessé, és minket is ez utóbbi érdekel elsősorban. A kétsoros szakaszokból álló vers első sora („Szám ízt nem rontom, hagyjatok . . .”) egyrészt a széles Adys verskezdő gesztus (éles kezdés), másrészt alapmotívuma annak a szimbólumsornak, mely végigvonul a versen, és a főtebb meghatározott fundamentális gondolat értelmében visszaidéző életlényeget adó emlékeket mint ízelet érzékelteti. A halál pillanatában felidézett élettelenség mint a költő szájában végig ízelt ízoroszat jelenik meg. Az első strófa második sorában tömör megfogalmazását kapjuk az alapgondolatnak: „Most, a Halál előtt, most vagyok.” E sort bátran nevezhetjük a vers főtémájának. A következő szakasz mindkét sora a főtémának mondott sorhoz kapcsolódik, tartalmilag vagy forma szerint. Mindkettő a „most” szóval kezdődik, csakúgy, mint a főtéma. Az első az alapgondolatnak már nem oly tömör megfogalmazása, a főtéma variánsaként hat („Most, most e pillanatban élek . . .”); a második tesz először említést a visszaidéződézeletről, mely szimbólum a vers egészét átfogja. A második szakasz első sorát a vers melléktémájának, a másodikat zárótémájának foghatjuk fel. Ezután következnek a feldolgozási rész: a témákban summázott gondolatok kifejtése, az ízelmény egységek felsorolása. Bármennyire nem akarjuk a szonáta-formával való azonosítást túlfeszíteni, a verset lezáró két szakasz szinte követeli, hogy reexpozióként magyarázzuk őket. Az utolsóelőtti első sora az íz-élmények felsorolásának lezárulta után összefoglalja azokat, mint az expoziósi szakasz zárótémájának visszatérő variánsa: „Izzel, illattal tele a szám . . .”, míg a második sor a kettős „most”-tal a melléktéma reexponált variánsa. A bevezető akkord és a főtéma változatlan formában summázza a verset. Érdekes megoldás a vers a deduktivitás szempontjából is. Az első sorból történik a szimbolikus anyag dedukciója, tehát inkább a forma felé eső elemeké, míg a gondolati részek, a tartalom felé esők, a másodikból nyerik dedukciójukat. Ilyen szétválás nem ritka Ady-nál. A hasonló szerkezetű *A tavasznak alkonyata* még kódával is el van látva. Természetesen minden kezdőszakaszát végén megismétlő versben nem lehet kimutatni a szonátaformával egyező szerkezetet. De a művészetek e két területéről adódó szerkezeti párhuzamosság elgondolkoztató, és alapos vizsgálatot igényelne, különösen, mert az egyező vonások száma bizonyosan szaporítható.

¹¹ Benedek Marcell: i. m. 277—278. 1.

Talán kissé túl soká időztünk a poén szerepénél és jelentőségénél. Ez mégsem jelenti azt, hogy módosítani kellene az Ady-versek szerkezetének elsődlegesen deduktív voltáról mondottakat. A súlyosított verslezárásoknak azonban nem szenteltek kellő figyelmet az Ady-kutatók, különösen annak a minőségileg új funkciójuknak nem, melyet a költő pályájának utolsó szakaszában töltenek be. E kérdésre még vissza fogunk térni, most azonban az egyes példák felsorolása után kísérletet kell tennünk az éles-deduktív kezdésnek mint Ady első nagy alkotó periódusára általánosan jellemző versszerkesztési tendenciának a költő egész életművén belüli elhelyezésére.

A szimbolikus forma a valóságos és stilizált élményeket, víziókat, hallucinációkat kiemeli egyszeri és egyedi voltukból, gondolati és érzéskomplexumok művészi egyenértékévé alakítva őket, így akarván eljutni a jelenségtől a lényeg, a legbenső felé. Természetesen az egyedinek általánosítása vagy a szubjektívnek bizonyos mértékű objektivizációja csak úgy mehet végbe, ha az egyedi-szubjektív már eleve nagy nyomatékot kap, ha már bemutatásakor érződik, hogy itt nem teljesen egyediről, hanem az egyedi és általános között helyet foglaló valamiről, filozófiai terminussal jelölve: a különösség kategóriájába tartozóról van szó. Aligha lehet kétséges, hogy a verskezdeteken érvényesülő nyomaték a vers érzelmi-gondolati élményét megjelenítő szimbólumnak a különösségbe történő emelését hivatott szolgálni. Az egyedinek különössé tétele, vagyis olyan alakítása, mely az általánosság mozzanatát közvetlenül megszünten is megőrzi, csak akkor maradhat meg a művészet területén belül, és nem lesz testetlen eszmévé, ha az alakítás egyúttal érzékletességének fokozását is jelenti. S a művészet ama elsődleges feladatát, hogy a keletkező újat állítsa az ábrázolt világ közép-pontjába, is csak a különösnek segítségével oldhatja meg, hiszen az új mint egyedi lép fel, ugyanakkor már ebben a formájában is általános jelentőségű a művészet számára. Ezen ellentmondást csak a különösség, mint a művészet központi kategóriája képes feloldani.¹² Az éles verskezdés a szimbolikus ábrázolással szorosan összefüggő, csak annak alapján kiteljesíthető versalakítási módszer, — a valóságélmény általánosíthatóvá mélyítésének eszköze. Ady verseinek tartalmát képező újszerű magatartás azzal is megerősítést kap a forma területén, hogy ezt az újszerű látásmódot és reakciót, mely a valóság átfogó kritikáját tartalmazza, az egyes versek felfokozott intenzitású nyitása mint e magatartás általánosságát emeli a valóság művészi szervezését szolgáló lírai élmény különösségébe. A verskezdetek Adynál mindig a versnek a közvetlen tárgyi valósághoz legközelebb eső részei. (Persze ezt csak Ady egész költészetén belül, viszonylagosan kell érteni.) Ez az élethez rögzítettség nagy nyomatékkal súlyosbítva teszi lehetővé az élménynek az elszigetelt egyediségből a különösségbe történő transzponálását. Felfogásunk szerint ez az Ady-versek legszembetűnőbb szerkezeti sajátosságának legfőbb, általános funkciója és magyarázata. Természetesen ezen belül vannak egyéb funkciói is.

Sokszor rámutattak már Ady forradalmi tudata, és az őt körülvevő társadalmi valóság ehhez mérten csak igen csekély forradalmi potenciálja közti ellentmondásra. Erre nekünk is hivatkoznunk kell, különösen a háborús korszak verseinek tárgyalásakor. Mivel kortársait messze megelőzi, e tény maga után vonja, hogy a költőnek állandó hasadtságban kell élnie, hasadtságban még saját magával is (ez egyébként számtalan művön mutatható ki), hogy elszigeteltségét, legalább is forradalmár énjének elszigeteltségét oly mértékben áttörje, mely elkerülhetetlenül szükséges az egyéniség széthullásától való megmeneküléshez. Ennek az áttörésnek legnagyobb része verseiben úgy megy végbe, hogy a valóságot saját énjéhez hasonítja, vagy más nézőpontból tekintve a dolgot, saját énjét objektiválja társadalmi való-

¹² Vö. Lukács György: *A különösség mint esztetikai kategória*. Bp. 1957. 141—142, 172. l.

sággá. Egyszerűbben kifejezve: a forradalmi erőket a valóságosaknál magyobbaknak mutatja, saját képére alakítva ezzel a valóságot. (Hogy ez mégsem vezet a társadalmi összkép meghamisítására, — ez oly kérdés, mely túlnő fejtegetéseink keretén, és így tárgyalásába nem bocsátkozhatunk, csupán annyit jegyzünk itt meg, hogy Ady a nagy realisták ama közös tulajdonságát mutatja, hogy a valóság szerteágazó extenzív totalitásából a születő újat ragadja ki, emeli művei intenzív totalitásának középpontjába, a műalkotás belső arányain keresztül juttatva kifejezésre, hogy a történeti fejlődés vonalának szempontjából melyek a leglényegesebb előremutató elemei az összvalóságnak.) Rögtön szembetűnik a verskezdetek éles voltának a valóság művészi átformálásánál játszott szerepe: a forradalmi erők megnyilatkozása minden élesen felcsapó nyitó sorban és képben. Itt kell megjegyeznünk, hogy az éles verskezdeteknek nemcsak Adynál van ilyen, a valóságnak a műalkotás és a művész tudata szempontjából átalakító szerepe. Berzsenyi Dániel, akinek versnyitási módja leginkább rokon Adyéval a magyar irodalomban, a valóságról alkotott illúzióinak fenntartására használta nagyerejű képeit, melyeket Kölcsy polgárosult-racionalista esztétikájával dagályosoknak bélyegzett. És Kölcsynek a maga szempontjából igaza volt, ez a stílus és képhasználat a bomló feudalizmus válságmentességének illúzióját voltak hivatva fenntartani. Persze csak ebből a szempontból nem ítéltjük meg végső érvénnyel őket, és Kölcsy bírálatát joggal tartjuk egyoldalúnak. Adynál egészen más illúziókról van szó: a haladás táborának gyengeségeit és belső meghasonlottságát kell hittel pótolni, hittel a szükségszerűségben, meg abban, hogy lehet népes zsinatokat dobolni, és seregek élére parancsolni a költőnek „Hangos Dózsát és szopora Jacques Bonhommeot”. A forradalom, mint a magyar történelem folyamán nem egyszer, irodalmi térre szorult, de itt oly konzekvenciával és radikálitással ment végbe Ady lírájában, ahogy a társadalmi valóság talaján még maga a költő sem remélhette. A valóságos életért a mű csak keserű pótlékot jelenthetett, a versben vívott forradalomnak mindent el kellett árasztania, hogy a realitás illúzióját megadhassa a költőnek. A versek élén robbanó hang a zsinatok dobpergése.

Harmadikul vehetjük a verskezdetek funkciójának sorában azt a szerepüket, melyet a kifejezés terén lezajlott Ady vezette forradalomba vittek. Számunkra már aligha elképzelhető az a hatás, amit az Ady-versek tettek a XIX. század utolsó harmadának akademizmushoz és epigonizmushoz szokott olvasóközönségére. Ezeket, a Gauthier-vel szólva, száz kényelmes bütöök által taposott lapos ütemeket kellett áttörni mondanivalójának újszerűségével az új korszak költőjének. Ám ez csak a formában, kifejezéseiben is forradalmat hozó módon történhetett. A költő tudta: verseinek mondanivalóját csak úgy képes elfogadtatni más ízlésű olvasóival, csak úgy kényszerítheti őket versei olvasására, ha már az első sorban, első képben valami megdöbbentőt, biztos hatásút mond. Számunkra, akik nem hoztunk magunkkal konzeratív élet- és irodalomzsemléletet, akik többszörös irodalmi forradalmak után, ezeknek ösztönös vagy tudatos bennünkregzésével olvasunk verset, az ilyen verskezdeteknek már bizonyára nincs meg az a hatása, mint volt a kortársakra. Ez azonban nem homályosíthatja el a költő érdemeit a forma megújításának ezen a terén sem.¹³

¹³ Földessy Gyula ezt a szerkesztési módot a protestáns prédikációk, Ady gyermekkori templomjárásainak emlékeivel magyarázza. A prédikáló pap is előre bocsátja a magyarázandó bibliai textust, s aztán fog annak részletező boncolgatásába. Karácsony Sándor nyomán, véleményének alátámasztásául említi a gyakori bibliai mottókat az Ady-versek előtt. Földessy: *Tanulmányok és élmények*. 135. l. Ez az eredeztetés bizonyára Földessy túlpszichologizálásra hajlamos módszerének egy példája. Az ilyenfajta kezdésekhez, mint forradalmian új költészetének többi vívmányaihoz is hosszú küzdelmek során jutott el Ady. Az *Új versek*-et megelőző két kötetben nem fordulnak elő, márpedig a templomi emlékek sokkal korábbiak. A bibliai mottók is csak *A menekülő Élet*-től sűrűsödnek, mikor pedig az éles kezdés szerepéből veszteni kezd.

Az eddig elmondottak Ady első nyolc verseskötetéből vették példáikat, az *Uj versek*-től a *Ki látott engem?*-ig. A most következőkben a háború alatt írt versek két köteté: *A halottak élén* és a poszthumusz *Az utolsó hajók* fog szerepelni a versszerkezetek szempontjából. Néhány e körbe tartozó probléma kapcsán szeretnők bizonyítani, hogy ezen alkotói korszak a megelőzőtől sok tekintetben különböző problémákat vet fel a valóság lírai ábrázolásának a módszerében, egyaránt tükrözve az alkotó és a megformálandó objektivitás (a líra műfaján belül ez úgyszólván szétválaszthatatlanul egybefonódik) jelentős megváltozását. Az éles-deduktív kezdés, az Ady vers legszembetűnőbb szerkezeti jegye, mely addig általánosnak mondható tendencia volt, most már korántsem kap olyan széles érvényesülési teret, és ha szerepel is, erős változáson megy keresztül. E folyamattal párhuzamosan másfajta szerkezeti formák jelentkeznek, melyeket igyekszünk számba venni.

Elsőül a deduktív szerkesztés elbizonytalanodását szeretnők bemutatni egy vers elemzése során. A *Rémnek hangja* tipikus esete annak a versnek, melynek ugyan van kezdőképe, ám ebbe a képhez és az azt megjelenítő szintaktikai egységbe nincs belepréslve az egész költemény, hogy azt onnan sorról-sorra keljen a költőnek kibontania. A háború keltette döbbszerű borzongás szülte a vers.¹⁴ A magyarság akut, rég vajudó problémáinak a háború még élesebb profilt adott, egyszerre jelentkezett mind, még megoldatlanabbaknak látszottak, és tömegük, valamint megoldásuk hallatlanul nagy szüksége megdöbbszítette Adyt és mindazokat, akik ilyen vagy olyan módon Ady küzdőtársainak számítottak. Megdöbbszítettünk, és meg is zavarodtunk. Hogy a XX. században az ember képes legyen ilyen fürtelemre, az a megelőző évtized minden halványlángja ellenére is elképzelhetetlennek látszott a Szellem erejében valamennyire is hívők számára. Ennek az önmagát meghatározó kuszáltságnak, világos, egyértelmű választ meg nem engedő áttekinthetlenségnek vetülete a vers. Annak a nagy „Éjjel”-nek, melyben „Minden Külön össze-zsibolygott, S mégis mindenek szét-szakadtak. . .” A nyitókép teljesen a köznapi realitás talajából nő ki. A vonatok és kutyái zaját hallja a költő. Talán egy álmatlan éj szülte a vers: Ady a külvilág hangjelenségei és saját gondolatainak menete között próbál összefüggést teremteni a szimboliztika segítségével. A nyitóképben a külvilágot két egyszerű mondatban vázolja fel, és ehhez kapcsolva látjuk a kusza világot, ahol „az éjnek megnőtt a hangja” és a „Rém” ezer hangon szól. Igen természetes, hogy a valóságból fakadó élmény, a nyitókép a szimbólumokba való minél simább átmenet lehetőségével került a versbe. Nincs, és Ady költői gyakorlatát tekintve nem is lehet egyéb szerepe, mint a belső lelki élményt kifejező szimbólumok indukálása, tehát bevezetés. Nem vitás, hogy az élmény, a belső zavar kétségbeesés érzése sokkal korábbi, mint a külvilág hangbenyomásainak érzékelése. Nem lehet kétséges az sem, hogy a vers létrejött a két élmény közül melyiknek köszönhető elsősorban. Mégis, úgy ahogy előttünk áll, a vers a két összetevő közös eredője, megszületéséhez mindkettőre szükség volt. E két összetevő diszharmoniaját kiküszöbölendő, a valóságélmény és a szimbolikus kifejezés közti úr áthidalására Ady az előbbi bizonyos fokú stilizálását hajtotta végre. Így lett a gőgös jelzője a „bús” melléknév, és cselekvését ezért jelöli a „nyi” ige. Mindkét szóhasználat meglehetősen adys. Ám ha a valóságélményt kifejező kép ezzel az áthasonítással közelebb került is a vers további részeinek szimbolikus világához, a lelki élmény és a kifejezésére alkalmas külvilági hangbenyomások között az átmenet simább, zökkenőmentesebb lett is, a hangváltás, a szemléletmódok fölcserélése (stilizált valóságglátás helyett szimbolikus megjelenítés) visszahat a kezdőképnek a kezdőképre tett benyomása tekintetében, nem tudjuk azt önálló nyelvi-látásbeli egységként, biztos hangütésként felfogni.

Ez az elemzés a másodrendű elemek egymáshoz való viszonyát próbálta tisztázni, s ha most már azt kérdezzük, miért járt el Ady éppen így — ő, aki verskezdetéibe egész robbanó

¹⁴ A *Nyugat* közölte 1917 januárjában.

dinamikájú költeményeket tudott sűríteni, nem felelhetünk másként, mint hogy a belső zavar, egyértelmű szemlélet hiányának kínzó élményéből született vers élén nem állhat szilárd hitet vagy ennek legalább önszuggesztíóval megszerzett művészi egyenértékét megkívánó éles-deduktív hangvétel. Ez a belső élményt teljes és feloldhatatlan ellentétbe hozná a vers formájával.

A költő nemcsak művészi ösztönével érezte, de teljes tudatossággal tudta, hogy ez időben, a belső biztonság és külső remények vesztével a dedukciós kezdés időszerűtlenné vált. Ezt szeretnők bizonyítani a most sorra kerülő versekkel. Első példánk, A „*Dies irae*” a régiekre emlékeztető éles nyitási, egymásra kopogó egymondatos parancsok sorozata, a parancsoló, támadó költő széles gesztusai. Ám ez csak vágyalomként, öniróniával megtűzdelve tűnhet föl ebben az időben. „De szép volna ez néha szépnek”. De csupán a nosztalgia nem idézhet föl ilyen biztos hangot a progresszivitásnak jobban kedvező letűnt időből. A múlt felé vágyakozásnak, még ha ez a harcos múltat jelenti is a behődülésre vagy passzívításra kényszerítő jelennel szemben, ilyen ereje nem lehet. Hogy ismét így tudjon verset kezdeni, az erők megfeszítésének ezt a képét tudja élénk állítani, ahhoz Adynak a megtipró jelenben is megőrzött „babonás hitére” volt szüksége igazában, prófétai szerepében. Igazát csak később és későn fogják felismerni, talán csak a katasztrófa után, de bármennyire pusztába kiáltó szó is váteszi szava, neki meg kell maradnia annak, aki volt:

De én már mégis így maradtam,
Fél-élő, de egy szakadatlan
S megférhetetlen síri katlan.

Ami egykor a támadó demokratikus erők élén vezérekdő költőnek tömegrohamok erejével ható sodró lendületű versnyitása volt, az most a forradalmár hitét szinte az öncsalásig őrző és harcos időket visszavágó meg nem értett vátesz pillanatra fellobbanásává lesz, amit az egész versen végigvinni természetesen nem tud.

Piros gyász ünnepén. A nagy adys „feddő énekek” harcos felháborodottságú hangján kezdődik a vers, hogy a második szakaszban a költő saját versének nyitósorait mintegy kívülről szemlélve, újra kezdje versét, de egészen más hangon:

„Lám régi hű, dühös dalosotok,
Én lelkeim, most így kezdi a nótát,
Megfulladtak még sikolyaim is,
Sűrűsödnek a nem-kívánom órák.
Nem magam féltém: ifjú bennetek.”

Az ifjúsághoz szóló márciusi vers azonban nem prédikálhat fatalizmust, bármennyire sűrűek is a költő „nem-kívánom” órái, és a fiatalság hite akármennyire ingatag.

„Hitekét tépni? Nem, ezt az Adyt
Nem fogja látni se barát, sem ellen,
Itt, lelkeim, itt tielőttetek
Szívetekben, e barátságos helyen,
Nem lehetek, míg élek, bátortalan.”

Kemény ökölcspással zárul a vers:

„Ki fog csordulni a magyar kehely,
És negyvennyolc óta is fog az átok.
Jól átkozatok és jól készüljete.”

A *Piros gyász ünnepén* két, a késői Adyra jellemző verskezdő típus ötvöződését mutatja. Az első a deduktív természetű kezdésnek a vers egészétől bizonyos fokú különválasztása azzal, hogy a költő hangot változtatva a nyitósorokat a vers további részeinek tárgyává teszi, leginkább a korábbi idők szimbólumává alakítja őket, amikor a robbanó erejű kezdés olyannyira a sajátja volt. (Erre már láttunk példát A „*Dies irae*”-ben.) A másik verskezdési típus a fordítottan deduktív kezdés. A vers itt pesszimista hangon kezdődik, hogy a végén nagyívű crescendo lezárásaként, mint ebben a versben, vagy anélkül, egyetlen sorba vagy szakaszba sűrítse a kezdet csüggeteg hangulatával homlokegyenest ellenkező végső rezolúciót, mely mindig optimista vagy legalább a küzdelmet még a jelen kimondhatatlanul súlyos viszonyai között is vállaló. Fordított dedukciójának nevezhetjük ezt a típust, mert a záróstrófa vagy sor tartalmilag a régi deduktív kezdetnek felel meg, ha formai tekintetben ellentéte is azoknak.

A *Bóviskolván lehajtott kardomon* A „*Dies irae*”-t folytató és annak költői magatartását magyarázó vers. Már kezdősorai is arra utalnak, hogy a költő mostani életérzésének éppen ellenkezőjét tartja énjéhez illőnek. A második versszak számunkra különös érdekességű: ebben ugyanis szavait, régi kemény szavait szeretné, úgy mint egykor, rohamra sorakoztatni; tehát szimbóluma anyagát saját költői gyakorlatából veszi, kulcsot szolgáltatva ezzel költészetének hangváltoztatásához. E vers is bizonyítja: Ady teljesen tisztában volt ennek a változásnak történelmi gyökereivel, az új helyzetre adható költői reakciónak még a kifejezési forma olyan elemeire, mint a szavak, képek történő visszahatásával is. „Hős régi szavait, vitézeit” sorakoztatná itt „kemény attackban”, ha lehetne, ám ezt a megváltozott valóság nem engedi, és ha ezzel nem számolva mégis megtenné, akkor — a költő ezt nagyon jól tudja — üres modorosság, a valósággal szemben álló frázisos, nagyképű szájhősködés lenne az eredmény. Bármennyire igyekszik Ady megtartani a korábbi évek forradalmi lendületét, mint a valóság és önlelkének változásait hűen követő lírikus, nem hazudhat optimizmust, harci kedvet a háború megzavarodottságot és iszonyatot hozó idejében, mely őt sem kímélte meg. Ezért nem tudja vitézeit, régi szavait rohamra küldeni. „Most másé a vér” — más hatalmak szereztek érvényt akaratuknak erőszakkal, rabul ejtve ideig-óráig az emberi lelkeket, s a költő régi szavai, mint hősök üresen hagyott nyergű lovai, céltalanul futnak. Ha megnyergeli is lovát s a régi szavakat idézi, rögtön mögéje ül a sötét Gond a szavak és a valóság ellentmondásaként. A sötét Gond, aki a szavaknak szintén fejedelme, mint a költő, de kisebb nálánál, mert az ő igazsága lesz végén a győztes. Ami töretlenül maradt meg benne: hite önmagában, bármi történjék körülötte. Így engedi a világot futni, mert tudja, hogy az vissza fog futni hozzá, az általa hirdett igazsághoz, bocsánatért esdve, szegyenkezően. Ez teszi majd ismét igazzá a világot, s a költő mint igazi nagyhatalom, a történeti igazság képviselőjeként fog itélkezni.

Néhány, a háborút megelőző időszak verseire jellemző formai-szerkezeti elemnek e korszakbeli változott előfordulásával szeretnők aláhúzni Ady költői eszközeinek az új helyzet hozta megváltozását. Fejtegetéseink első részében ejtettünk néhány szót azokról a versekről, melyek szakaszonként újabb s újabb kezdést hoznak, az első sor lendületét a vers egész folyamán megtartva. Ilyen versek közé soroltuk az *Uj vizeken járok*; *Menekülés úri viharból* stb. darabokat. Ennek az éles kezdést hatványozó versvezetési módnak távoli visszhangja az *Emlékezés egy nyár-éjszakára*. A háborús élmény döbbenete gyors villanású képek sorozatában nyer alakot. A vers tulajdonképpen csak a „Különös, Különös nyári éjszaka volt” állandó, bár nem szabályos visszatérései által oszlik szakaszoknak minősíthető egységekre, de ezeknek az egységeknek meghatározott strófászerkezetük vagy rímképletük nincs. Az első három szakszon át villannak föl a sarkaiból kiszakított világ, a megbomlott élet képei, mindig megújuló erővel, mintha a szörnyű élmény képi visszaadására a látomások bármily hosszú sorolása is elégtelen volna. Az egymás után feltűnő víziók, víziószerű élmények sorában bizonyos rendszer érvényesül. Az első strófa tisztán transzcendentális képeket hoz, a döbbenet okozta élesnyitású kezdőkép után a végítélet látomását festve. A második világa már emberközeleli. **Az otthoni életben egyszerre bekövetkezett vészjtűslő események sora, a megelőző víziókhoz**

hasonlóan, csak villanásokban élénk idézve. A harmadik stófa az emberi világ második szakaszbeli egységére helyett a megbomlást az általánosabb szemléleten keresztül érzékelteti, hogy ezzel el is veszítse a közvetettség hangját, ami a külvilág jelenségeinek ábrázolásához szükséges, még akkor is, ha e jelenségek szimbolikus-víziószerűek. A harmadik stófa végéig Ady éneke csak áttételesen szólalt meg a külvilág jelenségeinek szimbólumokban történő átfogalmazásakor, de e szimbolikus képek mégis annyira tapadtak a valósághoz, hogy ha elénkállításukból következően sejtethetjük is megalkotójuknak az általuk hordozott valóságélmény iránti állásfoglalását, a költő még rejtve maradt műve mögött. A háborús időszak súlya sokkal inkább nehezített Adyra, semhogy saját reakcióit a közvetettség ilyen fokán elmondani képes lett volna, s ne kellene folyamodnia a képszerű külvilági valóságábrázolásán túl saját belső érzéseinek, természetesen szintén szimbolikus megjelenítéséhez. A tárgy és a költő éneke, valamint az adott kor viszonyait tekintve az ábrázolás e módja szükségszerű. Így válik az újra meg újra felvillanó borzalom és borzongáskeltette rövid-éles képsor már elégtelenné Ady számára a külső és belső valóság ábrázolásához, és ezért kerül sor a harmadik stófa után először reflexív, majd saját maga és korának viszonyára rávilágító stófákra, melyek már természetesen nem hozzák, nem is hozhatják meg az éles stófakezdést, mint az első három szakaszban. E versben megfigyelt jelenség is arra mutat, hogy az állandóan megújított élesen felcsapó kezdés e korban nem tudja biztosítani a valóságábrázolás teljességének formai keretét, ha tehát vissza is tér egy-egy versben azon végig nem vihető, és a versmenet során előbb-utóbb meg kell, hogy törjék.

Az éles verskezdési mód ilyen áttörése jellemző *Az utolsó hajók*-ra is. Saját régi énjét villantja föl a tágas levegőjű kezdősor, de a nyitóstófa három tagú, fokozatosan leszálló jelzősorának decrescendójával („fáradt, hullámtalan, holt”) megtöri az éles kezdés lendületét, amit az utolsó sor ismétlődő makacssága sem tud erejében visszaállítani. A második stófa megpróbál újra kezdeni ugyanazzal a szóval, mellyel az első szakasz, hasonlóan a régi szakaszonként újló éles kezdésekhez, ám a szakaszok második, rövidebb sora, mely az elsővel rímelt és összetartozásuk ezzel nyomatékot kap, miként bizonyos fokig az első stófában is, itt is megtöri az első széles ívét, enjambement-al folytatódva a hang alászáll, hogy a negyedik sor minden szárnyalást letörjön: „Gaz fátumok másként akarják”. Az ezután következő szakaszokat megnyitó erősebb hang az elkeseredettség, a „hetyke utálat” megnyilatkozása, melynek ebben a korszakban a legtöbb éles jellegű kezdést köszönhetjük. A két zárósor, bár formailag nem poén, nem szól a kemény verszárások hangján, tartalmilag a kezdősor ellentett képét hozza, s mivel az egész verset egy nagy ívű decrescendo jellemzi, mely a befejezéssel jut mélypontjára, e mélypontot az egész lehajló ív összefoglalásának tekinthetjük, s ezzel körülbelül a poén rangjára emeltük a verszárást.

A szakaszonként megújuló éles kezdés, mely itt a régi idők formai vívmányainak reminiscenciájaként ismét feltűnik, ha töredékesen is, nem eredményezi a korábbi korszakban írt versekből nyert tapasztalatok alapján elvárt, magas feszítettségű költői hangot. Éppen ellenkezőleg. A stófánként újra és újra próbálkozó éles hang állandó megtörése csak még jobban aláhúzza a versmenet lefelé tendáló irányát. Itt tanúi lehetünk valamely formai elem eredetivel ellenkező tartalmi mozzanatok kifejezőjévé válásának, és annak, hogy ez a tartalmi fölcserélődés miként hat vissza a formára. E formai típusnak a háborús korszakhoz idomuló ellentét esete is feltűnik *A Mindent hurcolva* című versben. A valóság összes mozgásainak saját belső éneke alkotórészeikénti megélését szimbolizáló, s e tény súlyos nagyszerűségét is kifejező vers mindhárom szakasza végén a „Minden” szót és fogalmat magában foglaló megújuló poént találunk. A harmadik, a zárószakasz és így az egész vers poénja a legnagyobb nyomatékú, s ez a két megelőző szakaszszárás bizonyos tragikus kényszerűségével szemben teljes tudatossággal, a költői teljesség épp ezáltal törő megvalósulásának fölismerésével vállalja a „Minden hurcolását”, megélését és költői objektíválását, túl a „kell” belső parancsán, mely ezzel nyerte minőségileg magasabb fokra emelését.

Vegyük most már szemügyre a tisztán fordított deduktivitású verseket. Az *Ijjúság babonás hitével* címét az utolsóelőtti sor adja, rámutatva a költőnek ama szándékára, hogy versének végét tartja leglényegesebbnek, a költemény szerkezeti egységeinek nyomaték-hierarchiájában magasabb fokon állónak. Kezdőképe teljesen híjával van a szuggesztivitásnak, s még egy közbehelyezett kérdéssel is a kezdés bizonytalanságát hangsúlyozza:

„S vajon szabad volna-e halmom,
És most meghalnom szabadna éppen?”

Van-e egyáltalán értelme a költő makacs kitartásának a Tegnap mellett, mely szemben a Mával a Holnapot idézi? Ez a Holnap azonban annyira megfoghatatlanná, bizonytalanná lett ebben az időben, hogy sokkal biztosabb fogódzót ad a Tegnap, melynek megélt harcaihoz való hűség igazibb támpontot nyújt a Ma tagadásához, mint az elkövetkezendő idő bármiféle víziója. Ha a régi Ady iránti töretlen hűség már nem ésszerű, túlhaladott, úgy e hűségben egyedül lehetséges életformát fellelő költő élete is feleslegessé vált egyszersmindenkorra. Igen természetes, ezek a kérdések felőtlenek oly valakiben, aki tudatosan vállalta, hogy a társadalmi valóság egészének tükré legyen, s most e valóságot bárgúnak, emberül tévedtnak látva megriad: vajon nem tévedek-e én is, ha a magam belső felismerésére alapozottan a fölszíni valóságtól annyira különböző lényegvalóság mellett tartok ki hűséggel? Úrrá lenni az elszigetelődő, Tegnap-örzésével magára maradó költő és a „sok”-ak közti, most föloldhatatlannak tetsző ellentmondáson annyival nehezebb, mert Ady egyetemes jelentőségűnek azáltal tudhatta magát, hogy épp e tehetetlenek, még szépen sírni sem tudó koldus-sokaság fájdalmanak, vágyainak legbensőbb törekvéseinek adott hangot, csak halvány sejtéseiket emelte páratlan tudatú jövőbelátássá, és mikor már a költő egész életre összeforrt a gyökeresen demokratikus megújulással, a társadalmi valóság cserbenhagyini látszik tendenciáinak legélesszeműbb felismerőjét, kinek hite éppen a sokaság valóságformáló erején nyugodott, ezen az alapon érezhette magát ezrek élete summájának. Természetesen az a tény, hogy a társadalmi fejlődés során megteremtődnek egy forradalom objektív feltételei, ám ezeknek megfelelő szubjektív feltételek egy hatalmas erejű forradalmi lírán kívül hiányoznak, rámutat Ady költészetének központi jelentőségére az adott viszonyok között, de ugyanakkor szükségyszerűen tételezi ennek a lírának meg nem szakadó ellentmondásos voltát a valósággal. Ez a tény beárnyékolja Ady egész pályáját, túrhetetlenül súlyossá, a költő énjét veszélyeztetővé válik azonban a háborús esztendőkből. Az itt jelzett ellentmondás ily nagymértékű kiéleződésével vajon szükségyszerű-e a költő hitének, s ami ezzel egyet jelent, élettartalmának veszte is? Ady páratlan valóságélemző készségének, műalkotáségyénisége mélyreható képességének köszönhető, hogy művein keresztül határozott tagadás a válasz. Van olyan szituáció, s a háborús időszak is ezek közé tartozott, amikor az egyén és a tömegek szakadásakor az előbbi képviseli mindazt, a tömeg számára sem hosszú időn át nélkülözhető biztos tájékozódó képességet, mely felismeri a valóság dialektikája folytán az emfem kiterések eredőjeként végső soron érvényesülő mozgásirányt, amely a sokakat is visszakényszeríti magához. Így lehet az „egy” elszántabb és különb a „sok”-nál, meghatározott időszakokra nézve. A költő művein keresztül fölismerte ezt, és a valósághoz ezáltal lett igazán hű. A hűség azt is jelentette egyúttal, hogy a költő és a sokaság szakadása nem lehet tartós, sőt meglepte is csak felszíni jelensége a valóságnak — (saját magát és fajtáját szeretetében együtt emlegeti, szemben a frázisos hízelgőkkel) —, hűsége önmagához mélyebb összefüggésben fajtájának szeretetét, ahhoz való hűségét is jelenti egyúttal. (Hogy a történelmi-társadalmi fejlődés alapvető mozgása iránti pozitív magatartás úgy jelenik meg Ady számára, mint elsősorban saját magához való hűség, ezt — par excellence lírikusról lévén szó, akinek saját élet-teljességének kifejlesztésén keresztül válik lehetővé a valóság mélyen átfogó ábrázolása — nem kell különösné tartanunk, sőt e pozitív magatartást a kor rendkívül nehéz körülményei közt épp a viszonylat ilyen módja

teszi lehetővé.) Ha sikerül magához, régi hitéhez kapcsolódó hűségét most már magasabb fokon egyesíteni a sokasághoz való hűséggel, túl az utóbbinál átmeneti önelidegenedésén, áthidalva a főntebb említett ellentmondást, már nem érheti meglepetésként a vers olvasóját, hogy a poénban az előbb még külön említett két világ (a költő énje meg faja) egyesül, s a két világhoz fűződő „babonás hit” egy és ugyanazon dologgá válik.

Mi most már a poén funkciója a versben? Nézetünk szerint kettős, melyek egymással szoros korrelációban vannak. Egyrészt a vers egész menetének összefoglalása. A vers a költő saját magától való elidegenedésének riasztó lehetőségével indul, mikor rámutat a közvetlenül adott jelenségi és csak közvetve megragadható lényegi oldala közt tátongó szakadékra. (Első és második szakasz). Ezen ellentmondásnak szintézishez juttatása két lépésben történik: a harmadik, majd a negyedik strófában. Az első lépés csupán ezen ellentmondás abszolút feloldhatatlanságának gondolatát veti el, a két oldal különállását még megtartva, míg a poénal súlyosított zárószakasz az elkülönült részeket a lényegi alapján állva egyesíti, s az „ifjúság babonás hitével” jut arra a meggyőződésre, hogy az elidegenedés nem a költőben, hanem a társadalomban következett be. A poén a két lépést, az ellentmondás feloldásának menetét fejezi be, teszi véglegessé, mivel ez a folyamat a vers tárgya, a vers egészét summázza, kiemelve a leglényegesebb mozzanatot és irányt. Második funkciója tulajdonképpen azonos az elsővel, ti. ha azt a forma felől közelítjük meg. A „hinni” kettős előfordulása egy a „hit” szóval végződő sor után, meg a vers utolsó szakaként csattanó, a végigvonuló kettősségeket feloldó „bennünk” többesszám első személye az önmagához visszataláló költő hitét emeli ki, avatja véglegessé.

Sok példát idézhetnénk még az ellentett dedukcióra, de ezt helyhiány miatt inkább mellőzzük, csak a versek címét iktatva ide: *Emlékezés nagy halottra*, *A rabbiság sorsa*, *Hozsánna bízó siróknak*, *Minden az Életért* stb.

A poénszerű befejezés, mely az ellenedukciós versek sajátja, mint láttuk, nem idegen a háborút megelőző kor Adyjától sem. Ám azoknál a verseknél nem érezzük, hogy a poén a vers menete során küzdelmesen, ellentmondások eredményeként született mint összefoglalás és magasabb szintre emelés.

VI.

Próbáljuk most már meghatározni általánosabb érvennyel a poén szerepét Ady költői termésének e korszakba eső részénél. A lírai költő saját énjén keresztül objektíválja a líra specifikumába a közvetlenül megélt valóságot. Ezen túlmenően a lírai én nemcsak alanya, hanem az objektív valósággal együtt föl nem oldhatóan, tárgya is a műalkotásnak. Mármost a valóság ellentmondásos volta, mozgásainak extenzív totalitása az elé a feladat elé állítja a művészt, hogy ezeket a bonyolult összetevőket a műben mint konkrét emberi viszonylatokat állítsa elé, lemondva a valóság extenzív végtelenségéről, mely helyébe ezeknek a konkrét emberi viszonylatoknak evokatív jellegét mint a mű belső világának intenzív totalitását állítva, úgy hogy végső soron a történelmi-társadalmi mozgásiránynak megfelelő zárt egész jöjjön létre. Ezt a főfeladatot az epikus vagy dramatikus művek a bennük megjelenő típusok egymáshoz való viszonya során kifejlesztik ún. típus-hierarchia létrehozásával oldják meg.¹⁵ Hogyan áll mindez a lírára, ahol a költő művének egyetlen típusa, a visszatükrözés tárgya? Az irodalom e területén a típus-hierarchia úgy jön létre, hogy a lírai típus (a lírikus) önmagában differenciálódik, s a konkrét helyzeteknek megfelelően az objektív és subjektív valóság élményeire adott költői reakciója más és más lesz, vagyis a valósághoz való pozitív és negatív viszonylatainak összes-

¹⁵ A probléma részletes kidolgozására l. Lukács György: *A különösség mint esztétikai kategória*. Bp. 1957. II. rész 10. fejezet: *A tipikus: a tartalom problémái*. Lukács eredményeit a következő fejtegetések során állandóan felhasználjuk.

ségből alakít ki egy, a drámai és epikus művek típus-hierarchiájának konkrét mozgásaival egyenértékű, konkrétan meghatározott lírai reakció-hierarchiát. Ez a reakció-hierarchia éppúgy kifejezi, és az igazán nagyoknál meg is oldja, a szubjektumban a valóság objektíve ellentmondásos volta során fölmerülő problémákat, mint az irodalom két másik területén a megfelelő típus-hierarchia. Oly korokban, melyeknek ellentmondásos voltak folytán a problémákra egyértelmű válasz adása nem volt lehetséges, az ellentmondások mindkét oldalának magas intenzitású átélése után fejlik ki ezen átéléseknek a reakció-hierarchiában elfoglalt egymáshoz viszonyított rangja. Lukács György Ady-tanulmányában rámutatott arra, hogy a korból fakadó meghatározottságok miatt Ady is így építi föl az azonos jelenségekre adott, sokszor ellentétes válaszok során kifejlő, végső lírai állásfoglalását. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy ezt a belső megélés során megvalósulást nyerő „spontán folyamatot” Ady mennyire tudatosan emeli ki verseinek utólagos ciklusba szerkesztésénél, melyek így együtt „egymást erősítve, egyoldalúságokat és kilengéseket a fővonalba igazítva, erősebben hatottak, mint külön-külön”.¹⁶

Adynak a világháborúig írt versei egyszerűbben adnak pozitív vagy negatív választ a valóság feltette kérdésekre, sokszor azonos kérdésekre, a valóságban rejlő ellentmondásoknak megfelelően, egyszer pozitívat, másszor negatívát — belső és külső jegyeik folytán mégis egy, a legalapvetőbb történelmi-társadalmi mozgásnak megfelelő hierarchiába illeszkednek bele. A mi szempontunkból lényeges az a tény, hogy ezen időpontig megszületett versek önmagukban véve egységesek, a valóságra adott gondolati-érzelmi-szimbolikus reakciójuk egy-egy darabon belül homogén. A valóság ellentmondásosságának oly mérvű kiéleződése, de nem polarizálódása, tehát valós megoldást nem ígérő volta, mint amit a háború hozott, gyökeresen megváltoztatta az Ady-versek eme szerkezeti jegyét. Ha eddig a lírai reakció-hierarchia az egyes versek egymáshoz való viszonyának konkrét ellentmondásos volta során nyert végső alakot költészetében, ez időtől fogva igen sok esetben a versek egyes szerkezeti egységei között is hierarchikus viszony áll fönt, jelezve, hogy egynemű választ a háborús időszak „összezsibolygott” valóságára gyakran még egyetlen lírai vers során sem lehet adni, ha nagy művészhez híven, az akkori valóságot konkrét mozgásaiban kívánja megragadni a költő. E korszak versein belül (természetesen nem minden versben, és nem is azonos mértékben) találunk nyomatékos és kevésbé nyomatékos részeket, mely szerkezeti izületek sok esetben igen élesen különülnek el egymástól. (L. pl. A „*Dies irae*”-t vagy a *Piros gyász ünnepén*-t.) Ezek a nyomatékban különböző szerkezeti egységek a valósággal szemben különböző állásfoglalásokat hirdetnek, hogy legtöbbször poénnal záródva pozitív kicsengést kapjon a vers mint egész, a legnagyobb nyomatékú kifejezés folytán.

Nézzük meg e szempontból A *Mindegy átka* című verset A *halottak élén*-ből, noha ez még az 1913-as dátumot viseli. A kezdőkép (hol vagyunk már az éles kezdéstől!) a beteg Életet cserben hagyó Idővel érzékelteti, hogy ez az élet már rég kiesett az időből, nincs már létezése, csupán anakronisztikus léte, mely tény a magyar tragédia alapja: egy objektíve szükséges forradalom szubjektív feltételeinek hiánya. E miatt nem tud a bukdácsoló Élet tiszta kúthoz jutni. E szakasz tragikus hangulatú, s éppen ezért nem is nyomatékos. Kezdeképe nem éles, két sorba van törve, melynek másodikika a konvencionális „mintha” bevezetésű hasonlattal teljesen megfosztja a képet erejétől. A kórház-szag, a beteg Élet, mint szimbólumok fel sem tűnnek a vers további részeiben, a többi három szakaszt uraló „Mindegy” szimbólum ellenben az elsőben nem kap helyet, úgy hogy dedukció adta nyomaték sem érvényesülhet a nyitószakaszon. A második szakasz meditatív hangjával, mely a múltat magasan a reménytelen jelen fölé helyezi, sem haladja túl nyomaték tekintetében az elsőt. Ezen még az sem változtat, hogy az utolsóelötti sor végén feltűnik a pesszimiztikus, elutasító „Mindegy” szimbólum, sőt inkább a nyomaték nélkülséget erősíti. A következő (harmadik) strófa már nyoma-

¹⁶ Lukács György: *Frásstudók felelőssége*. Bp. 1945. 43—44. l.; hasonlóképpen: Révai József: *Ady*, 1952. 65. l.

téket kap a „Mindegy”-nek nyitószókénti alkalmazásával és azzal a képpel, hogy ez az apátia mindent összetör. A következő két sorban ismét csökken a nyomaték, hogy a negyedikben és különösen az ötödikben magasra csapjon a felkiáltás erejével:

„Gyertek, menjünk a Mindegy ellen”

A záróstrófa nyomatékösítő szóval kezdődik, sorai egyre emelkednek, hogy poénba torkolva vonják le a kezdő szakaszban bemutatott valóság és a vele szembeni, a költőt is kísérgető reménytelen állásfoglalásnak harcos tagadását:

„Gyujsuk ki jól a szíveinket :
Csak azért se gyozhet a Mindegy.”

A vers elolvasása után nem lehet kétséges, hogy a formai elemek nyomatékösítő erejével a versben élénk állított valóságjelenségekre adható két tipikus válasz közül Ady melyiket rendel a másik fölé a reakció-hierarchiában.

E formai elemek közül a legszembetűnőbb és a leggyakrabban alkalmazott a poén. A verslezárás ennek segítségével kapja meg azt a végső súlyt, mely meghatározó érvényű a vers ellentétes szerkezetű elemeinek összecsapásából kikerülő szintézis tekintetében. A poén talán nem tud olyan szervesen beilleszkedni az Ady-versekbe mint lezárt egészekbe, ahogy a megelőző korszakban az éles deduktív kezdés, ez azonban igen természetes, hiszen alkalmazására is azért került sor, mert a versek belső egysége egyre kevésbé tartható fenn, egyre inkább válnak ellentétes erők küzdelmének lezárt rendszerévé, mely erőket a poénnak kell szintézishez juttatnia, sokszor a költő „babonás hit”-ének bizonyos fokú külső beavatkozása folytán. Ez utóbbi tény adja a legtöbb esetben a lezárások nem egészen a vers belső világából származó voltának érzését, a poén némileg erőszakoltnak tartását, ám ezzel Ady csak saját korának széthulló voltát húzza alá még élesebben. Oly kort ábrázol lírai reakciói során, melyben csak önszuggesztíóval lehet fönntartani a jövőbe vetett hitet. Hogy mennyire vesztek az Ady versek homogén jellegükből az általunk vizsgált korszakban, ezt *A halottak élén* ciklusbeosztása is mutatja. A ciklusok itt, mint Révai is megállapítja,¹⁷ nem a szembenállást, hanem az azonosságot vannak hivatva kiemelni.

A hasonló súlyos ellentmondásokkal viaskodó Vörösmartynál találunk a vers szerkezeti egységei között ilyen belső küzdelmet, s nála is megkülönböztethetünk a reakció-hierarchia szempontjából egymásnak alárendelt részeket egy-egy költeményen belül. Elég, ha csak utalunk a *Gondolatok a könyvtárbanra* vagy *A vén cigányra*.

*

Ady versszerkezeteiről itt elmondott néhány, nem is szorosan összefüggő gondolat magától értetődően nem lép föl a kérdés eldöntésének igényével. Annál kevésbé teheti ezt, mert a költő életműve vizsgálatának e részterülete semmiképpen sem deríthető föl az egész életmű felvetette problémáktól elszigetelten, amint ez az egyes, fönntebb érintett kérdések tárgyalásából talán ki is tűnik. Ennélfogva nincs nagyobb igényük, mint hogy az Ady-kutatás idevágó és közkeletűvé vált megállapításait valamivel részletesebben bizonyítsák, esetleg új szempontokat vessenek föl velük kapcsolatban, és egy-két ponton korrigálják őket. Sokkal inkább céljuk volt a nagyszámú nyitott kérdés legalább egy részének számbavétele, mint a megoldásukra tett kísérlet.

Végül ez úton mondok köszönetet professzoromnak, Bóka Lászlónak, aki felhívta figyelmemet az Ady-kérdés e területére, értékes tanácsaival támogatott és a dolgozat megjelenését is lehetővé tette.

¹⁷ Révai: i. m. 65. l.

A FINNUGOR NÉPI VERSELÉS TIPOLÓGIAI ÁTTEKINTÉSE

(BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

5. *Egységes tagolás, kötött szótagszám némi ingadozással (V.).* — A kötött verstagokhoz fűződő váltakozó szótagszám, vagyis az állandó számú tagok kitöltésében megnyilatkozó szabadság természetesen már *m o n o m e t r i a* vagy legalább is világos törekvés a sorok egyneműsége felé. További fejlődési fokot jelent az a szintén széles körben kimutatható vers-típus, ahol már a *k ö t ö t t s z ó t a g s z á m* az eszményi forma, az ideális metrum, s a még itt-ott mutatkozó, de feltétlenül szórványos szótagszám-ingadozások csupán a régebbi állapot maradványai, melyek az egységes metrum érvényesülését már alig zavarják. Jól jegyezzük tehát meg, ami a fejlődésnek ezt a most leírt V. fokát a korábban ismertetett IV. fokkal szembeállítja. A IV. fokon még csak a verstagok száma állandó egy-egy énekben, de a szótagszám 1-től 4-ig szabadon váltakozhat. Az V. fokon viszont már a tagonként, sőt rendszerint zeneileg is világos ütemenként mindig egyazon a szótagszám, s az esetleges aprózások már csupán ritka, de még megengedett kivételek. Ezután következik a fejlődés VI. foka, melyen már a szótagszám tökéletesen kötött, állandó, s ahol semmiféle ingadozás nem jelentkezik.

Kezdjük ismét magyar példákkal. Az 1476 után szerzett Szabács viadala 150 sorából 8 szótagú 1, 9 szótagú 4, 11 szótagú 15 és 12 szótagú 2. A tízesek közé kell tehát soroznunk 128 sort, ami minden kétséget kizáróan tanúsítja, hogy a szótagszám, mint a metrum egyik legfontosabb eleme, már erősen közeledik a teljes rögzítődés felé. A tízesek belső tagolása azonban még nem teljesen szilárd; helyesen mondja Vargyas Lajos, hogy „ha a leggyakoribbnak látszó osztást, a 3—2-est akarnók végig erőltetni rajta, . . . annyi fülsértő metszet-hiba állna elő, amennyit még e száraz versezet szerzőjére sem foghatunk rá. Csak az a lehetőség marad, hogy szabad elosztású 4 ütemet keressünk benne” (i. m. 114). Vargyas ritmizálásának egyes pontjaival persze lehet vitatkozni; mindazonáltal kétségtelen az immár kötött szótagszámúvá lett tízes kicsengése például a következő sorokból:

Ki Szabács (vagy : Sabác) erős voltát elméllé,	3, 2, 2, 3
Honnég, minemű álgyú kél(l) mellé. (3—4.)	2, 3, 3, 2

Bonyolultabb problémákat vet fel Csáti Demeter éneke Pannónia megvételéről. Benyomásunk szerint ez az ének erősebben üt vissza a szabad ütembeosztású IV. fok felé, hiszen 168 sorából szabályos nyolcas mindössze 70, vagyis az összes soroknak nem egészen 2/5-e.⁵⁰ Emellett jelentősen kidomborodik a 9 szótagos sorok gyakorisága: ilyen 50-et találunk, s bőven

⁵⁰ Vargyas szerint „annyiban ősi az itt jelentkező nyolcas, amennyiben még a régi, szabadütemű versnek egyik változata, ami már kezd egy egész versen keresztül uralkodóvá válni” (i. m. 119).

vannak 10 szótagos sorok is: nem kevesebb, mint 35. Összehasonlító verstani szempontból ezúttal csupán a kilenceseket szeretném szemügyre venni; lássuk ezeknek tipológiáját is.

Ha feltesszük, hogy az eredeti versképlet ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ akkor a kilences az 1., 2. vagy 3. ütem aprózása (♪ ♪ ♪)⁵⁰ révén keletkezhet.

Aprózás az 1. ütemben: *Felddet* | attad | fejér | lovan. (108).

Aprózás a 2. ütemben: Hamar | *kevetet* | válasz- | tának. (98).

Aprózás a 3. ütemben: Ott já- | rának | *nagy nyere-* | séggel. (140).

Olykor előfordul az 1. és 2. ütem együttes aprózása is: ilyenkor természetesen már 10 szótagú sor keletkezik:

Az egyik | kezettek | jelesb vala (26).

Mindezen aprózási problémákkal azért érdemes tüzetesen megismerkednünk, mert véleményem szerint Csáti Demeter verse bizonyos világot vet a Kalevala-vers keletkezésének egyes problémáira is. Nézetem szerint ugyanis a Kalevala nyolcása olyan metrum, melyben a szótagszám normalizálódása természetesen sokkal fejlettebb, mint a XVI. századi magyar versben, de egyes ütemek aprózásai tökéletesen olyanok, mint Csáti Demeternél. A különbség legfeljebb az, hogy a finn nyolcasban rendszerint az 1. ütem aprózódik, mint nálunk a „*Felddet* | attad | fejér | lovan” típusú sorokban, bár előfordulhat olykor a 2. és 3. ütem aprózódása is.⁵¹ Az ilyen sorokat már Papp István elemezte, s kiemelte, hogy például a Kalevala „*Lähe nyt | kanssa | laula- | mahan*” sorát (I, 13) Vikár Béla is így fordította: „*Jer ide | éne- | keljünk | együtt*”.⁵² Hogy ez a jelenség a finnben rendszerint miért éppen az 1. ütemben lehetséges, eddig nem igen tudták magyarázni, pedig benyomásunk szerint a rejtély megfejtése nem is olyan nehéz. Keressünk csak össze néhány hasonló Kalevala-sort:

Olipa impi ilman tyttö (I, 111) ~ *Vala im* egy szűz, ég leánya.

Jo olen joutunut johonki (I, 155) ~ Most jutottam jó vég alá.

Jo oli saaret siivottuna (I, 281) ~ *Szigetek* immár megteremtve.

Mi sinä olet miehiäsi (II, 133) ~ „Milyen emberfajta vagy te?”

Parta on cessä polven päällä, (II, 155) ~ Térdig ér le a szakállá.

Olipa nuori Joukahainen (III, 21) ~ *Vala egy* vézna lapp legényke,

Laiha poika lappalainen. *Fiatal* Joukahajnen névre.

Sie olet nuorempi minua (III, 120) ~ Kisebb vagy te korra mint én.

Se oli surma nuoren neien (IV, 371) ~ Ilyen volt a lányka holta.

S hadd idézzünk egy olyan sort is, melynek első üteme 4 szótagra bomlik fel, tehát olyasféle, mint ez a sor: „*Igyekézél | vala | sok or- | szágra*” Mátyás halálára írt énekünkben. Ilyen 10 szótagos Kalevala-sor például a következő:

^{50a} A dallamot, sajnos, nem ismerjük.

⁵¹ A 2. tag aprózására példa A. Launis inkeri gyűjtésének 466. dala (Hevaa. Vanha Huurala; ritmusa ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪). Vö. Inkerin runosävelmät. Suomen kansan sävelmiä. IV. jakso. Runosävelmiä. Helsinki, 1910. — A 3. tag aprózásának lehetőségét ugyancsak A. Launis igazolja Karjalan runosävelmät c. gyűjtésének (Helsinki 1930.) 207. dalában (Impilahti; ritmusa ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪).

A felbontások hajdani nagyobb szabadságára (vö. fentebbi Agricola-idézetünkkel) látszik utalni a következő észt népdal is, melyet hangjegyekkel E. Sogel nyomán ritmizálunk:

Lähme | kiike | katsu- | maie ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ |
Ühe pani | kuuksi | kullen | dama. ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ |
küll mina | teeksin, | mis mina | teeksin. ♪ ♪ ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ |
Too | kirves, | raiu | kiike. ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ | ♪ |

(Eesti kijanduse ajalugu. Tallinn, 1957. I, 41)

⁵² Vö. SUS. Aik. LVIII/5, 29.

Vaski oli hattu hartioilla (II, 117) ~ Réz süvege vállán villog.

Ha meggondoljuk, hogy a Kalevala-sor elején hangsúlytalan szótag sohasem állhat, akkor, azt hiszem, már meg is határoztuk az említett aprózások nyitját. Nyilván a sornyitó hangsúly oly erőteljes még az énekben is, hogy magával sodorhat nemcsak 3 rövid szótagot (mint a felsorolt esetek javarészeiben), hanem 1 hosszú és 2 vagy 3 rövid szótagot is. Ha utolsó példánk szövegkörnyezetét megvizsgáljuk, e feltevésünk bizonyossággá érlelődik, hiszen 7 egymásután következő sor mind a *vaski* szóval kezdődik,⁵³ tehát nyilván az egész periódusnak ez a legnyomatékosabb tagja. Hasonlóképpen, úgy látszik, 2. és 3. ütemben (illetve vers-tagban) is csak akkor lehetséges az aprózás, ha az ütem (tag) elején hangsúlyos szótag van (az 51. jegyzetben idézett 2 példa: „Jouvuin, *jouvuin mie* muihen verroin”, illetve „Eigä vierry *veikkoni* korja”).

Efféle felbontások természetesen más finnugor területen is jelentkeznek. Aino Tamm énekesnő közlése nyomán⁵⁴ ismeretes például a Kalevipoeg következő néhány énekelt sora (az 1. sor 9 szótagos):^{54a}

Kui mina hak-kan lau-le - ma - ie lau - le - ma - ie las - ke - ma - ie

ei mind jōu - a oh - jad hoi - da oh - jad hoi - da kōi - ed kōi - ta.

⁵³ A szóban forgó Kalevala-részlet (II, 117—123) így hangzik.

*Vaski oli hattu hartioilla,
Vaski-saappahat jalassa,
Vaski-kintahat käessä
Vaski-kirjat kintahissa,
Vaski-vyöhyt vyölle vyötty,
Vaski-kirves vyön takana.*

Vikár Béla fordításában:

Réz süvege vállán villog,
Réz csizmája lábán csillog.
Réz a kesztyűje kezének,
Réz a rajza kesztyűjének,
Réz öv oldalára öltve,
Réz öve mögött a fejsze.

⁵⁴ Finnek—észtek. Budapest, é. n. [1928]. 287. Az észtek népi metrumok régiességét kiemelte Loorits is: „Allem Anschein nach repräsentiert das estnische Versmass eine ältere, noch unklare Entwicklungsstufe des Kalevala-Versmasses” (Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu, 1932. 91).

^{54a} „Mikor énekelni kezdek, mikor hozzálátok a daloláshoz, nem lehet engem fékentartani, nem lehet engem megbéklyózni.”

A Kalevala-vers 10 szótagú változatát zeneileg igazolja a következő karjalai dal:⁵⁶

Mi-nä o - len mie - si pik - ka - rai - nen, Yk - si - näi - nen.
 pik - ka - rai - nen, Yk - si - näi - nen il - man - lin - tu,
 Kak - si - nain on maan ma - to - nen.

S ha már e 9 és 10 szótagú finn sorokat tárgyaljuk, hadd említsük meg még egy sajátosságukat. Ha figyelembe vesszük a Kalevala népi variánsait, meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a 9 és 10 szótagú sorok a népi hagyományban — nyilván az erősbödő normalizáló törekvések következtében — meglehetősen ingatagok: az énekesek többnyire arra törekednek, hogy a hajdani szabadabb szótagszám utolsó nyomait is eltüntessék. *Olipa impi ilman tyttö* helyett például inkább az *Iri neito, impi neito* változatot éneklék, *Jo olen joutunut johonki* helyett *Jo minä johonki jouvuin* járatos és az idézett *Vaski oli hatu hartioilla* is a nép ajkán olykor *Vaskihattu hartioilla*.⁵⁶ A normalizáció tehát szinte szemünk előtt sodorja át a Kalevalaverset az V. típusból a szinte teljesen normalizált VI. típusba, melynek szótagszáma már semmiféle ingadozást sem enged meg.

Efféle normalizációra természetesen másutt is bukkanunk, még olyan területeken is, ahol a fejlődés általában csak a heterometriáig, a mozaikszerű szerkesztésig jutott el. Ismeretes például, hogy az osztjásoknál (így a serkáliaknál is) a párhuzamos szerkezetekben szereplő sztereotíp szók közt rendszerint legfeljebb 1 szótagnyi különbség lehet (tehát például a *täpät* 'hét' szónak *χῦτ* 'hat' felelhet meg).⁵⁷ Ilyenféle, egyszótagos különbséggel jelentkezik a parallelizmus két participium közt is: az egyik *χῦχῦtten* 'futó, suhanó', a másik pedig *mqnten* 'menő, haladó'. Steinitz gyűjtésének 43. serkáli dalában tehát a következő 2 sort olvassuk:

χῦχῦtten patḗ wāhmarā χῦt 'suhanó felhőt hasító ház'
mqnten patḗ wāhmarā χῦt 'szálló felhőt hasító ház'

Ámde ha például a 47. éneket vizsgáljuk meg, ott a két jelző közt már ez az 1 szótagnyi különbség is eltűnik, amennyiben *mqnten* helyett ebben az esetben *mqntenā* áll, ami a 3, 2, 3, 1 szótagszám s a négyes tagolás kötött formájú érvényesülését biztosítja.

Visszatérve azonban a Kalevala-sorhoz, ennek még egy sajátosságát érdemes megvizsgálnunk. Papp István helyesen emelte ki, hogy ezt a leghíresebb versidomot metszetének mozgékonyasága világosan megkülönbözteti a magyar népi nyolcastól.⁵⁸ Papp Istvánnak töké-

⁵⁶ Vö. Launis: *Karjalan sävelmät*. 224. dal. Fordítása: „Kis ember vagyok én, először is kicsi vagyok, először is az ég madara vagyok, másodszor pedig a föld férge”.

⁵⁶ Összes Kalevala-variánsainkat V. Kaukonen kiadása nyomán közöljük: Elias Lönnrotin *Kalevalan toinen painos*. Helsinki, 1956.

⁵⁷ Vö. Austerlitz: i. m. 50—1.

⁵⁸ SUS. Aik. LVIII/5. 26—7.

letesen igaza van; a kérdést azonban így is feltehetjük: történetileg vajon hogyan magyarázható a magyar nyolcasnak oly jellegzetes sormetszete, s hogyan indokolható a finn nyolcasnak sokkal változatosabb tagolása.

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, ismét statisztikai adatokat kell közölnünk. Sadeniemi elvetésben⁶⁰ meg kell állapítanunk, hogy a felezés (leggyakrabban 2, 2, 3 tagolással) 100 Kalevala-sor közül mintegy 53-ban figyelhető meg.⁶⁰ A nem felező sorok csoportjában figyelemreméltó a sok hármas tagozódású: ezeknek száma 32. A harmadoló sorok közt leggyakoribb a 2, 3, 3 típusú; ezt 19 esetben találjuk meg. A harmadoló sorok érdekes változata néhány 9 szótagos sor (tagolásuk 3, 3, 3; 3, 2, 4; 2, 4, 3). Kérdés mármost, szabad-e a harmadoló soroknak e feltűnően jelentős számát csupán belső fejlődéssel magyaráznunk. Véleményünk szerint itt többről van szó: két ősi sorfaj egykori keveredéséről. Nem szabad ugyanis azt hinnünk, hogy az ősi finnugor metrika feltétlenül páros verstagokon és ütemeken alapult! A mordvinban például bőven akadnak harmadoló sorképletek;⁶¹ ezenkívül figyelembe kell vennünk azt a sorfajt is, melyet rendszeren 5, 3 tagolással közölnek,⁶² de amely valójában 2, 3, 3, illetve 3, 2, 3 tagolást mutat.⁶³ A 4, 4 és az 5, 3 tagolású sorfajok Paasonen szerint rendszerint nem keverednek, előfordulhat azonban, hogy a keveredés mégis bekövetkezik, s ekkor olyan verstípus keletkezik, mely a Kalevala-versnek szinte közvetlen mintája, előképe :

*Atän babañ kavto ejkakšt,
Atän babañ kavto űakat.
Vejkęñ lemezę Lituva,
Omboűęñ lemeze Kirđuva.*⁶⁴

'Ein alter und eine alte haben zwei Kinder,
Ein alter und eine alte haben zwei sprässlinge.
Das eine kind heisst liluva,
Das andere heisst kirduva'.

⁶⁰ Vö. M. Sadeniemi: Die Metrik des Kalevala-Verses. Helsinki, 1951. FFC. 139, 15. kk. — Észtt versstatisztikai számításokat közölt W. Andersson: Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Acta et Commentationes Univ. Tartuensis. B. XXXIV. 1. Tartu, 1935.

⁶⁰ Adataink a Lönnrot-féle szöveg első 100 során alapulnak. Ellenőrzésképpen megvizsgáltuk a 30. runo első 100 sorát is; itt felező típusú 52 sor, harmadoló 27, tehát az előbbi arányok ismét nagyjából helyesnek bizonyultak.

⁶¹ Trubeckoj a következőket tartja számon: 4, 3, 3; 4, 4, 3; 4, 3, 5; 4, 5, 5; 5, 3, 3; 5, 4, 3; 5, 5, 3; 5, 3, 5; 5, 4, 5; 5, 5, 5 (Sitz.-Ber. Akad. Wien. 205/2. 115).

⁶² Vö. Paasonen, FUF. X, 158.

⁶³ A Paasonen közölte 19. erzä-mordvin dal (SUS. Aik. IX, 44) szövegét egy észtt mordvinkutató, V. Hallap megfigyelésünk szerint így hangsúlyozta:

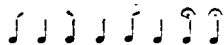
*Uš kozoñ Kazan strojati,
Uš kozoñ ošoš vatškati?
Ox šišem kiñeñ k'i ulos,
Son šišem šiši šišma pűras.*

'Wo baut sich Kazanj auf,
wo errichtet sich Kazanj?
An einem scheidewege von sieben wegen,
An sieben hervorsprudelnden quellen.'

⁶⁴ A Paasonen közölte 3. dal; vö. FUF. X, 159. Hangsúlyozása szintén V. Hallap közlése nyomán.

Az utolsó sor még arra is árulkodik, hogy voltaképpen harmadoló, de még olykor szabad szótagszámú sorral van dolgunk; nyilván ez magyarázza a 3, 3, 3 tagolású sorok előfordulását a Kalevalában is.

Sajnos, e mordvin dal melódiaját nem ismerjük, s ezért nem nyilatkozhatunk arról sem, vajon a dallam mordvin területen mennyiben segítette elő különböző tagolású nyolcasok és kilencesek vegyülését. Mindenesetre a Kalevala-dallamok közt van egy jellegzetes típus, amellyel bizonyos magyar analógiák miatt félszázaddal ezelőtt Kodály is foglalkozott (NyK. XXXVI, 131—3). Ennek a finn dallamtípusnak az a sajátja, hogy 6 rövidebb hangot két hosszabb követ; Kodály úgy gondolja, hogy „az ősi orchesztikus 4-es sor

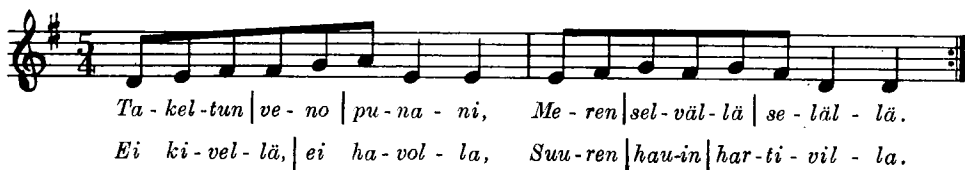
két végső hangján a szokásos nyújtás állandóvá lett”:

s ebből keletkezett a képlet, melyet rendszerint 5/4-es vagy 5/2-es ütemnek írnak. Efféle dallamot Carlenius a karjalai Kerimäkiben már 1800-ban gyűjtött, sajnos szöveg nélkül:⁶⁵

Az egyazon énekben harmadoló és felező sorokat, Karjalában éppen úgy, mint más finn területen, szívesen éneklük ilyen típusú dallamra, amint arról például Launisnak 245. karjalai dala (Miinova) tanúskodik (jelentése: Lehorgonyzom piros csónakom a tenger sima hátán, nem kövel, nem horgonnyal, hanem nagy csuka széles vállával):

A mi szempontunkból ez a ritinizálás azért látszik fontosnak, mert nyilvánvaló: mihelyt a világosan érvényesülő 4, 4 tagolás helyett ez a 6 + 2 tagolású zenei ritmus válik uralkodóvá, azonnal több mód nyílik a belső tagolás változatosságán a megőrzésére, sőt továbbfejlesztésre. A kétféle nyolcas vegyülése egyébként a Kalevalaversben annyira állandó sajátja, hogy természetesen akkor is megtaláljuk, ha a dallam kifejezetten szabályos 4,4 tagolásra csábít, az egyes ütemek végén levő fermatákkal. Ilyenkor a szóbeljei cezúrát gyakran mellékhangsúly támogatja, mely ütem elejére kerülhet, második helyre utasítván a következő szó főhangsúlyos szótagját.⁶⁶

⁶⁵ Vö. Launis: Karjalan runo sävelmät. 267. sz.

*It - se | van - ha | Väi - nä - möi - ne, Läk - si | et - so - hon | he - vo - sen,
Ku - lu kel - lon kuun - te - lu - hun, Kuu - li pur - ren it - ke - mäs - sä.*

A szöveg hármás, illetve aszimmetrikus tagolása persze esetleg hathat az ének ritmikájára is. Ezt a már Launis által megfigyelt jelenséget⁶⁷ tapasztaljuk olyan finn és észti dalokban, ahol az 5 + 3 tagolásnak zenei nyomai világosan kimutathatók. Karjala egyes vidékein, például Suistorno községben,⁶⁸ a következő típusú ritmizálást találjuk:

Lä - hen | mie - hi - stä | met - säl - le, Lä - hen | mie - his - tä | met - säl - le.

Az 5, 3 (azaz nyelvileg 3, 2, 3) tagolás nagyobb erővel érvényesül az észtkben; J. Zeiger nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy — legalábbis egyes vidékeken — ez a tagolás hat a zenére is. Tehát így énekelnek.⁶⁹

Mö - tel - ge me - hed mö - nu - sad, ar - va - ke por - sid a - ga - rad... .

Lehet, hogy e zenei jelenség másodlagos; mindenesetre a finnségi nyolcast, éppen belső tagolásának bonyodalmai miatt, semmiesetre sem szabad a magyar népi nyolccsal fenntartás nélkül azonosítani. Inkább az látszik valószínűnek, hogy a finn nyolcasnak csupán egyik összetevője, a felező típus függ össze történetileg a magyar nyolccsal.

⁶⁶ Példánkat, 1877-ben Ryökyläben gyűjtött dallamával együtt, közli Tarkiainen-Harmas: i. m. 77; Kynnykseläből Launis: Karjalan sävelmät. 168. dal. Fordítása: „Maga az öreg Väinämöinen elindult megkeresni a lovat, hallgatni a gyatra (?) harangot, S ajkát harapdálva sirt”. Az általunk kiemelt két ritmikai típust tartja a legfontosabbnak K. Krohn is, aki a következőket írja: „Bei den untersuchungen des runenmetrums muss auch der rhythmus des runenmelodie berücksichtigt werden. Von den variierenden rhythmischen typen sind besonders zwei hervorheben. Der eine, augenscheinlich den grundtypus repräsentierend, besteht aus vier gleichmässigen vierteltakten, der andere ist zu einem fünftaktigen erweitert, indem die zwei letzten silben des vierfüssigen verses beide für sich einen vierteltakt füllen” (i. m. 67—8).

⁶⁷ A. Launis szerint „Wenn im Verse die akzentuierende Silbe eines Wortes mit einem Ton in der Zeile, der aus schwachen Taktfuss liegt, zusammenfällt, geschieht es zuweilen, dass der Sänger von der natürlichen Betonung der Melodie abweicht und den Akzent des

Runenverses befolgt z. B. Die Zeile wird als *mie - le - ni mi - nun te - ke - vi.*

dann synkopiert genannt” (SUS. Toim. XXXI, XVII. lap).

⁶⁸ Vö. Launis: Karjalan runosävelmät. 177. dal.

⁶⁹ A példát idézi W. Andersson: i. m. 12.

6. *Kötött szótagszám változó, majd állandó sortagolással (VI.).* A fentebb leírt szótagszám-
ingadozás azonban a legtöbb finnugor népnél már régóta többé-kevésbé kiszoruló, a nép-
költésnek csupán bizonyos területein járatos sajátság, s ezért számot kell vetnünk a fejlődés
utolsó előtti, VI. fokával, mely már teljes határozottsággal a kötött formák világába vezet.
Ennek a VI. foknak 2 nevezetes altípusa van:

VI. A.: Ebben az altípusban a szótagszám állandó, de legalább a sorok belső tagolá-
sának változatossága őrzi halvány emlékét a hajdani szabadabb, változatosabb ütembe-
osztásnak.

VI. B.: Ebben az altípusban a régebbi sok változat közül már csak egy maradt
meg, egyetlen verstagolási mód, s ez azután minden ingadozás, a legkisebb tagolásbeli
ingadozás nélkül mindvégig érvényesül.

Két magyar példa jól megérteti, miről van szó. Magyaros tizenkettősünk, vagyis a
Toldi-sor aligha más, mint a régi négytagú, sőt — a fejlődés későbbi szakában — négyütemű
sor egyik normalizált, kiegyenlítődjött változata.⁷⁰ A klasszikus költői gyakorlatban már alig-
alig találjuk a 16. században még gyakori szótagszaporító páriját, bár Arany János — kivételes
stílushatással — „A hamis tanú”-ba még ezt az esküformát szötte bele:

Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szent-lélek hármias Istenségre.

A normalizálódás azonban az egyes félsorok 4, 2; 3, 3, sőt olykor talán 2, 4 tagozódását nem
igen érintette; legfeljebb — a magyar nemzeti versidom általános törvényei szerint — a sor
vége felé érvényesül a fokozatosan kevésbé aprózódó ütembeosztás; tehát messzemenően
inkább 4, 2, mintsem 2, 4. E szabadságot, sőt talán az egykor Zrínyinél még eléggé gyakori
7, 5, illetve 5, 7 tagozódást (tehát az aszimmetrikus félsorokra osztást) is⁷¹ erősen támogat-
hatta tizenkettőseinknek nem egy régi dallama, köztük az, melyet Kodály Árgirus nótája-
ként 1914-ben Bukovinában talált meg:⁷²

$\text{♩} = 66-96$

Buj-do-sik Ár-gyi-lus he-gye-ken völ-gye-ken, Er-dön s kő-szik-lá-kon,
s ki-et-len he-lye-ken. Buj-do-sik e-gye-dül csak egy i-na-sá-val,
Kít el-vi-ve ú-ti tár-sá-nak ma-gá-val.

⁷⁰ A tizenkettősök bizonyos fajtái (főleg dalokban) származhatnak persze két hatosból
alkotott periódusból is.

⁷¹ E ponton Horváth Jánost követtük, aki szerint az Árgirus-nóta „recitáló ritmusa
megszakítás nélkül szalad végig a 12 szótagon”. Vö. Vítás verstani kérdések. Budapest, 1955, 63,
A magyar vers. Budapest, 1948, 215. Bizonyos fenntartással él Vargyas: i. m. 147.

⁷² Ethnographia 1920, 26.

Mivel ezt a végén ellassuló ritmusbeosztást már Tinódi alkalmazta (vö. „Az szalkai mezőn való viadalról” dallamával),⁷³ e típusnak legalábbis viszonylagos régiségében nincs okunk kételkedni. Kérdés azonban, hogyan keletkezik ebből a nyilván VI/A. ritmusból kötött VI/B. ritmus, például olyan, aminőt Aranynek „Mátyás anyja” című verséből ismerünk. Egyszerűen úgy, hogy valami ok folytán a 3, 3, 3, 3 tagolás (vö. „Bujdosik | Árgyilus | hegyeken | völgyeken”) mindvégig érvényesült, s azután ez a képlet szolgált formául — igen csekély ingadozással — mind „Mátyás anyjá”-nak, mind pedig, még teljesebb egyenletességgel, Kosztolányi „Iloná”-jának.

Természetesen VI/A. típusú, a szótagszám-egyenlőség keretében bizonyos belső tagolási változatosságot megengedő sorfaj maga a Kalevala-vers is, de persze csak akkor, ha eltekintünk a manapság már valóban ritka 9 és 10 szótagú soroktól.⁷⁴ A mordvin 5, 5 szótagú sorfaj is idevonható: itt ugyanis a belső tagolás lehet 2, 3 vagy 3, 2 mind az első, mind a második félsorban, s ezzel máris négy változatot kapunk.

Nagyon közel kerülhetnek a legszilárdabb alkatú, VI. B. szerkesztéshez a vogul és osztják hősdalokat s egyéb énekeket díszítő ritmikái gyöngyszemek vagy mozaikok is. Kannisto—Liimola vogul gyűjtésének most megjelent IV. kötetéből⁷⁵ idézhetjük például egy szoszvai medveének következő 4 sorát (17—20); a kiválasztott periódus megközelítő jelentése ritmikus fordításban:

Kitárt | szárny | hármat | csap,
 Úgy szálltam | én fel,
 Kitárt | szárny | négyet | csap,
 Úgy szálltam | én fel.⁷⁶

Talán általánosítani is lehetne: mintha erős szimmetriaérzékű rokonainknál a VI. A. típusnak, vagyis a szótagszámláló vers belső tagolási változatosságának nem is sok nyoma lenne; itt a fejlődés az V. fokból kiindulva, illetve azzal párhuzamosan mintha, egyenesen a teljes kötődés, a szigorúan metrikus szerkesztés felé haladna. E tétel bizonyítására elég idéznünk Väisänennek 105. számú, pelymkai medvedalát. A csak igen töredékesen közölt szöveget Kannisto így fordítja, illetve tartalmilag így foglalja össze: „Sitalpon nagybátyám vadászó útjának végére futottam s ott egy medveackot találtam. Nagynénem nem hiszi s elver engem. Nagybátyámnak elmondom, mit találtam. Vele s nagy csapat emberrel odamegyünk

⁷³ L. Szabolcsi: i. m. Példatár 19.

⁷⁴ A 9 és 10 szótagú sorok arányát részletesen tárgyalja Sadeniemi: i. m. 77 kk. Szerinte: „Wie wir wissen, kann ein Kalevala-Vers auch 9, bisweilen sogar 10 Silben enthalten, in der Weise, dass gewöhnlich der erste, bisweilen auch irgendein anderer Versfuß sich zu einem 3-, sogar zu einem 4-silbigen erweitert” (77). Vö. ehhez fentebb: 303. l.

⁷⁵ A. Kannisto—M. Liimola: Wogulische Volksdichtung. IV. Bärenlieder. Helsinki 1958. SUS. Toim. CXIV. 87.

⁷⁶ Az idézett kiadásban olvasható német fordítás szerint:

18. erhob ich mich nun
 17. mit drei Schwüngen (?) der ausgebreiteten (?) Flügel,
 20. erhob ich mich nun
 19. mit vier Schwüngen (?) der ausgebreiteten (?) Flügel.

*l̄esum tóβl x̄ȳ^um ūȳ
 ta- laplaxta^su^m,
 l̄esum tóβl h̄il̄á ūȳ
 ta- laplaxta^su^m.*

s megöljük a medvéket.” A 3, 3, 3, 1 ritmusban állandósult szöveg (valóságos vogul „metrum almanicum” ez!), dallamával együtt, így kezdődik:

$\text{♩} = 66$

sél η - nál sél - η - nál kãη - ke - ri - sem,
ru - pa - nal, ru - pa - nal kãη - ke - ri - sem,

S most álljon itt, a VI. fok tárgyalásának befejezéséül még egy zenei illusztráció: Lach cseremiszi gyűjtésének 206. sz. dala, melyet a kozmogemjanszki kerületből való Szidorov Vaszilij énekelt; ennek a dalnak — szövegének idézhető része mindössze ennyi: „a leány azt mondja: Nincs mézeskalács! — A zsebe azt mondja: Van mézeskalács” — nevezetessége az, hogy ritmusbeosztása pontosan fellelhető magyar dalokban is. A cseremiszi dallamot a kvint-rétegeződés szép példajaként már régóta számontartják; moll pentaton-dallama szintén rendkívül jellegzetes:⁷⁷

a - õar-žã ke - le - sä. „prãnik u - ke” ma - neš, kã-šãn-đžã ke - le - sä:
„prãnik ũ-ke”, ma - neš. Kã-šãn-đžã ke - le - sä: „prãnik u - lã” ma - neš,
kã-šãn-đžã ke - le - sä: „prã-ník u - lã” ma - neš.

7. A strófajelölés megindulása (VII.). — A minden valószínűség szerint megtett út VII. fokáról kell még röviden szólnunk. Ez az a fok, amikor a dalnak már nemcsak kötött

⁷⁷ Vö. Lajtha L., Ethnographia XLII, 142; Szabolcsi B., Ethnographia XLIV, 74. — Magyar analógia pl. Bartók—Kodály: Erdélyi népdalok 8. sz., Bartók B.: A magyar népdal. Bp. 1924. 170. sz. — A cseremiszi dalt közli Lach: Sitz.-Ber. Akad. Wien, 204/5. 206. sz.

szótagszáma, hanem strofikusan ismétlődő formája is van. A strofikus szerkesztésmódhoz nem minden finnugor nép jutott el; csírái azonban — a juoigosoktól az obiugor mozaik-ritmusig — mindenütt fellelhetők. Világosan 4 soros, strofikus szerkezetek igen gyakoriak a permi népeknél; legutoljára idézett cseremiszi dalunknak 2. strófáját egyszerűen az 1. strófa dallamára éneklük. De hadd említsük meg itt Steinitznek azt a két strofikus színjaitáncdalát is (14—15. sz.), melyről legutóbb Austerlitz felette óvatosan nyilatkozott. Nemigen tudta ugyanis eldönteni, vajon itt a sorozatosan alkalmazott szakaszosságot a táncritmus eredményezte-e, vagy pedig valamiféle idegen hatásra kell-e gondolnunk.⁷⁸ Austerlitz kételyeit, azt hiszem, eloszlatjuk: a színjai 4 soros strófa képlet, ahol csupán a 2. sor változik szakaszról szakaszra, de a többi sor refrénszerűen azonos, nézetünk szerint nem más, mint a gondolatritmus egyik ismert változata: a — — x — —, — — y — — típus, melyet Austerlitz I. 3. szerkesztésmódként tart számon (i. m. 53), s ilyen példákkal illusztrál (vö. Steinitz: OVD. I, 25. dal):

*īēkən taŋemə wōspem ōwə,
īēkəntaŋemə xintem ōwə.*

'Meinen ungefällten Korb bis zum Rind [fülle ich Bär]
meinen ungefällten Ranzen bis zum Rund [fülle ich Bär]'

Ha az állandó és változó részek helyére önálló sorokat képzelünk, máris megkapjuk a most elemzendő osztlak strófa képletet.

A két említett színjai dal ritmusa csak típusban rokon, de nem egészen azonos: a 14 énekről némi fogalmat ad annak 1. szakasza is:

<i>kət x̣ūj̄ŋəlam taɟləŋən</i>	4, 3 (esetleg: 2, 2, 2, 1)
<i>kurək tiχəl lōtən oχ ;</i>	4, 3 2, 2, 2, 1
<i>mā isa qntum qntum</i>	5, 2 3, 2, 2
<i>isa woŋsəl, woŋsəl.</i>	4, 2 2, 2, 2)

A szöveg jelentése:

'Mindkét társamnak
fején sásfészek nagyságú kopasz foltok vannak,
nekem nincs egy sem,
nekem nincs afféle.'

A változó 2. sor mindig a daloló személy társainak más és más testi hibáját pécézi ki: például társainak „száz juhott megevett lusta gyomrát” (3. szakasz), vagy hátukat, mely olyan, mint a hóterhétől meggörnyedt fa (4. szakasz). Végeredményben persze az egész gúnydal az énekmondó jelességeit emeli ki.

A másik (15. sz.) strofikus női dal; ezúttal az éneklő nőtársakhoz fordul, akiknek tánc közben ügyesen kell lendíteniök sásfészek-foltos fejüket, lusta hasukat, hajlott hátukat. A szótagszám ezúttal így alakul:

<i>nājlam, nājlam!</i>	2, 2
<i>kurək tiχəl lōtən oχləŋ</i>	2, 2, 2, 2
<i>tūsan wēχəŋtijalŋ</i>	2, 2, 3
<i>tūsan kawšəltijalŋ!</i>	2, 2, 3

⁷⁸ „It is difficult to state whether these two texts form a particular genre, whether they contain foreign influences, or whether their regularity is connected with the fact that they are sung to dancing” (i. m. 107).

Hogy efféle dalokban semmiféle idegen hatást nem kell keresni, azt már maga a versszerkezet ékesen bizonyítja. S bizonyítja az a magyar megfelelés is, melyet „A halott vőlegény” címen ismert ballada töredékben találunk. Ennek szekszárdi változatában⁷⁹ (mely a 14. színjai dalhoz áll közel) mindig a négysoros szakasz 1. sora változik; a többi sor refrén szerűen ismétlődik:

„Az ajtón zörgetni kezdett valaki:

Eressz be már, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!
Nem eresztlek, nem én,
Nem vagy az én rózsám!

Hanem azért mégis csak beeresztette.

Főzz vacsorát, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!
Nem főzök én, nem én,
Nem vagy az én rózsám.

Hanem azért mégis csak főzött.

Teríts meg már Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám.
Nem teríték, nem én,
Nem vagy az én rózsám.”

A strofikus szerkesztés sajátos formáját mutatja a Fokos Dávid gyűjtötte XIV. zürjén dal Ker-főmja községből, a Vicsegda felső folyásának környékéről (NyK. XLI, 299—301). Ebben a balladaszerű énekben — a „rátarti leány” balladájának is nevezhetők — a strofikus szerkesztés magvát — hogy úgy mondjam: tárgyi alapját — elsősorban a cselekmény egyes mozzanatainak harmonikus csoportosítása adja: a vers első része háromszor megismétlődő leánykérés, melynek során a leány kérőjét háromszor visszautasítja: a kérőnek kancsal szemét, púpját és görbe lábát hánytorgatja fel. A kérő szomorúsággal vegyes haragra lobbán. „Ha nem jössz, németek, tatárok visznek el” (15—16: „*on ke ved mun nemsi, totara nuasni?*”). Az ellenség meg is jelenik, mire a leány szüleit, testvérét, ángyát kéri, váltsák ki akár tehénért vagy loért, akár „orosz⁸⁰ posztóból készült” bundáért. Mindegyik kérésre a rideg válasz mindössze ennyi: „Annyit te nem érsz meg.” A balladának van tehát 3 strófája, 2 összekötő társaltalan sora (21: „Azután németek, tatárok jöttek a leányt kérni”; 47.: „Akkor a *tsözman* leányt a németek, tatárok el is vitték”) és 4, hogy úgy mondjam, „antistrophá”-ja; a szerkezet szilárd tehát, de a sorok belső kialakítása mégsem az: a 3 strófa sorszáma 6, 6, 8 a 4 „antistrophá”-é pedig 6, 6, 6, 7. Bár a dallam ismerete nélkül nehéz véleményt mondanunk, az 1—3. strófában a sorok alkata körülbelül így alakul:

I.	II.	III.
4 3	4 3	4 3
3 3	3 3	3 3 + 3 1
4 4	4 4	4 4 + 2 3 3
4 4	4 4	4 4
5 3	5 2	5 3
5 4	4 4	2 3

⁷⁹ Vö. Ethnographia 1908, 297; Csanádi I.—Vargyas L.: Röpülj páva röpülj. Budapest, 1954. 456—8.

⁸⁰ Fokos fordítása szerint: „jó (tkp. orosz).” Talán helyesebb meghagyni jelzőként az eredeti népvétet.

Mutatványul álljon itt az 1. versszak, Fokos Dávid adta magyar fordításával együtt:

tšožman híleži, tšabaneži!
me saje mun-že, mun.
 „me te saje og mun, og mun.
l'oka tenad šinmiđ kešeži.”
menam ved šinmeži kešežišis
džudžiđ puviđe vi džedigēn.

tšožman lányom, tšaban!
 gyere (menj) hozzám feleségül, gyere!
 „Én te hozzád nem megyek, nem megyek.
 A te szemed nagyon kancsal.”
 Az én szemem [akkor] (azért) lett kancsal,
 mikor (mivel) magas fára nézett.

Egészen más típusú a tagolás az „antistrophá”-kban; itt a következő tagolást, szótag-szám-eloszlást tételezhetjük fel:

I.	II.	III.	IV.
1, 3 2 3	3, 2 3, 3	3, 2 2, 3	4, 3 2, 3
3, 2 5 2	4, 2 5, 2	2, 2 5, 2	4, 2 5, 2
3, 3, 2	3, 2, 2	4, 2, 2	4, 2, 2
3, 3 3, 2	3, 3 3, 2	3, 3 3, 2	(1) 2, 3 2, 2
2, 2, 3	2, 2, 2	1, 2, 2	(1) 2, 3, 3
2, 3 3	2, 2 2, 3	3, 2 2, 3	4, 2
			3, 2, 3

Ismét a tagoló, de nem szótagszámláló versek világában vagyunk: nyilván a strofikus szerkesztésnek is mindenütt ez lehetett az előzménye.

Az „antistrophák” szövegének bemutatására álljon itt a II. rész 3. szakasza:

šéšša nīv kutis vokli kemmišni.⁸¹
„vokeži vokeži vešti-že menę, vešti.”
-mijęn-ņę me tene vešta.
„a gidna šęrad tuži med l'ubeži veliđ.”
vok bara šue.
 — *si-don pe, tšoježi, ac tšid on sulav.*

Akkor a leány testvérének kezdett könnyöregni:
 „Bátyám, bátyám, válts ki engem, válts ki.”
 — Mivel váltalak én ki?
 „Istállódban van legkedvesebb lovad.”
 A testvére megint mondja:
 — Annyit, húgom, te magad nem érsz meg.⁸²

⁸¹ E sorokat — Fokos Dávid szíves közlése szerint — inkább recitálják, mintsem éneklük.

⁸² A strófaalkotás egyéb kérdéseiről l. egyelőre Lükő Gábornak a Bevezetés 9. a. jegyzetében idézett tanulmányát.

III. Összegezés

1. A továbbiakban, mintegy az elmondottak lezárásul és talán egy újabb vizsgálódás előhangjaként, két fontos problémát szeretnék jelezni: egyrészt a népi kölcsönhatások kérdését, másrészt pedig a „közös” és „sajátos” bizonyos elhatárolását a népi kultúrának most tárgyalt területén. Mondanunk sem kell, hogy mindkét kérdéshez ugyanazzal az óvatossággal kell nyúlnunk, melyre már a bevezetésben nyomatékosan utaltam.

2. A kölcsönhatások kérdését igen régen felvetették; már Négyesy ismerte és idézte ezzel kapcsolatban Ahlqvist és Hunfalvy polémiáját a finn népköltészet germán vagy keleti eredetéről.¹ Azóta is e probléma újra meg újra felbukkant szinte minden népzenei tanulmányban, s érdekes utalnunk arra a tényre, hogy például Kodály² nemegyszer Bartóknál³ jóval szkeptikusabbnak mutatkozott bizonyos idegen hatások feltételezését illetően. Legjobban természetesen sok-sok kutatómunka vinné előre e vizsgálódások elvi alapjainak kialakítását: olyan komplex kutatás-sorozatot kellene megszervezni, jóformán minden finnugor néppel kapcsolatban, mely a legkülönbözőbb vegyes lakosságú területeken tanulmányozná — modern eszközökkel és kellő környezettanulmány kíséretében — például a csuvas—cseremiszi a mordvin—oroszi, a finn—oroszi, az észti—litván, a lapp—svéd és számos más érintkezés konkrét következményeit. Amíg efféle kutatások nem termik a népzenei monográfiák olyan mintadarabjait, aminek nálunk például Lajtha Lászlónak szolnok-dobokai magyar és román gyűjtése,⁴ addig természetesen csak többé-kevésbé homályos feltevésekre vagyunk utalva. A hozzáférhető anyag hézagossága azonban mégsem leküzdhetetlen akadály; néhány további kutatásra serkentő megjegyzést ezúttal is tehetünk.

3. Ahhoz, hogy a permi népek vagy a cseremiszek népköltési formáit valamelyik szomszéd török nép, a csuvasok vagy baskírok népi verselésével egybevevessük, természetesen nem elegendő egy-egy egyező forma kiszemelése. Lehetőleg a t e l j e s cseremiszi és a t e l j e s csuvas népi formakincset kellene egymás mellé helyoznunk, s ebből az összevetésből kellene az egyező formákat, megfelelő elemzés segítségével, óvatosan kiválogatnunk. Mindenesetre a Lach gyűjtötte csuvas népdalokból is könnyű a többé-kevésbé zárt csuvas versformák egész skáláját összeállítanunk 6 szótagos soroktól 18—19 szótagig.⁵ A hetes⁶ gyakorisága közös permi és csuvas sajátosság; figyelemre méltó azonban, hogy olyan tipikusan török formák, mint az *aaxa* rímelésű négysoros strófák, vagyis a *mani*-nak vagy *jyr* (*gyr*)-nek nevezett dalforma⁷ a finnugorságba nemigen hatoltak be. Erősen hathatott viszont a török daloknak rendszerint szigorú szótagszámlálása, még olyan formákban is, melyek egyébként a mi kanasztáncunkhoz közel állnak. Ezt a típust képviseli egy Ufa kormányzóságbeli csuvas dal,⁸ melynek ritmusát világosan érzékelteti 1. sorának szószerinti fordítása:

Az országút | mentében | fut a ró- | ka.

¹ Budenz-Album 90—1.

² A magyar népdal 42—4.

³ Népzene és a szomszéd népek népzeneje. Budapest, 1934.

⁴ Szépkényerűszentmártoni gyűjtés. Bp. 1954.

⁵ R. Lach: *Gesänge russischer Kriegsgefangenen. Finnisch—ungarische Völker.* 4. Tschuwassische Gesänge. Sitz-Ber. Akad. Wien. Phil.-hist. Kl. 218. 1940.

⁶ Vö. II. 1—2. II, 4—7. dal stb.

⁷ I. h. 45, továbbá Riza Nour (Nur): *Les formes et les noms de la poésie turque.* Revue de Turcologie. 1931. 1. sz. 13—66. — Megtaláljuk ugyancsak Lachnak krími tatár gyűjtésében is, vö. *Gesänge russischer Kriegsgefangenen. II. Turktatarische Völker.* 1. Krimtatarische Gesänge. Sitz-Ber. Akad. Wien, Phil.-hist. Kl. 111/3, 1931. 4., 12., 21. dal stb.

⁸ Lach: i. m. V. 7.

A további sorok jelentése: „Hamarosan kijön az országútra; atyámfiai, elválunk, de nem sokáig tart elválásunk”. A kis dal 2 első sora a dalkezdő természeti képre is jó példát szolgáltat; a dallam mintha egy már idézett osztják medvének (vö. 159) távoli rokonságába tartoznék:

as - ly şu - lyn xə - rē - ěe ti - lē jur - tat'
 uj - ry - la - pyr, ty - van - sem, uj - ry - la - pyr;

as - ly şu - la tu - ɣas - si in - sē-ɣ mar.
 pi - rém uj - ry - las - si - sem in - sē-ɣ mar.

Néha a formák cseremisz—csuvas egyezését közös tartalmi motívumok is kísérik. Van például két cseremisz dalunk: az egyikben a katonaságba induló legény atyját nézi ferebélyes tölgynek, a másikban pedig egy hársfát anyjának vél, de az nem mondja neki: „Megjött a fiam”. Az egyik tölgymotívumot tartalmazó cseremisz dalra már hivatkoztunk; most idézzük azt a szoros kanásztánc-ritmusú cseremisz dalt, melynek ritmikus fordítása körülbelül ez lehetne:

♩: Szálím falu közepén
 terebélyes hársfa: :||
 ♪: „Tán az anyám! ... Futok én,
 De ő nem szól: „Megjött!” :||⁹

♩ = 54

Са - лым со - ла пок - шал - пет лашт - ра ту - мет шал - га,
 са - лым со - ла пок - шал - пет лашт - ра ту - мет шал - га.

Ä - ти ма - ныи ми - шй - мят . эр - гым то - лок ыш ман,
 ä - ти ма - ныи ми - шй - мят эр - гым то - лок ыш ман.

⁹ Szövegét és dallamát közli a már említett szovjet kiadású cseremisz dalgyűjtemény: 238—9; a tölgynek az apával, a hársnak az anyával való azonosításáról: uo. 23.

Hasonló dalt találunk már Lach cseremisiz gyűjtésében is: egy Kozmogyejnianszk környéki földműves, Grigorij Alexandrov éneke nyomán vette fel Lach 217. dalát, melynek Beke-féle magyar fordítása:

Nagy erdőben terebélyes tölgyfa,
Elmentem, s [azt] kiáltottam: „Atyám!”
[De] nem mondta: „Jöjj fiam!”

Nagy mezőn terebélyes hársfa,
Elmentem, s [azt] kiáltottam: „Anyám!”
[De] nem mondta: „Jöjj, fiam!”

E dal ritmikája egyébként érdekes példa a cseremisiz szóvéghangsúly zenei vetületére; a négy ütemű sorok ritmusa nagyjából így alakul (s ez is lehet csuvasos vagy általában törökös sajátság):

u	˘		u	u	˘		—	u	˘		u	˘	
u	˘		u	u	˘		—	u	˘		u	˘	
u	˘		u	˘		uu	˘		uu	˘		uu	˘
u	˘		u	˘		u	˘		u	˘		u	˘

♩ = 126

1. ko - γo šar-γəš - tet lašt - 3 - ra du - mét, ko - γo šar-γəš
tet laš tš - ra du-met. ä - ti šə-γə - ren mi-šəm-üt - er -
γəm do - lok! ma - nən əs man. ma - nən.

A megfelelő tartalmú kazáni csuvas dal tiszta hetesekből áll s a dallama — mint a finnugorságban is annyiszor — egyetlen zenei motívum ismétlődése.¹⁰ Szövege ennyi: „Öreg tölgy áll a mezőn, apámnak hittem, odamentem, de ő nem szólt: »Gyere, fiam!» — Öreg hárs az erdőben, anyámnak hittem, odamentem, de ő nem szólt: »Gyere, fiam!».” A csuvas dal így kezdődik (ismét jellegzetes „jambikus” lejtéssel):

¹⁰ E jelenségre már R. Lach is felhívta a figyelmet. Szerinte: „Mit allen übrigen finnisch-ugrischen Stämmen haben die Tschuwaschen die ewige, endlose Wiederholung einer und derselben kurzen Phrase von einigen wenigen Tönen gemein” (Sitz.-Ber. Akad. Wien. 218/4. 12. o.).

$\text{♩} = 63$

uj va - rěn - či vat ju : man, at - te te - se kaj -

rym - ta. kil - aχ iv - lym te - me - rě... stb.

4. Ellentétben a törökségi-permi kapcsolatokkal, melyeknek kutatása feltétlenül rendkívül gyümölcsözőnek ígérkezik (még a permi strófaképződéssel kapcsolatban is),¹¹ nem könnyű állást foglalni a mordvin—orosz, illetve mordvin—ukrán verstörténeti kapcsolatok kérdésében. E tekintetben előzményként két homlokegyenest ellenkező véleményre kell utalnunk: az egyik a szinte mindegyik mordvin versformához szláv párhuzamokat kereső (és találó!) H. Paasonen,¹² a másik pedig Lotz Jánosé, aki szerint a mordvin népi verselés belső következetessége mindennemű kölcsönzést valószínűtlenné tesz.¹³ A magunk részéről inkább bizonyos kompromisszumra hajlunk; számos esetben valószínűnek tartjuk legalábbis egyes mordvin verselési hajlamok és formák fokozottabb befogadó képességét hasonló ukrán és orosz formákkal szemben,¹⁴ egyszersmind azonban hangsúlyoznunk kell, hogy például az a jellegzetesen mordvin daltípus, melyben a harmadoló sorok elő- és utótagja sorról sorra változik, de középtagja nem, csakis belső finnugor fejlemény lehet. Ebben az esetben a változatlan középtag rendszerint valamely személyhez intézett megszólítás, illetve személynév,¹⁵ az elő- és utótag viszont szabályos ritmikai „haladvány” a párhuzamos sorok valamelyik típusának törvényei szerint. Lach 8. mordvin dalában például, melyet egy Szeranszk környéki énekes, Andrej Ruzmanov adott elő, a gondolatritmus Austerlitz vogulosztják anyag alapján felállított II. B. 1. típusának felel meg, a következő séma szerint:

$$\begin{array}{l} x \text{ --- } w \\ y \text{ --- } z \end{array}$$

Az xy tagok közt meg külön I. 1. típusú paralelizmus állapítható meg a következő képlet értelmében:

¹¹ „A rátarti leány” zürjén balladájának (vö. II, 7.) strófaképletét talán rokonítani lehet olyan csuvas dalok szerkezetével, aminő például Lach V. 2. közlésében figyelhető meg: itt is a tartalmi párhuzamosság szakaszról szakaszra együtt halad a ritmikai kialakítás párhuzamosságával. Az ilyen több strófás törökségi dalok *türkü*, illetve *bäjet* néven ismeretesek (vö. Sitz.-Ber. Akad. Wien, 218/1. 46).

¹² FUF, X, 189 kk.

¹³ Lotz eredeti fogalmazása szerint: „Mordwinian metre shows so much inner coherence as to make the usual hypothesis of its being borrowed from certain Slavonic races, highly improbable” (Helicon IV, 135).

¹⁴ Feltétlenül efféle konvergenciára kell gondolnunk a mi kanásztáncunk egész mordvin rokonságával kapcsolatban. Kár, hogy Paasonen csupán ukrán és orosz analógiákat keresett és a cseremiszi, permi és törökségi párhuzamokat teljesen mellőzte. Figyelmet érdemel Lükő G. véleménye is: „A kolomeika is keleti és nyugati versformák találkozásából született meg. Orosz, egyházi latin (lengyel—magyar), magyar és tatár népi, valamint román (neolatin) formák keveredtek el benne.” (Népr. Ért. XXXIX. [1957] 13).

¹⁵ A SUS. Aik. IX. kötetében megjelent Paasonen-féle mordvin gyűjtésben ilyen középtagokat látunk: *jalgaj dugaj* 'leibe freundin' (I. I.), *odzorakaj* 'junges männchen' (I. I.), *urakaj* 'schwägerin' (I. V.), *tetef* 'vater' (I. V.), *čoranakaj* 'söhnlein' (I. V.) stb.

x — —
y — —,

s ugyanez a párhuzamosság tapasztalható az utótagok közt is. A szóban forgó dal egy bizonyos Artoman tolvaj fiáról szól, aki megtanult gerendát lopni, s csakhamar házat meg csúrt épített magának:

vas-ce to-nav-nes ar-toman vor ja - nes šoč - ku sa - la - ma (ej):

šoč - kenat sal sekš - nes ar - toman vor ja - nes, ku-d(ej)nat pul-nak-šes.

to - sa to - naj - nes ar - toman vor ja - nes puljken sa - la - ma (ej). stb.

További vizsgálat szükséges a tekintetben is, vajon például a mordvin 5, 5 (illetve 3, 2, 3, 2) szótagú sorfajta tényleg lehet-e az orosz költészet hasonló, egészen a bilinák koráig nyúló formáival rokonítani. Mindenesetre ma is teljes mértékben aktuális Paasonen egykori dilemmája: ő a mordvinban elsősorban szótagszámláló versformákat talált, viszont jól tudta, hogy az orosz szótagszámláló vers aránylag újkeletű. Megtermékenyítő hatásként tehát elsősorban az ukrán népköltészetre hivatkozott, mivel — mint ismeretes — az ukrán szótagszámlálás, valószínűleg lengyel befolyás nyomán, már a XV—XVI. század óta megállapítható.¹⁶ A magunk részéről mindehhez csak azt tesszük hozzá, hogy elvben az orosz t a g o l ó és nem s z ó t a g s z á m l á l ó bilinavers egyes típusait is lehet esetleg a régiesebb, ugyan-csak szabad szótagszámú finnogor versnemekkel rokonítanunk, illetve bizonyos kölcsönös-ségi kapcsolatba hoznunk.¹⁷

5. A finnséggel és a lappokkal kapcsolatban két fontos hatást kell — minden kétség ellenére — számontartanunk: a skandináv és a balti vonatkozásokat. Aligha véletlen, hogy a finn népi ének régi neve az első elemében skandináv eredetű *runoinlaulu*, vagyis 'runoköltő éneke'; (később a *runo* szót is ebből következtették ki),¹⁸ s hogy a leghíresebb finn népi hangszernek egyikét, a *kantelet*-t a litván *kankles* nevével illették. Ha nem is adunk feltétlenül igazat A. R. Nieminek, aki a runometert a lett szótagszámláló verssel, pontosabban a lett nyolcassal próbálta magyarázni,¹⁹ bizonyos konvergenciára ismét gondolhatunk: egy szomszéd nép vagy egy magasabb kultúra formakincseiből gyakran elsősorban az ver gyökeret más népeknél, aminek befogadását némileg hasonló honi formák már valamennyire megkönnyítik. Nálunk is lehet, hogy mind a középkori latin trochaikus nyolcas (a „Dies irae...” verse),

¹⁶ FUF. X, 182—3.

¹⁷ A bilinaversről vö. Gáldi L.: Az orosz vers funkcionális problémái. Fil. Közöny, 1955, 188 kk.

¹⁸ K. Krohn: Kalevala-Studien I, 22.

¹⁹ Vö. Vanhan suomalaisen runomitan synnystä. — Über die entstehung des alten finnischen versmasses. Suomi IV. 19. Helsinki, 1922. Niemi nézeteit elfogadta Krohn: i. m. 67—8; elvetette P. Ravila: Virittäjä 1935, 38 és Papp I.: SUS. Aik. LVIII/5, 10.

mind pedig egyes nyugati eredetű strófatípusok magyar előzményekkel olvadtak össze, s hasonló jelenségeket elvben a finnség esetében sem szabad kizárnunk.

Sokkal világosabbak az átvételek a finn—orosz, pontosabban karjalai—orosz formakincsben. Van a finn népdalnak Launis-féle tipológiájában egy olyan csoport, melynek szövege 10 vagy 11 szótagú; a tagozódás 4, 4, 2, illetve 4, 4, 3. Az ilyen dalok refrénje sokszor *kolina*, vagyis az orosz калина 'ostorména, bangitafa (Viburnum)' átvétele.²⁰ Megfigyelhető mármint, hogyan bővül a 8 szótagos runometrum ezen orosz refrén hozzátoldásával 11 szótagúvá. Állításkunk igazolására idézzük egymás után Launis karjalai gyűjtésének más vonatkozásban már bemutatott 224., majd 689. darabját:

Mi-nä o-len miesi pik-ka-rai-nen, Yk-si-näi-nen, pik-ka-rai-nen...

A második dalban jelentkezik a *kolina* refrén; egyébként e dalnak ritmikai nevezetése az, hogy a tizenegyes első ütemében — a Kalevala-vers már említett szabályai szerint — a 4 szótag 5-té bővül; ugyancsak e szótagszám-változással hozható összefüggésbe a 2. sor ritmusváltozása 2/4-ről 3/4-re:

O-lin mä poi-ka pik-ka-rai-nen, ko-li-na,
O-lin mä poi-ka pik-ka-rai-nen, ko-li-na...

Némely esetben csak további alapos kutatással lehetne eldönteni, mi magyarázható esetleg szláv hatással a finn népköltészetben. Van például egy tammelai (tehát finnországi) bölcsődal (alighanem helyesebben bölcsődal-típus), melyre a ringatózó trochaikus ritmuson kívül a 6, 6, 8, 6 szótagszám jellemző:

*Tuuti, tuuti, lasta,
kissa tuli vastaan.
Kissa hyppäs kiikun päälle,
kiikutelli lasta.²¹*

Ki ne gondolna, ha e szöveget hallja, mindjárt Arany Jánosnak „Királyasszony kertje Kivirult hajnalra ...” típusú strófáira, s népdalaink egész sorára? Ámde bármily felületesen pillantunk is bele valamely ukrán vagy orosz népdalgyűjteménybe, e formát mindjárt ott is megtaláljuk, mégpedig — egyes magyar példákhoz hasonlóan — főleg lírai színezetű románcok, balladák versmértékeként. A hűtlen feleségről szóló ukrán ének például így kezdődik:

²⁰ Vö. Launis, SUS. Toim. XXXI, 107.

²¹ A dalt idézi: V. Tarkiaainen—H. Harmas: i. m. 452, a Suomen Kansan Vanhat Runot IX. 1, 2056. sz. közlése nyomán. — A szöveg a macskáról szól, mely beosont a szobába s a bölcsőre ugrott, hogy ringassa a benne fekvő csecsemőt.

Оре Семен, оре

На шлях поглядая

«Чужі жінки обід несуть,

Мої немає.»

Szánt csak Szemen, szánt csak

S a mezőt tekinti:

„Más feleség ebédet hoz,

Nekem nem hoz senki . . .”²²

Hogyan függnek össze ezek a formák? E kérdést ajánlatos egyelőre nyitva hagynunk; igen szerteágazó néprajzi és verstörténeti kutatás birtokában lehetne csak megnyugtató feleletet adni. Annyi bizonyos, hogy mind a szlovákoknál, mind a finneknél és magyaroknál valami ősi négyütemű sorfajnak egyik zenei fogantatású, dalszerűen kikristályosodott változatával van dolgunk.

Valamivel világosabbnak látszik a finn kanásztánc-ritmusú formák kérdése. Már Europaeus jegyezt fel Karjalában, 1847-ben 4, 4, 4, 2 tagozódású dalt, s később Lönnrot talált, ugyancsak Karjalában, Sääksmäki községben olyan dalt is, mely 4, 4, 3, 2 tagozódást mutat.²³ A verskutató csak zenetörténészek véleménye alapján tudná eldönteni, lehet-e esetleg idegen — szláv — hatással magyaroznunk e karjalai versformákat, melyek például ukrán területen is jól ismertek. Mindenesetre álljon itt a két említett dal kezdete:

Ei tuo en-nen mi-nu emo-ni tun-lo il-lal-lal-lei.

Ru-vet-kas-me, roh-jet-kas-me, kau-no-nen jouk-ko.

6. S ha már a karjalai—orosz kapcsolatokról szólnak, természetesen nem feledkezhetünk meg egészen a finnugor verstörténet legújabb korszakáról sem: arról, tudniillik, melynek folyamán — a magyar, a finn és az észet műköltészetben lezajlott, közvetlenül nyugati ihletésű reformokhoz hasonlatosan — a Szovjetunió területén élő népekhez s köztük a finnugorokhoz is sorra eljutnak a nyugat-európai versformák, természetesen orosz szűrőn át, hangsúlyos oroszos változatban. E hatalmas folyamatról még csak sejtéseink vannak, de máris számolnunk kell e fordulat jelentőségével s néhány eddig ismeretessé vált formaújítási lehetőséggel. Legszembetűnőbb az egyes finnugor nyelvek alkatának s különösen hangsúlyozási sajátságainak érvényesülése a legújabban meghonosodó formákkal kapcsolatban is; aligha véletlen, hogy például ma élő vogul költők orosz minták nyomán csupán trocheusi formákhoz folyamodnak s nem jambusihoz,²⁴ mivel a vogul nyelvértéknek, a vogul népköltés formáinak a trocheus és általában az ütem elején nyomatékozott vereségek nyilván jobban megfelelnek, mint a jambus vagy az anapestus. Másutt viszont, például a zürjének-nél, egyes tankönyvek már körülményesen ismertetik az orosz szabású zürjén jambus és anapestus sajátosságait;²⁵ persze egyelőre kérdés, mennyiben válnak e metrumok zürjén földön valóban jelentékeny költői alkotások formai keretévé. A cseremiszi és a votják nyelv alkata viszont feltétlenül jobban kedvez az emelkedő ritmusformák, tehát a jambus és az anapestus befogadásának is.

7. S most feleljünk legutolsó kérdésünkre: hogyan lehet eldönteni, mi a „közös” és mi a „sajátos” elem a finnugorság népi verstörténetének fejlődésében. E problémával már Négyesy szembenézett, amikor említett cikkében többek közt a következő kérdéseket adta fel az utókor-

²² A dalt idézi З. Василенко — М. Гордйичук: *Українські народні пісні* п. ків, 1955. 22.

²³ Vö. Launis: Karjalán runosävelmät. 750. és 746. sz.

²⁴ Ezt tapasztaljuk például Ivan Seftalov, Leningrádban élő vogul költő verseiben.

²⁵ Vö. II. II. Попов: Родной литература. Сыктывкар, 1955. 188—195.

nak: „Melyek az ugor népeknél mai nap divatozó versformák?

Melyek rekeszthetők ki az összehasonlításból, mint idegen bélyegűek?

Az eredeti formák közül melyek bizonyulnak az illető nép speciális termelésének, s hogyan jöhettek létre?

Mely formák közösek a legközelebbi rokon néppel s vihetők így vissza a legutóbb múlt nemzeti egység korába?

Mely formák közösek az ugarság messzebb álló tagjaival?

Tesz-e valamely forma mellett bizonyoságot az altajiságban legközelebb álló szamojéd?, ha igen, akkor nem határoz semmit ez vagy amaz ugor népnél fennforgó hiánya.”²⁶

E kérdések egy részére, így a kölcsönzések kérdésére magunk is utaltunk, most figyelmünket tehát teljes egészében a sajátosan finnugor jelenségekre irányíthatjuk.

Teljesen bizonyosnak tartjuk a finnugor vers alapvének, a tagoló versnek közös finnugor voltát; e szabad szótagszámú tagoló vers ősi jellegét a szamojéd verselés is igazolja. Kétségtelennek látszik továbbá, hogy az ősi verstagokban bizonyos összetartó erőt nem az időmérték, hanem a dinamikus hangsúly jelentett, bár természetesen a hangsúly ereje s következőképp összetartó energiája is koronként, népenként változhatott. A verstagokat már régen is — de semmi esetre sem kötelező módon — alliteráció nyomatékossíthatta. Valószínűnek tartjuk, hogy a lapp juoigosokhoz hasonló „röpdalok” hajdan másutt is nagyobb számban voltak; a természetes beszéd folyamatosságából — siratókon, varázsmondókákon kívül — legrégebben talán efféle dalcsírák emelkedtek ki. A terjedelmesebb szerkesztésnek kedvezhetett egyrészt a párhuzamosság elve, másrészt pedig valamely egyszerű — alighanem páros elvű — tagolásmód, mely még nem jelentett semmiféle kötött szótagszámot, sőt szigorúan vett ütemegyenlőséget sem. Az a tény, hogy a szamojédben a páros tagolás megvan, a gondolatritmus viszont inkább csak alkalmi stíluselém, a recitáló tagolás jelentőségére figyelmeztet. Nagy általánosságban közös örökségnek tekinthetünk egyes tagolásformákat is: a két- és négytagú verset azonban sokkal inkább, mint bármely harmadolót. Négytagú szerkesztéssel magyarázhatjuk kanásznótánknak nemcsak permi, hanem finnségi megfeleléseit is, bár e formával kapcsolatban szláv és török elemek belejátszásával is feltétlenül számolnunk kell. Mindaddig kötött szótagszámról persze még nem beszélhetünk; nem zárhatjuk ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy egyes műfajokban — például munka- és táncdalokban — a szigorúbb kötöttség is igen régi sajátág lehet. Csírájában azonosnak véljük a magyar és a finn nyolcas előzményeit is; mindkét — eredetileg valószínűleg négyütemű — sor hajdan megengedett bizonyos szótagszám-ingadozást. Ez magyarázza, hogy Csáti Demeter énekében annyi Kalevala-módra aprózott részletet találtunk (vö. II. 5.). Mindazonáltal azt hisszük, hogy mindegyik finnugor népmá nyolcasa, s így a Kalevala-vers is, sajátos belső fejlődés eredménye; egyáltalában a legtöbb mai szótagszámláló képletnek legfeljebb — hogy úgy mondjuk — „etimológiai előzményeit” szabad egymással összevetnünk. Lehetséges azonban, hogy, amint zenetudósaink is megállapították, a permi népektől, a finnugor és a török népi verselés keveredésének e nagy kohójából, már szótagszámláló képleteket is örököltünk, többek közt hatosokat, heteseket és nyolcasokat.²⁷ Egy bizonyos: verstörténetünk nem a honfoglalás utáni középkori verssel kezdődik, hanem azzal a ritmikai, metrikai és melodikai konglomerátummal, mely átvészelte

²⁶ Budenz-Album 92.

²⁷ Minden valószínűség szerint e megfeleléseket azon dallamegyezések körében kell keresnünk, amelyeket Vargyas Lajos összegezett (i. m. 45—6). Bartók Béla összeállítása szerint (A m. népdal. 1924. XXXIV.) régi stílusú dalaink közül nyolcasokban írt szövegű 70 darab, tizenegyes van 35-ben, hatos 30-ban, hetes 24-ben, tízes 11-ben, tizenkettős 7-ben és kilences 4-ben. A számarány természetesen későbbi alakulás eredménye is lehet, mindenesetre nagyjából ugyanazok a versképletek szerepelnek itt, mint Vargyasnál, a dallamrokonság alapján.

az európai népek közösségébe való beilleszkedésünk megrázkódtatását s mindmáig termékeny őstalaj maradt: minden idegen forma nyelvünkhöz idomításának lelkünkben lelkezett befogadó eleme. A finnugor verselés nagy változatosságát pedig azért is meg kell becsülnünk, mert minden bizonnyal fejlődésrend, valóságos tipológia olvasható ki belőle. Az ógörög metrumok előzményeiről oly keveset tudunk, hogy olykor szinte úgy véljük: Pallasz Athénéként tökéletes fegyverzetben pattantak ki Zeüsz agyából, vagyis a görög szellem teremtő erejéből. A finnugorság ritmusalkotó vitalitása viszont olyan eleven valóság, mely magát a fejlődést szemlélteti, s így a metrika más területei számára is fontos tanulságokkal szolgálhat.

TECHNIKAI FEJLŐDÉS ÉS MŰVÉSZET

Szigeti József előadásának és az előadást követő vitának összefoglalása*.

Szigeti József bevezetőjében a világszerte kibontakozó viharos technikai fejlődésre utalva azt a Keleten és Nyugaton egyaránt felmerülő kérdést tette föl: a technikai fejlődés előnyösen vagy károsan befolyásolja-e a művészetet? Hasznára van-e a művészet fejlődésének vagy éppen akadályozza kibontakozását?

A Szovjetunióban *Ehrenburg* válaszolt többek között a kérdésre. Szerinte a technikai fejlődés nem gátja, hanem serkentője, kibontakoztatója a művészeti fejlődésnek, technika és művészet kiegészítői s nem ellenlábasai egymásnak. Nyugaton neves tudósok (pl. a történetfilozófus *Toynbee*) keresik a kérdésre a választ, amely persze nem azonos a szovjet állásponttal. E nyugati gondolkodóknak — más a történetfilozófiai horoszkópjuk. Ők ugyanis technika és művészet káros, a művészetre nézve veszedelmes ellentétét hirdetik, féltik a művészetet a technikai fejlődéstől. Nézetük szerint a technikai civilizáció elsovasztja az egyéniséget, az alkotó személyiséget, mert olyan szervezeti formákat teremt, amelyek végletesen gátolják a költészet, a művészetek virágzását, amit viszont mindig az egyén belső, differenciált lelki élete táplál és erősít.

A kérdés tehát valóban eleven probléma, s elsősorban a fiatal művészeket érdekli. Az előadó utalt a hazánkban lezajlott modernizmus vitára, amelyben a szocialista társadalmi fejlődés tényeit s a technikai civilizáció tényeit nemegyszer szinte „aequo loco” emlegették.

Ezután az előadó nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a kérdés vitájában eleve el kell utasítani a két világháború közötti polgári kultúrfilozófia kérdésfeltevését. *Spengler*nek és *Keyserling*nek az a nézete, hogy a technika terén van fejlődés, az emberek szellemi kultúrájában, erkölcsében, jellemében azonban nincs, s a kettő egyenetlen, ellentétes viszonya következtében az emberiség kultúrája a hanyatlás útjára került, teljességgel tarthatatlan. Az a kulturális hanyatlás, amelyről ezek a gondolkodók írtak, a polgári kultúra ellentmondásából származott, s ezért mint a polgárság társadalmi bomlásának kulturális kísérő jelenségét, nem lehet az emberi kultúra általános bomlásának feltüntetni. A polgári kultúra bomlásával egy újnak, a szocialista kultúrának a születése járt együtt, a munkásosztály harcainak eredményeképpen.

A művészet és technika közötti kapcsolat formáját megtalálni nehéz feladat. Am ha történetileg vizsgálódunk, arra az ismert s alapvető tényre bukkanunk, hogy — mint az előadó mondotta: „... a művészi fejlődésnek az előfeltétele a termelési technikának bizonyos fejlődése, fejlettségi foka, fejlettségi színvonala. Ez biztosítja a szabad időt azon tevékenység számára, amelyet nem a közvetlen termelési folyamatra, nem az életfenntartásról való gondoskodásra fordítanak, hanem amellyel valami többletet csinálnak, olyan többletet, amely — többek között — : művészet.”

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándorgyűlésén, 1960. május 30-án.

A művészet őskézdeteinek vizsgálatánál a marxizusból sok mindent átvevő *K. Bücher* által felismert és bebizonyított összefüggés sem hagyható figyelmen kívül, amely az emberi munka és a ritmus között fennáll. Eszerint a művészet abból a törekvésből születik meg, hogy az emberi munka tevékenységét — akár egyes emberek, akár egy-egy csoport munkájáról van szó — egyfajta belső szabályozásnak vessék alá. Ez hozta létre a munka ritmusát, ebből származtak a munkadalok, amelyek visszahatottak a munka folyamatára, elősegítve annak szerveződését, szabályos tevékenységgé válását. Itt tehát közvetlen a kapcsolat a munka, a zene és költészet olyan lényeges eleme között, mint a ritmus.

Ennek ellenére azonban a technikai fejlődés a művészet fejlődésének *nem meghatározója*, hanem csak egyik előfeltétele. A művészet fejlődését, tartalmait és a tartalmakon keresztül formáit a társadalom termelési viszonyai határozzák meg, osztálytársadalomban az osztályviszonyok. Maguk a munkadalok sem pusztán a termelő tevékenységből, hanem a termeléshez való társadalmi viszonyukból, amely már az embernek emberhez való viszonya, kapják tartalmukat, s ez visszahat formájukra, többek között ritmusukra is. A művészi alkotás egészét tekintve a technika, mint termelési technika, csak közvetve hat a műre, — a termelési viszonyokon keresztül.

A technika és művészet közvetlenebb, „intimebb” kapcsolatát a termelési technika és a művészet technikai elemeinek az összefüggésében kell keresni. Művészeti technikáról akkor beszélhetünk — mondotta — ha az anyagnak valamilyen viszonylag elég külsődleges megdolgozása és átalakítása a feladat. Ezt a szerepet — amint arra pl. *Goethe* többször rámutat, pl. az *Eckermannal* folytatott beszélgetésekben — a költészetben a metrum játsza. A nyelvi anyag átdolgozása így az adott metrumnak megfelelően elég külsődleges művelet, költői gyakorlatozás csupán, amelynek még nincs sok köze a költészet, a művészet-kifejezte nagy tartalmakhoz. A metrum azonban még nem azonos a ritmussal, ami a költészetnek már sokkal bensőbb és lényegesebb eleme; a ritmus a metrika sémáiba ömlő nyelv olyan — szabályos és szabálytalan lábakat vegyítő — formálása, amely a legbensőbb, leglényegesebb mondanivalót fejezi ki. A művészeti technika mindig az anyagnak első, nyers megmunkálását jelenti nemcsak az irodalomban, más művészetekben is, így a szobrászatban, amelyben a művészet anyaga nem társadalmi termék, mint a nyelv, hanem természet-adta kő vagy más anyag, amibe a művész „beleírja” a maga mondanivalóját.

Tagadhatatlan tény azonban, hogy a különböző művészetek anyagánál a technikai megdolgozás lehetőségei bizonyos korlátok közé szorítják az anyag alakítását és a kifejezési lehetőségeket. Gondoljunk arra, hogy a francia nyelv természete — ellentétben a magyarral — mennyire szorosan írja körül a ritmizálási lehetőségeket. Az építészetben a csúcsíves boltozás föltalálása egyfelől — a román stílussal összehasonlítva — nagy mozgási szabadságot teremtett az építész számára, másfelől azonban igen szorosan írta körül ezeket a lehetőségeket, és készítette az építészetet egy vertikális stílus kialakítására. Minél fejlettebb tehát a termelési technika, minél fejlettebb ennek alapján a művészeti technika, annál nagyobb a művész szabadsága anyagával szemben, annál kötetlenebbül tudja belémintázni azokat a társadalmi és világnézeti tartalmakat, amelyeket ki akar fejezni.

A történeti fejlődés bizonyossága szerint a termelési technika fejlődése a művészeti technika fejlődésének mozgatója, segítője. Ezt a fejlődést nagyjában két nagy korszakra lehet osztani. Az egyik a kézműipar korszaka, amelyben az egyes munkaeszközök még közvetlenül az emberi kéz tevékenységének hatékonyságát fokozzák, az ember még közvetlenül szerszámai segítségével munkálja meg az illető művészet anyagát. A másik az ipari forradalom utáni gépi korszak, amelyben az emberi kéz alkotó munkáját helyettesítő gép segítségével dolgoznak legalábbis bizonyos művészeti ágakban, legszembetűnőbben az építészetben, de más művészetekben is, pl. a színház technikai lehetőségei befolyásolják a dráma-technikát stb. A termelési technika fejlődése természetszerűleg egyre fejlettebb művészeti technikát alakít ki. Ez a fejlett művészeti technika már nem határozza meg olyan közelről

azt a stílust, amelyet a művésznek ki kell alakítania, s amelyet éppen ezért minden korábbi állapotnál határozottabban és egyértelműbben a társadalmi, világnézeti tartalom és mondanivaló határoz meg és alakít ki. Ez a folyamat zajlik le a gépi művészetek esetében is. Ezek művészi voltát sem a gépi oldal határozza meg, hanem a társadalmi viszonyokból kifejlődő társadalmi mondanivaló. De ha a gépi művészetek prototípusát, a filmet vesszük, akkor igen világos első tekintetre is, hogy a filmezés technikai fejlődése magának a filmnek a számára is bizonyos mértékig stílusmeghatározó volt. A néma film idejében, amikor az emberi szót túlzó mimikával és gesztusokkal kellett helyettesíteni, éppen a gépi alap fejletlensége játszott bele a játéktípus kialakításába. Amint elérkeztünk a hangosfilmhez, a beszéd, a szó hallhatóvá válása következtében a film játéktípusa sokkal természetesebb, a hétköznapi kifejezési eszközökhöz közelebb álló formát öltött, s kötetlenebbül, szabadabban érvényesülhetett — persze a filmszerűség határán belül — az eszmei mondanivaló is.

Ezután a műalkotás természetéről szólott Szigeti József. A műalkotás nem teljesen homogén jelenség, sőt különböző rétegeket, elemeket, mozzanatokot tartalmaz. Szerinte különbséget kell tenni minden egyes művészet és minden egyes műalkotás esetében a műalkotás belső és külső formai elemei között. A belső forma szerinte a tartalommal összefüggő tipizálás eredménye: tipikus helyzetek alakulásából, időbeli vagy térbeli egymásra utaltságából, felépítéséből jön létre. Szigeti ehhez a belső formához számítja a műalkotás kompozícióját is s hozzáteszi, hogy a belső forma (tipizálás + kompozíció) megnyilvánul a műalkotás külső formai elemeiben, stílusában is. Minél fejlettebb a termelési technika és hatására a művészeti technika, a művészet annál inkább képes adekvát módon kifejezni a tartalomból, a belső formából a külső formát, a stílust, amely egyfelől az anyag megmintázása, másfelől a belső forma felületre-lépése, külsővé válása.

Szigeti ezután szólt arról, hogy a művészetet — természetesen jelentős művész esetében — mindig a belső problémák, az általa ábrázolt élet problémái kötik le. De hogyan bizonyítható ez — kérdezte —, amikor számos művész vallomása az alkotásfolyamatról e tétel ellenkezőjét látszik bizonyítani? Sok olyan művészről, íróról tudunk, akiknek alkotási folyamatában gyakran éppen a technikai kérdések, a stílári problémák — gondoljunk *G. Flaubert* leveleire — vannak előtérben, s elmosódnak azok a valódi társadalmi motívumok, amelyek a művészi kifejezést befolyásolják, amelyekkel a művész maga is küzdelemben áll. Az előadó a XIX. század végén fellépő *Signac*nak és festőbarátainak, a pointillistáknak művészi törekvéseivel bizonyította tételeinek igazát, azt, hogy az általuk alkalmazott festészet-technikai újításban (vibráló, ideges, csillogó, felszíni fényhatások) — bár nem tudták — mégis meghatározott társadalmi igényeknek voltak a kifejezői. Miért nem elégedtek meg a régi festészeti módszerekkel, miért kellett új festészet-technikai eszközökhöz folyamodniok? Ez csak osztály és történelmi helyzetükből magyarázható, s nem a *Fechner*-féle színelméletből. E felszíni csillogásban a múlt század második felében élő polgárságnak az a kimondatlan igénye nyilatkozott meg, hogy elforduljanak azoktól a valóságos problémáktól, elmeneküljenek azok elől a szociális kérdések elől, amelyeket a korabeli társadalmi viszonyok kíméletlenül fölvetettek. E konkrét példát általánosítva kifejtette, hogy a művészi ábrázolás technikai megoldása mögött mélyebb társadalmi tartalom rejlik még akkor is, ha a művész nem öntudatosan gondolja végig a társadalmi tartalmakat, ha látszólag mindent a technikai megoldás határoz meg művészetében.

A továbbiakban Szigeti József azt fejtegette, hogy a művészetnek ezt a társadalmi meghatározottságát mutatják az olyan tények is, amikor a művészet nemcsak épít a technikai fejlődés egynéhány elemére, hanem maga is technikai kérdésekről szól, a technikát választja tárgyaló vagy a technika „szellemét” akarja kifejezni. Ilyenek pl. a *Verne-regények*. Ezek a serdülő ifjúkor technika iránti érdeklődését kielégítő művek éppen amiatt lettek ifjúsági olvasmányá, mert az író az ábrázolásban a technikai oldalra teszi a hangsúlyt, elhanyagolva történeteinek emberi oldalát. Ezért kevésbé tartalmasak és kisebb hatásúak regényei.

Ugyanez az eset *Laschwitz*nak a rakéatechnikáról szóló egykor ismert és széles körben olvasott regényével kapcsolatban is. Következésképpen: ha az irodalomban a technikai oldal kerül előtérbe, s eltűnnek az emberi viszonylatok, eltűnik annak a meggyőző erejű kimondása, hogy e nagyszabású technikai fejlődés az emberért történik, akkor az emberi oldal elhanyagolásának az arányában tartalmatlan, elavulásra ítélt irodalomról van szó. Ezért csak emberi vonatkozásokban és hatásukban lehetnek számunkra a technikai kérdések igazán érdekesek, esztétikai élményt sugárzók s a művészi ábrázolás számára gyümölcsözők.

Erőteljesen hangsúlyozni kell azt a felismerést — folytatta az előadó —, hogy a művészetet az emberek egymás közti viszonya, alapvetően a társadalom termelési viszonyai határozzák meg, s hogy ebből a társadalmi viszonyból nő ki a művészet tárgya. Már csak azért is szükséges ennek a ténynek a hangsúlyozása, mert a modern irodalom és művészet nemegyszer egészen más értelemben hivatkozik a technikai fejlődés eredményeire. A különböző művészeti ágakban kibontakozó modernista irányok hívei gyakran beszélnek arról, hogy a „technikai forradalom” korában — napjainkban — nem lehet úgy látni a valóságot, ahogyan eddig láttuk. Sűrűn hivatkoznak írók, festők, absztrakt művészek a röntgenre, a mikroszkópra s a tudomány egyéb eszközeire, amelyek segítségével láthatóvá lesz számukra a láthatatlan. Az *n*-dimenziós terekre utalnak, *Einsteint* s a relativitást emlegetik. Olykor lehetséges, hogy absztrakt képek és térfantáziák szerencsés esetben kifejeznek valamilyen természeti törvényt, valamilyen „algebrai függvényt”. Az angol cristallographus és kiváló marxista gondolkodó, *John D. Bernal* néhány absztrakt képet elemezve bebizonyította, hogy beleillenek valamilyen algebrai függvénybe, s a kép meghatározott energiaeloszlások ábrázolásának is felfogható. Az ilyen képek azonban nem mondanak nekünk semmit, mert kimarad belőlük a művészetnek a lényege: az ember.

Absztrakt művészek mentegetésénél nemegyszer hivatkoznak arra a kétségbevonhatatlan tényre, hogy a művészetnek az ilyen avantgardista képviselői a képzőművészetben számos olyan dolgot produkálnak, amelyek az iparművészetben felhasználhatók, amelyek az iparművészetnek a fejlődését és gazdagodását mozdítják elő. Ez az érv azonban csak azt mutatja, hogy ezek a művészetek nem tartoznak az ábrázoló művészeteknek a sorába, hogy az ábrázoló művészetből zárják ki önmagukat. Ha pedig a művészet az ember társadalmi létéből származik, s ha — régi fogalmazással szólva — a művészet első tárgya az ember, akkor — szemben a modernista irányzatok forma- és stíluskultuszával s azok természettudományos alapjaira utaló szüntelen hivatkozással — a művészet nem szakadhat el az ember által látható és átélhető társadalmi valóságtól. A művészet nem fordíthat hátat a valóságnak, nem menekülhet a természetnek a tudomány által technikailag felhasznált s hasznosított összefüggéseibe, mert bármily sokat jelentenek is ezek az emberiség számára, nem válhatnak a művészetek forrásává, mert nem élhetők át, mert megfoghatatlanok, mert nem közvetlen forrásai az emberi, társadalmi viszonyoknak és érzelmeknek. A művészet az emberi érzékkel van kapcsolatban, és csak az emberen keresztül fejezhető ki.

Rendszerint azonban nem arról van szó, hogy a modern, az avantgardista művészet a tényleges teóriákra s a tényleges eredményekre hivatkozik és támaszkodik, hanem másról. A modern idealista elméletekre hivatkoznak és támaszkodnak, amelyek a természettudományos eredmények és technikai alkalmazásuk hamis általánosítását adják. Nemegyszer ez a hivatkozás teljesen céltűtévesztett, és teljes tudatlanságon alapszik: így képzőművészek nemegyszer emlegetik, hogy a nem euklidészi geometriák után em ábrázolhatják úgy a térvizonyokat, ahogyan látjuk. A baj csak az, hogy a nem euklidészi geometriák térvizonyai tökéletesen nélkülözik a szemléletességet, s ezért a szemléletre apelláló festő vagy szobrász az égvilágon semmit nem tud kezdeni velük. Ha a modernisták *Einstein*ről szólnak, akkor a tér és idő relativitásának többnyire egy olyan szubjektivistá felfogását hirdetik, amely szerint a tér és az idő voltaképpen a szubjektumra nézve relatív. Így azután térrel és idővel, mint az emberi szubjektum produktumával, önkényes és könnyelmű játék ízhető. A valóság össze-

függéseinek ilyen szubjektív, önkényes alapon való felbomlasztása jelentkezik sokszor a színházban is. A modernista színpad és színmű felbomlasztásában jelentős szerepet játszik az a gyakorlat, hogy az egyes szerzők az oksági összefüggést szétvágják, s ezt a szétvágott oksági összefüggést kísérik meg pótolni egy narrátor beiktatásával. De — mondotta Szigeti József — van *narrátor* és narrátor. Bizonyos értelemben *Shakespeare*-nél is szerepelt narrátor, aki felkészíti a közönséget a dráma cselekményére és hangütésére. Egészen más az, ha valaki, mint azt *Thornton Wilder* „A mi kis városunk” c. színművében a narrátor klasszikusan dekadens alkalmazásában teszi, a narrátorral egy hiányzó cselekményt próbál pótolni. Mélyebb funkciót tölt be a narrátor *Visnyevszkij* „Optimista tragédia” c. drámájában a cselekmény bizonyos pontjain, pl. akkor, amikor a népbiztosnőnek határoznia kell valamilyen kérdésben. Ekkor a narrátor hangsúlyozza ennek a döntésnek a felelősségteljes voltát, s ezáltal kiemel valamit, ami azonban nem a valóság megzavarásához, sőt a valóság tényeinek a mellőzéséhez vezet, hanem éppen oksági összefüggésben áll az előtte és utána következő eseményekkel és cselekedetekkel, tehát nem gátja, hanem, ellenkezőleg, előbbre lendítője a drámai mondani-való kibontakozásának.

Az avantgardista művészi törekvéseket vizsgálva — mondotta az előadó — megállapítható, hogy ezek a törekvések szemben állanak a modern technika és tudomány szellemével, noha oly gyakran és szívesen hivatkoznak rá. A modern technika és tudomány alapján az emberiség akadályokon, ellentmondásokon át, de mind magasabb fokra fejlődik, egyebek között éppen a technikai alap fejlődése, a technikai eszközök gyarapodása és tökéletesedése révén. Ezzel szemben a modernista művészetben, ha egyáltalán van fejlődés, az rendszerint éppen nem előre, hanem visszafelé fejlődik, „regresszív metamorfózis”. E folyamat más-más módon mehet végbe, többek között úgy is, mint pl. *Franz Kafka* egyik novellájában, amelyben valakiből egyszer csak féreg, rovar válik. Vissza az állati őshöz, s nem előre fejlődik az ember ebben a világnézetben, ebben a művészi magatartásban, amely pedig oly szívesen és oly türelmetlenül hivatkozik a természettudomány és technika vívmányaira és eredményeire. És itt egy renkívül bizarr ellentmondással állunk szemben, amely fölött nem lehet átsiklani. Nyilvánvaló, hogy korunk nagyszabású technikai és természettudományos fejlődése azt célozza, hogy az ember a maga világát s a természettel való küzdelmét minél nagyobb erővel alakíthassa ki és folytathassa. De, az avantgardista művészek prespektívájából szemlélve, éppen fordítva áll a dolog. Az avantgardizmus felől nézve a technikai fejlődés s a természet egyre mélyebb, egyre részletesebb megismerése nem az ember fejlődésének, hanem az ember esendőségének válik bizonyítékává. Sajnos, ezen gyakran átsiklanak. *Szigeti József* rámutatott e ponton arra a jelenségre, amely a modernista művészi alkotások elemzésében különösen szembetűnő. E művek elemzői rendszerint kiemelnek részletzsépségeket, részleteredményeket és elítélnék más részleteket és ábrázolási eszközöket. Úgy tűnik pl., hogy 50% jó és 50% rossz van bennük. De a főkérdést, azt tudniillik, hogy melyik a műben az uralkodó, az egész alkotás színét, jellegét meghatározó sajátos vonás, többnyire alig érintik. Pedig ez a dolog lényege. A műalkotás ugyanis — mondotta — nem a részletekkel, hanem a maga egészében hat. Egy műalkotásban a jó és a rossz, a pozitív és a negatív vonások mélységesen összefüggenek egymással. Sőt éppen ezeknek az összefüggéseknek a sajátosságából kell tudnunk megállapítani az egésznek a jellegét ahhoz, hogy valamit is tanulni lehessen ezekből a művekből. Kétségtelen — s itt újra *Kafka* művészetét hozta példának —, hogy egy olyan tehetséges író, mint ő, igen sok olyat adhat a részletekben, amiből tanulhatunk. Éleslátás a részletekben, de hamisság, talajtalanság, helytelenség a szemlélet egészében, ez *Kafka* jellemzője, s ezt nem szabad szem elől téveszteni. Mert *Kafka*, hasonlóan az avantgardizmus legtöbb képviselőjéhez, végső soron s egészében negatív kihangzású művészetet produkál, mégpedig azért, mert az ember mikro- és makrokozmikus kicsinységének ábrázolására tesz kísérletet. *Szigeti József* utalt ezzel kapcsolatban *Kafka* írásművészetére egy finom értőjének levelére, amelyben a levélíró okos-ironikusan kifejti azt, hogy *Kafka* számára az

élet valami teljesen más, mint a többi ember számára. Így a pénz, a börze, a devizaközpont, egy írógép, saját hivatali munkája misztikus dolgok az író számára. Két értékes gondolat rejtezik a levélírónak e találó leírásában. Az egyik az, hogy a hivatali életben, a pénzvizonyokban Kafka misztikus dolgot lát; a másik az a felismerés, hogy a közönséges halandók rendszerint nem látják ilyen misztikusnak és rejtélyesnek ezeket, mert gyakorlatilag élni tudnak velük. *Balzac*, szemben állván a börzével, spekulációval, a kapitalista viszonyokkal, igyekezett keresztül hatolni azon a misztikus takarón, amely ezeknek az összefüggéseknek elfüdté a lényegét. Kafka erről lemondva misztifikálja a társadalmi élet egyes tényeit, azt, ami vagy egyszerűen operatív eszközként szerepel a polgári élet hétköznapijaiban, vagy ami már a polgári emberek tudata előtt is fetisizáltan jelenik meg. E jelenségeket vizsgálva az előadó az alábbi megállapításra jutott: amikor e modernista-avantgardista művészet a technikára, a természettudományokra hivatkozik, az embert és az emberi viszonyokat rendszerint e tárgyi viszonyokkal helyezi egy sorba, összetévesztve a társadalmi a természetivel. Az emberből dolgot, a dolgokból embert formál olyan értelemben, hogy a dolgok többé nem az ember hatalmában álló valamik, nem az ember uralkodik fölöttük, hanem megfordítva: az ember van a dolgok uralma alá kényszerítve. Ebben az egész látásmódban az az eldologiasodás fejeződik ki, amelyre *Marx* mutatott rá a tőkés termelési viszonyokkal kapcsolatban, és amely eldologiasodásnak az alapja és forrása nyilvánvalóan a tőkés kizsákmányolás. Az ember ilyen eldologiasodásának az igenlése — mondotta Szigeti — végeredményben anti-humanizmus, amely szemben áll az embernek mind a természeti erők uralma, mind a kizsákmányoló társadalmi viszonyok alóli felszabadításával.

De fölmerül a kérdés — folytatta —, van-e valami olyan ezekben az alkotásokban, ami mégis hasznosítható a művészeti fejlődés számára? Lehet tanulni ezekből a művekből is, de csak akkor, ha nem az egész alkotásról, hanem az egészbe beleágyazott egyes mozzanatokról van szó. Az egyes mozzanatok átvehetőek, de sohasem a maguk kész mivoltában vesszük át őket, hanem megfelelően átalakítva és egy realista művészet egészébe beleötvözve. Csak ilyen módon válhatnak a modernizmus egynémely technikai, és sohasem világnézeti elemei egy új, a valóságot, az embert bonyolultságában, mélységében és szélességében ábrázolni tudó realizmusnak az elemeivé.

Ez a realizmus nálunk a szocialista realizmus, amely a szocialista társadalmi viszonyokból nőtt ki, s ezért az emberi viszonyoknak egészen más összefüggése jellemzi, mint amilyenek a kapitalista társadalomban kialakuló emberi viszonyok. *Marx* állapította meg, hogy a kapitalista társadalom kaotikus és színes egyvelege, amely az eldologiasodásban egy kísérteties és megfoghatatlan köpönnyel takarja el a kapitalizmus valóságos viszonyait, a szocializmusban eltűnik, s ott az emberi viszonylatok áttetszővé és átláthatóvá, transzparensékké válnak. Következésképpen: ha ma a szocialista írók hivatkozni szoktak arra, hogy a szocialista társadalom bonyolultabb és magasabbrendű minden megelőző társadalmi formánál, s ebből a megállapításból egyfajta stílusbonyolultság jogosságát s egyben igényét vezetik le, akkor ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ez a felfogás csak relatív értelemben igaz, mert ugyanakkor a szocialista társadalomban az emberi viszonyok áttetszővé, világossá válnak, ez pedig az emberek sokoldalú és egyben áttekinthető ábrázolásának feltételeit hozza létre. A szocialista társadalomban az emberi plaszticitás lép azoknak a lidérces, rémlátásos vízióknak a helyébe, amelyeket a technikába, a természetbe s nemegyszer mindenféle technika és természet mögé a modern irodalom nem egy képviselője bevetített. Az áttetsző társadalmi viszonyok az emberek között, amelyről *Marx* beszél a szocializmussal kapcsolatban, a szépség vonatkozásában egy új szépségeszmény kialakulásának kezdetét jelenti — folytatta Szigeti József. A szépséget mint esztétikai kategóriát gyakran úgy értelmezik, mintha valami egyedi és esetleges tulajdonság lenne, függetlenül a társadalmi fejlődés irányaitól. Márpedig ha a szépség kategóriájának esztétikai értelmet akarunk adni, akkor látnunk kell, hogy a szépség ott van, ahol valamiképpen felmerül az ember sokoldalú fejlődésének legalábbis a lehető-

sége. A szépség mint kategória összefügg az ember sokoldalú fejlődésével, az emberi képességek totalitásának a kibontakozásával. Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy a modern társadalom nagy technikai vívmányai — ha nem önmagukban nézzük őket, hanem közvetlenül akarjuk őket alkalmazni a művészetre — azzal, hogy megnövelik az ember sokoldalú fejlődésének lehetőségeit, segítői lesznek az új szépség fejlődésének. Ez a legszorosabban osztálykérdés, az osztályok harcának kérdése.

A modern technikai fejlődés — folytatta az előadó — talán nem is csak technikai forradalmat jelent, hanem egy második ipari forradalmat, nem is abban az értelemben, ahogyan jobboldali szociáldemokraták beszélnek róla, hogy tudniillik ez a második ipari forradalom automatikusan és forradalmi osztályharc nélkül elvezet a kapitalista társadalomban valami új állapothoz. Nem így van, mert a technikai fejlődés abban az értelemben alakítja a termelési viszonyokat a tőkés termelés talaján, hogy a kapitalista társadalom ellentmondásait tovább mélyíti, sőt újakkal szaporítja. Másfelől azonban a modern technikai fejlődés, a szocialista világon belül, ahol a munkásosztály már átvette a politikai hatalmat, gyorsítja a szocializmus felépítésének a menetét, illetve segít megvalósítani a kommunista társadalmat.

Ha ezt a roppant fejlődést a különböző társadalmi rendszerekre vonatkoztatva vizsgáljuk, akkor nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus nehézségei tovább növekednek. Mert ha a tőkés országokban nem automatizálnak — itt a társadalmi termelés teljes automatizálásáról van szó —, ha nem használják fel a modern technika eszközeit és eredményeit, akkor vállalataik kiszorulnak a versenyből és megbuknak, sőt a szocialista államokkal folytatott gazdasági versenyükben siettetik vereségüket. Ha viszont élnek a modern technika-nyújtotta lehetőségekkel, akkor meg az a nehézségük támad, hogy óriási tömegek válnak munkanélkülivé és kerülnek az utcára vagy kénytelenek kisebb részüket olyan termelési ágakban foglalkoztatni, amelyekben nem termelő munkát végeznek.

A szocializmusban gyökeresen mások a lehetőségei a technikai eszközök felhasználásának. Alkalmazásuk következtében fokozatosan megszűnnek a fizikai és a szellemi munka, valamint a falu és a város közti ellentmondások. A csökkenő munkaidő következtében megnő az emberek szabadideje, s az új technikai eszközök és eredmények birtokában az embernek minden eddig felülmúló sokoldalú, mindenoldalú fejlődése előtt nyílik meg az út. Modernista esztétikai spekulációk helyett — mint amilyen az úgynevezett információ-elmélet azon „esztétikai” alkalmazása, amely szerint a művészeknek más-más jelrendszerekben kell közölniök mondandójukat, absztrahálva az adott tárgyi világ konkrét tartalmából — a technikai eredményeknek a művészet szempontjából másféle hasznosítására kell fordítani a figyelmünket. A modern szocialista művészet fejlődésének alapja az ember sokoldalú fejlődése. Ebben az összefüggésben kell látnunk és értékelnünk a technikai fejlődés minden eddigi eredményét. Mert ezek az eredmények az emberek egymáshoz való viszonyának átalakulásán keresztül minden kétséget kizáróan belejártsanak majd a szocialista művészet fejlődésébe és kivirágzásába — fejezte be előadását Szigeti József.

* * *

Az előadást követő vitában elsőnek Kiss Lajos olvasta fel hozzászólását. Megállapította, hogy a XX. század technikai és természettudományos fejlődése valóban forradalminak nevezhető. Teljesen érthető, hogy sem a filozófiai, sem az esztétikai gondolkodás nem marad közömbös a technika új jelenségeivel szemben. Ezután azt a kérdést vizsgálta, hogy a modernisták mit értenek a XX. századi modern fejlődésen, s hogyan látják e modern fejlődés eredményét, az atomkorszakot.

A modernizmus vallja, hogy az irodalomnak ábrázolnia, tükröznie kell a valóság változásait, nem óhajt tehát lemondani a valóság művészi kifejezéséről. De nem a forradalmakban és a társadalmi mozgalmakban látja a fejlődés fő irányvonalát, hanem a technika és a természettudományok fejlődésében. Szerintük ez a valóságnak az a területe, amely a

Jegkövetlenebb s legszemléletesebb módon mutatja fel az emberiség életének új jelenségeit. A valóságban — szerintük nem logikus fejlődés eredményeként — eddig ismeretlen „alakulatok” keletkeznek. A mi századunk legújabb ilyen történelmi képződménye az „atomkorszak”, amely a technika, valamint a természettudományok abszolút diktatúrájának a kezdetét jelenti. A technicizált világban az emberi élet tárgya és legfőbb anyaga a technika lett, minnek következtében a valóság eddig szuverén kifejezőterületei háttérbe szorultak, sőt meg is adták magukat. E fejlődés a művészeteket, a humánum legfőbb történelmi őrzőit követelte áldozatul. Ha még vár rájuk valami szerep, az nem más, mint szakadatlan törekvés arra, hogy minden rendelkezésükre álló eszközzel fejezzék ki a legfontosabb változást, az élet technicizálódását. Minthogy ez az átalakulás nem csupán külső folyamat, hanem az ember belső életének is szabályozója, szükségképpen megszűnik a régebbi gondolati és művészi kifejezés viszonylagos önállósága is. Ezért a filozófia, az irodalom stb. csak a technika és természettudomány szolgáltatóiként asszisztálhatnak a nagy történelmi átalakuláshoz. A művész pedig — mi mást tehetne — kifejezi az emberiség jövőjének apokaliptikus látomásait. Vajon — kérdezte a felszólaló — az emberiség jövőjének általános szemlélete ez? Nem, mert önző és hazug általánosítás, a polgári osztály pánikhangulata ez. Nem az emberiség vált magányossá, hanem a burzsoázia. Szorongásuk a polgári társadalom szorongása, a modernizmus halálélménye. Halálvíziójuk a kapitalizmus valamilyen kétségbeesett apologetikája. Ez csendül ki *Spengler*, *Kafka* és *Dürrenmatt* műveiből egyaránt. A nyugati irodalom nagy élménye ma a polgári osztály pusztulása. De sokan nem látják világosan, hogy ez az életforma nem az emberiség, hanem csak a burzsoázia egyetlen életformája volt. Ezek az írók, művészek az egész emberi világ gyászára készülnek, holott csak egyetlen osztály fölött kell a lélekharangot kongatniuk. Ám a modernista művészet fő szándéka mégiscsak a polgári társadalom védelme. Ez a védekező tartás jut kifejezésre az „atomkorszak” értelmezésében is. Ezt a hanyatló burzsoázia olyan történelmi „alakulat”-nak fogja fel, amelynek, mint az anyag legkisebb részecskéjének, az atomnak, nincs „szabályos” magatartása, mert kivonja magát a klasszikus törvények alól és „saját szeszélye” szerint létezik és hat. Nem más ez, mint a társadalmi anarchia igazolása. De aki a társadalom jövőjét másképpen akarja megrajzolni, mint ahogyan az a szeme előtt kialakulóban van — az struccpolitikát folytat. Mert sem a tudomány, sem az irodalom nem mondhat kevesebbet, mint az élet. A nagy írók mindig különbséget tudtak tenni az előretörő forradalmat s a haladást imitáló kísérletek között. A modernista, polgári irodalom viszont lemond hivatásáról, mert az élet, a humánum fejlődését nem a maga igazi helyén, nem a társadalomban ábrázolja, hanem hibás, a polgári társadalom hanyatlását meggátolni szándékozó torz nézőpontból, akár a technika, akár a természettudományok felől közelít is tárgyához. A valóság művészi mása — mondotta befejezésül Kiss Lajos — csak a társadalmi élet viszonyaiban tükröződik mélyen és hűségesen. A technika és a természettudományok humánus szerepe is csak ebből az aspektusból válik világossá, csak az ember fejlődésének szolgálatában nyerheti el értelmét.

Kardos Pál hozzászólásában annak a feltevésének adott hangot, hogy kell valami gátolásnak jelentkeznie a művészet fejlődése során akkor, amikor a technika egyre hatalmasabb lépésekkel halad előre. Ám ezt a gátat a művészetnek újra meg újra le kell győznie. Eddig is így történt, s mi — haladó világnézetünknel fogva — hisszük, hogy a győzelem most sem fog elmaradni. Véleménye szerint tény az, hogy amint a technikai civilizáció fejlődik, e fejlődés arányában mind több vész el a képzelet világából. De a képzelet világa oly mérhetetlen gazdag, hogy a művészet bizonytalán megtalálja majd a maga kifejezési területeit akkor is, ha sok mindent tud már az emberiség a természetről és a világról, amit régebben csak képzelni tudott. Ma már az ember művészi ábrázolásának tartozéka a teljes emberi élet ismerete, benne kell lennie az ábrázolásban mindannak az ismeretnek, amelyet éppen a technika és a természettudományos megismerés tárt föl a művészet alkotói előtt. Végül azt a meggyőződését fejezte ki a felszólaló, hogy a technika szüntelen fejlődésével nem gátakat,

hanem mindig új meg új megoldandó feladatokat lehet állítani a művészet, a teremtő képzelet elé.

A vita következő felszólalója *Bóka László* volt. Szerinte az előadás figyelmeztető jelzés arra, hogy bár az új technika kétségtelenül hat az irodalomra, azért az irodalom első-sorban mégis társadalmi talajból származik, társadalmi indulatokból táplálkozik. Úgy véli, helyénvaló ez a figyelmeztetés. Az új technikát az íróknak valóban tudomásul kell venni. De ezt teszik-e a modernisták? Egy lengyel irodalomtudós azt a megfigyelést tette, hogy a modernizmus hirdetői várakról, középkori misztikus mélységekről írnak, de pl. egy modern technikai alkotásnak, gépnek még csak az árnyéka sem vetődik papírlapjukra alkotás közben. Éppen ezért nem árt az óvatosság. Mert amikor a modernizmus az új technika tudomásulvételére biztat, korántsem bizonyos, hogy helyes szándékok rejlenek e biztatás mögött. Az újfajtájú irodalmiság lehetőségeit nem az új fizikai világgép tájkán kell keresni. A modernisták ugyanis a leglényegesebbet felejtik el, azt tudniillik, hogy az új fizikai világgép olyan mértékben válik tökéletesebbé, mint amilyen mértékben a dialektikus materializmus az emberi gondolkodásban akarva-akaratlan érvényesülni kezd, s hogy e jelenség mélyén bizonyos kikerülhetetlen elvek vannak — mindennek nemhogy a tudomásulvételére, de még a megsejtésére sem utalnak. Ellenben olyan kérdésekről írnak, amilyenekről *Szigeti József* is szólott, így egyebek között az anyag és szellem közti határok elmosásáról, az oksági törvények feloldásáról. Az a veszélye tehát ennek a kérdésnek, hogy a legfontosabb probléma helytelen szemszögből kerül az irodalom tudatába s méghozzá olyan primitív elképzeléssel, hogy az új fizikai világgépnek, az új technikának a tudomásulvétele föltétlenül formai konzekvenciákat is von maga után, holott világos, hogy az új világgépet, az új termelési technikát azért kell megismernünk, mert a dolgozó embernek az életmódja, munkához való viszonya bizonyos értelemben módosul vele. Arról nincs szó, hogy ebből egyfajta sajátos formai ábrázolási mód következik, de arról igen, hogy az új technika az ember megismerésének új lehetőségeit tárja fel. Arra válaszolni azonban, hogy mindez hogyan fog hatni az irodalomra, a művészetekre, sőt ezek formai elemeire, alig volna jelenleg több meddő jóslatánál. A művészettörténet eddigi fejlődése azt mutatja, hogy igen ritka pillanatok azok, amikor egy új technikának a bevezetése azonnal stílusváltozást idéz elő. Az új technika tudomásulvétele azt jelenti, amit az egész új fizikai világgép tudomásulvétele, hogy tudniillik valamivel többet tudunk meg a valóságból. Az új fizikai világgép ahhoz segített hozzá, hogy az embernek a természethez való viszonyát pontosabban határozta meg. Nem a technika itt a lényeg, hanem nyilván az a természettudományos ismeretbőlet, amely létrehozta az új technikát. Erre pedig az íróknak föltétlenül szüksége van, mert — mint mondotta *Bóka László* — nem hiszi, hogy nagy irodalom származhat egyébből, mint világnézetből, s hogy nagy alkotás létrejöhetne e világnézet tudatos ismerete nélkül. S miután egyre inkább olyan társadalomban élünk, amelyben az embernek a munkához való viszonya bizonyos fokig társadalmi meghatározó jellegű, ma már nem képzelhető el művészet, amelynek a kiindulása ne világnézeti attitűd volna. A felszólaló szerint ennél messzebbre nem léphetünk, mert akkor megint csak a jóslatok vadvízeire eveznénk. Ezért kell beérnünk azzal, hogy a művész teljességre törekvő szemlélettel nézzen körül a természetben és a társadalomban s kíséreljen meg új ismereteinek birtokában valamivel többet mondani az emberi társadalomról, az embernek a társadalomban elfoglalt helyéről. Kísérletezzék tehát az újnak a kifejezésével, de kísérleteinek mindig az legyen a próbája, hogy a társadalmi viszonyokból indult-e ki s hogy társadalmi indulatok mozgatják-e. Ha nem így cselekszik a művész, akkor technokrata elképzelések rabja lesz abban a tévhitében, hogy egy új technika egyszersmind társadalomformáló erő is. Helyénvaló tehát az erőteljes figyelmeztetés, mert ha nem a társadalmi viszonyok felől indul el a művész a maga alkotó útjára, akkor művészete szükségszerűen megtorpan s legföljebb csak kuriózumot produkálhat.

Következő felszólalóként *Tóth Dezső* egy szubjektív problémáját bocsátotta vitára. Eltekintve az irodalom és a művészet időszerű kérdéseitől, magával a művészettel kapcsolat-

ban támad benne az emberiség fejlődésének olyan perspektívája, amelyben nincsen művészet. Ehhez az elképzeléshez mindig pesszimizmus tapad, s ennek a pesszimizmusnak az okát szeretné ismerni. A világ megismerésének van egy tudományos és egy művészi formája. Mindkettő egyben a világ megváltoztatásának a formája is. Kérdés, vajon a világ megismerése mindig a két alapvető formában történik-e? Történeti jelenség-e ez, vagy csak ideiglenes? A kétféle megismerési mód viszonya egymáshoz nem korrelatív-e, nem ölelheti-e fel az egyik a másiknak a tartalmait kisebb-nagyobb mértékben az emberi fejlődés különböző fokozatainak megfelelően, más-más arányban? Mert ha az emberi világkép alakulásának a történetén tekintünk végig, akkor azt látjuk, hogy a megismerés e kettősségében régebbi korokban a művészi elem dominál. A világról való ismereteink visszatükrözésének tehát ez a művészi illúziós hányada. Korunkhoz közeledve azonban mind nagyobb teret nyert a világ tudományos megismerésének, a világ objektív-technikai, tudományos birtokbavételének a hányada s így növekszik a szerepe a kulturális élet egészében. Történetileg gondolkozva nem a részleteket, hanem a fejlődési tendenciákat kell vizsgálni, hiszen az elmúlt idők fejlődése tendenciáiból tudunk következtetni a jövőre. Ilyenformán a régi világkép mitologikus, vallásos és tudományos elemeket is magába ötvöző komplex képeiből különült el a világ tudományos felfogásának, objektív-technikai birtokbavételének hányada és részlege. Tóth Dezső számára kétséges azonban, hogy vajon a jelenlegi állapotot nem abszolutizáljuk-e? Kifejtette, hogy az igazi nagy egyéniségek világa, az emberiség korlátlan kifejlődésének a világa a kommunizmus lesz. Ez kétségtelen. De a világ e nagyszabású tudományos-technikai birtokbavételében, intellektuális meghódításában is van pátosz, humánus, benne rejlik a sokoldalúság lehetősége, míg a művészet egy bizonyos mértékig illúziós elemeket is tartalmaz, s így bizonyos értelemben rokon a vallásos világképpel. Nincs-e mindez ellentétben a kommunista embernek azzal a törekvésével, mint az emberi megismerés humánus végcéljával, hogy teljesen, reálisan és racionálisan, azaz tudományosan vegye birtokába a világot? Persze — folytatta — a megismerés folyamata korlátlan, s ezért mindig lesz a megismerő emberi értelem előtt bizonyos megismerhetetlen hányad, minek következtében a világ bizonyos illúziós felfogása mindig jogosult lesz. Befejezésül azt a véleményét fejezte ki, hogy azért szükséges vitázni ezekről a kérdésekről, mert a mai embert annyira körülveszi már a technikai-tudományos szféra, hogy történelmileg is napjainkban lesz objektíve is kérdésessé vagy elvnhűbbé a kétféle megismerési mód közötti egyensúlyi eltolódás.

Komlós Aladár felszólalása elején Tóth Dezsőnek arra a kérdésére, vajon jogos-e pesszimistán tekinteni egy olyan jövőbe, amelyben nincs művészet, nyomatékos igennel válaszolt. Szerinte ugyanis tudomány és művészet között nem az alapvető különbség, hogy a tudomány fogalmakkal, a művészet pedig képekkel operál, hanem lényegbeli különbség az, hogy a művészet anyaga az érzés, a tudományé pedig a gondolat. Egy művészet nélküli világ érzelmek nélküli világgal lenne azonos. Egy ilyen világra pedig joggal gondolunk borzadva, pesszimista módon, elutasítóan. Egyébként Szigeti József előadását egy-két vonatkozásban nem érezte eléggé árnyaltnak. Így a felszólaló szerint az irodalomra a technikának semmiféle hatása nincs abban az értelemben, ahogyan pl. az építészetre. A szokott értelemben vett technikával az irodalom legfeljebb anyagában, mondanivalójában érintkezik, mert pl. a metrum és a ritmus, a nyelv formálása sem a régi, sem a modern technikával nincs kapcsolatban. Nem valószínű — mondotta —, hogy az atomrobbantások a verseléssel, a nyelvalkítással, szóval az irodalom technikai részével kapcsolatban volnának. Egy írói mű tartalmával azonban lehet és nyilvánvalóan van is kapcsolatuk. Véleménye szerint árnyalásra szorul Szigeti József előadásában a technikai fogalom alkalmazása is. Az előadó mindig technikáról beszélt, noha a kérdéssel kapcsolatban nemcsak technikáról kell beszélni. A technika egyoldalú fogalmát ki kell egészíteni a technika alapját képező természettudományos ismeretek szükséges hangsúlyozásával, mert ezeknek a hatása a művészetekre s különösen az irodalomra, Komlós Aladár szerint, kétségtelen.

Koczkás Sándor első kérdésként a Tóth Dezső által felvetett problémát elemezte tovább. Az alapkérdés az ő felfogása szerint az, hogy az emberi megismerési folyamatban a művészet egyrészt kielégít-e alapvető emberi szükségletet, másrészt, hogy a művészet megismerő funkciója bizonyos értelemben történelmileg korlátozott-e, vagy pedig az emberiség egész fejlődését végig kíséri. Komlós véleményével szemben szerinte nem elég a művészetnek csak az emocionális, érzelmi oldalát hangsúlyozni s létének jogosságát ezzel bizonyítani. Mert az irodalom pl. megrajzolja az embert, mint jellemet is. Nézete szerint az alapvető vita a realista irodalom és a modernizmus között (a széles értelemben vett realizmust és a szocialista realizmust egymástól nem megkülönböztetve) éppen abban van, hogy a realista irodalom az ösztönöknek, emócióknak az emberiesítésével azt a folyamatot ábrázolja, amelynek fejlődésében az ember mind emelkedettebben, mind átfogóbban éli át értelemmel, érzellemmel és indulattal a világot. Ezzel szemben a modernizmusban az ember bizonyos értelemben mint egy állati szintre lesüllyedt vagy oda visszasüllyedt létező jelenik meg. Ezek az írók egyfajta ösztönös tudat síkján ragadják meg hőseiket. Éppen az hiányzik belőlük, ami az emberben a racionális, intellektuális, kulturális emberi ösztönök érzelmvilágának egyre inkább humánussá váló folyamatát ábrázolja. Második kérdésként *Koczkás Sándor* a technikáról s a természettudományokról mint a művészet tárgyáról beszélt. Kifejtette, hogy *Szigeti József* döntően mint közvetett tárgyról szolt ezekről a szférákról, hiszen az irodalom elsődleges tárgya valóban az ember. De az is nyilvánvaló, hogy a költészetben, az epikában is nagyon korai időszaktól kezdve jelen van a természet, a táj, mint a művészet tárgya, persze sajátos, az emberrel való összefüggésben. Így pl. *Petőfi* tájverseiben jelen van a korabeli magyar társadalom, a parasztnak, a tájnak, a természetnek a viszonya mint feudális viszonylat. Vagy *József Attila* költészetében az embernek, a parasztnak és a tájnak egyfajta kapitalista jellegű viszonylata. Szerinte az a mesterséges táj, amely technikában, technikai intézményekben, üzemekben körülveszi életünket, tehát az a második táj, amelyet maga az ember alkotott, ugyanúgy lehet a művészet tárgya, mint a természeti táj. Ahogyan természetes *Petőfi* költészetében a mécsvilág képe és fogalma a csárdában, a kis házakban, ugyanígy természetes már *József Attilánál* az elektromosság, a technika e fontos új elemének a jelenléte. Ez már az ember-alkotta különböző eszközökben lejátszódó fejlődést mutat, s nézete szerint mindez hozzátartozik *Engels* realizmus-meghatározásának a részletek hűségét követelő megállapításához. A modern költők ugyanis nem mécsvilággal, nem csárdával, s más, ma már anakronisztikus eszközökkel és elemekkel töltik meg költészetünket, hanem a mátt jellemző új dolgokkal. Tehát, ha igaz az, hogy a kommunizmusban a természettel folytatott harc lesz a nagy hajtóerő, minthogy a társadalmi ellentmondások akkorra már megszűnnek, ez a tény éppen magának a természetnek, valamint az ember-alkotta természetnek, mint a költészet tárgyának, igen jelentős szerepet juttat, persze megint csak az emberre való vonatkozásában. Nézete szerint mind az értelmi, mind az érzelmi kultúra további fejlődése, mind a természettel vívott, s egyre nagyszabásúbban kibontakozó harc szempontjából, s végül éppen képzeletvilágunk anyagszerű, konkrét kialakulása és formálása szempontjából a művészet lehetőségei a jövőben is határtalanok.

A vita utolsó felszólalója *Kovács Kálmán* azt az észrevételét közölte, hogy a technikai és természettudományos fejlődés és a költészet fejlődése mindig bizonyos korszakfordulók, korváltó idők körül áll szemben egymással. Ilyen korváltó periódusban élünk ma is. Szerinte is technika és művészet szembenállásában a hanyatló, társadalmi létükben megrendült osztályok agóniája, félelme fejeződik ki. De kifejezésre jut ebben az ellentét-párban a költészet képszerűsége és a tudomány fogalmisága közötti hagyományos ellentét is, bár kétségtelen, hogy ez az ellentét részben csinált. Hiszen a költészet ma már sokkal több fogalmi elemet elbír, mint amennyire a XVIII. vagy XIX. században gondolt volna az esztétika. Az intellektuális lényeges és gyakori eleme a költészetnek, a filozófia állandó ihletője az irodalomnak. De ebben az ellentét-párban kifejeződik egy olyan probléma is, amely részben Tóth Dezső kérdé-

sére is válaszol, hogy tudniillik az emberi szükségletek nem azonosak a technikai szükségletekkel. A költészet továbbra is be akarja tölteni azt a szerepet, ami a technikai szükségleteken túl az emberi szükségletekben jelentkezik. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a költészet eredeti emberi hivatásának betöltése mellett a technika fogalmkörét is magában foglalja.

Szigeti József válaszában részletesen írt az egyes hozzászólások tartalmára. Itt most válaszában csak azokra a részleteire utalunk, amelyekben vitatkozott a felszólalókkal. Nem értett egyet Komlós Aladárral, mert előadása során többször is említette, hogy a vizsgált problémakörnek természettudományos alapjai vannak. Előadásában azonban elsődlegesen a technikai fejlődés és a művészet kapcsolatáról volt szó. Tóth Dezső problémájával kapcsolatban kifejtette, hogy valóban lehetetlen volna a fejlődésnek egy olyan foka, amelyben már nincsen művészet. De nem a Komlós Aladártól hangoztatott érv miatt, hogy tudniillik a tudomány a gondolat, a művészet pedig az érzelem kifejezője. Szerinte ugyanis az emberi lélek totalitás, egy egységes egész, amelyben persze különböző oldalak állhatnak előtérben. Legfeljebb ilyen értelemben lehet szó arról, hogy a művészetben egy erősebb érzelmi akcentus van, mint a tudományban. Koczás Sándor is lényegileg a Tóth Dezső által felvetett problémát elemezte. Az előadó a probléma alapvető megoldását *Marx Tőke* c. művének harmadik kötetében találta meg. Helyesen és sokszor mondjuk, hogy az emberi szabadság voltaképpen felismert szükségszerűség s ennek alapján való cselekvés. De többnyire nem szoktuk ezt végiggondolni, annak ellenére sem, hogy Marx ezt elméleti szempontból már megtette. A *Tőke* harmadik kötete végén az a meglepő fejtegetés olvasható, hogy az emberi munka végeredményben kemény harc és küzdelem a természettel szemben, így a termelés mindörökké a szükségszerűség birodalma marad. S csak a természetet aratott győzelem után jutunk el az igazi szabadsághoz, az emberi erők saját mozgásának a területéhez, ahol már nem a természeti kényszer determinál bennünket. Marx itt világosan kimondja, hogy a szabadságnak különböző fokozatai vannak és az ember teljes és totális szabadsága a természettel való birkózáson túlmenő szférákban kezdődik és valósul meg. A tudomány, a természettudomány végeredményben ehhez a szférához tartozik, amelyben a természettel a kemény küzdelem folyik, s amely küzdelem kemény marad akkor is, ha a gépek végzik el majd helyettünk a munkát és amikor mi inkább csak kontemplatív ellenőrzői, kísérői és irányítói leszünk a munkafolyamatnak. Nagy fizikai és pszichikai kimerültséget jelent egy ilyen kontemplatív magatartás a modern technika alapján még akkor is, ha rövid ideig tart. Az emberi szabadság a szabad idővel, azon belül a művészettel, mint az ember valamennyi képességét mozgásba hozó és fejlesztő sajátosan, specifikusan emberi tevékenységgel fog igazán megvalósulni. Ez az igazi megoldása ennek a problémának és a művészet ilyen értelemben az ember legsajátságosabb tevékenységei közé tartozik. Gondoljunk vissza arra, hogy Marx a művészetet éppen ezért nem is tartotta egyes emberek privilégiumának, hanem arról beszélt, hogy a munkamegosztás volt az, amely az emberi képességeket egy-egy termelési ág alá subsummálta. Az egyes munkamegosztási ágak bizonyos képességeket kifejlesztettek az emberekben, más képességeket azonban kiirtottak. A művészet ennek a munkamegosztásnak a terméke, amely munkamegosztásnak az eltűnésével végeredményben megszűnik az egyesek kiválósága, lassan minden embernek kifejlődik a művészeti érzéke, és ahogyan Marx kifejezi, egy olyan társadalmi állapotba fogunk elérkezni, amelyben nem festők, színészek és írók lesznek, hanem emberek, akik többek között festenek is.

Azt hiszi, hogyha ezt nem mereven fogjuk fel, hanem abban az elaszticitásban, amelyben Marx ezt mondta, akkor meg is valósul, és a munkamegosztás lényeges, alapvető formáiban meg fog szűnni a művészetnek egyes emberekre való ilyen értelmű koncentrációja, és egyre inkább a tömegeknek lesz képességévé nemcsak a művészet passzív élvezete, hanem bizonyos fokig — kinél-kinél más fokon persze — nagyon a lehetőségnek és a körülményeknek a kérdése lesz annak aktív gyakorlása is.

Ha az embernek a lényeges tevékenységébe tartozik a művészet, akkor valóban ért-

hető, ha mi rendkívül veszélyes és káros állapotnak tartanánk a művészetet kizáró társadalmi forma vagy állapot létrejöttét. Nem hiszi — folytatta —, hogy a politechnikai képzésben a gyakorlati termelőmunka előtérbe helyezése és bizonyos technikai ismereteknek az elsajátítása az esztétikai kultúra kialakításával szemben állna. Szemben áll bizonyos felesleges — vagy talán önmagukban nem is felesleges — ismereteknek az elsajátításával. De bizonyos, hogy egy alkalmasabb talajt hoz létre az emberek magatartásában a művészet befogadására. A politechnikai képzés nemcsak arra irányul, hogy bizonyos technikai és bizonyos munkafogásbeli dolgokat megtanítsa. A munkásokkal való érintkezés lehetővé teszi azt is, hogy az illető fogékonyabb legyen a társadalom különböző területein különböző életkörülményei között élő emberek munkája, magatartása iránt. Egy ilyen fajta társadalmi-erkölcsi tapasztalatnak az előmozdítását, megvalósítását segíti majd világra a politechnikai képzés is és nyilvánvaló, hogy ebből a tapasztalati anyagból mélyebben lehet a szintén mély élettapasztalatokból kinövő művészetet is megérteni, sokkal mélyebben, mint ilyen tapasztalatok nélkül.

A tudománynak és a művészetnek, mint a világ megismerése kétféle útjának az esetében — folytatta válaszáat Szigeti József — egészen bizonyosan két egyenértékű tudatformáról van szó. Nem ért azonban egyet Tóth Dezsőnek azzal a gondolatával, hogy mutatis mutandis: a művészet a vallással lenne rokon. Véleménye szerint a művészet bármire támaszkodik is, akár mitológiai tudatformákra, annak mindig a földi tartalmát próbálja ábrázolni s éppen ezáltal lesz nagy művészetté. A művészetnek is megvan a maga szabadságharca — mondotta —, felszabadul az antik és keresztényi mitológiák uralma alól. A mitológiák nem voltak mindig negatív hatásúak, de mégiscsak egy körülhatárolt művészet eszmei alapját adhatták. Végeredményben nem rokon a vallással a művészet azért, mert a vallás kezdettől fogva egy alapvetően illúziós tudattartalmat ad, míg a művészet a valóság minél teljesebb feltárását. Arról van szó a vallás esetében, hogy az ember még nem találta meg önmagát, vagy már ismét elvesztette. Nem találta meg önmagát a természettel szemben, és elveszítette önmagát a már kibontakozó osztálytársadalomban. Ebből a szétszakítottságból következik a tökéletes isten képe. Ez pedig alapvetően más — mondotta —, mint a művészetnek a lényege, amely éppen a valóság lényegét próbálja visszatükrözni, és nem egy tökéletes istent, hanem az egyre tökéletesedő embert akarja ábrázolni.

Wéber Antal, a vita elnöke zárszavában a vitát sikeresnek, eredményesnek minősítette. Kifejezte azt a reményét, hogy lassanként Társaságunk hagyományai közé fog tartozni az a helyes gyakorlat, hogy nemcsak az Irodalomtörténeti Társaság gondjairól, nemcsak régen elhalt szerzőkről beszélünk vitaüléseinken, hanem eleven, időszerű, az irodalomtörténészek alkotó munkáját megpezsdítő kérdésekről.

Összefoglalta: *Pálmai Kálmán*

KORTÁRSOK SZEMÉVEL

DARVAS ISTVÁN

MEGISMERKEDÉSEM MAXIM GORKIJJAL, LEONYID LEONYIDOVVAL ÉS A TÖBBIEKKEL

Legjobb tudomásom szerint alig néhányan élünk még magyarok, akik személyesen ismerhettük Gorkijt. Engem egyik meghitt barátja, Leonyid Leonyidov hozott össze velem. Mintegy tizenkét évvel ezelőtt már beszéltem is erről a rádióban. Mégis úgy vélem, hogy e találkozóink részletes beszámolójával még adós maradtam. Miután pedig az ismeretség folyamánaként további s figyelemre méltó kapcsolat támadt közöttünk, és pedig az irodalomtörténetünk bizonyos vonatkozásaiban, ezért a már hetvenötödik esztendejét taposó valaki nem szeretne végleg lekésni a mondanivalóival

Könyvszekrényem irományainak egyik csomagján ez a felirat olvasható: „Maxim Gorkij, Leonyidov, Nyina és Tatjana Gyevel stb. Rimini, 1913.” A csomagban régi orosz bélyeggel ellátott borítékok, hasonló levelezőlapok, levélmaradványok, s végül fényképek rejtőznek. Kitérítgetem most őket sorjában magam elé, s ezek visszarepítenek engem az emlékezés szárnyain a már majdnem félévszázaddal elmúlt időkbé, és megsegítenek az akkor történeteknek minél élesebb újraélésében.

Úgy 1912-ben, mint 1913 nyarán az északolaszországi világhírű fürdőhelyen, Riminiben, a Hungaria szálló lakójaként töltöttem, mint a budapesti központi városháza dolgozója, hivatali szabadságidőmnek a felét. Az utóbbi alkalommal ez július utolsó és augusztus első két hetére esett. Persze most is magammal hoztam a hegedűmet, s a kottáimnak egy részét, s a zeneszobában azután már az első alkalómmal összebarátkoztam egy rokonszenves orosz fiatalemberrel. Egy személyben szobrász- és zongoraművész is volt, pompás kísérőnek bizonyult, aki lapról játszotta velem a Mendelssohn- és Beethoven koncerteket, nem egy hallgatónk is akadt, s így az ő révén rövidesen egy értékes és kellemes, ugyanakkor szinte nemzetközi jellegű társaságnak a tagja lettem. Elsősorban természetesen olaszokkal, de rajtuk kívül németekkel, osztrákokkal, horvátokkal, s last, not least oroszokkal lehettem itt együtt s jóformán a napnak minden szakában. Fürödtünk, játszadoztunk, vagy éppen bolondoztunk, gyermekes gondatlansággal versenyre keltünk a csodás tenger hullámaiban egymással, más-kor órákon át feküdtünk egymás mellett ébren vagy alva a strand páratlan homokjában, s végezetéül napi „fáradalmainknak” az alkonyati és sokszor a késő estékbe is belenyúló óráknak hangulatát élveztük ki fenéig a hosszú spiaggia bőségesen rendelkezésünkre álló fekvőágyaiban. A véletlenek szerencsés összejátszása volt az is, hogy valamennyien jól beszéltünk németül; így mindenki zavartalanul megértette a másikat, s magát is meg tudta értetni a többiekkel.

Annak idején feljegyezgettem magamnak a társaság legtöbb tagjának a nevét s a címét. Mindez ma sem érdektelen, hiszen együttesen ismertük meg orosz barátainkat s az ő révükön magát Gorkijt is. Ott volt köztünk Bolognából Oddone, Guglielmo és Clotilde Gardi, Maria Luisa Mazza (a bájos kis özvegy, aki iránt majdnem tüzet fogtam), Lina Burzi és Michele Taglieri; Ravennából Guido Franchi; Ferrarából Adolfo Bronzi s végül Milanóból Giacinto

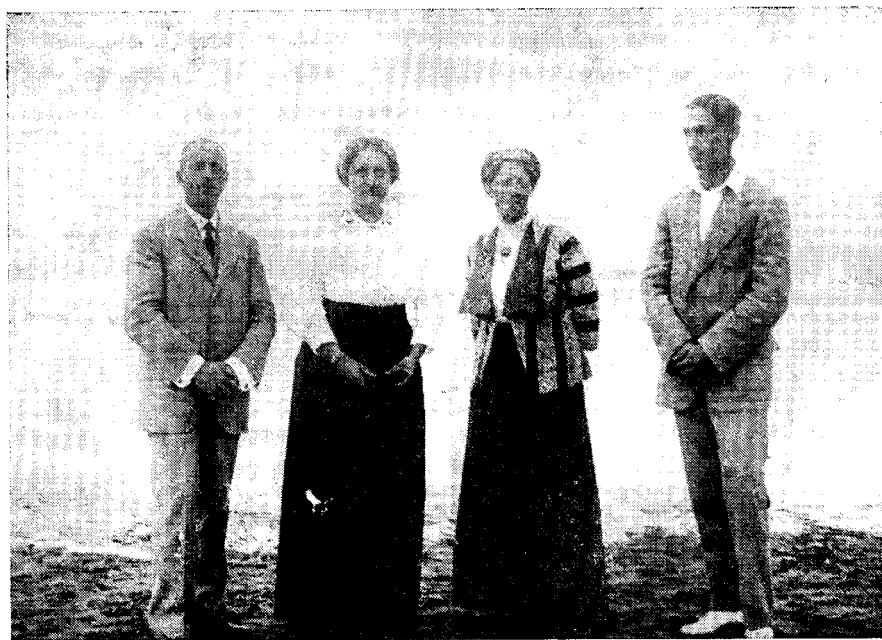
Tabozsi. Altonából, illetve a közeli Ottensenből Kurt Krause, nemkülönben Hamburgból Willy Ott németjeink nyaraltak velünk. A horvátokat Josef Jurca és a bátyja képviselte Zágrábból, az osztrákokat pedig a Rohn és Lesser házaspár Gödingből. S végül négy orosz tagja is volt a társaságunknak. Két nővér, Nyina és Tatjana Modesztovna Gyevel Lenin-grádból, azután régi ismerősük, a már említett zongorakísérőm (a nevét sajnos már elfelejtettem), s végül Leonyid Mironovics Leonyidov Moszkvából. Nyina Gyevel egy leányliceumnak volt az igazgatónöje, míg a hága akkortájban, ha jól tudom, a németországi Heilbronnban hallgatott régiségtani kollégiumokat. Mindketten világlátott, nyitott szemű, alapos műveltségű, valódi egyéniség voltak, ezért is igyekeztem velük minél többet elbeszélgetni. Leonyidov pedig a moszkvai világhírű „Művészszínház”-nak volt már akkoriban az egyik legkimagaslóbb drámai művésze.

Anélkül, hogy a legkevésbé is egymással összehasonlítva óhajtanám a társaság tagjait, vagy egyes csoportjait az idő távolából értékelni, ma a legkönnyebben orosz ismerőseim arcvonásait tudom magam elé varázsolni. Talán azért is van ez így, mert mint aki cirill betűkkel már a középiskolában, melléktantárgyként megismerkedtem, s ugyanott Tolsztojev egyik filozófiai elmefuttatásának franciából való lefordításával pályadíjat is nyertem, most érhető érdeklődéssel fordultam első orosz ismerőseim felé. Utóbb Gyeveléssel sűrűbb levelezésbe is kerülhettem, s mint még hallani fogjuk, ők vállalták akkor magukra a Gorkijjal támadt érdekes irodalmi kapcsolatnak az otthoni lebonyolítását is.

Mindezek után visszatérek közelebről Leonyidovra.

A szálas és vállas orosz embertípus jellegzetes képviselője volt. Megismerkedésünk idején mintegy negyvenéves lehetett. Egész megjelenésében és magatartásában férfias. Kerek, nagy, egészséges színű arc, mosolygós, gyorsan bizalmat keltő tekintet, magas és nyílt homlok. „A fejét kissé félrehajtotta. Már az első, kettesben folytatott meghítt beszélgetésünkben azt a benyomást szerezhettem, hogy igen sokoldalú, egyben nagyon kiegyensúlyozott, mindenkit megérteni igyekvő s határozott egyéniséggel lesz dolgom. További együttléteink során mind mélyebb bepillantást nyertem a gondolkozásába, s végtelen örömmre szolgált, hogy nála a külső és a belső harmonikusan kiegészítette és igazolta egymást. Leonyidovnak pl. szinte forróvá nemesült a hangja, amikor szülővárosáról, drága Gyesszjáról kezdett nekem mesélni, mert valahogy szóbakerült, hogy Triesztben töltött önkéntesi évem alatt egy oda-való, osztrák állampolgár, társam is volt. Leonyidov színészi pályájának kezdő éveit is Gyesszjában töltötte. Innen, ha emlékezetem nem csal, Kijevbe került, s végül elérte álmai netovábbjával azzal, hogy Moszkvába szerződötték, s hozzá hazája legelső színházához. Beszéde során sorba is ment előttem sikereinek nagyobb alakításain. Büszkén említette meg ezek között Gogoly revizorát, Dosztojevskij Karamazov Mityáját, a Peer Gyntet s a későbbiek közül a shakespeari óriásokat, mint Julius Cézárt, Romeót, Othellót és a többieket. Óriási lelkesedéssel beszélt azután egy gyönyörű s a legkomolyabb előtanulmányokkal előkészített tervéről, az e téren reá váró feladatokról, szerinte inkább kötelességről. Kifejtette, hogy szerinte a színművész, közvetlen hivatásán túl egy másik és pedig nagy szociális feladatra hivatott. Az ő birtokában van ugyanis a szónak, tehát a nemzeti nyelvnek, a beszédnek, a rábeszélésnek, a lelkesítésnek a hatalma, s egyben ezen erő minden varázsa is. Ezzel a lehetőségével élve emelheti népe kultúráját, sőt irányíthatja is azt annak útjai meglátásában és megválasztásában. Ő teljes erejével, s minden áldozatra készen fogja ezt a munkáját teljesíteni. Mint utóbb megtudtam, nemes programját valóra is sikerült váltania, amikor előbb a tanára, majd pedig igazgatója lett a moszkvai színművészeti akadémiának.

Láthatóan jól esett Leonyidovnak, amikor azt tapasztalta, hogy előadását, bármiről is beszél nekem, mindig őszinte s élénk figyelemmel kísérem. Ezért ezután ő sem feledkezett meg arról, hogy hasonló rokonszenvet tanúsítson az iránt, ami köztünk magyar vonatkozásban felmerült. Többször kifejezetten kért is, hogy meséljek neki magunkról, főleg művészeti s irodalmi életünkről. Ő erről hallott is már több mindent. Így ismeri, mondta, Petőfinket,

I. Balról jobbra : *Dr. Darvas István, Nina Gyevel, huga Tatjana Gyevel, J. Jurca*

II. Balról jobbra : *Dr. Darvas István, Nina Gyevel, J. Jurca, Tatjana Gyevel.*
Háttérben : *Leonyid Leonydov* drámai színész.

azután pedig Zichy Mihály csodálatos fantáziáját s lehetfinom rajzóját. Az ő révén részesült még fiatalabb éveiben abban a szerencsében, hogy Madáchunk nagy művét német fordításban olvashatta.

Nemrégiben tudtam meg részletesebben, hogy is került az Ember tragédiája egyáltalában, s talán először, Oroszországba. A művet annak idején néhai Lechner Gyula hazánkfia jelentős sikerrel ültette át német nyelvre. Lechner sokoldalú tehetséggel megáldott ember volt. Egyszemélyben ügyvéd, festő, szobrász, díszítőművész, költő, műfordító, s végül fővárosi rajztanár is. Kiváló építészünknek dr. Kismarty-Lechner nyug. műegyetemi tanárnak az édesatyja volt, illetve világhírű Lechner Ödönünknek a testvérébátyja, akivel egy napon halt meg. Lechner Gyula ismeretségben volt az Oroszországban élő Zichyvel, s az így értesült tőle Madách-fordításáról is. Kérésére Lechner felesége, aki szintén magas műveltségű nő volt, az 1890 évek közepe táján történt ez, lemásolta egy díszesen bekötött albumba a művet, eljuttatták Zichyhez, ez pedig bemutatta a cári család körében is. Utóbb Lechner fordítása megjelent Jókai előszavával a lipcsei Reclam—Universal—Bibliothek sorozatában, s állítólag egyik legnagyobb példányszámban elfogyott köteté lett.

Azt hiszem érdemes volna egyszer utánakutatni annak, mi is lett a sorsa ennek a Zichyhez került Madách-fordításnak?

Egyébként én a magam részéről minden alkalmat felhasználtam arra, hogy Leonyidovnak irántunk mutatkozó érdeklődését lehetőleg kielégítsem. Különösen felhívtam a figyelmét Petőfinék „Az apostol”-ára, de nem kevésbé a leíró és népies költeményeinek a szépségeire; ugyanígy Aranyra, Jókaira s ezeknek világviszonylatban is feltétlenül az első helyek egyikén álló szellemiségére, s költői mélységeire. Igyekeztem eredményes is volt, amit abból tapasztalhattam, hogy Leonyidov ismételtén szóba hozta, milyen jó volna, ha jövőre újból is együtt lehetnénk Riminiben. Vegyem én is akkor ki a szabadságomat, amikor ő Gyevelékkal együtt idejön. Utóbb megajándékozott engem Leonyidov a kézírásos névjegyével. Valójában elsősorban neki köszönhettem úgy én, mint társaságunk azt, hogy Gorkijjal egyáltalában megismerkedhettünk, illetve, hogy előtte irodalmunkról mondhatni előadást tarthattam.

Végtelenül sajnálom, hogy Leonyidovval nem találkoztam többet az életben. Tudva-levőleg a következő éven, 1914-ben kitört a világháború, én a frontra kerültem, azután 1916 nyarán hadirokkant lettem, s mire az élet számomra valamennyire visszatért a csendesebb medrébe, gondjaim és küzdelmeim teljesen másfelé vonták el minden figyelmemet. A sors véletlene mégis megengedte, hogy néhány évvel ezelőtt, bár csak fényképekről, még egyszer megláthattam ennek a barátomnak mosolygós arcát. Ez akkor történt, mikor először a Nemzeti Színház előcsarnokában, azután pedig az Iparművészeti Múzeum földszinti termeiben kiállítást rendeztünk a szovjet színművészet múltjának és jelenének a bemutatására. Az ez utóbbi alkalommal iderándult orosz kiküldöttek valamelyikétől hallottam azután őszinte részvétellel, hogy ez a kedves barátom, miután még 1938-ban, a Művészszínház fennállásának negyvenéves jubileuma alkalmából, a Lenin-renddel kitüntették, 1941-ben elhagyta ezt a földi színpadot.

Alakját, emlékét soha sem fogom elfelejteni!

Most pedig elmondom, hogyan ismerkedtem meg 1913-ban Riminiben, magával Maxim Gorkijjal is.

Az egyik augusztusi nap késő délutáni óráiban társaságunk szokásához híven az árnyékosabb helyekre kirakott heverőkben pihent. Éppen én vittem a szót, s közkívánatra, s érthető lelkesen most is irodalmunkkal büszkélkedtem, annak csináltam propagandát. Ha jól emlékezem, történetesen Bánk bánunk Tiborcának a keserveit tolmácsoltam és magyaráztam, megemlékezvén természetesen a kolozsvári színikritikusi időmből feledhetetlen jó Szentgyörgyi Pista bátyánk nagyszerű alakításáról is. Egyszerre észrevettem, hogy szállodai portásunk kíséretében egy utcai ruhába öltözött nő és férfi közeledik felénk. Amikor odaértek, orosz barátaink valamennyien felugrottak s látható örömmel siettek feléjük. Meleg összelellezés

következett, néhány szót váltottak egymással, s máris odajöttek mindnyájan hozzánk. Leonyidov bemutatta a vendégeinket, de az első pillanatban fogalmam sem volt arról, kik ők. Ámde most a mellettem újból helyet foglalt Nyina Gyevel odasúgta nekem, hogy ismerősünk nem más, mint Gorkij, az író. A vele jött, feltűnően szép nő, ha emlékezetem itt sem csal, Budbergné volt, a titkárnője.

Gorkij egy negyven év körüli tanárember benyomását keltette bennem. Középmagas alak, kihajtott fehér ing, kétsoros sötét zakó volt rajta és csíkos, sűrű, jól vasalt nadrág. Kifogástalanul volt öltözve. Kalap nélkül lévén, az arcát jól megfigyelhettem. Elég dús, szőke haját rövidre nyírva, s felfelé fésülve hordta, s arcának jellegzetességet főleg a kiálló arccsont, az eléggé mélyen ülő szem, s a lefelé fésült hosszú bajusz adott. Egészben véve valami hasonlóságot véltem felfedezni a mi Gárdonyi Gézánk arcvonásaihoz. Gorkij kedves mosolygással fogott valamennyiünkkel sorban kezét, feltűnő udvariassággal hajolt meg a nők előtt, s azután mind helyet foglaltunk. Gorkij Leonyidov és Oddone Gardi közé ült, halkszavú, végtelenül finom benyomást keltő kísérőnője pedig Nyina Gyevel és mellem.

A társalgás most természetesen néhány pillanatra megszakadt, és én is abbahagyni szándékoztam a beszédemet. Azonban Leonyidov úgy látszik éppen arra használta fel az alkalmat, hogy néhány szóval tájékoztassa Gorkijt, miről is folyt addig szó, mert vendégünk most kedves közvetlenséggel egyenesen hozzám fordult. Tört német nyelven, amibe itt-ott olasz szavakat is vegyített, arra kért, hogy folytassam csak zavartalanul a mondanivalóimat, ő már tudja is, miről beszéltem, a tárgy őket is feltétlenül érdekli.

Azt hiszem bárki könnyen el fogja tudni képzelni, minő hatással volt rám a teljesen váratlanul előállott helyzet, az a tudat, hogy egy világhírű szellemóriással kerültem szembe, s hogy milyen felelősségteljes feladat elé kerültem. Ma sem tudnám megmondani, miféle belső erőim segítettek meg akkor abban, hogy lelki egyensúlyom nemcsak teljesen meg tudtam őrizni, hanem hirtelen átgondolva az alkalom lehetőségeit, másfelé vittem a szót. A nálunk Budapesten akkoriban sok beszéd tárgyává tett szindarabnak, Lengyel Menyhért „Taifun”-jának az ismertetésébe fogtam. Azt is őszintén megvallhatom, hogy akkor még egyáltalában nem gondoltam arra, hogy ezzel a tárgyválasztással csak még jobban felhívom Gorkij figyelmét írónk széles távokat is átfogni tudó képességeire. Mindenesetre arra törekedtem, hogy a különben is nem régen és ismételten is látott vígszínházi darabnak úgy a meséjét, mint egész háttérét és főszerepeit minél hűbben, élesebben felrajzoljam. Közben nem feledkeztem meg arról, hogy hangsúlyozzam, mi vezethette nézetem szerint a szerzőt a távolkeleti mese és színhely megválasztásában. A szerelem az, mondtam, ennek a legerősebb érzésünknek embereken s földrészekén túlfeszülő, átfogó és egybekapcsolni is képes hatalma. Nem ismer ez határokat, különböző világ- és társadalmi szemléletet, mint eltérő társadalmi vagy másféle elosztódásból eredő válaszfalakat sem. Kirobbanhat tehát a kelet és a nyugat egymást alig ismerő emberpárjában is s feltétlen úrrá lesz felettük. Így történik ez Lengyel embereiben, hogy azután a körülmények kérelhetetlenségét is segítségül kapva, őket mély erkölcsi tragédiába kényszerítse.

Előadásom végén megemlítettem még, hogy a darab szerzője alig múlt harminc éves, egy felvidéki városunkban, Kassán él mint banktisztviselő. Tudtommal soha sem járt Keleten vagy éppen Japánban. Arról viszont akkor még nem értesültem, s így nem is szólhattam, hogy a Taifunt már hazai színrehozatala évében, 1910-ben, ismételten lefordították egyebek közt orosz nyelvre és elő is adták Szentpétervárott. Lehet, hogy ez elkerülte orosz hallgatóimnak a figyelmét, Gorkij ebben az időben távol is élt a hazájától, de az is lehetséges, hogy az én élőszóbeli ismertetésemből figyelt csak fel jobban a drámára. Mindenesetre észrevettem, hogy Gorkij érdeklődését a Taifun legnagyobb mértékben felkeltette maga iránt, így főleg Tokeramo, Kerner Iona és Hempel Teri alakja, nemkülönben Japánnak megdöbbentő realizmussal jellemzett képviselői.

Amikor a szavaimat befejeztem, Gorkij, aki egészen felém volt hajolva, most még hosszabban maga elé nézett a földre. Azután valamennyiünk érdeklődésétől kísérve, lassan

vontatott hangon megszólalt. Csodálkozását fejezte ki mindenekelött afelett, hogy egy magyar író ilyen témát mert választani. Ez már magában véve is elismerést érdemel, annál inkább, mert a mély gondolatot nemcsak nagy realitással, hanem ugyanakkor magas költőiségtől áthatott lélekkel érzékeltetni is tudta. Gorkij megemlítette, hogy élete során volt alkalma közelebbről megismerni a japán lelket, amikor Moszkvában egy hosszabb tanulmányokat folytató, japán orvossal került össze. Neki ez az embertípus nem nagyon rokonszenves. Kétségtelen, hogy természetüknél fogva zárkózott nevelésük következtében még szűkebb határokra sűrűsödött faji és népi tömegeik nagy erőt képviselnek. Ámde éppen ez a sajátosságuk gátja lehet az egyes emberben köztük is feltétlenül rejtőző ezerféle tehetség s ambíció szabad és teljes kifejtésének. Ezen a kérdéscsón túl, folytatta Gorkij a szavait mind feszültebb figyelmünk közben, a dráma szerzője egy további nagy kérdést is vet fel. Azt t. i., van-e egyáltalában joga a nőnek, főleg a nyugati társadalmi rendszerekben ahhoz, hogy úgynevezett foltok legyenek a múltjában? Igenis van! — emelte fel a hangját Gorkij és mintha az arca is színebbé vált volna —, de ennek az általános elismerése csak akkor fog elkövetkezni, ha a férfiak, innen és túl, végre igazságosak, őnzetlenek és őszinték lesznek a nőkkel szemben, igazán a szívükre is fognak hallgatni, így viszik nyugvópontra a sokat firtatott, de ma még a legtöbbször inkább egymás ellen kijátszott kérdést. Pedig, ha az esetek és körülmények megítélésében eljön ez az idő, akkor meg is ördödik szinte magától a kérdés. Nálunk, mondotta Gorkij, igen nálunk, s nem tagadom, messze, nagyon messze orosz földön, már elérkeztünk ehhez a ponthoz. Igaz viszont — s itt alig észrevehető mosoly futotta át az arcát —, több más vonatkozásban még v a s t a g h ó t a k a r ó f e d i a m i d r á g a f ő l d ű n k e t! Hogy pedig maguknál — végezte a szavait Gorkij — a szép Magyarországon is miként gondolkoznak a nő léte, sorsa és célja felől, azt kedves fiatal barátunk bizonyára jobban tudja.

Jó két órát töltött még ezután velünk Gorkij, a legkellemesebb csevegésben sok mindenféléről. Elmondotta, hogy most Viareggióból jöttek, hazafelé tartanak Capriba, s tudva, hogy régi otthoni barátaik itt nyaralnak Riminiben, kis kerülővel néhány órára felkeresték őket, hogy ismét megölhessék egymást. Egyébként holnap már tovább utaznak. Az elbúcsúzáskor Gorkij ismételten megszorította a kezemet s megköszönte, hogy őt oly váratlanul, s neki oly érdekes világba elvezető élvezetben részesítem. Ezután barátaink kíséretében a Grand-Hotel-beli szállásukra mentek.

Másnap a reggelinél nagy meglepetés ért. Leonyidov és Gyevelék Gorkijnak azt a kérését tolmácsolták, hogy ha nem esik terhemre, nagyon örülne, ha hazatérésem után, egy alkalmas könyvkereskedő bekapcsolásával, válogatott gyűjteményt állítanánk össze legjobb költőinknek és íróinknak színvonalas fordításokban megjelent műveiből a számukra. A küldemény, egyszerűség okából, Gyevelék címére mehetne, s ők magukra vállalják a pénzügyi kérdésnek kívánságunk szerint való zavartalan lebonyolítását is. A művek kiválogatását teljesen rám bizzák. Gorkij a maga részéről csak annyit szeretne megjegyezni, hogy ami orosz nyelven kapható, azt természetesen igen szívesen látnák.

Leonyidov végezetül átadta nekem Gorkij ismételt szívélyes üdvözlését, s hogy minden jót kíván „lelkes magyar barátjoknak!”

Azt hiszem nem mondok meglepőt, hogy a megtisztelő megbízatást nemcsak szívesen, de büszkén is vállaltam magamra, hiszen hirtelenében valamiféle kulturális nagykövetségünk véletlen képviselőjének éreztem magam. A szinte ünnepélyes alkalmat mindjárt fel is használtam, s én viszont azzal a tervemmel próbáltam meglepni orosz barátaimat, hogy megkérdeztem őket, nem-e volna lehetséges, hogy amennyiben jövőre újból ilyen szépen együtt leszünk kedves Riminiben, utána együtt is utazzunk hazafelé, de Budapestet át. Megmutatom nekik szép fővárosunkat, lerándulunk a Balatonhoz is, vagy másfelé. Meg vagyok győződve, hogy felejthetetlen emlékekkel fognak nálunk gazdagodni. A terv azonnalos elfogadásra talált, sőt azt Gyevelék most már azzal egészítették ki, hogy, mint ezt már másik két barátunkkal is megtették, ezennel engem is szívélyesen meghívnak özvegyen élő édes-

atyjuknak Kazánban fekvő birtokára olyanformán, hogy utazzunk hát Budapestről tovább is együtt. Töltsem náluk a szabadságidőm második három hetét.

Örömet nem lehet leírni.

Hazaérkezésem után rövidesen hozzáfogtam a gyűjtemény kiválogatásához. A feladat nem volt könnyű. Azon kívül, hogy komoly erkölcsi felelősséggel járt a kijelölés, még nagyobb fejtörést okozott a valóban színvonalas fordítások megtalálása. Szerencsésen egy igen lelkes és megértő könyvkereskedőre bukkantam az Erzsébet (ma Lenin)-körút elején volt üzletnek azóta régen meghalt tulajdonosában, Dick Manó személyében. Rajta kívül egy kiváló irodalmi szakemberünk áldozatos segítségét is igénybe vettem, s elkészült jegyzékeimet annak a bírálata alá bocsátottam. Mindenben megfelelőnek tartható, orosz nyelvű fordításokat nem igen találtunk. Tudvalevőleg néhai jó Szabó Endrénk kísérletezett ugyan e téren, de inkább orosz regények magyarra átültetése foglalkoztatta őt akkoriban. Így a legtöbb esetben német nyelvű fordítások mellett kellett döntenünk. A küldemény végeredményben szép kis ládát tett ki, s azt még a tél beállta előtt útjára indítottuk. Végtelen káromnak tartom, hogy az elküldött munkák másolati jegyzékei, otthonom sok egyéb értékével együtt, a későbbi német invázió során, 1944—1945 telén, bombatalálatok folytán elpusztultak. Emlékezetből ma annyit tudok mégis mondani, hogy a gyűjtemény méltóan képviselte irodalmunkat. Így Petőfit Neugebauer Emilnek, Aranyt és Vörösmartyűt Dóczy Lajosnak a fordításában küldtük el. Ugyanigy sikerült megfelelő Mikszáth- és Jókai-fordításokat találni. Herczeg Ferenc Bizanc-ját Huszár Vilmos francia nyelvű kiadványai sorozatában, Madáchot természetesen Lechner németnyelvű kiadásában használtuk fel. Jókai művei közül, ezekre határozottan emlékszem is, a „Fekete gyémántok”, a „Szomorú napok” és „A tengerszemű hölgy”, Mikszáth-tól pedig a „Szent Péter esernyője”, a „Szelistyei asszonyok” és „A beszélő köntös” voltak a gyűjteményben. Azon a véleményen is lévén, hogy irodalmi színvonalunkat az akkoriban a világ minden táján átütő sikerrel színre került színműveinkkel is be kell mutatnunk, elküldtük pl. Molnár Ferenc „Ördög”-ét, Biró Lajos „Rablólovag”-ját, természetesen Lengyel Menyhért Taifun-ját s végül, ha jól emlékszem, Drégely Gábornak „A szerencse fia” című darabját is. Természetesen elment a Bánk bán is, éspedig német fordításban.

Rövidesen értesültem Gyeveléktől, hogy a küldemény szerencsésen megérkezett. Utóbb azt is megtudtam tőlük, hogy miért nem kellett a ládát egyenesen Gorkij címére küldetnem. Gorkij az 1913-ban meghirdetett amnesztia alkalmából akart hazatérni, s a részletek megbeszélése végett kereste éppen fel Riminiben orosz barátait. Így velem szemben is egyelőre bizonyos diszkrécióban kívánt maradni. Igaz, orvosai, s más barátai azt a tanácsot adták neki, hogy tekintettel tüdőpanaszaira, meg kell gondolnia, ne halassza-e a légváltozást a jövő tavaszi napokra, de Gorkijban akkor talán erősen dolgozott a honvágy is, s így történt, hogy hazaérkezett, és valahol Szentpétervár környékén sikerült alkalmas lakáshoz jutnia. Mint tudjuk, rövidesen lapot is indított, talán a „Letopisz”-t, vagy éppen Ilja Gruzgyev szerint a „Novaja Zsíznyi”-t. Mindenesetre az elhelyezkedés első hónapjai nem voltak alkalmasak arra, hogy mélyebben belemerüljön a magyar irodalom egyes munkáiba, amihez több nyugalomra volt kétségtelenül szükség. Gyevelék megírták egyelőre, hogy Gorkij már tud a gyűjtemény megérkezéséről, s a legmélyebb köszönetét küldi érte, egy jóval későbbi levelükben pedig azt jegyezték meg, hogy Gorkij már neki ült Mikszáth olvasásának, s azt mondta, hogy üzeni fog nekem valamit. Sajnos, ezt az üzenetet már nem kaptam meg.

Egyébként igazán nem értem, hogy történt, hogy riminii társaságunk fényképezőgéppel rendelkező tagjai egyikének sem jutott a nagy örömeben észébe, hogy a körünkben időzött Gorkijékkal együtt lefényképezzenek bennünket. Hiszen ott volt köztünk mindjárt Gardi papa, aki művészi felvételeivel nemzetközi díjakat nyert. Otthonom falát ma is két kiváló alkotása díszíti, amit emlékül kaptam tőle. De hát így történt. A hibát bizonyára én bocsáthatom meg a legkevésbé magamnak.

Orosz barátaim viszontlátása, magyarországi látogatása, az én hozzájuk való kirándulásom élményei, mint már érintettem, mind füstbe mentek. Gyevelék ugyan a megbeszélés szerint, mint elsők, már 1914 júniusának vége felé Riminiben voltak. Ezt egy frigiai sapkás nő mellképével díszített levelezőlapon közölték is velem. De nemsokára egy második kártyájukat vettem, ezen egy kozákroham képe volt, s itt már arról értesítettek, hogy édesatyjuk váratlanul magához hívta őket; így a legrövidebb úton, Görögországon keresztül sietnek hozzá. Hozzá tették, hogy nem hiszik ezek után, hogy ebben az évben látni fogjuk egymást.

Gyeveléknek, sajnos, nagyon is igazuk lett, s mi már nem láthattuk többé egymást ebben az életben. Tavaly, hosszú kutatógatások után, a Magyar Vöröskereszt útján annyiban kaptam róluk hírt, hogy Nyina Gyevel még 1920-ban meghalt, húga állítólag él, írtam is a megadott címére azonnal, de választ nem kaptam.

Nem tudom, él-e valaki Gorkij családjából, talán a fia, esetleg Budbergné? Úgy vélem érdemes volna valakinek, aki hozzáférhet, alkalmilag utána érdeklődni a hagyatékában annak, nincsenek-e ott munkák magyar szerzőktől? Ha igen, úgy azok szinte bizonyosan az én küldeményeimből valók lesznek.

Lehetséges, hogy a gyűjteménynek egyetlen darabjára sem fognak ma már rábukkanni. Én ennek ellenére is mindig meglepődéssel s némi jogos büszkeséggel fogok visszagondolni az oly önzetlen érzéseim között, negyvenhét évvel ezelőtt oroszországi missziós útjára elindított ládára. Meggyőződésem, hogy a maga nemében talán első kis magyar szépirodalmi könyvtár volt ez, amely akkor a maitól sokkal távolabb eső orosz földön a feladatát bizonyára sikerrel teljesítette.

TIBORC ZSIGMOND

TUBA KÁROLY EMLÉKEZETE

(Az Irodalmi Tanács nevében mondott gyászbeszéd szövege alapján.)

Amidőn az Irodalmi Tanács nevében utolsó üdvözlét mondtam Tuba Károlynak, író társamnak és barátomnak, feltűnt lelki szemeim előtt egész életútja, amely egybeesett a magyar munkásmozgalom izgalmas, harcra kész múltjával. És előttünk állt egy küzdelmekben, eredményekben gazdag élet, Tuba Károly élete.

1896-ot írunk, a Millenium éve. Egy 17 éves vidéki cukrász feljön Pestre, pályát akar cserélni. Vonzza a könyv, a vers, a tudomány. Öt év múlva kezében a tanítói oklevél.

Ekkor, 1901-et írunk. Csakhamar megtalálja a fiatal író a maga útját, hiszen 1902-ben, 23 éves korában novella, 1905-ben, 26 éves korában verseskötvet adott ki. 1914-ig, az első világháború kitöréséig már hat könyve jelent meg, de a reá következő műve, amely már a beérkezett szocialista költőt mutatja, csak 1918-ban kerülhetett nyilvánosságra, mert ebben a kötetében a *Megváltó viharban*, már olyan versek vannak, amelyeket csak titokban lehet szavalni. Már 1914-ben így ír *Az átok* című versében:

Az utcán sápadt, félnék rettegése,
Siránkozások, aggódó jajok:
Anyák, testvérek, rokonok, barátok
Arcán az örök választalan kérdés:
Miért? kiért?

Itt olvashatjuk költői hitvallását is:

Az örületnek poshadt korszakában
Tépett, rongyosan bujkál az igazság
Ki jajduljon föl, hogyha nem a költő?
A szabadságnak kósza villámai
Ki szítsa föl s ki fogja lángkévébe
Ha nem a költő harsogó szava?

(*Költők, 1916.*)

Az első világháborút megelőző években alakult a Munkásműkedvelők Országos Szövetsége, majd abból a Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége (MIMOSZ), ahol a szocialista írók, művészek fogtak össze, hogy a hazug, ponyva és giccs irodalom helyett igazi irodalmat, igazi művészetet és zenét nyújtsanak a munkásoknak. Itt találjuk Tuba Károlyt is, versei igen népszerűek, és alig van munkáskultúrest, hogy egy-két Tuba verset ne szavalnának.

Különösen *Egy tanú nem tanú* című kis balladája vált országosan népszerűvé, amelyet többszázszor szavaltak.

De kellett új gyermekirodalom is a mi gyermekeinknek. Tuba, Farkas Antallal és a többi szociáldemokrata íróval, ezt is megteremtette. Megszülettek a szocialista mesék, elbeszélések, ifjúsági regények, amelyek jórészt a szerző maga mondta el a „Gyermekbarátok” összejövetelein.

A Tanácsköztársaság idején aktív politikai szerepe volt Tuba Károlynak, amelyért négy évi börtönnel sújtotta a reakció. Itt születtek meg a *Börtönszonettek*, Tuba Károly legértékesebb munkája, amelynek minden sorát szíve vérével írta. Szabadulása után természetesen állásától is megfosztották, és igen súlyos anyagi helyzetbe került.

A főlzabadulás meghozta számára is az elégtételt. Nemcsak „eszméi diadal”-át érte meg, hanem megkapta jól megérdemelt igazgatói nyugdíját és mindazt, ami joggal megillette. Csak egy fáj az öregedő és beteges költőnek, hogy a *Börtönszonettek* nem kerültek újra kiadásra. Reméljük, hogy újra forgalomba kerülnek ezek a gyönyörű, a politikai foglyok életét költői erővel érzékeltető, feledhetetlen költemények.

De nemcsak az író, az embert is nagyon szerették. Ha rágondolunk, mindig előttünk van mosolygó szeme, behízelgő, zengő hangja, szerettük ezt a mesészerű jó embert, aki mindig melegséget, derűt, bizalmat és szeretetet árasztott maga körül.

Nyugalommal, türelemmel fejezte be pályáját, mint ahogy a mindennapi élet tűszúrásait is a legnagyobb türelemmel viselte, csak az bántotta, hogy fájdalomt okoz hitvesének, akit rajongásig szeretett, és aki annyi féltő gonddal ápolta, gondozta.

Egy tanú nem tanú közismert versében megírta, hogyan utasítják el a zsellér panaszát, mert leánya tönkrevődjének nem volt más tanúja, mint az isten, már pedig „egy tanú nem tanú”. Nos az ő életének ezer, meg tizezer tanúja van. Mi mind hitet teszünk, hogy megtette kötelességét. Soha egy pillanatra el nem tántorodott attól a piros zászlótól, amelyre ifjúságában felesküdt.

FÖLDES ANNA

ADALÉKOK MÓRA FERENC SZABADKÖMŰVES PÁLYAFUTÁSÁHOZ

Móra Ferenc és a szabadkőművesség kapcsolatára vonatkozóan Móra monográfiám¹ megírásakor jobbra Supka Géza szóbeli tájékoztatására és valószínűsítő bizonyítékokra hivatkoztam. Móra szabadkőműves volta mellett szólt nemcsak az a tény, hogy Móra a Szegedi Napló megszűnése után a Világ-nál, ennél az indulásában, szellemében szabadkőműves lapnál talált otthonra (hiszen a laphoz való csatlakozása idején a szabadkőműves mozgalom formailag és hivatalosan már feloszlott), s nemcsak Kulinyi Zsigmond és a vezető szegedi értelmiség, újságírógárda szabadkőműves orientációja, de Móra István szabadkőműves állásfoglalása is. (Móra István szabadkőműves voltát bizonyítja megjelent inasmunkája, „A köznép lelki tápláléka” is.)² Supka Gézára való hivatkozással közöltem könyvemben, hogy Móra 1911-ben csatlakozott a mozgalomhoz, mégpedig a két szegedi páholy közül a radikálisabb, az 1910-ben alakult Szeged kötelékében.

Tanulmányom nyomdába adása után sikerült az Országos Levéltárban Móra szabadkőműves pályafutásának, kapcsolatainak dokumentumait fellelnem.³ Ezekre könyvemben csak a jegyzetek között utalhattam. Tekintettel azonban a dokumentumok jelentőségére, úgy érzem, a Móra-filológia szempontjából nem haszontalan ezek publikálása.

Móra gondolatvilágának a szabadkőműves szellemiséggel való rokonságára — mivel ez nem tekinthető filológiai bizonyítéknak — ezúttal nem térek ki.

Móra Ferenc szabadkőműves voltának első dokumentuma egy bejegyzés a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy „bejelentett keresők” listáján, ahol az 1911. október 26-ig történt jelentkezések közt szerepel Móra Ferenc 33 éves múzeumőr, aki a Szeged páholyba kérte felvételét.⁴ A bejelentett főlvételek 1911. XII. 13-ig terjedő időszakra vonatkozó listáján Móra Ferenc névvel Diósszilágyi Sámuelével egy oldalon találkozunk.⁵ A felvétel időpontja ezek szerint egybeeshetett az 1910-ben alakult Szeged páholy felavatásának idejével, amelyre a Levéltárban ugyancsak megtalálható jegyzőkönyvek szerint 1911. dec. 2-án került sor a budapesti Nagypáholyház nagyműhelyében.

A szegedi szabadkőműves mozgalom a levéltári dokumentumok és munkatáblák bizonyossága szerint a XIX. század legvégén indult komolyabb fejlődésnek. Az 1870-ben alakult Árpád páholy, amelynek vezetésében Csermelényi Istváné és Enyedy Lukácsé az orosz-lánrész (Ismét Móra szabadkőműves kapcsolatainak egyik láncszeme: Enyedy nemcsak szkm. vezető, de a Napló alapító-főszerkesztője is!), az időnkénti fellendülések ellenére meglehetősen lagymatagon működik, s csak a 80-as évek legvégén, a 90-es évek derekán lendül fel. Ezt a fejlődési szakaszt zárja le 1895-ben a Pulszky Ferenc nagymester végrehajtotta páholyvizsgálat. A szélesebbkörű tevékenységet egyrészt a páholy számbeli növekedése tette lehetővé: míg 1870-ben 12 felavatott és 27 belépett tagot tartottak nyilván, 1895-re ez a szám megtízszereződött. 195 felavatott és 230 belépett tag szerepel a névjegyzékekben. Köztük látható a Szegedi Napló vezérkarának jónéhány tagja, a többi között Kulinyi Zsigmond, Gellér-Mór, Lipcsey Ádám és R. J. is. (Nem nevezik meg, de feltételezhetően a könyvtár- és múzeumi

¹ Bibliotheca, 1958.

² Móra István: *A köznép lelki tápláléka*, Hungária páholy kiadása, é. n.

³ E dokumentumok felkutatásának és közzétételének lehetőségéért ezúton mondok köszönetet az Országos Levéltár munkatársainak, elsősorban *Karsai Eleknek* és *Békény Istvánnak*, akik a kutatásban segítségemre voltak.

A soron következő idézett dokumentumok az Országos Levéltár feldolgozatlan szabadkőműves gyűjteményének 114. sz. csomójában, munkatáblákban, nyomtatványokban és kéziratos formában találhatóak.

⁴ 4000. sz. XXVI. lap.

⁵ 4852. sz. XXV. lap.

igazgató és Szeged történetírója, Reizner János.) A tisztikar 1887-ben történő újjászervezése után kezdi meg munkáját a Szendrői János vezette irodalmi bizottság is, amelynek valamivel korábbi, alakuló megbeszélésén⁶ Kulinyi Zsigmond tart programadó jelentést. A tervek és jelentések ebből az időszakból főként a páholy szociális és karitatív munkáját ismertetik, terveik közt szerepel rabsegélyező egylet, gyermekmenhely és napközi szervezés, a szegénysorsú diákok segélyezése, a cigánykérdés rendezése, kulturális területen pedig felolvasások szervezése, lapok hozatása, nyelvvédő egyesület létrehozása stb.

Érdeemes e dokumentumok mellé állítani a Szeged páholy későbbi tevékenységének néhány ma fellelhető bizonyítékát, — még akkor is, ha tudjuk, hogy az anyag korántsem teljes, s a kialakuló kép a további kutatások során kiegészítésre, esetleg korrekcióra szorul, már csak azért is, hogy világosan lássuk, Móra nem véletlenül, a Szeged megalakulása után csatlakozik a mozgalomhoz.

1912—13-ban a magyarországi páholyok és a nagypáholy között komoly vita bontakozott ki. A nagypáholy a szabadkőművesek alkotmányára való hivatkozással számonkéri egyes páholyok túlságosan politikus tevékenységét, mondván, hogy a mozgalom nem politikai párt és hogy célkitűzéseinek elérését veszélyezteti a napi politikával való túlságos törődés stb. A vitába a Szeged páholy 1912. április 15-én szól bele, hangsúlyozva, hogy a Világ támogatása, a Választójogi Liga szervezése és a Reformklub népszerűsítése nem áll ellentétben a szabadkőművesség programjával, sőt ellenkezőleg: „Nagyon szomorú szerepre vállalkoznak ama testvéreink, akik napjaink égető kérdéseinek, — a választójognak küzdelmében a szabadkőművesség kezét meg akarnák kötni. Ez valóságos összejátszás volna az ellenséggel.” S hogy a páholy e küzdelemben valóban nem is akármilyen részt vállal, bizonyítja a többi között, hogy elküldi a többi páholyoknak és szabadkőműves testvéreknek a szegedi Választójogi Liga kiáltványát, amely a polgárokat szólítja fel, hogy segítsék a sztrájkoló munkások családját, vegyék magukhoz gyermekeiket, mert a polgárság és munkásság küzdelme azonos célokért folyik, s a terhek nagyobb részét a munkásosztály viseli. Az együttérzésnek az anyagi juttatás formájában történő kifejezésére ez nem is az első eset, de míg 1912-ben csak egy-egy egyszerű páholytag (dr. Gerő Géza, makói ügyvéd) javasolta, hogy a Szeged páholy küldjön bizonyos összeget, a Népszava kiadóhivatalán keresztül a Vörös Csütörtök áldozatainak felsegítésére, — most már a páholy intézményesen szervezi a polgárok szolidaritás-kifejezését. A továbbított pénzadomány összegénél (600 Ft) sokkal jelentősebb a felhívásnak az a megállapítása, amely szerint „Jelen pillanatban csupán a szervezett munkásság az a hatalom, amely a szuronyokkal körülbástyázott önkényuralommal szemben gyors siker reményével veheti föl a harcot . . . ” A szabadkőművességnek a választójog kiterjesztéséért vívott küzdelmében Móra Ferenc is résztvett. A páholy-gyűjtemény kéziratos anyagában szerepel Mórának egy kézírata, amelyben felkérésre (feltételezhetően a készülő jegyzőkönyv számára) ismerteti Várady Zsigmondnak „Adalékok a választójog reformjához” c. könyvről (1911) tartott előadását. Ebben Móra a kötet szerzőjére való hivatkozással, és azzal egyetértésben leszögezi, hogy az 1874. évi XXXIII-as törvénycikk egészében elavult, s hogy „választójogunkat nem lehet foltozni, mert a szövet mindenütt utánaszakad a foltnak, hanem elvetvén mai alapelveit, az egyenlőtlen vagyoni cenzust, a nyílt szavazást, s a nagy tömegeknek választóközpontokba való összevonását, egészen új alapokra kell fektetni.” (Ugyanitt ígéri Móra, hogy a könyvet profán lapban is ismerteti, s lábjegyzetben utal rá, hogy ez a Szegedi Napló (év nincs!) I. 26-i számában megtörtént.)

Móra szabadkőműves munkájáról 1912. okt. 13-áról kelt az első dokumentum. (Érdektelen levél, melyben megnövekedett profán elfoglaltságára való tekintettel halasztást kér valamilyen meg nem nevezett feladat végrehajtására.) 1913-ból viszont már számos dokumentumot találtam.

Az 1913. jan. 8-i tisztikari értekezlet határozza el Móra Ferenc legény „mesterré” emelését, s III. 4-én küldik le mesteri okmányát Budapestről a páholyoknak. Itt szerepel a Szeged páholy munkatáblájában Móra Ferenc szónok testvér neve, mint a márc. 3-i ülés előadójaé, ahol Dettre János, Hollós József és Diósszilágyi Sámuel jelenlétében (később valamennyien Móra jó barátai, Diósszilágyi Sámuel orvosa és bizalmasa) köszönti Kőhegyi Lajost fő-mesterré avatása alkalmából. Áprilisban Móra „Egészséges jótékonyosság” címen tart munkát, s előadásában felveti a nyomor elleni harc legalkalmasabb módját, a szegedi karitatív egyesületek egyesítésének gondolatát.⁷ Ugyanez év őszén Hollós József betérjeszti a páholy programját, amelyben szerepel a többi között egy krajcáros napilap létesítése is. A szerkesztői állásra dr. Szőri József és Móra neve kerül szóba. Mindez azonban csak terv marad, hiszen Móra ugyanebben az időszakban már a Szegedi Napló élére került. Ez alkalomból a páholy részé-

⁶ 1886. júl. 29.

⁷ 1913. ápr. 21.

ről Csányi Sándor főmester üdvözölte Mórát, s ő tolmácsolta a testvérek jókívánságait „az emberiség javára kifejtendő nehéz munkájához.”⁸ Két művészi szempontból jelentéktelen, de dokumentumként érdekes Móra verset is közöl a páholy munkatáblája. Az első a páholy XVII. számú nővér munkáján hangzott el s címe „Lánc.”⁹

„A templom zárul, ite missa est!
Mert templom ez, bár nincs rajta kereszt.
Ki nem lakik a tömjénfüst között,
Ki az oltárról rég kiköltözött
S az emberszívben vett lakóhelyet:
A mi egy istenünk: a szeretet.

A templom zárul, ite missa est!
Egy kis ministráns csengettyűzi ezt.
Álomvizeknek csónakosa én,
Ki itt az ígért révet meglelém,
S miknek piros kendője integet,
Ki új hajnalok harsonása lett.

A templom zárul, ite missa est!
Ám nyomtalan ne szálljon el az est,
Szedjétek össze hulló tollait,
Miket egy tiszta óra szórt el itt,
Vigyétek haza egy-egy sugarát, —
Hadd derengje be künn az éjtszakát⁵”

A költemény szövege alatt a jegyzőkönyv vezetőjének, — ideillőbb terminológiájával: az „építészeti rajzolat” szerzőjének, — megjegyzése: „Ez a költemény mély nyomot hagyott az összes jelenlevők lelkében, úgy hogy egy feledhetetlen szép este emlékéket vitték magukkal.” Kegyeletsértés lenne e költemény esztétikai mérlegelése, s méginkább ez a következő alkalmi versikénél, amelyet Móra a páholy új helyiségének felavatására írt.¹⁰ De dokumentumként még ezt is érdemes kiásni a feledés sírjából:

„Királyi ház ez pompával tele
Mi régi szívünk hoztuk el bele,
De szívünk benne új szándék teli
Ne ő nekünk, mi adjunk fényt neki.”

Irodalomtörténeti vonatkozásban teljességgel érdektelennek érzem, s csak a viszonylagos teljesség kedvéért említem, hogy 1913 végéről, 1914 elejéről vaskos iratesomó szerepel a páholy iratai között: Somlyódy István testvér állítólagos indiszkrécója miatt megindított fegyelmi ügyének dokumentumai. A nyomozás akörül folyik, vajon elárulta-e Somlyódy a törvényhatósági bizottsági választásoknál a szabadkőművesség érdekeit. A nyomozást a páholy részéről Móra Ferenc vezeti. (A páholy közéleti szerepének megítélése szempontjából ez az ügy annál jelentősebb. Világosan megmutatja, hogy Szigyártó Albertnek „A szabadkőműves szempontok érvényesítése a közügyekben” című előadása, s azt követő vita felszólalásai¹¹ nem pusztába kiáltott szóként hangzottak el, a páholytagok aktívan tevékenykedtek e célok végrehajtása érdekében. A törvényhatósági választások előtt például a Szeged és az Árpád páholy közös bizottságot küldött ki, majd páholyközi értekezletet szervezett, amelyen a testvérek kerületenként, külön-külön is állást foglaltak a klerikális képviselők kizorítása érdekében. Az indiszkrécio — amely egyébként a 9 pontos szabadkőműves fogadalom szövegébe és szellemébe ütköző vétek — a vád szerint az volt, hogy Somlyódy ezt a bizalmas határozatot az ellenfelek, a hivatalos, klerikális jelöltek és támogatóik tudomására hozta.)

1914 elejéről való Mórának igen érdekes szabadkőműves hitvallása, amely többé-kevésbé kulcsot ad ahhoz is, mi vonzotta őt a szabadkőművesség táborába. Ez a hitvallás voltaképpen egy beszédének a munkatáblában közölt gondolatmenete (tehát nem szó szerinti szöveg!) A beszédet a páholy három új tagjának felvétele alkalmából tartotta, amikor is az új testvérek közt szerepelt fiatalabb barátja, Domokos László is, akinek a „Magyar impe-

⁸ 1913. okt. 17.

⁹ A munkatábla szerint 1913. márc. 16-án, de feltételezhetően a keltezésben elírás van, s a helyes dátum: 1913. jún. 16.

¹⁰ 1913. okt. 17.

¹¹ 1912. febr. 4.

rializmus” című könyvről korábban Móra nagy lelkesedéssel szolt, s akinek most, a szabadkőművességben mentora lett. „A szabadkőművesség lelkiereje halhatatlan jóságában, mély életében, belső szépségében van — mondotta Móra. — Ez ősi elvekre épített transzcendentális fölfogás nincs ellentétben gyakorlati céljainkkal. A szabadkőművesség atmoszférája nem ismeri a hazugságot. Törvényünk: sisak alatt is lásson a szabadkőműves könnyet, pajzs alatt is érezze a szív dobogását. A szabadkőművesség az emberi boldogságért van. Legyetek hűséges katonák.”¹²

Ugyancsak új tagok üdvözlésére írta a következő érdekes és háborúellenességében egyértelműen radikális beszédét, amelynek gondolatmenetét így idézi a munkatábla: „Sok mindent nem tudunk. Ki okozta a világégest, ki érte felelős? Ki akarta? Tán az emberiség lelkében felgyülemlett erők kaotikus halmaza?! Egy nagy jajkiáltás az egész világl De a háborút nem akarta senki. — Senkinek sem kellett és mégis megvan, — de akkor ez a társadalom alapjában hibás s ezt kell újra teremtenünk. Erre a nagy újraalkotó szabadkőműves munkára hívja fel az új testvéreket.”¹³

Rendkívül érdekes az 1918—19-es anyag is. Február elejéről való az első dokumentum, amely akkor már helyettes főmester Móra tisztikari taggá választására utal. Móra ugyanis nagy elfoglaltságára való tekintettel kéri, hogy „bármennyire megtisztelő is a testvérek bizalma, ne vegyetek be a tisztikarba henye tagnak.” Ugyanakkor, amikor e kérését a tagság méltányolja, helyettes főmesteri rangjában a fogadalom letétele¹⁴ után megerősítik.¹⁵

A forradalom októberében, a tisztikar választása alkalmával, de még az események kiborbanása előtt Szigyártó Albert főmester beszédét tart a páholyban a kultúra védelme, a közoktatás megreformálása, a közegészségügy államosítása érdekében, s követeli a politikai jogok kiterjesztését minden dolgozó számára. Az egyre rettenetesebb drágaság leküzdésére felveti, hogy „kommunizálni kell a közüzemeket és hatósági üzemek útján irányítani az élelmi piac áralakulását.” A testvérektől egyértelműen és határozottan megköveteli minden progresszív irányú mozgalom támogatását. Világos ezekután, hogy a páholy vezetősége és tagsága magáénak vallja az októberi polgári forradalmat, s körülbelül a radikális párttal egy platformon hajlandó annak támogatására. Mórának a Szegedi Nemzeti Tanács megalakulása során kifejtett munkájáért (Hollós Józseffel együtt) a páholy külön köszönetét fejezi ki. Az események gyorsulásának időszakából Móra szabadkőműves ténykedéséről nincsenek adataink, a következő dokumentum már a proletárforradalom szegedi hatalomvesztése utáni időszakból, 1919 májusából való. Ekkor a Szegedi Naplótól való visszavonulással egyidőben a következő levelet intézi Szigyártó Alberthez, a páholy főmesteréhez:

„Főmester testvér, kedves Bátyám, valószínűleg méltóztattál olvasni a *Szegedi Napló* tegnapi számát, amelyben bejelentem, hogy hazaárulásom konzekvenciáit levonom és a szegedi közélettől, amelyben eddig se túlságosan tolongtam, teljesen és végleg visszavonulok. Nem a terrornak engedek, mert szegyetlen nyílt terrorral személyem felé még senki sem közeledett, — de rosszabb a lappangó, ellenséges indulat, s ez elől térek ki én, aki csak nyílt és őszinte tudok lenni jóban, rosszban.

Tegnap megváltam a Szegedi Naplótól, ma *kursem kell tőled is a páholy tisztikarától a testvéri közösségből való kibocsátásomat*. Nem hiszem ugyan, hogy éppen a világozság fiai közt akadnának értelmetlen emberek, akik elítélnék engem, mert egy zord hangú figyelmeztetéssel tényleg elejét vettem annak, hogy Szegedet elöntse a tűz, de lehetnek tájékozatlanok, s a helyzet mindkét esetben egyformán feszélyező lenne mindnyájunkra nézve.

Testvéreim, bocsássatok el békében, — ezt tiszta és nyugodt szívvel kérem tőletek. Anyagi kötelezettségem a páhollyal szemben úgy tudom nincs, s normális tartozásom lapját is tehermentesnek érzem. Akarattal soha meg nem bántottam egyiketeket sem, a páholy ellen infidelitást el nem követtem, s amennyiben az én nyomorult rabéletem (?) engedte, minden parancsnak engedelmeskedtem. Méltóztassatok megengedni, hogy ezuttal a magam önrzete parancsának engedelmeskedjem, amikor önkéntes száműzetésbe menve a szegedi közéletből, fedezést kérek a páholytól is, amelynek szeretete annyi éven át melengetett, — úgy hogy utolsó szavam hozzátok csak a hálálé lehet.

Szeged, 1919. május 9.

Móra Ferenc¹⁶

¹² 1914. jan. 6.

¹³ 1917. dec. 17.

¹⁴ 1918. febr. 3.

¹⁵ 1918. febr. 7.

¹⁶ Móra kiemelései.

¹⁷ Móra itt „Memento” c., a Szegedi Napló 1919. ápr. 1-i számában megjelent híres cikkére utal, amelyben Lyon példájára hivatkozva azt tanácsolta a polgárságnak, hogy egyezzen ki a hatalomra jutott munkásosztállyal, s állástfoglalt a proletariátus „istenien emberséges” diktatúrája mellett.

¹⁸ Ezt az ismeretlen négy oldalas kézzel írott levelet ugyancsak a 114. sz. szabadkőműves gyűjteményben találtam. A borítékra Móra a következőket írta: „Szigyártó Albert tanár úrnak magán ügyben, saját kezébe”.

Mórának ezt a levelét 1919. június 19-én tárgyalja a páholy. Ekkor vetik fel, hogy tisztségéről lemondott, s helyébe új helyettes főmestert kell választani. Egyetlen szűkszavú utalás közli a továbbiakban, hogy a szeptember 16-i ülésen (ez volt a páholy utolsó ismert összejövetele) felolvasásra került a „Móra Ferenc testvér ügyében megtartott bünvádi eljárásról szóló jegyzőkönyv és ítélet.”

Ezen az ülésen Szigyártó Albert és páholytársai közt élehangú vita robbant ki a szabadkőművességnek a háború és forradalmak alatti magatartására vonatkozóan. A nézetek összecsapásában szóhoz jutnak az egyértelműen antibolsevista, sőt szakszervezet- és proletár-ellenes hangok, s a munkásosztállyal békülni szándékozó, pacifistább nézetek is. Van, aki az egykori „vörösek”, van, aki a „fehér terror” kárhóztatja, de egységes plattformra már nem jutnak. A szabadkőművesség legális élete a forradalom bukása után végetért. Móra további szabadkőműves kapcsolataira vonatkozóan írásos dokumentumot nem találtam. Alapos okunk van rá, hogy — éppen a Világnál betöltött vezető szerepe, és Supka Gézával való szoros barátsága alapján — feltételezzük, hogy a kapcsolat a mozgalom legalitásának elvesztése után nem szűnt meg, s vannak, akik Mórát Budapesten látták is a Cobden páholy titkos összejöveteleinek egyikén-másikán. Ennek bizonyítása azonban még további kutató-munkát igényel.

HEVESI JÓZSEF

MÓRA FERENC SZABADKŐMŰVES BESZÉDEI*

Véletlennek köszönhető az, hogy Móra Ferenc szabadkőműves beszédeinek kéziratai fennmaradtak, előkerültek, elkerülték a pusztulást. Makulatura közt találtam rá.

Az 1910-es években Szegeden két szabadkőműves páholy működött. Az egyik az „Árpád”, a másik a „Szeged” páholy volt. Ez utóbbinak volt tagja Móra Ferenc. A páholy anyakönyvi adatait Csongor Győző szegedi muzeológusnak köszönhetem. Az anyakönyv bejegyzése szerint: No. 31. Móra Ferenc, Kiskunfélegyházán szül. 1879. jul. 19. Nős, egy gyermekes, könyvtár- és múzeumi őr, író. Lakhelye Szeged. Kezesének neve Dr. Engel Mór. Felvételenek napja: 1911. nov. 27. legényfok: 1913. jan. 13. mesterfok: 1913. jan. 20.

Érdeemes megemlíteni, hogy a No. 32. Hollós József orvos, aki a proletárdiktatura idején kiemelkedő szerepet játszott, majd emigrációba kényszerült. A kezes, Dr. Engel Mór ismert szegedi ügyvéd volt, akit 1910. márc. 5-én igazoltak át az „Árpád” páholyból, mint a „Szeged” páholy egyik alapító tagját. Móra bátyja, István, 1900-tól a budapesti „Hungária” páholy tagja volt.

Az első világháború elején a szabadkőműves páholyok működését betiltották. Szervezeti életük három és fél évi kényszerű szünet után újra megindult 1917 második felében. Az előkerült beszédek ebből, és a következő évből valók. Móra mint író ember, a kortársak állítása szerint gyakran tartott avató- és lánc- (gyűlést bezáró) beszédeket. A szertartások oktatója is volt. Az ilyen természetű beszédek azonban nem kerültek nyilvánosságra. A Kelet-ben, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos közlönyének XXV. (XXXVIII.) évfolyamában (1913. jan. 1. szám) találjuk egyik versét, amit talán nem felesleges közölni.

L á n c b a n.

Mitől az emberszív oly rég remeg,
Bár útban van felénk a fürgeteg,
Röpködve bős süvöltözés között,
Mint óriás sas, a világ fölött,
Ártatlanokra vetve rémes árnyát:
Bűn és erőszak csattogtatja szárnyát.

Lent a földön nincs se virág se dal,
Fent a menyég fekete ravatal;
Vért és könnyüket hullató setét

*A publikációt Hevesi Józsefné Dózsa Magdolna a Szegedi Egyetemi Könyvtár tud. főmunkatársa készítette elő.

Kioltogatta minden tüzszemét —
A vak éjben riadtan bujdokol
A szeretet s nem lel tanyát sehol.

Míg kint a poklok orgonája szól:
Testvéreim, fogózzunk össze jól,
Láncunkban minden szem legyen helyén,
A templomot akkor nem félttem én,
Oltártüzsünknek hármas gyertyalángja
Reményt ragyog a tolvaj éjszakába.

Móra Ferenc

1919. márc. 21-től a szabadkőműves páholyok működésüket szüneteltették, talán abban a reményben, hogy a proletárdiktatura feladataikat elvégzi. A proletárdiktatura idején Móra tevékenységével erősen „kompromittálta magát” a Horthy rendszer urai szemében. 1920-ban fegyelmi vizsgálatot folytattak ellene, mert Horthy budapesti bevonulása alkalmával nem lobbogta fel a Kultúrpalotát. Móra azzal védekezett, hogy a Múzeum zászlaját a Szegeden megalakuló „nemzeti hadsereg kérte kölcsön”, és azóta sem adták vissza — mint a Somogyi Könyvtár és a Múzeum 1920-as évről szóló, a Somogyi Könyvtár irattárában levő évi jelentése írja.¹ Egy évtizeddel később, mikor a Szegedi Egyetemi Könyvtár és a Somogyi Könyvtár kooperációjának kérdése felmerült — mint a hagyomány tartja —, az évekig tartó tárgyalások, tervezetek nem utolsósorban a kultusz-kormányzatnak a Móra személyével szembeni elfogultságán feneklettek meg.

Valószínűleg személyével nem akarta a szervezetet nehéz helyzetbe hozni, ezért kérte elbocsátását, amit 1920 március 10-én meg is kapott. Május 18-án belügyminiszeri rendelet oszlatta fel az összes szabadkőműves szervezeteket, károsnak és veszedelmesnek nyilvánítván azok működését. Hogyne lett volna „káros és veszedelmes” működésük, mikor a karitatív eszmék mellett az általános és titkos választójogért, a szekularizációért, az ingyen oktatásért is küzdöttek, és békepropagandát folytattak!

A szabadkőműves mozgalom fénykorát olyan nagy nevek jellemzik, mint az orosz dekabristák, Franklin, Washington, Garibaldi, Kossuth. Az irodalom terén: Voltaire, Lessing, Goethe, Puskin, Turgenyev, Zola, Th. Mann, Batsányi, Kazinczy, Kölcsey, Ady. A zene terén: Haydn, Mozart, Liszt, Csajkovszkij. Szegedről Cserzyt, Apáthyt, Reiznert említjük meg.

A polgári forradalmak után, és a polgárság uralmának idején azonban a szabadkőművesség elvesztette régi, haladó jellegét, és különböző világmegváltó és reformista elemek gyűjtőhelyévé lett. Hazánkban a felszabadulás után csak 1945 novemberétől 1950 júniusáig fejtek ki tevékenységet.

E beszédek nyilvánosságra hozását szükségszerűvé teszi az, hogy Földes Anna „Móra Ferenc” című monográfiájában többször érinti Móra szabadkőműves voltának kérdését. E dokumentumok csak határozottá teszik azt a Móra portrét, amit a marxista irodalomtudomány állít elénk. Móra eljutott addig a legvégső határig a haladás irányában, ameddig a polgári liberalizmus talaján eljuthatott. Ennek az útnak a jelzőkövei ezek a beszédek. Megkapó rendkívül humánus hangjuk, az emberszeretet gazdag áradása, a fennkölt gondolkodás szabadságának dicsérete, a háború és a fölösleges vérontás mélységes elítélése. Gyönyörű bennük az élet, a munka, a szépség dicsérete. Móra világosan látja, hogy a társadalom szerkezete a romlott, meg kell változtatni. Megérzi, hogy „újító idők friss és éles szele fú, lengetve új hajnalok piros lobogóit”.

Móra e beszédekét gyorsan írta, egyszeri felolvasásra szánta, ephemer voltuk nyilvánvaló. A dokumentumokat betűhíven közlöm. A rövidítések kiegészítését (zárójelben) csak ritkán látom szükségesnek.

Erdemes főmester t(est)v(ér), kedves testvérek, mikor először gyűjtjük meg a műhely hármas lángját a hosszú szünet után, melyre az emberiség tragédiája kényszerít bennünket, nem tudom, az öröm, vagy a szomorúság szavával köszöntselek-e benneteket e sajátságos munkán, melynek hivatása új és különösen fényes szemet illeszteni egy olyan láncba, a mely a világrengésben a kultúra többi értékeivel együtt széthullott és darabokra tört? Nem tudom, testvérek, — s ez a bizonytalanság és bátortalan habozás fölötté reszket mindannak a problémának, a miről ma beszélni lehet s a minél egyébről nem lehet beszélni. Nem tudom, igaz-e az, hogy az idők teljessége következett most el, halála mindazoknak, a mik voltak és földre hozott új világoknak, melyek eddig csak az álmok aranykódében lebegtek az emberiség fölött. Nem tudom, igaz-e, hogy ez nem olyan háború, mint a többi, mert ezt nem államfők személyes akarata, nem népek gyűlölete, nem elvek föltétlen sodrása idézte elő, hanem ez a háború az emberiség lelkében fögyűlt érzések kaotikus kiömlése. Nem tudom, magától gyulladt-e ki

a kultúra kincses kazla, vagy a legátkozottabb kezek dobtak bele csóvát, melyek valaha a földön gyűjtogattak. Nem tudom, igaz-e az, hogy a katasztrófák szélvészében az isten lelke sir, s hogy a háborúnak, melyet a sátn fűt, olyan szent missziója van, melyet az angyalok irigyelnek. Nem tudom, nem tudunk semmit, hiszen mély és sötét kútba van rekesztve az emberiség, a melybe úgy eresztik a gyér sugarakat, hogy a látást még bizonytalanabbá és még zavartabbá tegyék.

Egy dologban azonban, kedves testvérek, azt hiszem, mégis valamennyien egyet értünk, a kik a haza védelmében sem felejtjük el, hogy minden embernek, fehérnek, feketének, sárgának piros a vére, mikor szívéből kibuggyan a hóba, vagy a sárba s hogy a jalkiáltás olyan szabadkőműves jel, a melyről mindenütt ráismernek a katonában az emberre, akár milyen színű az uniformisa. Ma már nemcsak daloló és bokrétás katonákat látunk, a kiknek lelkesedése éget, mint a tűz, hanem összetört és véres katonákat is, a kik látása vád és gyötirelem. Ma már nemcsak olyan hőseink vannak, a kik mellükön viselik a dicsőség vaskeresztjét, hanem olyanok is, a kik halálos napjukig bénán és vakon viselik vállukon a nyomorúság vaskeresztjét, melyen az emberiség feszítettet meg, nem tudni kiért, miért. Ma már nem csak embereket látunk, a kik nem félnek, mert meg tudnak halni, hanem özvegyeket és árvákat is, a kik félnek, mert nem tudnak megélni. Ma már, testvérek, azt hiszem, a föld minden népei egyet értenek abban, hogy a legnagyobb rettenet, a legborzasztóbb átok, mely a világra szakadhat, a háború, a láncairól elszabadult pokol, melyben örömét csak a gabság, vagy az örület lelheti. S ó, ez a gabság és örület nem jelentkezik. A világ minden hatalmasságai kezdettől fogva tagadják, hogy a háború az ő bűnük volna. A királyok nem akarták. A diplomaták nem akarták. A nemzetek nem akarták. Az Isten nem ad ki se kék könyvet, se vörös könyvet, de bizonyára ő se akarta. Magától lett, mint a kelevény, a pokolvar, a döghalál. Én nem hiszek ebben a misztikumban, amivel a háború fölbuggyanása helyét el akarják takarni, — de ha igaz, mi következik belőle? Az, hogy ha a háborút senki sem akarta, sőt mindenki a békét akarta és mégis eljött a háború, hogy megváltoztassa az ízet életnek, csóknak kenyérnek: akkor a világ berendezése rossz, akkor a társadalom szerkezetében van a hiba, akkor itt kell a gerendákat kicserélni, a szerkezeteket megváltoztatni, akkor az egész emberiségnek abba a műhelybe kell beállni, a melyben a szabadkőművesség évszázadok óta dolgozik olyan eszményekért, melyek közt úgy nem találhatik háborút, mint istenkáromlás a miatyánkban.

Én nem tudom, kedves testvérek, így lesz-e ez mindjárt a háború után, hiszen az egész történelem biznyság rá, hogy a háborúk, még a liberalizmusért kezdettek is, mindig a reakciót szokták erősíteni; én nem tudom, a szabadkőművesi intézményre a külső megerősítés, vagy a megpróbáltatás napjai következnek-e el, de egyben bizonyos vagyok: hogy a szabadkőművesi munkásság sohase volt intenzívebb, mint a háború után lesz, pedig a dolognak ez a lényege, hiszen mi mindig csöndben dolgoztunk, mint a méhek, és soha se verejtékünk, mindig annak gyümölcsseit adtuk a világnak. Ma nagy vonásokban is lehetetlen még a jövő programját megrajzolni, de bizonyos, hogy mikor majd újra megszűjjük a szabadkőművesség világtápiszát, melyet kilyuggatott és szétmetélt a háború, új fonalakat is kell a régiek közé kevernünk. Nem akarom megmozgatni a vizet a jövőndő nagy vödreiben, de azt hiszem, meg kell tanulnunk jobban szeretni, mint ahogy eddig szeretünk és sokkal jobban gyűlölni, mint a hogy eddig gyűlöltünk. Nem elég újra kovácsolni a meglazult láncot, olyan szorossá kell fűzni, hogy a föld ki ne csúszhassék többet belőle a barbárságok vadonaiba. Nem elég megtisztogatni a szellemi kutakat, melyekhez a háború előtt minden felől inni jártak a lelkek szomjas nyájai s melyeket most megmérgezett a gyűlölet: gondoskodni kell róla, hogy a kultúrlelkek genfi konvenciójának védelme alatt a kűtmérgezők soha többet hozzájuk ne férhesse- nek. Nem elég begyógyítani az emberiség rettenetes sebeit, a miknek ütését megakadályozni még nem volt ereje a szabadkőművességnek: a háború termelte energiával kell dolgozni azon, hogy ilyen háború többet ne lehessen, megértetvén az emberiséggel, hogy a háború emberi csinálmány, nem természeti törvény, s hogy az emberiség boldogságának nem förtelmekből és vérzivatarokból kell kisarjadzani.

Nagy és nehéz munka lesz ez, kedves testvérek s mert a gondok és borongások e napjaiban is örülnünk kell azon, hogy a szabadkőműves szövetség épen most nyert meg magának olyan értékeket, a milyenek most felavatott testvérünknek¹⁴ adtak, a kit háborús Benjaminul kapott páholyunk a gondviseléstől, talán hogy pótolja annak a szegény testvérünknek a helyét, a kiért szívünkben mindnyájan gyászt hordunk. Új testvérem, a kit e bánatokkal terhes év eddig egyetlen örömről adott, nem volna férfias dolog, ha éppen én, a kit hosszú esztendőök közös örömei és közös szomorúságai tettek testvéreddé, most szép szavakat csemetnék előttem, melyekre gazdagságodban úgy se vagy rászorulva. Te, a ki jó vagy

¹⁴ Az anyakönyvből nem tűnik ki, hogy kiről van szó.

és lélekkel bíró, és régóta tanuló ismerni a misztériumok isteni életét, hamarosan meg fogsz győződni arról, hogy haza jöttél, mikor gyertyánk lángja mellé kíváncskoztál, és a páholy is hamarosan meg fog győződni róla, hogy nem idegent fogadott kebelébe. Boldog és büszke vagyok, hogy erős, meleg és hűsleges kézzorítással én köszönhetlek elsőnek a Szeged páholy nevében.

Kedves testv(érek) és különösen ti, most született fiúk, a kik még a jövőendő pólyáiba takargatva álltok eddőtünk, bocsássatok meg nekem, hogy bronz- és acélpengése volt a szavaknak, a miket eddig mondtam, — ezek a szavak az időnek szóltak, a melyben élünk. Ti hozzátok, új testvéreink, ajkam helyett a szívemmel szólok ezekben a szelid és mégis méltósággal teli, ezekben a fényt sugárzó és mégis mélységesen misztikus percekben, a mikor istenek zsongása hallik a Templom csöndjében. Valami olyant szeretnék nektek mondani, a mitől lelketek mosolyogva rezzenne föl, s már fele úton ujjongva kiáltaná felém: testvérem, hallom a szavadat! Valami hasonlót szeretnék tenni a kemikushoz, aki pár rejtélyes csöppel a kristályok egész erdejét szabadítja föl egy pohár tiszta víznek alvó tömegéből. Szeretnék valamit adni nektek, a mit elvihetnétek magatokkal, a nélkül, hogy tudnátok róla, mert súly nélkül hullik a lelketekbe és mégis megtapad benne, mint a fűzbarkák pelyhe a ruhán. Szeretnék szólni a láthatatlan jóságról, a mély életről, a benső szépségről, a lelkéről a szkveességnek, a mely halhatatlan és örök, a mely talán az Ureusz-kigyóval és a Merkur-oszlóppal együtt szállt ránk rég elmúlt korszakokból. Hol van ma a mély élet, a belső szépség, a láthatatlan jószág? Aluszk szerte széjjel a világban az örökkévalóság küszöbén, a szabadkőműves páholyok mélyén, a kezeket várva, amelyek fölébresszék és kivigyék őket az örömtelen, kifosztott, a sötét és szegény világba. A mi kezeink akik fáradtan és csalódottan állunk a múlt és jövőendő mesgyéjén, talán nem találhatnák méltóknak arra, hogy kivigyék a szent világosságot a világba, — ti, új testvérek,² a kiket három és fél év után első örömmel és ajándékkal adott a sors a Szeged páholyoknak, ahhoz a generációhoz tartoztok, a mely tökéletességre fogja vinni a mi kezdeményezésünket. A szkműveseket odakint Lucifer fiainak szokták mondani azok a szegény eszkimók, akiknek látóhatára nem ér tovább halzsiros bődönük szélénél, — legyetek ti büszkéek erre az elnevezésre, hiszen ti tudjátok, hogy L(ucifer) első kerubina volt az istenek és neve világossághordót jelent. Ti profán pályáton, a tanári katedrán is a világosság hordói vagytok s ezt a munkát fogjátok folytatni a szkv. művészetben is, melynek célja emberi lelkek nemessé formálása a szeretet eszközeivel. A munka anyaga mindig más, a munka célja mindig ugyanaz s a munkát mindig bölcs(ességnek) kell vezetni, erőnek végezni, szépségnek díszíteni. A szkműves, mint hallani fogjátok, délben kezdí a munkát és éjjélkor hagyja abba, ti éltetek delén állt(ok) munkába, folytassátok éltetek éjjéljéig.

Kedves testvérek,

a mikor meghatott szeretettel és azzal a gyöngédséggel nézlek benneteket, a milyennel újszülötteket szokás nézni a jövőendő pólyáiban, ajkam helyett a szívemmel szeretnék hozzátok szólni ezekben a szelid és mégis méltósággal teli, ezekben a fényt sugárzó és mégis mélységesen misztikus percekben, a mikor istenek zsongása hallik a templom csöndjében. Valami olyant szeretnék nektek mondani, a mitől lelketek mosolyogva rezzenne fel s már fele úton ujjongva kiáltaná felém: testvérem, hallom a szavadat! Valami hasonlót szeretnék tenni a kemikushoz, a ki pár rejtélyes csöppel a kristályok egész erdejét szabadítja föl egy pohár tiszta víznek alvó tömegéből. Szeretnék valamit adni nektek, a mit elvihetnétek magatokkal, a nélkül, hogy tudnátok róla, mert súly nélkül hullik a lelketekbe és mégis megtapad benne, mint a fűzbarkák pelyhe, vagy a tüskeróza bóbítája a ruhán. Nem beszéltek ezért világot átérő láncáról a szabadkőműveségnek, erről az igazi equátoráról a földnek, mely bennetek kapta két friss szemét, szépen csillogót és neimes veretüt, — inkább a delejről szólok, mely egyik szemből a másikba sugározván, élővé teszi ezt a hatalmas pántját, ezt az örökkévalóságra készült gyűrűjét az emberiségnek. Nem beszéltek a királyi alkotásokról, melyek világszerte hirdetik szövetségünk hatalmát, — inkább az erőről szeretnék beszélni, mely csendben és homályban dolgozva, mint a méhek, a humanizmusnak és liberalizmusnak óriási sejtjeit, az egész emberiségnek mézelő kamarát fölépítette. Nem tényekről akarok szólni, a mik nyilvánvalóak, hanem azokról a láthatatlan nagy erőkről, melyeknek a tények csak hírnökei, kémei, vagy hátrahagyott őrei. A láthatatlan jóságról, a mély életről, a benső szépségről szeretnék valamit mondani, a lelkéről a szabadkőműveségnek, a mely halhatatlan és örök, a mely talán az Ureusz-kigyóval és a Merkur-oszlóppal együtt szállt ránk rég elomlott korszakokból s túl fogja élni az egész intézményt, melynek

² Valószínűleg az 1917 decemberében felvett Pénez Zoltán makói áll. főgimn. tanárról és dr. Lindenschmidt Mihály szegedi áll. főreálisk. tanárról van szó.

az a célja, hogy fölöslegessé tegye önmagát abban a pillanatban, a mikor szabadkőművessé tette az egész emberiséget. Nem tudom, testvérek, el tudom-e mondani, a mit akarok, nem a magam erőtlensége, hanem a dolog természete miatt, mely megragadott és birkóznom kényszerített magával, mint Jákobot a szellem Béthel kövein.³ Vannak bizonyosságok, a mik lefátyolozott királynék gyanánt kísérnek végig bennünket az életen, a nélkül, hogy beszélni tudnánk róluk. Mihelyst kimondjuk, különös módon megkicsinyítjük őket. Azt hisszük, hogy belemerülünk az örvények mélyébe, s csak a felszínen felbukva látjuk, hogy a vi. csepp, mely halvány ujjaink hegyén csillog, nem hasonlít többé a tengerre, a melyből való. Azt hisszük, hogy csodálatos kincsekkel teli barlangra találtunk s csak a napvilágon látjuk, hogy szimiliort⁴ és üveget hoztunk fel magunkkal, míg a kincs változatlanul csillog a sötétben. Lehet, én is így járok, úgy is kimondom, testvérek, hogy a szabadkőművesség legnagyobb értéke az a láthatatlan jóság, az a mély élet, az a belső szépség, a mellyel a lelkeket talán tudtuk és akarattuk nélkül is hatalmába keríti, közelebb hajlítja egymáshoz és önmagukhoz s fölvezeti a létnek ama magasabb fősíkjára, a honnan belátni a végtelenbe. Pedig nincs nevesebb célja az életnek, mint megtalálni a felsőbb élet különleges lehetőségét a mindennapi szegény és elkerülhetetlen valóságban s az örök kapuk küszöbén ülve az öröm fényében, a szépség és szeretet lángjában, a fájdalom árnyékában megsejteni a mindenséget. Tudom testvérek, e szavak talán inkább illenének misztikus filozófok, mint az élet szegény harcosai szájába, — de mondjátok meg, melyik az az emberi cselekedet, a melyiknek utolsó indító oka nem misztikus? Az anyánk szeme, a ki szeret, az asszonyunk mosolya, a kit szeretünk, nem olyan misztikus-e mint fejünk fölött a Véga, vagy a Berenice lángja s maga a szabadkőművesség nem egy élő misztérium-e, melynek látóhatára szüntelen megújhódik? Mi készítet bennünket arra, hogy a magunk minden haszna nélkül, néha a magunk érdekeinek egyenes mellőzésével egyengessük a jövőndő nemzedékek útját, mely nevünket se fogja ismerni, ha nem az az elvont és láthatatlan erő, mely talán a magunk szemének is észrevétlenül kavargó áldott Golfáramként a szabadkőművesi alkotások korálszigetei körül. Arra kell törekednünk, hogy ez a mérhetetlen mélységű erő szüntelenül növekedjék bennünk, ez az erő pedig csak azokban növekszik, a kik megszokták a járást a létnek ama vakító csúcsain, ahol az élet megnyeri a lelkeket s a honnan látni, hogy minden tett és minden gondolat oda van fűzve valami csalhatatlanul nagy és halhatatlan dologhoz. Sohse feledjétek el, hogy az az árnyék, melyet az elhaladó emberek és dolgok az élet falára vetnek, csak egy hatalmasabb árnyéknak tűnő képe, mely elenyészhetetlen hatyú szárnyaként terül el a lelkek fölött s ne higgyétek, hogy ez a transcendentális felfogása a világnak megárt a mi gyakorlati céljainknak. A ki megszokta sub specie aeternitatis nézni a körülötte nyüzsgő életet, annak a szeme sokkal élesebben lát bele a lelkeket megorzó sötétbe s a ki megszokta az örökkévalóság ingájának fősleges ritmusát, annak füle sokkal fogékonyabb a nyomorúság és boldogtalanság jajszava, vagy halk zokogása iránt. Testvéreim, nem szeszélyből, vagy az álmaiba szerelmes ember fanatizmusával beszéltem nektek ezeket a szabadkőművesi lélek belső természetéről. Bár a főszínes látszat mást mutat, nem hiányoznak a jelek, melyek azt mutatják, hogy az emberiség az idők víz sivatagán a lélek birodalma felé közeledik. Nincsenek még sokan a jelek, itt-ott egy-egy zöld levél, üzenetül az új világból, de Kolumbusnak elég volt egy arra, hogy a keresett föld közel-létét megsejtsé. A történelemben vannak bizonyos korszakok, mikor a lélek, mely századokon át úgy vergődik az emberiség mélyén, mint egy nagy folyóban a vízbe fuló, ismeretlen törvényeknek engedelmeskedve felszínre kerül és közvetlenebbül nyilvánítja létezését és hatalmát, mint addig. Világos, hogy az emberiség lelke ma nagy erőfeszítéseket tesz. Elhathatózó küzdelemre készülődik, s talán soha se hozott működésbe különbözőbb és ellenállhatatlanabb erőket. A forrongás fönt indult meg, a mi tájainkon, de ma már az élet legegyszerűbb ösvényein is mozgatja a tömegeket, mert semmiféle virág nem nyílik a magasságokban, mely végül le ne esnék a völgyekbe. Mindenfelől érezzük, hogy újító idők friss és éles szele fú, lengetve új hajnalok piros lobogóit. Ezeken a lobogókon a szabadkőművesség évszázados vagy évezredes eszméi izzanak. Új testvérek, a lobogó immár a tiétek, — fölöslegesnek tartalak arra kérni benneteket, hogy hűséges katonái legyetek, hiszen mielőtt ajtónkat és eszménket kitértük volna elöttek, jellemeteket megkarcoltuk a mi kemény próbakövünkkel és nemes ércből valóknak találtuk. Azt akarom csak jelezni, mit várunk tőletek, az új esztendő első hajtásaitól. Egyiketek az igazság templomából jó, másiktok⁵ a kövzvéiemény asztalától — mindketten folytathatjátok munkátokat a királyi művészetben, melynek célja emberi lelkek nemessé formálása és eszköze a szeretet. Mint a lány agyag a szobrász keze alatt, úgy alakul a szeretet a lélek hatása alatt. Némelyik lelket csak cirógatni kell, másíknak durva

³ Mózes I. könyve 28. rész. 10–22.

⁴ Szimilior = szimilor, a réz egyik ötvözete.

⁵ Valószínűleg az 1918 májusában felvett dr. Csányi Mátyas kir. járásbíróági joggyakornokról és dr. Holló Jenő munkásbiztosítási pénztári segédtitkárról van szó.

nehéz kalapáccsal és vésővel kell dolgozni. A munka alanya mindig más, a munka célja mindig ugyanaz s a munkát mindig bölcsességnek kell vezetni, erőnek végezni, szépségnek díszíteni. Te, testvérem, a kinek munkája az istenéhez hasonlatos, légy igazságosabb mint az isten, olyan igazságos légy, mint az ember, a ki meg akarja javítani a világot, a mit az isten rosszul teremtett meg és soha ne felejtse el, hogy az igazság nem önmagáért van, hanem az emberi boldogságért. Te másik testvérem, a kit a közös szomorúság esztendeiben egy másik műhelyben szerettelek meg s tartalak azóta testvéremül, maradj az, a ki eddig voltál: szeretetteljes igazság és igazságos szeretet, határozott a rombolásban és erős az építésben. A szabadkőműves, mint minden munkánkon hallani fogjátok, délben kezdi a munkát és éjfélkor hagyja abba. Ti is életek delén álltatok munkába, — folytassátok életek éjfeléig.

Hátra volna még, testvéreim, hogy kitanítsalak benneteket a szkm.internacionális jeleiről és felruházalak páholysejtünk jelvényeivel. Amazt szíves engedelmekkel máskorra hagyom, a felruházást röviden elvégezzük. Eddig úgy ismertünk s ide úgy fogadtunk be benneteket, mint kötény⁶ nélküli szabadkőm(űveseket). Most kesztyűvel avatunk fel benneteket, mely fehér és erős bőrből való. Legyen a kesztyű szívos és erős akarat képe. Ez itt a Szegeď p(áholy) jelvénye, az emlékezet és hűség emblémájával, tekintsétek olyan rendjelnek, mely fölér az aranypapjával, mert sokkal nagyobb emberi értékek jutalmául adatik s nemes munkákkal igyekeztek értékét emelni. E *fehűr kesztyű* a szabadkőműves tiszta kezének jelképe a magatok számára, a *női kesztyűvel* az élet nemesebb tartalmához, a családi és hitvesi szeretethez való ragaszkodásunkat kívánjuk jelezni. Testvérünk felesége nőtestvérünk, neki küldjük, neki kínáljuk szeretetünkkel e kesztyűt, melynek felmutatása a baltorsban a testvérek támogatását biztosítja számunkra.

S ily formán külsőtökben is szabadkőművessé válván, szeretettel köszöntlek benneteket a páholy nevében is, a magamében is, mindnyájunk örömére sikerekben gazdag munkát kívánva nektek.

Móra

Testvéreim,

nem szeretném, ha szavaimat félreértenétek. Nem akarok én pietista gyülekezetet látni a szabadkőművességben, mely elszakadva a fizikai léttől az angyalok lábaival lépeget az űrben, metafizikai álmok tűzszigetei és Izlandjai felé. Csak arra akarok rámutatni, hogy a szabadkőművesi lélek mélyén létezni kell egy áttetsző fának, melynek összes cselekvéseink és összes erényeink csak ideiglenes levelei. Csak azt a szellemi erővel teli kutat akarom nektek megmutatni, a melyből a lelkek néma nyája minden szabadkőműves munkán iszik, talán anélkül, hogy tudna róla. A mi külön atmoszféránkat akarom veletek beszívatni, mely Swedenborg arany korának szép országaira emlékeztet, a hol a levegő nem engedi meg, hogy hazugság szálljon el a szájából. Meg akarom veletek értetni, hogy ennek az atmoszférának köszönünk a profán életben olyan pillanatokat, a mikor a rossz, a mit tenni akarnánk, úgy esik lábainkhoz, mint bronzpaizsra az ólomgolyó, s mikor minden szépséggé, szeretetté, igazsággá változik körülöttünk. Meg akarom veletek értetni, hogy ez az atmoszféra csak azokat élte, a kik életüket — kitarva olykor az ablakokat, melyeken keresztül az istenig látni, — elég gyakran szellőztetik. A szabadkőműveseket odakint Lucifer fiainak szokták mondani azok a szegény eszközök, a kik nem látnak tovább halzsiros bűdönük szélénél, — szeretném, ha büszkékké lennétek erre az elnevezésre, hiszen a gnosztikusok szerint Lucifer az első kerubina volt az istennek és neve világosságördöt jelent. Nem azt akarom mondani, hogy a szabadkőműves az élet nazarénusa legyen, a ki soha fegyvert a kezébe nem vesz, — ő, én tudom, hogy az élet nappaljai és éjszakái fegyverben telnek el. Nem látjuk egymást, nem érintjük egymást mi szegény halandók, sohase látunk mást, csak pajzsokat és sisakokat, sohase érintünk mást, csak vasakat és bronzokat. Ez az élet törvénye, testvérek, — a szabadkőműves törvénye pedig az, hogy lássa meg a könnyeket a sisak alatt és a gyermek mosolyt a pajzs mögött.

1. sz. jegyzet :

Jelentés a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum állapotáról 1920-ban.]

Írta : Móra Ferenc igazgató

„Kötelességszerűen megemlítem e helyen, hogy 1920 januárjában Vasek Ernő dr., Szegeď város akkori főispánja, indokoltnak látta az igazgató ellen vizsgálatot rendelni el, mivel arra hívták fel figyelmét, hogy az igazgató „hazafiatlan magatartást” tanúsított az általa, hogy 1919. november 25-én, a nemzeti hadsereg *budapesti* bevonulása napján nem tűzte ki a lobogót a *szegeďi* kultúrpalotára. A kihallgatással megbízott Szekerke Lajos dr. városi tanácsnok megállapítván, hogy az igazgatót senki semmilyen formában a zászló kitűzésére föl nem hívta s hogy hiába hívta volna fel, mivel az intézet nemzeti zászlaját éppen a nemzeti hadsereg kérte kölcsön megalakulásakor és Szegeďről való kivonulásakor s azt a kérdéses időpontig vissza se szolgáltatatta, — a vizsgálat mint indokolatlan megszüntetett. Az epizódot szükségesnek tartottam itt följegyezni, mint adalékot a politikának a kultúrához való viszonyára.”

* Szimbólikus, fokozatot jelölő kötény.

HEGYALJAI KISS GÉZA

ADY ENDRE ISMERETLEN LEVELE

Kedves Fiam!

Ady Endre nem akárcikinek írja azt, hogy Fiam s ha azt írja, akkor abban lenni kell valaminek az apa és a fiú egymáshoz való viszonyából. Örömmel olvasom a leveledből, hogy figyelemmel kísértél engem az első vers óta, amit tőlem olvastál. Magam is szeretem egy író emelkedését figyelni. Ezt nevezem élvezetnek. Külön örülök annak, hogy Móricz Zsigmondot édesapáddal együtt figyeled, mert Zsigánk minden figyelmet megérdemel. Verses könyvedet egy megjegyzéssel köszönöm meg neked. A címe jó: A mi szerelmünk. A ti szerelmetek. De a terjedelme kicsiny. A legközelebbi könyved legalább hat ív legyen! Szívesen köszönt a patakiakkal együtt

Ady Endre

Címzés:

Kiss Géza

Mád

Zemplén megye.

A levél eredetije Eperjesen maradt. A levélen nincs keltezés. A verseskönyvem és a leveletem 1914. márc. 21-én küldtem el Ady Endre szerkesztő úrnak Bpest IX. Lónyai-u. 18. Nyugat szerkesztősége. Válaszát azutáni napokban írta, a bélyegzőn olvasható volt: márc. 31. A levelet apám bontotta fel, örült, hogy a fia olyan két íróval levelezik, amilyen Móricz Zsigmond és Ady Endre. Ápr. 3-án mentem haza Mádra, húsvéti vakációra, a levelet ott találtam. Meghallgattam Ady tanácsát, a legközelebbi verseskönyvem valóban hat ív volt: Szív a szívnek, Ungvár 1918.

Hegyaljai Kiss Géza

DR. HEGYALJAI KISS GÉZA

BARÁTI SZÓ MÓRICZ ZSIGMONDRÓL

Melegsívű ember volt Móricz Zsigmond, természeténél fogva hajlamos a barátságra. Mondta és leírta azt a szót: barátom, de érezte is a barátság szíves érzéseit. Ha röviden ír, akkor is megérik a szíve heve az egyszerű sorokon. Példa erre az a levele, amit akkor írt nekem, mikor *Kossu.h* című könyvemét megküldöm neki meleghangú ajánlással. Válasza csak ennyi:
Bpest, 1930 IV. 13.

Kedves barátom! Kossuth-könyvedet nagy örömmel már el is olvastam, sőt már azon melegiben meg is írtam egy cikket Kossuthról máj. 16-ra. A könyvhöz gratulálok, tiszta, neves, igazságos. Szíves szeretettel üdvözöl igaz híved: Móricz Zs. —

Örülnöm kellett e sorok nyomán, hogy a mi nagy írónkat egy lelkes írás megírására ihlette a neki küldött könyvem.

Barátainak tartotta a pataki ifjúság vezetőit. Így ír:

Kedves Ifjú Barátaim! A szíves meghívást köszönöm. Egyelőre nem megyek felolvasni. Nem, mert még nem elég hosszú és nem elég fehér a szakállam ahhoz, hogy Patakon büszkén mutassanak rám ujjal: — Ez is a mi fiunk! — Régi melegséggel küldöm köszöntésemet Pataknak, iskolánknak és az ifjúságnak: Móricz Zsigmond.

Diákkoromban többször írtam Móricz Zsigmondról. Nagynak tartottam. Ami Ady versben, az Móricz prózában. Feltűnése után pár évvel azt vártam a magyar közönségtől, hogy úgy tartsa számon, mint egyik legnagyobbunkat. Ezt írom:

„Legújabb regény- s novellairodalmunk legzseniálisabb alakja Móricz Zsigmond. Sokszor beállították már a magyar parasztot, egyik-másikról azt hittük tökéletesen, de így még nem. Ennyire vérből-húsból kimintázva még soha. Hogy annak alakja, érzése, gondolkozása, beszéde olyan plasztikusan emelkedjék ki a betűből, arról nem is álmodtunk, míg Móricz kivételes talentuma példát nem mutatott rá. Annyira ismeri a magyar parasztot, annyira beleéli magát alakjába, mint soha magyar író. Mestere a milieu-festésnek, mesterien tüntet fel, hogy az ember mennyire belenőtt környezetébe, mennyire abból fakad hangulata, cse-

lekvése. Pompás szemléltető erejét fokozza párbeszédeinek természetes, valóságos volta. Szinte szem- és fültanúi vagyunk alakjai beszédének, látjuk azok arkifejezését.”

Irok róla, mikor a Petőfi Társaság tagjává választja. Jól esik elmondani örömlőket pár sorban:

„A pataki iskolának egy öreg diákját, az Alma Máternek egy elszakadt fiát a Petőfi Társaság besorozta zászlaja alá. A pataki iskolának egy régi íródeákját, akinek nagysága régen túlszaporított a szürke falakon, illetve akinek híre-neve a határszéli hegyekről verődik vissza az ősi boltozatok alá, a Petőfi Társaság beszegődöttette érdemes munkásai közé és fénylő betűkkel írta be történetébe ezt a kissé nehéz kiejtésű nevet: Móricz Zsigmond. Régóta szeretnék már valami tanulmányt, ismertetést vagy mit írni Móricz Zsigmondról: szeretném boncolgatni, hogy nőtt ki a csöpp városkából az egyszerű diák? mivel járult fejlődéséhez a pataki levegő? mit vitt magával az ősi kálomista fészekből? — De minél többet olvasok írásaiból, minél többet kutatom, hogyan fejlődött Pataktól a Nyugatig, a Petőfi Társaságig, annál jobban érzem, hogy nagyon kicsiny vagyok Móricz írásának a tollamra tűzéséhez. Mióta hozzáférkezhettem egy kötetéhez, sóvárogva vágytam a többi után, és keserűséggel tölt el az a közömbösség, hogy a könyves kirakatban hónapokon át ott lepi a por a *Sararany*-t, a *Harmatos rózsát* és a többi. De aztán látva, hogy Móricz bőkezűen ontja új tárcáit, újabb kötetét, és a közönség kapva-kap rajta, látva, hogy a Móricz-név egyre fényesedik, egyre közelebb merészkedik Patakhoz, és amint hallottam búszke rátartisággal vitatni, hogy Móriczot nemcsak Patak nevelte, hanem Patak adta az irodalomnak, hogy az ócska boltívek alatt is bátran hangzanak el ilyen kijelentések, hogy a mai magyar próza első mestere Móricz, megnyugodtam. A Móricz Zsigmond hatalmas talentuma nem szorult többé ajánlásra Patakon sem. Nem kell, csak azokat a lapokat végignézni, amelyekbe Móricz dolgozik s aztán eldönteni, ki ír nála érdekesebb, élhetőbb és zamatosabb prózát?! Móricz Patakon is megtöri a maradiságot, telivér magyar szelleme útát tör a sokat átkozott modernségnek. Felhívja rá Patak figyelmét a Petőfi Társaság szerencsés választása. Móricz Zsigmondot maholnap anyás búszkeséggel fogja fiának elismerni a pataki iskola — és hiszem előbb-utóbb az az idő is, mikor Patakon egy utcát, Móricz Zsigmond-utcának fognak keresztelni!”

Az Ifjúsági Közlönynek ebben a számában ismertetem Tavaszí szél című könyvét:

„Mindenütt ott tündöklök a Móricz éles szemének, sikerült beállításának, eleven előadásának, zamatos nyelvének gazdag értéke itt-ott még bővülve lírai együttérzéssel”.

A két írást elküldtem az írónak. És Móricz az írásra tettel válaszolt. A tett egy utazás volt. Egy este ott termett Patakon. Megtalálta a fiukat. Érdekes volt ahogy ráismertek. Látták a fiúk a Kürtben, hogy a másik asztalnál ül egy úr és jegyeztet. A másik szobában fizet. Még pedig tíz üveg bort fizet az asztalnál beszélgető fiatal uraknak. Erre a fiúk biztosra veszik: ez senki más nem lehet csak ő. Utána erednek ketten. Udvariasan karon fogják és visszahozzák. Mondják a fiuk: sajnálni fogja a barátunk, aki írt a mesterről, hogy éppen most nincs itt. Hazautazott ma délután Mádra. Nem volt elég pénze, összepótolták neki a vonatköltséget és elment. Móricz neveti az összepótolást: — Úgy szokott az lenni.

Bántott nagyon, hogy nem találkozom vele. Levelet írtam. Pár nap múlva megkaptam levelet. Írtam azt is, hogy Mádon emlegetni szoktak Édesapámmal és a nagybátyjával, Pallagi Józseffel, aki ott szülőkezelő. Tőle hallottam, hogy a padláson egész halom kéziratot találtak utána még abból az időből, mikor nem jelentek meg az írásai. Leveleimben a történeti regényről is írtam. „Egy írását várom nagyon a mi írónknak. Várom a történeti regényt. Nagy író nincs történeti regény nélkül, látjuk a Jósika—Eötvös—Kemény háromságát, látjuk Mikszáthot, Gárdonyit meg egyenesen az Egri csillagok tették GárdonyiVivá. Jókai történeti regényei közül csak kettőt írok ide, a Kőszívű ember fiai és a másik: Enyém, tied, övé . . . Nem érzi az olvasó történeti regénynek, annyira az életből való és mégis ez az élet, ez a történet. Ilyennek várom én a Móricz Zsigmond elkövetkező nagy munkáját is. Néprajzi gyűjtéssel is foglalkoztam. Már csak annyit írok ide, Kedves Mester! hogy életének egyik mozzanata közös az enyémmel. A néprajzi gyűjtés ez. Hallom és olvasom, hogy tetszik gyűjteni mindazt, ami népünknel található. Patakon megalakult a Néphagyománykutató Szövetség. Ez díjakat tűz ki, hasznos irányítást ad. Nekem ez igen közel esik a szívemhez. Akármerre járok legációban vagy utazva, feljegyzem, ami érdekeset talállok. Annak örülök, hogy a szülőföldemen Mádon is van megírásra várva több olyan népszokás, mondás, nóta amiről máshol még csak nem is hallani.”

Móricz válasza ez:

Bpest, 1913. II. 7. Kedves Géza!

Jól sikerült pataki estémen tényleg jó lett volna Öcsémmel is találkozni. Örülök, hogy Édesapjával Mádon engem is szoktak emlegetni, meg Józsi bátyámmal. Érdekes az, amit a történeti regény írására való kötelezettségről ír. Én az elmúlt időknék nagy hanghallgatója

vagyok és Bethlen Gáborban látom a letűnt századok egyik legnagyobb magyarját, legmagyarabb nagyságát. Látni akarom az embereiben a kort és megszólaltatni annak a kornak a hangját, amelyben elmélyedek. Már dereng a lelki látóhatároimon Bethlen Gábor mindenképpen vezérnek teremtett alakja. Helyenként úgy érzem: drámának kellene lenni a róla szóló írásomnak. De benső történéseivel, érzelmi áttüzesedtségével a regénynek is lebilincselő ura lesz. Maga a nyelve is érdekes, igen gondos tanulmányt igénylő része a megelevenedő Gábor királynak. Lesz az írónak történelmi regénye, kedves Kiss Géza, mert az író bensejében már van. Terjedelmét is látom már. Három kötetnél alább nem adom. Rövid, itt-ott nyers, de mindenütt emberi szólásai jellemzők is, kortörténeti megvilágítások is. Belülről én már látom Bethlen Gábort. Érzem: fennakadás nélkül fog papírra ömleni, jobb szeretném így írni: ércbe ömleni a nagy fejedelem fenköltésében is emberi alakja, ha egyszer nekidülök és az ő Erdélyéről és a magyar vér legigazibb fellángolásából eredő emberi remekműről írni. Arra a kérdésre, hogy mikor? Mikor lesz könyvvé az írásom? egyelőre nem válaszolok, hiszen írásom természete hozza magával a lelkiismeretes nekilendülést. — A néprajzi gyűjtésről annyit, hogy Sebestyén Gyulával, a nagy folkloristával baráti viszonyban vagyok, hol ő biztat valaminek gyűjtésére engem, hol én őt, de nem kötöm le magam a néprajzos irodalom munkássává, hiszen én a gyűjtésemet mindjárt fel is használom elbeszéléseimben, vagy abban, amit éppen írok. Küldöm szíves és meleg üdvözetemet Patakknak és Kiss Gézának, az Alma Mater kiöregedett diákja: Móricz Zsigmond.”

A pataki diákéletnek egyik főérdekesége a legáció. Az ünnepválasztáson a fiúk nagyot néznek, hogy falura megyek, mikor városra is mehetnének. Ahogy rám kerül a sor, bezúgom: Prügy, Taktakenéz. A Móricz Zsigmond falujába akarok menni. Ez a Prügy leírva Prügy, kimondva: Tügy. A napvilágot nem itt pillantotta meg, de az élet itt férközött először közvetlen közelébe. Azt mindenki tudja, hogy nyomorból kapta híre az istenadta tehetség a jámbor és szótlán kis Móricz Zsigát. Nekik csak Zsiga marad mindig. A bátoralan fiúcskából senki se nézte volna ki, hogy ennyi tisztességet hoz a nevelő falujára is. Pedig hozott. „Meséli Tiszteleendő úr. Meg tanító úr is sokat emlegeti, magyarázgat róla”. Tényleg Zitás nagytiszteletű úr szinte apás büszkeséggel hozza szóba: — Itt nevelkedett Móricz Zsiga Tügyön. A tanító úrnak tanítványa is volt, a kurátornak meg unokaöccse. Az édesbeszédű papné mondja: — Még most is előttem áll, ahogy a vágódeszkát hozta. Éppen így ünnepre készültünk, sütöttem egyet-mást, mikor beállított a konyhába, a hóna alatt egy szép sima deszkával. Köszönt illedelmesen oszt olyan szégyenlősen mondta, mintha most is hallanám: „Tiszteletes asszony, küldött édesapám egy vágódeszkát. De olyan kedves, szelíd kis fiú volt”. — Tetszik-e ösmerni Móricz Zsigmondot? — Kérdem a rangban-módban megőszült kurátort, Zsindely bácsit. — Hogyne! Unokaöccsém! — Mutatom neki az Érdekes Újság húsvéti mellékletét: — Itt van a képe is ni! — A meglepetés mohóságával nyúl utána: — Ez a? Hát ű a? . . . Én biz meg se ismerném. Van mán tizenöt esztendeje, hogy nem láttam . . . van bizony, húsz is. Hát ilyen most? Egész megemeresedett . . . A Zsiga! Lám a kis Zsiga. Sose tudhassa az ember kibe mi lakik.

A tanító Tóth Károly. Ezt a megcsontosodott pedagógust szinte bántja, hogy a vézna kis fiúban nem ismerte fel a Sári bíró leendő írójának a tehetségét. Csak néz, ahogy azt ő írta, az egykori szende, szőke kis Móricz Zsiga. Láttam közvetlen közelből az impozáns, ugyancsak megteremtett asszonyt, a kurátornét, aki pompás modellül kínálkozott a bíróné életerős, parancsolásra predesztinált, remekül beállított alakjához. Hallgattam értelmes, kiapadhatatlanul patakozó beszédét. Engednem kellett nyájas, de kikoszarazást nem tűrő kínálásának ahogy a süteményt elem adta. Erről az asszonyról habozás nélkül el lehet hinni, hogy akkor adja oda az urának a pipát, amikor ő akarja. Milyen rend uralkodik ennek a portáján. Hogy ragyog a házában minden a tisztaságtól. Erről az okos, takaros asszonyról könnyű feltenni, hogy korában tudna tartani egy egész falut. Ezt megbámulhatja az egész országnak, ha elkezd kardoskodni úgy, ahogy Móricz Zsigmond színpadra vitte.

Ez az az erősen i-ző nyelvjárású nyírségi falu, amelyből a Sári bíró kinőtt. Itt szerezte benyomásait a félrehúzóda nézdegélő kis Zsiga, és ezen tartotta tekintetét a hírnévszerző művét alkotó nagy Móricz Zsigmond.

Mikor azt hittem eleget hallottam ahhoz, hogy összefüggést találjak Móricz prügyi élete és művei közt, akkor jött egy igen érdekes vélekedés, a Baranyi Béni szekeres gazdádé, aki mellett három órahosszat ültem a bakon. — Hogyne, ösmerem — feleli kérdésemre. — Együtt jartunk iskolába, csak hogy ű vagy őt esztendővel lejjebb. Azon magános gyerek vót ű teccik, tudni. Nem azir, hogy megvetette vón a többit, de ű nem szeretett pajkoskodni, csintalankodni ahogy a fiúk szoktak. Ű csak fére húzódtott oszt úgy nizzdegélte hogy játszának a többiek. Ipp olyan vót akár az idesannya, a se vitett vón a légynek se! — Nem volt rá tartós ugye? Nem érezette másokkal, hogy pap lánya? — Jaj dehogya is. Iszen még ha akarta vóna se tudta vóna. Hiszen szeginek tisztessiges ruhára se tellett. Amije vót, a tiszta vót, mint a zarany.

de . . . de mégse olyan, amilyen neki dukált volna! — Hát csakugyan olyan szegények voltak? — Tessék elhinni: még ki se lehet azt mondani. Így varrogatott oszt az asszony ruhát-mit, hogy meg tuggyanak ilni. Pedig eilig módosak vótak úk mikor idegyűttek. Vót házok is tisztességes. Azut oszt gépet is szerzett Móricz bácsi, cséplő gépet — de leégtek. Oda veszett házok, bútorok, mindenök. A tüzes gép is, egyszóval minden. Akkor kötöztek át mi mellénk lakni. Persze mán csak lakóságba, árendált házba. — Hát az apja? Ács volt? — Olyan fűrő-faragó ember vót ú. Értett mindenhe, csakhogy szerenycsétlen vót. A sok gyerek a nyakán. Hatan oszt mind fiú. De azir igen tréfás ember vót Bálint bácsi. Hijába vót annyi gongya, tréfára mindig vót kedve.

Hasztalan fordult másra a beszéd, az én fuvarosom csak viszatért Móricz Zsigára. Ő is szeretett volna hallani a pajtásáról. Beszéltem arról: író, színdarab, tárcacikk. — Hát ú író. Oszt miből él? A zállam tartja el? Elmondtam mi a tiszteletdíj stb. Legjobban sikerült ezt azon a példán szemléltetni, hogy mikor harmadéve Patakon járt, tíz üveg bort fizetett a diákoknak. Megjegyezte: „Hál Istennek hoz már annyit a konyhára a magyar íróság, hogy tíz üveg bort ki lehet fizetni belőle.“ — Most húsvétban is három darabját játszik a pesti színházokban, abból is cseppen valami. — Ūhüm, akkor mán csakugyan fizethet tíz üveg bort a diákoknak. Még sert is! Hozzáteszi: — Hát nagy elmét adott neki az Isten! Ki hitte volna, hogy ilyen művész válik a Zsigából. Mer' az ember terem. Ki nagyra, ki tengődésre. Aki szerencsés csillag alatt születik, annak felviszi az Isten a dógát. De mennyit kell küzködni, aki vinni akarja valamire! Megszenvedett érette ú is.

Másról beszél még és visszatér a pajtására. — Azir nem szép tülle, hogy el nem gyön megnézni a rokonnyát. Mán eccer ellátogathatna Tügyre! — Elköszön tőlem Baranyi Béni és elmegy Mezőzombor felé.

A mezőzombori állomáson boldog büszkeséggel újságolja egy derült kedélyű öreg úr, hogy neki hat fia van hadi szolgálatban, a legidősebb az a termékeny író: Móricz Zsigmond. A híres Móricz Zsigmond!

A tügyi látogatásom után levelet írok Móriczknak és elküldöm az Ifjúsági Közlönynek azt a számát, amelyikben megjelent írásom az ő falujáról. A következő levelet írja:

Bpest 1915. V. 3. Kedves Kiss Géza!

Jó szó az, amivel írja, hogy amit a Sári bíróban adok, az „állatjára” olyan, mint amit Tügyön látott-hallott. Realistának könyveltek el és magam is erősségemnek érzem azt, hogy éleltádom olyan, mint a magyar nép színe-javáé. A való-életet valószerű vonásokkal adom vissza. Sokat köszönhetek ebben színmagyar népünk józan életszemléletének, tiszta és derűs életfelfogásának. És tegyük hozzá: a pataki iskolának. Ott Maklár Papp Miklós, Kovácsy Sándor egyformán ahhoz szoktatott, hogy népszokások, szülőföldünk leírásában, az irodalom népre való hatásának megfogásával, a mese-, monda- és népdalvilág kifejező erejével állandóan legyünk kísérői és írásbafoglalói népéletünk megnyilvánulásainak. Öröömöm, hogy írói szolgálatomban friss vért hoztam a magyar népi élet színpadi megjelenítésébe. Örülök, hogy az új nemzedék figyelő íróságom és íróváltélelem műhelytitkait és nyilvántartja, hogy annak, amit adni akarnék a magyar élet művészi ábrázolásához: a nép, a nép élete, a nép jóratermettsége a forrása. Az Ifjúsági Közlönynek jó formát adtak Őcsémék és a diákság közszelleme ilyen kis bepillantásokból is jónak látszik. Köszöntöm az ifjúságot és annak hűségessé tollasát, Géza diákok: Móricz Zs.”

Egyszer végre sikerül a terv, hogy Móricz Zsigmond Patakra jöjjön felolvasást tartani. Sétálunk együtt az iskolakertben és az utcán. Elmegyünk megnézni a házat, amelyikben laktak. Mondom: — Nyolcadgimnazista koromban itt laktam a szomszédjában. Mindennap megnéztem a házat, amelyben egykor Móricz Zsigmond lakott. A templomnál elmondok egy apróságot. Dr. Rác Lajos közismerten hosszú ember. Ha a toronyóra nem jól jár, Rác Lajos felnyúl a kezébe és megigazítja. — Jót nevet rajta. Ahogy a sétánkból felmegyünk a könyvtárba, odajön Bálint József, a rajztanár, festőművész. Hoz egy képet az írónak: az a ház, amelyben Móricz Zsigmondék laktak. Az író megköszöni, elgondolkozva nézegeti, a festményt nagyon jónak találja, és a Könyvtárnak ajándékozza. Este a tápintézet nagyterme teljesen megtelik. Nagy sikere van az író felolvasásának. Másnap Újhelybe megyünk. Darabját mutatják be a színházban. Ott is siker. Másnap reggel a feleségének táviratot ad fel a postán: Két nagy siker után imádatlalt csókol Zsigád. — Felmegyünk a zemplénnvármegyei levéltárba. Nézi a feliratot: „Itt a halottak élnek, a némák beszélnek.” És nézegeti a régi századokból való kéziratokat.

Melegen érdeklődött egy elbeszélésem iránt. Ennek tárgya az ő szülőföldjének közeléből való. Címe: Tiszabecsi galambok. Tudni akarta: hol vettem a témáját? Ezt írja róla:

Kedves Barátom Géza, kerestem az elbeszéléseidet, a Tiszabecsi galambokat, megküldte a kéziratot Gaál Endre és megküldted te is kéziratban. Áldjon meg az Isten érte, hogy ezzel a tanulmányszámba menő irással élővé tted a régi kálvinista élet egy darabját. Az a benyomásom, mintha regénynek írdat volna meg és vagy 40 folytatáson keresztül melegedett volna annyira a lelkedhez az elbeszélés hőse. Tudod: mit műveltél? Megalkottad a magyar kálvinista papnak egy új fajtáját. A Jókai barátfalvi lévitájától, rézpataki papjától és Révész Bálintjától elindulva eljutottunk az elnémult harangok Simándijáig, majd Farczádi Jenőig és az én Fáklyám Matolcsyáig, megérkeztünk a te Törő Miklósig. Legény ez a talpán palástban és palást nélkül. Védőkart nyújt az elrabolt szerelme felé és a tüzes pokol szé.éről is visszahozza népe szabadításával. Ezt a kálvinista papot nem ismertük, Géza. A tiszabecsi nép olvasni fogja százával a könyvecskéidet. Adynak mutatnám örömmel, ha itt lenne még közöttünk a két nagy emberkereső szemével. Fogadd érte testvéri ölelésemet igaz híved: Móricz Zs. A levél kelte: Bpest, 1934 IV. 25.”

Móricz Zsigmondot mindig szerettem. Mint embert is, mint írórt is. Szeretettből írtam róla ezt a néhány baráti szót.

MEZŐSI KÁROLY

ADATOK A PETŐFI-GENEZISHEZ

(*Cinkotai kapcsolatok*)

A legutóbbi évek Petőfi-kutatásai a költő családjáról sok ismeretlen adatot derítettek fel. Petőfi származásának, családjá társadalmi, gazdasági viszonyainak, nemzetiségi hovatarozásának kérdéseit — különösen a kiskunsági levéltárak újonnan feltárt adatai alapján — ma már sokkal tisztábban és részben másként látjuk, mint ahogy ezeket a fontos problémákat a költő életrajzai és a róla szóló életrajzi adatközlések eddig megvilágították.

Petrovits István és családja kiskunsági életén kívül az itteni Petőfi-kutatót természet-szerűleg az a kérdés is foglalkoztatja, *hogyan, milyen kapcsolatok révén került le ez a család a felvidéki rcszokról az Alföld közepére, az akkor még „kiváltságos” kiskun kerületbe, hogy e szabad districtusban megtelepedvén, tartós otthonra leljen.*

Midőn a közelmúltban egyik kutatóutam *Cinkotara* vezetett, két adat között kerestem összefüggést. Az egyik adatközlő *magá Petőfi*, a másik adat Kiskunfélegyházán került elő.

Ismeretes, hogy Petőfi, amidőn 1847 májusában Szatmárba utazott, s Cinkotán áthaladt, erről az útjáról feljegyezte:

„Mingyart a Rakcs mellett esik Czikota, hol a híres kántor s egyik nagy apám szendereg az úrban. Egyiket sem ismertem ugyan, hanem, azért bke hamvaikra.”¹

Hogy ez a nagyapa melyik lehetett, az apai-e vagy az anyai, azt *Ferenczi Zoltán* is kuttatta, de eredménytelenül. Amint írta: „az ez iránti kérdezősködésünk nem vezetett sikerre, a halotti anyakönyvekben egyiknek a neve sem volt megtalálható. (A cinkotai ev. lelk. levele a szerzőhöz.)”²

Ferenczi más helyen azt a véleményét fejezte ki, hogy a költő atyai nagyapja, *Petrovits Tamás* „hihetőleg” Szabadszálláson halt meg, mert István fiával együtt ő is ide költözött,³ a szabadszállási halotti anyakönyv azonban Ferenczinek ezt a feltevését nem igazolja. Petrovits Tamás elhalálzásának helye valahol másutt keresendő.

Az említett kiskunfélegyházi okmányadat egy bizonyos *Petrovits Borbáláról* szól. Az itteni házassultak anyakönyvének bejegyzése szerint „*Barbara Petrovits*” 1823. november 17-én házasságot kötött Csalár Jánossal.⁴ Mivel Kiskunfélegyházán egyébként Petrovits nevű család nem élt, a házasságkötés idején 18 éves hajadon Borbála valahonnan máshonnan származott ide, Félegyházára. 40 évi házasság után itt is halt meg 1863-ban.⁵ Több gyermeke született, ezek közül egyik az István (1830), másik a Sándor (1833) nevet kapta. A család leszármazottai Kiskunfélegyházán ma is élnek, s családi hagyományként vallják, hogy dédnagyanyjuk, Petrovits Borbála Petőfi nagynénje volt, a költő 1848-ban is meglátogatta őket. Sajnos,

¹ *Úti Levelek Kerényi Frigyeshez*, 11. levél, 1847. máj. 13.

² *Petőfi életrajza* I. 18. lap, jegyzet.

³ Uo. 7. lap.

⁴ O-plébánia, házassultak anyakönyve, 1823. évi 98. sz. bejegyzés.

⁵ Uo. halotti anyakönyv, 1863. évi 2. sz. bejegyzés.

Petrovits Borbála származási helyéről vagy szülei nevééről sem a házassági, sem a halotti anyakönyv nem közöl adatokat. Személyének felkutatását azért véltem fontosnak, mert amennyiben Petrovits Istvánnal való rokonsága okmányadattal is bizonyítható, úgy ez fontos adat lenne arra nézve, hogy a költő családjának Kiskunfélegyháza már az 1824-től ismeretes, ekkor kezdődő s hat évig tartó állandó mészárszékberlet előtt is rokoni kapcsolatuk volt.

Petőfinek nagyapja halála helyéről szóló közlése alapján, s az előbb említett probléma megfejtésére Cinkotán is, miként előzőleg már más községekben, *Petrovits-ösöket*, rokonokat kerestem. A kutató azonban gyakran nem azt találja, amit keres.

Petrovitsok a cinkotai anyakönyvekben is előbukkantak, s ezek a *korban megegyező* adatok is figyelemreméltók azért, mert a további család történeti kutatásnak irányt mutatnak. Petrovitsokról szólnak az alábbi cinkotai anyakönyvi bejegyzések:

a. 1802-ben a Keresztúron lakó *Petrovits János* „H. J.”⁶ házasságot kötött Novák Erzsébettel. — 1805-ben Erzsébet nevű gyermekük született.

b. 1825-ben *Petrovits György* (*György és Pakaszi Mária* fia) házasságot kötött Gyurtsanszky Annával. — A végény tanúja *Petrovits Mihály* szentlőrinci lakos volt.

c. 1847-ben (ápr. 27.) meghalt az előbb említett Györgynek „menyecske” leánya, *Petrovics Mária*, 21 éves korában, majd néhány nap múlva János nevű csecsemő kisfia.

Bár a Petrovits név gyakorisága miatt a cinkotai anyakönyvekben előforduló Petrovitsoknak a költővel való rokonságára egyéb bizonyító adatok híján egyelőre nem következtethetünk, az mégis figyelemreméltó, hogy Petőfi atyjának, Petrovics Istvánnak is volt *György és Mihály* nevű testvére s *János* nevű nagybátyja.⁷ A családnevet Cinkotán is éppúgy *-ts* végződéssel írták, mint ahogy Petrovits István is. Végül: Petrovits-család abban az időben is lakott Cinkotán, amikor *Petőfi szülei ide költöztek*.

Az *Uti levelek* adatán kívül tudjuk, hogy Petőfi Cinkotán írta 1845-ben *Felhő és csillag* c. versét. Cinkotán, a volt Petőfi utcában (ma Georgina u. 55. sz.) régi, zsuptetős, roskadozó házacska falán emléktábla is hirdeti:

Petőfi Sándor

lánglelke ezt a kis házat
is fénnel övezte
itt írta 1845-ben a
„Felhő és csillag” című dalt

Egy másik emléktáblát 1955. március 15-én a XVI. kerületi ifjúság helyezett a ház falára. A cinkotai hagyomány szerint egy ideig Petőfi szülei is ebben a házban laktak.

A költő családjának hányt-vetett életéből ismeretes, hogy a dömsödi végleges anyagi bukás után, az 1846. év végén *az öreg szülők Cinkotára költöztek*. Innen azonban már az 1847. év elején tovább vándoroltak Vácra.⁸

A család cinkotai tartózkodásának biztos forrása egyébként *Petőfinek* 1846. okt. 28-án Várady Antalhoz írt levele. Ebben barátjától egy szívességet kért: „*Az ide mellé kellett levéllel menni az első hetivasaros napon a kerepesi-útra, s add át valami cinkotai embernek, hogy szolgáltassa apám kezébe. Barátságunk nevében kérlek erre.*”⁹

Kétségtelen, hogy Petőfi öreg, tönkrement szülei Cinkotára itteni rokonságuk révén kerültek el. Miután a dömsödi bukással végső nyomorba jutottak, a rokonok körében találtak egy ideig menedéket. Családi otthonuk sem volt már, s a „*Hosszú nagy inség . . .*” legmélyebb pontjára, „*Majd a halálnak rovához jutottunk*” — írta Petőfi „*jó családja*” életének erről a szomorú szakaszáról. Alig reméli már, hogy szüleivel és testvéreivel valaha még „*mind a négyünk egy asztalhoz ül! . . .*”; a *vesz* annyira *szatszaggatta* családját, „*regi lombos fajt.*” Ő maga is egyedül bolyong, „*Mint veszt jelentő üstökös az égen.*” (*Karacsonkor*, Pest, 1846. december.)

Ha valaki *Petőfinek* ezidőben, az 1846. év végén és az 1847. év első hónapjaiban írt versei szenvedélyességét és egyre forradalmbibb hangját elemzi, nem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy erre s a maga szenvedéseire szülei nyomora is mély hatást gyakorolt. Hisz ekkor, 1847. jan. 1-én írta *Összes költeményei* meg nem jelent előszavában: „*regi szép napok holtteste, meggyilkolt remények halalhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s családusok boszorkánysípításai között dalol feltűnő bolygódtan műzsám . . .*” — Sajnos, az irodalomtörténet közelebről nem ismeri Petőfi szüleinek cinkotai életét. *Itteni rokonairól* azonban a *cinkotai ev.*

⁶ = *Honestus Juvenis*, itteni későbbi fordítás szerint: „*Betses*” Ifjú.

⁷ L. Ferenczi: *Petőfi életrajza* I. 17. lapján közölt nemzetségtáblázatot.

⁸ Ferenczi i. m. III. 281. lap.

⁹ Erre a Baróti Lajos: *Petőfi ereklyék* c. műben kiadott levélre Kiss József Petőfi-kutató volt szíves felhívni a figyelmemet.

egyház anyakönyvei több adatot megőriztek. Ezek a költő családja nemzetségtáblájának kiegészítése szempontjából igen fontosak.

A *cinkotai okmányadatok* Petőfi anyai ági rokonairól, a *Hrúz-családról* az 1810-es évek végétől emlékeznek meg. A halotti anyakönyv pl. *Ferencki* idézett negatív közlésével ellentétben a *Petőfítől említett nagyapa itteni elhalalozásának adatait is tartalmazza*. Az ev. egyház anyakönyveiben a Hrúz-családra vonatkozó fontosabb adatok a következők:

a. 1819. május 23-án *Hrúz Éva* hajadon — *Hrúz János* és *Jarabek Zsuzsanna* leánya házasságot kötött Bentzur Mátyással. A menyasszony származási helye („Locus Orig.”) Cinkota, házassági tanúja Veres István.¹⁰

b. Az a. alatt megnevezett szülőknek 1820. márc. 4-én József nevű gyermekük született. A gyermek származási helye: Cinkota. A keresztszülők: Boldis Márton és felesége, Mária.¹¹

Vagyis Petőfi egyik rokona Cinkotán *Bentzur* sz. *Hrúz Éva* volt. A költő anyjának *Éva* nevű testvéréről *Ferencki* is említést tesz.¹² Az pedig *Dienes András* közlése nyomán ismeretes, hogy Petőfi anyai nagyapja *Hrúz János*, nagyanyja pedig *Jarabek Zsuzsanna* volt.¹³

c. Az öreg *Hrúz Jánosról*, Petőfi nagyapjáról az első anyakönyvi bejegyzés nem is halála adatait közli, hanem azt, hogy 1820. május 22-én gyermeke született. A felesége *Brna Éva* volt, Erzsébet nevű újszülött gyermekük keresztapja Zsíros Ádám.¹⁴

d. Kisleányuk a következő évben, 1821. nov. 17-én meghalt. — Az anya nevét ekkor már *Brhel Évanak* írták, az apa azonban *Hrúz János*,¹⁵ a gyermek keresztnéve, életkora is egyező, tehát az anya nevét írták másképp. Miként alább látjuk, ez a *Brhel* név volt a helyes, mert később is ebben az alakban fordul elő. — Minthogy *Hrúz János* 1827-ben 66 éves korában halt meg, a c. alatti adat szerint Petőfi nagyapjának 59 éves korában Cinkotán még gyermeke született. Itteni felesége azonban már nem *Jarabek Zsuzsanna*, hanem *Brhel Éva*.

e. A cinkotai ev. lelkészi hivatal halotti anyakönyveiből („Anyakönyvek IV”) a *Hrúz János* halálára vonatkozó bejegyzéseket másolatban közöljük:

p. 372. sub Ministerio Joannis Salomonis Petényi Anno 1827, in Eccl. Ev. Czinkotensi Sepulti

Dies Sepulturae	Locus Originis	Nomen defuncti	Proximi ejus Cognati	Morbigenus	Aetatis			Nrus sepulturam
					Anni	Mense	Dies	
Septem-ber 14-a	Czinkota	Joannes Hrúz Conf.	Eva Brhely	Helvetica	66	—	—	54

Amidőn tehát az anyai nagyapa Cinkotán 1827-ben elhunyt, Petőfi még csak négy és fél éves volt, s szüleivel együtt Kiskunfélegyházán lakott. Így valóban nem ismerhette a nagyapját.

j. *Hrúz János özvegye*, *Brhel Éva* szintén Cinkotán hunyt el 1836-ban, 58 éves korában.¹⁶

g. *Hrúz János* és „*Berczel*” *Éva* fia, *Hrúz Ádám* 25 éves csömöri „mesterember” 1842. október 24-én Cinkotán kötött házasságot Sipitzki Judit 16 éves cinkotai hajadonnal.¹⁷ — A Hrúz-család tehát Csömörön is megtelepedett. Anyja nevét *Brhel* helyett itt már tévesen *Berczel*-nek írták.

h. 1851-ben *Hrúz Ádám* „özvegy” másodszor nősült, Prohászka Anna csömöri hajadont vette feleségül. *Hrúz Ádám* most is csömöri lakos volt, társadalmi állapotát tekintve zsellérnek tüntették fel.¹⁸ Csömör azonban a cinkotai ev. egyház körzetébe tartozott, ezért a házasságkötést is az itteni anyakönyvbe vezették be.

Az 1842-ben 25 évesnek bejegyzett *Hrúz Ádám* ezek szerint Petőfi édesanyjának az öccse volt, s 1817-ben kellett születnie. Születési adata azonban a cinkotai anyakönyvekben

¹⁰ *Anyakönyvek I. — Esketett házások Anyakönyve 1800–1851.* — p. 28. Nro 4.

¹¹ IV. sz. anyakönyv, a keresztelelési és halotti anyakönyvek 1800–1851-ig egybe kötve, p. 78., *Baptizati in Eccl. Evang. Czinkotensi Anno 1820.* — A házassági anyakönyv bejegyzésével szemben Bentzur keresztnévéit itt nem Mátyásnak, hanem *Józsefnek* írták.

¹² *Petőfi életrajza I.* 8. lap.

¹³ *Hol született Petőfi édesanyja*, Magyar Nemzet 1958. aug. 2.

¹⁴ Id. IV. sz. anyakönyv, p. 79. No. 37.

¹⁵ Uo. p. 358. In *Czinkota sepulti Anno 1821.* Numerus 22.

¹⁶ IV. sz. anyakönyv, *Mortui et Sepulti in Eccl. Ev. A. C. Czinkotensi 1836.* No. 7.

¹⁷ „*Eskettek 1842.*” — A *Czinkotai Evang. Agostai Hitvallású Anyae gyháznak Esketési Táblázata Melna Mihál Tisz. alatt.* — p. 76–77. Folyószám: 9.

¹⁸ Uo. 1851. ápr. 23., 10. szám.

nem szerepel, tehát nem itt született. Mivel pedig Hrúz János Éva nevű leánya 1819. májusában már Cinkotán kötött házasságot, s a menyasszonyt cinkotainak is írták, Hrúz Jánosnak és családjának 1818—1819-ben kellett Aszódra Cinkotára költöznie, mert Petőfi szüleinek házasságkötése 1818-ban még Aszódon történt.

A fentieket összegezve, Petőfi szülei 1846-ban édesanya hugához, Bentzur Jánosné Hrúz Évához, esetleg — amennyiben a cinkotai Petrovitsokkal való rokonság esete bizonyítható — az itt lakó Petrovits Györgyhöz költözhettek, vagy az ő rokonai segítségével kaptak valami szűkös, ideiglenes lakást.

A cinkotai ev. egyház anyakönyvei a Hrúz családra vonatkozó későbbi adatokat is tartalmazzák, de ezek ismertetésére itt nem térhetek ki.¹⁹

Cinkotáról annyit meg kell jegyeznünk, hogy a múlt század huszas éveiben és a század közepén is, amikor Petőfi rokonai itt laktak, túlnyomórészt evangélikus szlovák lakosságú község volt. 1828-ban kiadott statisztikai munka szerint a község 123 házában 716 ev. és 253 kat. lakos élt.²⁰ 1851-ben „*tót—magyar—nemet jalu*”-nak írja *Fényes Elek*.²¹ Abból, hogy a Hrúz-családban magyar házassági tanúval és keresztszülővel találkozunk (Hrúz Éva esetében Veres István, Hrúz János gyermekének keresztaapja Zsíros Ádám), a család itteni magyar kapcsolataira következtethetünk. Petőfi mindenestre egy nagyrészt szlovák lakosságú községről, Cinkotáról spontán megnyilatkozásában tudtul adta, hogy őt ide rokonai szálak fűzik, itt temették el a nagyapját. Ez cáfolat arra a Petőfiről hirdetett jellemvonásra, hogy restellte, tagadta a maga „tót” származását.

S bár Petőfi „*Jo gróf druszájához*”, *Gróf Teleky Sándorhoz* írt versében elárulta, hogy családja történetére vonatkozó ismeretei nagyon homályosak:

Te elfáradsz, míg őseidnek
Végigtekintesz névsorán,
Én jóformán azt sem tudom, hogy
Ki és mi volt a nagyapám . . .

— a nagyapa halála helyéről szóló tudósításnak okmányadattal történt igazolása arra mutat, hogy Petőfi a maga családtörténeti adatainak közlésében évtizedekre visszamenőleg is megbízható, hiteles.

BORY ISTVÁN

„A VÉN CZIGÁNY” EGY SORÁHOZ

Hatvany Lajos említi füzetes Ady-semináriumában, hogy a mindig eleven szellemű és roppant intuitív Riedl Frigyes ilyen kérdéssel lepte meg egyszer hallgatóit: Vajjon mit jelent ez a Vörösmarty-sor: „Mi zokog, mint malom a pokolban?”¹

A kérdésre gondolkodás nélküli hirtelenséggel válaszolni nehéz, gondolkodás után pedig talán még nehezebb, hiszen nemcsak az említett sor, hanem az egész vers problematikus értelmű,² s hogy Riedl mit talált megmagyarázni valónak sajátlag, arról nem beszélt. Nyilván a „zokog” és a „pokol” szavaknak egymáshoz való viszonyát, mert ez valóban meghökkentő. Hogy azután kapott-e választ nagynevű, néhai professzorom, s ha igen, minőt, vagy ő maga mondott-e valamit, nem tudom; Hatvany sem tudja, de annyi bizonyos, hogy ha a kérdést gyökeresen, tehát a kézirat világánál elemezzük, olyan meglepetés ér bennünket, mint a róka-vadászt, aki vaddisznóra bukkan.

*

¹⁹ Blatniczky Jenő cinkotai ev. lelkész úrnak a kutatás lehetővé tételét és szíves készségét ezúton köszönöm meg.

²⁰ Nagy Ludovicus: *Notitiae Politico-Geographico-Statisticae . . . Hungariae*, Tom. I. 244.

²¹ *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851.

¹ Hatvany Lajos: *Ady világa*. Isten könyve. Pegazus-Verlag. Wien. é. n. I. 19. I. Ady Bp. 1959.

II. 25. l. ² Gyulai sem „értette” bármilyen nagynak érezte a költeményt, amely Babitsnál már „a legnagyobb magyar vers” rangját érte el. (Ezt az értékelést azonban nem mindenki osztja.) Ugy tartom, nem is kell minden vonatkozásban érteni a költeményt, ha érezni tudjuk. Már közhely Ignotus szellemes paradoxona a *Fekete zongorá-ról*: „Akasszanak fel, ha értem, de — gyönyörű!” De ne menjünk Adyig, itt van a kristálytisza Arany. Ki fejti meg egyszerű hallásra ezt a nehány sorát: „Hős fiakból ketten-ketten, — Két vezéré: kétszer ketten, — Feje lón mind egy-egy nemnek, — Száznyolc ágra ezek mennek.” Valóságos számtani feladvány. És még sok hasonló helyet lehetne felsorolni. Meg is tettem egy terjedelmes újságcikkben: *Kincsek az évek harmincadján*, Pesti Napló, 1939. máj. 27.

A szóbanforgó, széles hangulati skálájú Vörösmarty költemény mondatfűzésén kétség-telenül mérhető a beteg költő lelki lánának magas hőfoka és idegeinek zavartsága; a „ködképek” ekkor már megjelentek „kedélye láthatárán”.³ (A vers különben — mint tudjuk — a krími háború idején született — „Háború van most a nagyvilágban” — s a költő ettől a konfliktustól várta az abszolutizmus hullámaiban fuldokló Magyarország sorsának jobbra fordulását.⁴ Nem úgy történt, s a következő évben ő halt meg.)

Az idézett sor pompás, akár elemezzük, akár nem. Vörösmartyra valló, kiről jól tudjuk hogy nyelvalkotó fantáziája nemcsak újszerű volt, hanem igen merész is,⁵ elképzelhető tehát hogy a malom zakatolását zokogásnak hallotta. Riedl mégis megtorpant itt: miért helyezi a költő a zokogó malmot a pokolba? Csak a pokolban „zokog” a malom? Vagy: a „pokolban” zokog a malom?⁶

Ha Riedl felvetett kérdése nyomán a logika Ariadne-fonalát keressük,⁷ minden „agyonmagyarázási” szándék nélkül (amiről itt nincs is szó, hanem — mint látni fogjuk — egészen másról: pusztá tenyékérdésről) gondolhatunk arra, hogy a költő enyhe inverzióval élt, s akkor prózára fordítva valahogy így hangzana a sor: Mi zokog a pokolban, mint (ahogy) a malom (zokog). A két szó — malom és pokol — közé azonban a költő *nem húzott vesszőt*, pedig ez tenné világossá, amit így legfeljebb gyaníthatunk, hogy ti. a két szó csupán prozódiai, és nem értelmi vonatkozásban került egymás mellé.

A „pokol” említése érthetőbbé válik, ha az előtte levő sort is belevonjuk vizsgálódásunk körébe. Akkor ugyanis nyomban kiderül, hogy az „önkivület poétája” itt egy hatalmas gondolatrítmusban veti föl a kérdést és keresi okát az agyat tépő, rettentő dübörgésnek, amelyet persze csak ő hall. De ő nagyon.⁸ „Ki dörömböl az ég boltozatján — mi zokog, mint malom a pokolban?”, vagyis: mi hangzik a világmindenség legmagasabb és legmélyebb pontján? A zenit és a nadír táján? „A földöntúli töprengések nagyhevű pátosza ez”, mint Hatvany találóan jegyzi meg.⁹

E magyarázatban megnyugodhatnánk, a „pokol” körül nincs homály, de a „zokog” körül annál inkább. Ha ugyanis megnézzük a versnek akár az Akadémián, akár az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratát, azt látjuk, hogy Vörösmarty valójában *le sem írta* az egész költeményben a bizonytalan kapcsolatú „zokog” szót. Még alternatív formában sem. Lehetséges ez? Igen, lehetséges, és éppen ezért válik a kérdés roppant érdekessé.

Szakkörökben köztudott, hogy a Szózat költője igen sokat javított versein, míg elkészült vele. (Brisits Frigyes egész könyvet töltött meg csupán az Akadémián található Vörösmarty-kéziratok variánsaival.)¹⁰ A vén cigány emlegetett sora is többféle változáson ment keresztül, míg végső formát kapott, csak éppen azon nem, amely az előttünk ismert szöveghez vezet.

Vegyük kezünkbe a rengeteg húzással, törléssel, beszúrással és toldással tarkított akadémiai kéziratot verssort: világosan követhetjük rajta a mondat teljes kialakulásához segítő elmozdításokat útját. Meglátjuk, hogy a legelső felülő gondolat sorozat az volt: „Mi zuhan le mélyeséges pokolba?”, tehát a „malom zokogásának” még csirája sem fedezhető fel benne. Nem is hang-, hanem mozgásképzet villant fel a költő agyában. Utána a „zuhan” szót áthúzta, de úgy látszik megfelelőbbet nem találván, megint ezt írta le. Később ezt az újra leírt „zuhan”-t javította „zuhog”-ra (itt és ekkor váltott át hangmotívumra), a „mélyeséges”-t pedig „malom”-ra (tehát a jelzőt főnévre); a „le” után „mint”-et tett, de ezt a feleslegessé vált igekötőt is bentfelejtette a szövegben (ma is benn van a kéziratban). Látnivaló tehát, hogy a sornak majdnem minden szava változott, a „pokol” azonban, mint vezérgondolat (az „ég boltozatja”-nak térbeli és eszmei ellentéte), nem. Ez megmaradt. E köré a fogalom köré jegecsedett végső megoldásként: „Mi zuhog, mint malom a pokolba?” Az utolsó szót szintén elmulasztotta kijavítani a mondat szerkezet kívánta „pokolban”-ra, ámbár Britsis úgy mondja,¹¹ akinek

³ „Ez a vers egy örült képzetkapcsolása. Ez a vers egy örült verse, de ez szent örültség” írja Babits: *A férfi Vörösmarty*. Irodalmi problémák. Bp. 1917. 154. l. és Ö. M. Bp. é. n. I. 805. l.

⁴ Gyulainak (és az ő nyomán Schöpflin Aladárnak) e felfogásával száll szembe Komlós Aladár szép és meggyőző tanulmánya: *A félretett „Vén cigány”*. Tegnep és ma. Bp. 1956. 42–49. l.

⁵ ... (Vörösmarty) mindig akkordot fog, nem egyetlen hangot pendít meg, ... s a szónak három, négy, tíz és száz vonatkozása mozdul meg lelkünkben”, mondja Négyses. *Arany és a magyar nyelv*. M. Ny, XIII. k. 130. l.

⁶ Hatvany Lajos — tudtommal rajta kívül más nem időzött e sornál — így látja: „Bíráól asszociálól képzelem híján Riedl föl nem érte Vörösmarty költői asszociációit. Nem tudta, hogy a malom szörnnyű robaját költői fül rémes zokogásnak hallja, s nem tudta, hogy ha a költő a rémnek rémségét fűllokozni akarja, akkor a malmot a pokolba helyezi. Van-e ennél a pokolban robajos malomnál rémségesebb robaj, illetve zokogás?” l. h. A magam hozzászólása: *Vörösmarty műhelyében*. Pesti Hírlap. 1944. aug. 8.

⁷ Bár a logika — Arany szavaival — „agyonüti a költőt”. Lehr Albert: *Emlékezések Arany Jánosra*. M. Ny. XIII. k. 143. l. Goethe is ezt vallotta.

⁸ „...világok végzetén zuhanunk keresztül, a pokol és mennyország dübörögnek és zenélnék valahonnan távolról és minden elveszett.” Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Kolozsvár. 1934. I. k. 342. l.

⁹ l. h.

¹⁰ Brisits Frigyes: *A M. T. Akadémia Vörösmarty-kéziratai*. Bp. 1928.

¹¹ l. m. Ez Komlós Aladárt is meghökentette. (l. m. 353. l.)

különben ez az egyetlen megjegyzése a sorhoz; igaz, hogy Gyulaié még ennyi sem.¹² Ő csak a Széchenyi Könyvtárban található kéziratból említ egyetlen — igaz, hogy egész sornyi — eltérést, holott ez a kézirat szinte hemzseg a variánsoktól. A most tárgyalt sor azonban ott is így hangzik: „Mi zuhog, mint malom” stb.

A költemény sorsát ismerjük: a kéziratot a szerző Eötvös útján juttatta el Csengery Antalhoz, annak „Magyar Népkönyv”-e számára. Csengery továbbadta Keménynek, hogy azzal nyissa meg a Pesti Napló tárcarovatát. Miért, miért nem, a rovat mégsem ezzel, hanem Aranyinak „A tetétleni halmon” című versével indult, s „A vén cigány” a következő — 1855-ös — évben jelent meg ugyanott (61. sz.), de már a *ma ismert szöveggel*. Hogy milyen körülmények között változott a kézirat „zuhog”-ja a nyomtatásban „zokog”-ra, az ma már megfejthetetlen. Könnyen lehet, hogy a két szó grafikumának kétségtelen hasonlósága tévesztette meg a nyomdai szedőt. Ilyesmire van is példánk a sőveg ~ főveg, vagy a mentő ~ nemtő szavunk esetében,¹³ s nyilván ezen alapult a „Bánk bán” több mint két évtizeddel ezelőtti színpadi és rádióelőadását követő „hasokra — haj kra” vitája is.¹⁴ De — ismétlem — ma már céltalan lenne a rideg, magyarázó értelem mérőőnját lebecsítani a szöveg mélyére (a vers hőfokán amúgy is megolvadna) és megváltoztatni azt, amit nemzedékek így tanultak meg és a köztudat is szentesített.¹⁵ Az irodalomtudománynak azonban tudomást kell venni róla.

A homályt növeli, hogy a vers megjelenésekor Vörösmarty, ha betegen is, de még élt, azonban nem tudunk róla, hogy észrevételt tett volna a mű e helyére.

Az előadottakat, persze halomra döntené, ha előkerülne a költeménynek a nyomdai kézírata a „zokog” szóval. De az nincs meg.

Úgy látszik Riedl figyelmét mindez elkerülte, különben feltétlenül kitért volna rá . . .

R. KOCSIS RÓZSA

KAZINCZY FERENC ÉS DUKAI TAKÁCS JUDIT LEVELEZÉSE

A Kazinczy év alkalmával nem érdektelen, ha említést teszünk a nagy irodalomszervező író és Dukai Takács¹ Judit dunántúli költőnő kapcsolatáról, levelezéséről.

Érdemes figyelmet szentelnünk ennek az irodalomtörténeti mozzanatnak, mert Kazinczy és a költőnő levelezése nem található meg az eddig már kiadott Kazinczy levelezésben, noha ebben is több utalást láthatunk kapcsolatukra, egymáshoz intézett sorairaik.

Mivel Kazinczy Ferenc és Takács Judit ismeretsége valószínűleg csak levelezésen alapult,² így annál érdekesebb a kiadásban eddig még meg nem jelent levelek közlése.

Kazinczy 1814-ben Döbrentei Gábor révén értesül a tizenkilencéves Takács Judit irodalmi működéséről. Erdélyi íróemberek: Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum szerkesztője meg Pataki Mózes a tanítványával, ifjabb Wesselényi Miklóssal olaszországi tanulmányútjukról hazafelé jövet meglátogatják barátaikat és költőismerőseiket: Kazinczyt, Kisfaludyt, Berzsenyit és Dukai Takács Juditot.

Döbrentei családja révén már régebből ismeri a költőnőt. Édesapja ugyanis a vasmegeyi Ujfaluban közel lakik Dukához, a Takács család otthonához. Olvasta Takács Judit verseit, sőt ő maga is episztólát ír a meglepően szép és ügyes verselőnek mutatkozó kezdőhöz.³ Tanulmányútjuk alkalmával így Dukára is ellátogatnak. A kor irodalmi szokásainak megfelelően „barátnéjukká” fogadják Takács Juditot, tegeznek, s az Ossziánból vett „Malvina” néven költőnővé avatják.

¹² A nagy kritikai kiadásban a sort meg sem említi, a most indult új kritikai kiadás első két kötete időrendben meg nem jutott el ideig.

¹³ Mindkettő a Calepinus szótár több évszázados sajtóhibája.

¹⁴ L. Galamb Sándor bírálatát a Bánk bán előadásról. *Magyarság*, 1936. márc. 17. — Erre Somlay Artur észrevételét: *Hajokra? Nem! Hasokra*. Pesti Napló, 1936. márc. 18. — Galamb Sándor válasza: *Hasokra? Nem! Hajokra*. *Magyarság*, 1936. márc. 19. — Bory István: *Hasokra vagy hajokra?* Pesti Napló 1936. márc. 22. — U. a.: *A Bánk bán egy vitás helyéhez*. It. 1940. 3. sz. 115–124. l.

¹⁵ „... ha talán sajtóhibának könyveljük is el a „zokog” szót — írja Komlós Aladár hozzám egyik levelében — a sor jobb így és megtartanám.”

¹ Vadász Norbert a Takács anyag legismertebb feldolgozója Takácsnak írja a költőnő nevét. Berzsenyi Dániel szintén cs-vel írja a Takács nevet. Pálóczi Horváth Adám Takácsnak, Kazinczy Takácsnak, cs-vel. A költőnő szintén cs-vel írja a nevét, saját kezeírásában fennmaradt önéletrajzában is. — MTA kézirat-tár 4-r 55. 190. p. — A korabeli nyomtatványokon Dukai Takács Judit szerepel. — MTA kézirat-tár 4-r 55. sz. 206. p. 235. p.

² Sem Kazinczy, sem a költőnő nem említi, hogy találkoztak volna.

³ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp., 1902. XI. k. 288. p.

Széphalomra Döbrentei nélkül mennek az erdélyiek. Döbrentei levelében számol be barátjának, Kazinczynak a tanulmányút eseményeiről. 1814. szeptember 27-én írt levelében említést tesz Takács Juditról is.

„... A' két Poéta látogatása után egy ifjú Poetriát látogatánk meg — Dukába. Halhatatlanná leendő leánya az Éneknek, ha úgy a' mint kell cultiválódik... Munkájából mutatok majd helyeket...”⁴

Döbrenteiék elismerő látogatása valóban döntő Takács Judit életében. A történetek után bátorságot érez arra, hogy az irodalmi élet vezérénel, Kazinczynál levélben jelentkezék, és bírálatra elküldje verseit.

Takács Judit első levelét 1814. november 26-án írja Kazinczy Ferenchez. Nem közvetlenül, hanem ismerősének, Tatay Jánosnak Széphalomra írt levelében küldi.

A költőnőnek Kazinczyhoz intézett, s általunk közölt levelei — számszerint négy darab — megtalálhatók a Tudományos Akadémia kéziratárában.⁵

Kazinczy Tatay levelével együtt megkapja a költőnő sorait is. 1814. december 10-én értesíti erről barátját, Döbrenteit.⁶

„Tataynk egy tegnapi érkezett levelében panaszkodik hogy leveledet nem veheti. Ezt tudodra kellett adnom. — Azon borítékban vettem Malvinátoknak levelét is négy rendbeli verszetével. Az, melyet hozzád írt, legszebb versezete. Valóban ez a' Poetriánk, ha minden művei ilyenek, igen szép jelenés a' Magyar egen; Kis János és Berzsényi a' példányai. Némely soraiiban egészen ezeket lelem. — Felelnem kell neki, és örömmel fogok... Én a választ Tataynak küldöm...”

Kazinczy meg akarja ismerni a költőnő körülményeit. Több levelében részletes beszámolóra szólítja fel Döbrenteit.⁷ Barátja pontosan leírja Takács Judit helyzetét, megismerkedésüket, Wesselényiek látogatását Dukán, sőt a leány természetét, arcát is lefesti.⁸ Ekkor már Berzsényi — aki felesége Dukai Takács Zsuzsanna révén rokonságban áll a költőnővel — is Kazinczy pártfogásába ajánlja a verselő leányt: „... s méltó, hogy törekedésiben buzdítsuk, segítjük. Ajánlom kegyeidbe.”⁹

Kazinczy társasága örömmel fedezi fel a tehetséges és bájos Takács Juditot, mert az anyanyelvért vívott harci programjukba a költőnő működése jól beleillik. „Magyar Sapphót” akarnak belőle nevelni, s büszkéek arra, hogy a semmiből most éledő magyar irodalomnak már költőnője is van. Takács Judit példáján keresztül kedvet akarnak adni a magyar nőknek, az anyanyelv letéteményeseinek a művelődésre, és arra, hogy a haza nyelvén neveljék gyermekeiket, az eljövendő hazafiakat. Kazinczyék köre a költőnőnek adott segítség révén a korabeli nőnevelés elmaradottsága ellen is küzdelmet folytat.

Ebben a korban ugyanis még a műveltebb leányt is csak olvasni tanítják meg, hogy az imádságos könyvét forgathassa, írni már nem, nehogy „szerelmes levelek firkálására” legyen alkalma. A tudományokkal foglalkozó nőszemélyt bolondnak tartják. E felfogás ellen harcolnak Kazinczyék, mikor jótanácsaikkal, könyvekkel, útmutatással halmozzák el a „poétriát”. Berzsényinek a „*Dukai Takách Judithoz*” c. episztolája pedig híressé teszi. Berzsényi fejtegette Takács Judit előtt, mert az szétépítette a női szellemet leláncoló előítéleteket, s magatartásával egy új kor új nőtipusának előhírnőkévé vált.

„... Te megboszúlva méltóságotokat
Kihágsz nemednek szűk korlátiból
Melyekbe zárva tartja vad nemem!
Kihágsz s mérészen fényesb útra térsz...”
(Berzsényi: *Dukai Takách Judithoz*).

A költőtársak lehetőséget és tért adnak Takács Juditnak. Döbrentei éppen Kazinczy tanácsára 1815-ban az „Erdélyi Múzeumban” megjelenteti a költőnő egyik versét is.¹⁰ Kazinczy 1815. január 10-én írja Döbrenteiének: „... Azon darabjai közül, melyeket Dudi nekem küldte, a' hozzád-írt verszet érdemli leginkább, és talán egyedül ez érdemli, hogy felvedd.”¹¹

Kazinczy nemcsak barátaihoz intézett leveleiben nyilatkozik Takács Juditról, hanem válaszol a költőnőnek is. A Takács Juditnak írt Kazinczy levél nyomára azonban sem a kiadott, sem a sajtó alatt levő Kazinczy levelezésben nem akadunk. Valószínű, hogy Kazinczy nem is

⁴ Váczy János i. m. XII. k. 115. p.

⁵ MTA kéziratár. M. Irod. Lev. 4/38/4 db 1814–1816. Levélmásolatok 4-r 11. sz. 1.

⁶ Váczy János i. m. XII. k. 251. p.

⁷ Váczy János i. m. XII. k. 251. p. 281. p.

⁸ Váczy János i. m. XII. k. 288–290. p.

⁹ Váczy János i. m. XII. k. 259. p.

¹⁰ Dukai Takács Judit: *Barátomhoz Erdélybe*. Erdélyi Múzeum. Kolozsvárott. 1815. évt. III. f.

¹¹ Váczy János i. m. XII. k. 317. p.

egy, hanem több levelet küld a költőnek, hiszen a kéziratban levő, Kazinczyhoz intézett négy darab Takács Judit levél erről tanúskodik. A Kazinczy levelek vagy elvesztek, vagy mint családi emlékek lappanganak.

Tény azonban, hogy Kazinczy 1815. január 12-én ezt írja Tataynak: „hogy a’ mi Dudink, — mert az az Izraelita név nem szépen hangzik, az Ossziáni pedig nagyon affectált — levelemet bizonyosan vehesse, *Tüged tisztek postummá*. Tedd bizonyossá szíves tiszteletem felől mind magát ötét, mind érdemes atyját, kinek ragyogó szerncséjét irígylem.”¹²

Kazinczy Dudinak beczi Juditot, és Tatay Jánosnak írt levelében küldi a költőhöz intézett válaszát is. 1815. február 9-én ismét megkérdezi Taraytól: „Vetted-e Malvinádhöz írt levelemet?”¹³

A Dukai Takács irodalmi hagyaték részint közgyűjteményeink kézírattáiraiban, másrészt a család leszármazottainál elszórtan található. A Takács hagyaték legismertebb feldolgozója eddig Vadász Norbert. Tanulmányában ismerteti a költő életét, munkásságát, és közli a verseit.¹⁴ Vadász a „*Dukai Takách Judit élete és munkái*” c. tanulmányában idéz Kazinczynak a költőhöz intézett leveléből.¹⁵

A Kazinczy levéldízet forrása Vadásznál is a költő saját kezeírásában megmaradt önéletrajza. Ebben ugyanis Takács Judit így ír:

„... Vég nélkül szerencsésse’ a poetai pályán bátorrá tette Őtet ama világszerte esmeretes Nagy Kazinczynak levele, melyben néki’ a többek között ezt írja *ne rettegje’ a Kísasszony azt a vadat, hogy’ a melly Leány, verset ír, nem lehet jó feleség jó anyja jó asszonya a háznak így ítel a közönséges ember mindég*. — Ez néki isteni Szózat vala’ s egészen meg győzte Őtet arról hogy kötelelességeinek minden megsértődése nélkül folytathatja a természet által neki felnyitott szentséges poetai ösvényt”...¹⁶

Az állítólagos Kazinczy levélből Vadász is csak az önéletrajzban megjelölt idézetet mutatja be.

Kazinczy bátorító levele valóban fordulópont a költő életében. A nagy eseményről 1815. február 18-án azonnal levélben számol be Döbrenteinek: „... a tulajdon szemeimnek is alig hittem, hogy nem csalatkozik, százszor is megnéztem levelét, de csak ugyan Kazinczy volt rajt... Kazinczy azt írta, hogy *nincs semmi rettenetesebb mint’ a fél valami egész erővel kell’ a tők letesség felé törekednünk*.”¹⁷

Judit pár napon belül, 1815. február 20-án válaszol Kazinczynak.¹⁸

„Nem vala még olly örömmel teljes napom mint a mellyen drága Tettes Úr szíves barátsággal írt levelével boldogítottam.”

Kazinczy levelében bizonyára tanácsokkal látta el a kezdőt, mert az a továbbiak folyamán megígéri, hogy nem viszi túlzásba az alkalmi versek költését.

Az alkalmi versek írása, élő személyek túlzott ünneplése a barokk rendiség világának kinövése ebben a korban. Takács Judit sok alkalmi jellegű verset ír, költészetének leggyengébb darabjai ezek. Kazinczy hibájára figyelmeztethette. A költő azért szabadkozik, hogy „... az alkalmassági darabokból már kifáradtam...” Kazinczy olvasmányai és társasága felől érdeklődhetett, mert Takács Judit felsorolja az olvasmányait és a Duka közelében lakó írókat. Levelét ígérettel zárja: „... *egy sz erővel fogok törekedni a tők letessé g felt*, hogy a nagy lelkektől a barátné nevet, ne csak elnyerhessem hanem meg is tudjam érdemelni.” (Lásd a Döbrenteinek küldött levélbe szövött Kazinczy idézetet.)

Egy hónap múlva Takács Judit Pataky Mózes haláláról értesíti Kazinczyt.¹⁹

Negyedizben 1816. június 28-án ír Széphalomra.²⁰ Levele elején köszönetet mond Kazinczynak. „Vettem Tettes Táblabíró Úrnak hozzám írt s előttem megbecsülhetetlen sorait;...”

Kazinczy tehát másodikban is felelt Takács Juditnak.

A költő megírja Kazinczynak, hogy a franciaországi Dijonban állomásozó magyar katonaság tisztikarától személyét magasztaló verset kapott.

Tatay János kinyomatja Takács Juditnak „*A kesergő özvegy*” c. allegórikus költeményét, A vers eljut a Párizsban levő magyar katonákhoz is. Dijoni állomáshelyükről névtelen levél kíséretében nyomtatott verset küldenek a magyar irodalom fákláját vivő leány magasztalására.

... „Még nem jött el az érzésnek
Reggele Szépjeinknél,

¹² Váczy János i. m. XII. k. 325. p.

¹³ Váczy János i. m. XII. k. 386. p.

¹⁴ A kéziratban levő Dukai Takács versek nagy része Vadász Norbert tanulmányához kapcsolva jelenik meg először nyomtatásban.

¹⁵ Vadász Norbert: *Dukai Takách Judit élete és munkái*. Bp. 1909. 23. p.

¹⁶ MTA kéziratár Történ. 1–2-r 11. sz. (Saját kezeírás.)

¹⁷ MTA kéziratár M. Irod. Lev. 4-r 55. sz.

¹⁸, ¹⁹, ²⁰ MTA kéziratár M. Irod. Lev. 4/38.

Még nem nyílt ki az érzésnek
Rósája Hölgyeinknél
De Tenéked tündér Szűz
E kettő koszorút fűz.” . . .

(*Dukai Takács Judithoz*
Dionból 1815.)²¹

Horváth József Elek névtelen versben kigúnyolja a dijoni poéta rossz verssorait.²² Horváth szintén íróember, összeköttetésben áll Kazinczy körével, Takács Juditnak pedig régi barátja.

Judit megírja Kazinczynak, hogy válaszol Horváth József Eleknek, mert a dijoni poéta gúnyolásában a saját megalázását látja.²³ Olvasásra küldi a dijoni nyomtatványt és a kísérő levelet is.²⁴ Említést tesz még a keszthelyi Festetics kastélyban tett látogatásáról, s az ott felolvasott németnyelvű verséről.²⁵

Válaszol-e erre ismét Kazinczy? Feltehető. Döbrenteinek 1816. március 26-án ír a dijoni versről.²⁶

Tény, hogy Kazinczy Ferenc levelezésben állt Dukai Takács Judittal. Tény az is, hogy a költőné életében nagyjelentőségű esemény ez. Takács Judit megérti a kora haladó eszméit képviselő Kazinczyt, és hívévé szegődik. Haláláig tisztelője marad, mint ahogy önéletrajza is bizonyítja.

Festetics György 1817-ben a híres helikoni ünnepélyekre meghívja az írók nagy részét: Berzsényit, Pálóczi Horváthot, Kisfaludyt, Pázmándi Horváthot, Takács Juditot és másokat. Ebben az időben dúl a nyelvújítási harc. Kazinczy, a neológusok vezére hiányzik a keszthelyi kastély vendégkoszorújából. Berzsényi 1817. február 27-én keltezett levelében megírja Kazinczynak az ünnepély eseményeit. Keszthelyen, „a balatoni Weimarban” Takács Judit a legkedvesebb vendég. Elmondja Berzsényi azt is, hogy az orthológus vezér felesége, Kisfaludyné, Szegedy Róza hogyan sértette meg a bájos leányt. A továbbiak folyamán Berzsényi a májusban tartandó második találkozóra hívja Kazinczyt: „Melly szép lenne, ha Te akkor el jönnél! Mint repedne a’ mi barna Malvinánk, s mily jó ízűn dohányozna a’ Te komor Bersenyid!”²⁷

Takács Judit a keszthelyi ünnepélyeken nyíltan a neológus eszme és Kazinczy mellett szavaz. 1818. április 10-én Horváth Adám meg is írja Kazinczynak: . . . „A’ mi betsületed’ védését illeti, arra nekem fő gondom van. Festetichnél helyre is hoztuk azt én és Takács Judith, . . .”²⁸

A Kazinczy kör levelezésében többször találkozunk még Takács Judit névvel. Kazinczy érdeklődik iránta, de már csak üdvözlőket küldik egymásnak. Takács Judit 1818-ban férjhez megy, s irodalmi működésének lényeges szakasza lezáródik.

Kazinczy szerepe a költőné életében figyelemreméltó. Kazinczy biztatása ad bátorságot Takács Juditnak, hogy szembefordulva az általános felfogással, nő léteire tehetségét fejlessze, és a magyar nyelv létjogosultságáért vívott harc korszakában az anyanyelv tisztelt művelőjévé váljon.

Lev. 4/38 (4 db 1814—1816) Levélmásolatok 4—r. 11 szám.

I.

Duka, 26. novemb. 1814.

Nagy érdemű tettes táblabíró úr! Reszketve de mégis nagy örömmel teljesítem szívemnek ezen kívánságát, hogy gyenge munkáimat mint hazám legelső tudósával közöljem; s valóban vétkesnek is tartanám magamat, ha ezen indulat eléggé nem uralkodnék szívemben. Fölfedezém ezen titkomat Berzsényi barátomnak s vérszerént való kedves atyámfiaának, a ki is bátorított s megerősített feltett célomnak teljesítésében. Eléggé megvagyok győzöttetve a Tettes Úrnak nagy lelke felől s bizonyos vagyok benne hogy egy hazai lánynak szívből eredt verseit félre vetni nem fogja, ha nem a benne levő érdemeért is, legalább a szép szándékért jó kedvvel fogadja. Én a Tettes Úrnak kegyes pártfogásaiért, bölcs tanácsaiért s tetemes hibáimnak minden kegyelem nélkül való kitoröléséért alázatosan könyörgök, mely kegyességét mivel mással, mint elmémnek utóbb nyíltabb virágaival hálálhatom meg.

²¹ MTA kéziratár M. Irod. Lev. 4-r 55. sz. J. 230.

²² A *Dijonyi Poetára*. MTA kéziratár. 4-r 55. sz. J 232. p.

²³ Dukai Takács Judit: *Recenzió A Dijonyi Poetára írt versekre*. 1816. MTA kéziratár 4-r 55. sz. J. 233.

²⁴ A *dijonyi nyomtatvány kísérő levele*. MTA kéziratár. M. Irod. Lev. 4/38.

²⁵ Dukai Takács Judit: *Die Hoffnung 1816*.

²⁶ Váczy János l. m. XI. k. 72. p.

²⁷ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*, Bp. 1905. XV. k. 80. p.

²⁸ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp. 1906. XVI. k. 3. p.

Az alacsony lelkek ellenem keltek s kárhoztatják bennem a természeti talentomnak gyakorlását; de én inkább szeretem édes hazámat mint az ő tetszésöket. Csányi Sofie, a kiről itt egy darabom vagyon, Vas — Vármegyénknek egy szép kis Asszonya volt, a kit már csaknem Hymen* küszöbéről s kedvese karjai közül ragadott el a halál; a többiekről úgy vélem, nem szükséges az én magyarázatom. Ha kedvet lelek a Tettes Úr előtt több munkáimmal is fogok udvarolni; magamat tovább is gratiajába ajánlom, s a Méltóságos grófnénak kezeit alázatosan csókolom.

II.

Duka, Februar 20-án 1815.

Nem vala még olly örömmel teljes napom mint a mellyen drága Tettes Úr' szíves barátsággal írt levelével boldogítottam.

Oh miért nincsenek az örömnök elegendő szavai, hogy érzéseimet, s szíves hálámat ki tudnám annak a nagy léleknek elejébe önteni, a ki engemet, hozzá csak parányit, barátnéjának fogadott. Meg van már az én jutalmam, mosolyogva szenvedek minden méltatlan vádat a pórnéptől, az ő tetszésöket megnyerni soha nem volt kívánságom. — Döbrentei igen sajnálja hozzám írt levelében, hogy nem tehettem meg a Tettes Úrnál tiszteletét; Septemberben, hogy nálunk szerencsém volt hozzájuk, úgy volt a feltétel, hogy együtt fog ő báró Wesselényivel Széphalomra utazni, de kétség kívül valami ellenkező elválasztotta őket egymástól. Azon szíves intések, melyeket nekem adni méltóztatott szentnek tetszenek előttem s bizonyára reményem is foganatát; az alkalmatossági darabokból már kifáradtam, mivel hogy verselni kezdtem, mindig azt írtam; még akkor magamnak érző s teremő lelkem nem volt, nem is olvastam semmit mást Horváth Adam' Holmi-enél. Igenis, Döbrentei barátom küldött nekem könyveket: Iedgét, Salist, Ossiant, Klopstock' ódait, Mathissont; kedves bátyámtól Berzenyitől kaptam Goéthét; még nem valék szerencsés látni, törekedni fogok hogy olvashassam. Tatay s Horváth Elek barátaim vagynak hozzám legközelebb, Berzenyi is csak egy jónapi járó földnyire lakik hozzám, ezek olly jó szívű barátok hogy a jobb könyvekről gondkodnak számomra. Én itt ismét Hazámhoz írt verseimet bátorodom közleni; Döbrentei ebben változtatást kíván s örömmel teszem kívánságát, mert még erre is reá illik halhatatlan Pásztori' mondása mellyet nekem írni méltóztatott. Édes Atyámnak* mély tiszteletét alázatosan jelentem, a Méltóságos grófnénak kezeit csókolom, drága Tettes Úrnak barátságába, melly felől eléggé megvagyok győződve, magamat tovább is ajánlom; egész erővel fogok törekedni a tökéletesség felé, hogy a nagy lelkektől a barátné nevet ne csak elnyerhessem hanem megis tudjam érdemelni.

III.

Duka, 6^a Martius 1815.

Szomoruan s könnyek között fogok az íráshoz s könnyeznek vélem minden barátim s minden hiv hazafiak, kik szerencsések voltak ismerni a mi elhunyt kedves Pataky barátunkat, s tudják, kit vesztettünk. Valóban az ő megérettsége, szép talentoma igen sokat ígért s hazánk nagyot vesztett el benne.

Bizonyos vagyok, hogy a Tettes Úrnak Virtusokkal telt nagy lelke érzékeny fájdalommal vette e gyászos esetet, azért bátorodom szíves részvételemet kiönteni; enyhül a fájdalom ha magát kitörheti szűk mellünkéből. Oh vagy talán a Tettes Úrnak ez által ismét újra felszágatom sebeit, de lehetetlen hogy elrejtsem könnyeimet. Oh hogy mindig a jobbaknak kell a fatum' játékainak lenni; gyakran végig hasítja a villám a hasznos tölgnyt s a túskebokor épen marad mellette. Nyugodjanak hamvai; már vissza nem hozhatjuk őt, a barátságunk s tiszteletnek adóját lefizettük iránta.

Hogy Septemberben nálunk volt báró Wesselényivel s Döbrenteivel, írtam hozzá is akkor hevenyében, elküldöttem neki, de már mint beteg úgy vette, s Döbrentei írta hogy ő nem is láthatta mert beteg ágyában elkeveredett. Mióta halálának híret vettem, azt gondolom, hogy akkor a jövendőlésnek lelke én-belém szállott, íme elküldöm méltóztatassék olvasni.

Elküldöm azt is mellyet most írtam midőn a szomorú hír felől tudósítottam.

Megküldöm drága Tettes Úrnak Horváth Elek barátom' verseit, mellyeket a mult esztendő' végén küldte hozzám. Édes Atyámnak mély tiszteletét alázatosan jelentem, a Mélt. grófné' kezeit csókolom s magamat megbecsülhetetlen gratiajukba ajánlom. Éljen a Tettes Úr boldogul és sokáig, ne hogy édes hazánkat még sokkal mélyebb s kipótolhatatlanabb gyász kövesse.

U. I. Ma vettem egy igen furcsa levelet, a melyben ugyan vagynak szép útmutatások s követésre méltók, de mindazonáltal leginkább csak az jön ki belőle, hogy jobb volna ha verse-

* A levélmásolatban „Anyámnak” szerepel. Lehetetlen, mert édesanyja 1811-ben meghalt.

immel elhallgatnék, mert ha igen eltalál bennem hatalmazni a gazdasszonyosság fog csorbulást szenvedni. Én azonban csak a Tettes Úrnak becses leveléhez tartom magamat s' az lesz mindig támaszkodó oszlopom; ha embereket rágalmaznék s kártyáznék, mint némely más asszonyokat és kisasszonyokat látok, akkor lehetnék, de ha szünóráimba verseket írok, nem lehetek. Éljen a Tettes Úr fris egészségben.

IV.

Duka Junius 28-án 1816.

Tettes Tábla Bíró Úrban helyeztetett szinte gyermeki nagy bizodalمام, az a Szíves ösztön hogy valamint a gyermek, akár öröm, akár nehézség érje, fut azzal imádott atyjának elejébe, én is minden örömeimnek árját viszontagságaimmal együtt, csak egyedül drága Tettes Úrnak zsámolyához teszem le.

Vettem Tettes Táblabíró Úrnak hozzám írt s előttem megbecsülhetlen sorait; boldogság nekem attól csak egy betűt is látnom a kit Magát országok, népek csodálnak, s ez nekem olly rózsakötél, a melly egész életemet által fogja világitani.

Bátorkodom ismét gyenge elmém' gyümölcseiből udvarolni; azzal a valóságos nyomtatvánnyal együtt, a melyet én a Tettes Magyar tiszti kartól ezen ide zárt név nélkül való levéllel kaptam. En mingyárt feleltem reá, de a késedelmes bécsi könyvnyomtató ezen csekélységet is majd egy fertály esztendeig tartóztatta, s akkor is csaknem minden rendet hibákkal töltött meg. A dijoni nyomtatvány' megjelenését követte ezen csúfolódó mocskos pasquillus, a melyet én recensealtam, nem haragra indúlt passióból azért, hogy az engem magasztalót gúnyolja, és engem is le—aláz s azután ismét idéetlen dicséretével akar megvakítani, épen nem, hanem csak azért, hogy miért olly alacsony hangon s mért nem annak az igaz utján s valóságos okokkal jött elő, részint pedig azért, hogy gondoltam az illy elme-élesítés egy olly kezdőnek mint én, nem fog ártani, s a folyó írásban is egy kis gyakorlás gyanánt szolgál. Juniusban egy hetet Zala-Vármegyében levő jószágocskámon töltöttem, azzal a feltétellel, hogy még ott leszek Fő—tisztelendő Ruszek Apát Úrnak tiszteletére megyek Keszthelyre. Úrnapján épen azon tájban értem oda, midőn a Ceremónia már elkezdődött, s a templomból kijöttek a grófi kastélyig; a Veszprémi püspök ő méltósága azon a tájon járván, ott tartotta a solennitást, én az ablaknál néztem a fogadóból, s Mélt. gróf Festetics László reám látott s valaki megmondá neki nevemet, tüstént értem küldötte a prefectust és a fiscalist, hogy addig el ne menjenek még velek nem megyek. Megjelentem tehát édes atyámmal együtt; a gróf mindjárt verseket kérdezett, s szerencsémre némely kis darabocskáim velem voltak s mingyárt udvarolhattam neki. A grófné született herczeg-Asszony; Magyarúl nem tudván ezen kis német versemet, a melyet itt alázatosan közlök s legelső zsenyéim, olly kegyesen fogadta, hogy még az asztalnál sem tette le, s olly szíves leereszkedéssel viseltetett hozzám, hogy az egészségemért ivott. A táblánál is olly szerencsés voltam hogy a Mélt. gróf mellett s a püspökhöz által-ellenben ültem; ebéd után négy kocsival lementünk a Balatonhoz hajóközni, és ott egész estve-feléig mulattunk; énnekem szerencsém volt mind menet mind jövet a gróffal, a Mélt. püspökkel és főtisztelendő Ruszek Apát Úrral egy kocsin ülni. Illy gyönyörűséggel töltöttem az egész napot, s most annak boldog emlékével mulatom magamat hogy olly jeles férfiaknak társaságában lehettem. Édes atyámnak buzgó tiszteletét jelentem, a grófné ő Nagyságának kezéit forrón csókolom, drága Tettes táblabíró Úrnak pedig könyörgök, hogy nagyon becsült gratiájában megtartani tovább is méltóztassék.

MIKSZÁTH ARS POETICAJÁRÓL

Sok tanulsággal gazdag kötet ez. (*Mikszáth Kálmán ars poetica*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.) Illés Béla előszava élénk jellemző erővel idézi fel az író alakját, tömören elemzi egyéniségét, művészetét, az irodalomról vallott nézeteit. A karcsú kötet természetesen nem tartalmazza Mikszáthnak mindazon írásait, melyekből irodalomtörténeti, esztétikai nézeteire következtetni lehet. Amennyit azonban tartalmaz, az bőségesen elegendő annak illusztrálására, hogy az anekdotázó Mikszáth szellemes példázataiban a kor művészetének sok alapkérdésében fejez ki megszívlelendő, s a dolgok lényegét érintő véleményt. A kötet gerincét az *Almanach* elé írt előszavak (1889-től 1910-ig írta ezeket rendszeresen, évenként), továbbá a *Mikor a hőhért akasztják* és a *Hadi készülődések* c. cikkek alkotják. Nem számonkérésként, hanem csak a tények megállapításaként említjük meg, hogy jól-lehet külön megjelentek, hiányoznak a kötetből az általa szerkesztett regénysorozat előszavai, melyek közül egy-kettő talán idekíváncskoznék. Egyszerű, kedélyesen odavetett tómondatokban olyan igazságokat fogalmaz meg, amelyek csak később, bonyolultabb és sápadtabb fogalmazásban váltak irodalomtörténeti közhelyekké.

Király István Mikszáth-monográfiája foglalkozik először mélyrehatóan Mikszáth irodalmi nézeteivel. Talán Mikszáth stílusának sajátos vonása, elmélkedő írásainak gúnyoroskedélyes hangneme okozza, hogy sokan az elme játékos villódzásának vélték a jelenségek szövődékébe világító fénysugarakat. Persze túlzás lenne azt állítani, hogy Mikszáth rendszerezett teóriákat bűjtatott volna el írásaiban, de az kétségtelen, hogy az írói alkotás folyamatában kipróbált, a magyar irodalmi élet megfigyelése közben kialakított vélemények nemcsak egy nagy író szubjektív megjegyzései, melyeket pusztán a művész személye tesz érdekessé: érvényük általánosabb ennél. Mikszáth fontosat, lényegeset

tudott mondani kora társadalmáról. Aligha hihető, hogy az irodalomról ne tudott volna. A szakszerű, tudományos fogalmazás nem volt kenyere. Nem írja azt például, hogy a műalkotás esztétikai értékének nem az alkotó személye a döntő tényezője, hanem inkább Deák Ferencet szólaltatja meg: „A patkány se szép Samu fiam, pedig az úristen teremtette.”* Nagy Ignácról, vagy Pulszkyról elmélkedve egy-egy generáció irodalmi és politikai arculatát rajzolja meg, szinte magától értetődő megállapítások láncolatának eredményeként. Pedig a *Magyar regényírók képes kiadása* c. sorozat előszavaiban Mikszáth jó néhány következtetése akkoriban nem is volt olyan magától értetődő.

A mesélgető Mikszáthról alkotott irodalomtörténeti felfogás ma már a múlté, az opportunistá-cinikus bölcsről szóló elképzéles úgyszintén. Ami igazság leülepedett a polgári irodalomtörténetírás eredményeiből, más összefüggésekben helyezkedik el. Az anekdotikus elbeszélések társadalomábrázoló ereje közismert ma már, az anekdotikus felépítésű irodalmi tárgyú cikkek elméleti érvénye pedig előbb-utóbb szintén ismeretessé válik. A realista művészi ábrázolás módszerei tudatosan alakulnak ki munkásságában. A Jókai-hagyománytól nemcsak az új társadalmi jelenségek egyenes ösztönzésének következtében fordul el, hanem felismeri és szavakba foglalja ennek művészi-módszertani konzekvenciáit. Arról elmélkedik egy helyütt, hogy az újságíró és az író munkája milyen közel áll egymáshoz, és mégis mennyire másként kell tárgyakat felfogni. Mikszáth gondolatai között felvillan az a felismerés, hogy mindkét tevékenységnek közös vonása a valóság hű ábrázolása. Az író témái ugyanabból a forrásból fakadnak, de az írónak nem az adott pillanatban jellemzőt, nem az aktuálisan igazat kell nyújtania, ha-

* Az idézetek mindenütt a *Mikszáth ars poetica* c. kötetből váltak.

nem a művészi fantázia segítségével a valóság nyersanyagából a lényegét kifejező alkotást kell felépítenie, a jelenségek céltudatos átrendezésével. Mikszáth Grünwald Béla nyílt levelére válaszol, aki megsértődött azon, hogy az író úgy szerepelteti őt egyik karcolatában, hogy egy általa elmondott, a vármegyei életet kifigurázó adományszomorodik. Grünwald tiltakozik: ő nem akarta sérteni a vármegyét, bár mint politikus támadja. Grünwald tehát nem szomorodott el, s ezért helyreigazítást kér. Mikszáth így válaszol: „Hja, csak hogy ez nem megy! Vagy tessék szeretetteljesen mosolyogni a vármegye gyarlóságain, és akkor mellette szavazni, vagy tessék a centralizáció mellett beszélni, és akkor mélyen elszomorodni a gyarlóságokon. Mosolyogni is, haragudni is egy témán nagyon nehéz. Leírva valószínűtlen.” Ez az idézet nemcsak a politikai helytállás morális oldalára mutat rá, hanem éppen ezzel összefüggésben a valóság és a művészi megformálás sajátos kapcsolatára.

A magyar regény egész fejlődésére jellemző (Eötvös kivételével) az intellektuális tartalom szegényessége. A magyar társadalom kuszált viszonyai, ellentmondásai következtében csak ritka pillanatokban alakult ki olyan helyzet, hogy a társadalmi fejlődés fő vonásait a művészi alkotás emelkedett nézőpontról ábrázolni tudta. Mikszáth is az anekdota kerülő útjához kénytelen folyamodni. Nem véletlen, hogy utolsó, nagy alkotói periódusában (1902) fejezi ki határozottan az esszé és a regény viszonyával kapcsolatos gondolatait: „Régi szilárd hitem, hogy a magyar történelmi esszé csak akkor születik meg, ha egy poétai szem hatol be a múltak mélységébe, életet fújva tényekbe, adatokba és viceversa, csak akkor lesz a magyar regény igazi magaslaton (a *Háború és béke* nivója körül), ha az elbeszélő az esszéista eszközeivel is hathat.” Persze számos ellenvetést lehetne tenni itt, s mégis kétségtelen, hogy az esszé, mint a mélyen gondolkozó regényhősök lelkivilágának kifejezési eszköze, mint a korviszonyok ábrázolásának a közvetlen cselekmény lehetőségein túlmutató, bár azzal összefüggő, szélesebb keretbe ágyazó módszer, behatol a modern realista regénybe. Király István kitűnő Mikszáth-monográfiájában kissé túlszigorúan ítéli meg Mikszáth egyik kedvenc szerzőjét, Macaulayt, s negatív hatást tulajdonít munkáinak. Az angol történetírás szemszögéből nézve igaz van; Macaulay a jómódú burzsoázia embere, jellegzetes polgári objektívizmussal szemléli az angol történelmet, elpalástolja, s a feudalizmussal együtt kigúnyolja a forradalmi hagyományokat, de sohasem teljesen, mert az angol polgárságnak voltak forradalmi

hagyományai, s Macaulay éles ítélőereje, megjelenítő képessége valamit, s nem is keveset megőriz a történelmi igazságból, mindenesetre eleget ahhoz, hogy a századvégi Magyarország polgári célokért küzdő elméi munkáiból, s elsősorban történetírói módszeréből a polgári szemlélet lényegéből fakadó negatívumok mellett pozitív tanulságokat is merithettek. Ellenkező esetben Mikszáth vallomása kivételesen ritka ön-áttatáson alapulna: „Általában Macaulay és Carlyle az én tanítómestereim az előadás mesterségében. Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a két történetírótól és a magyar paraszttól.” Kétségtelen, hogy az utóbbtól többet tanult, mint az előbbiektől. Szemléletében azonban mindenképpen benne rejlenek a polgári történetírás bizonyos módszerei és eszméi. Hiszen lehetetlen a pusztá stílust, a kifejezés módját elsajátítani, függetlenül azoktól a tartalmaktól, melyeknek megformálása a hatást gyakorló elsődleges tényező. Persze a nagy író művészi alkotó tevékenysége sohasem lehet egyes hatások mechanikus összegezésének eredménye: a látszólag ellentétes elemek sajátos összefüggéséből valami minőségileg új áll elő. S ekkor derül ki, hogy a történetíró tanítómesterektől szerzett tudás fontos ugyan, de nem döntő jelentőségű. S mégis, a nagy író szellemi arculatának bármily járulékos összetevője feljegyzésre méltó, mert hiszen ha csak egy esetvonás is hiányzik a képről: módosul az összhatás.

Mikszáth igen sokszor kedélyesen szól fontos kérdésekről. Látszólag hevenyészve rótt soraiiban azonban nem egyszer rezignált bölcsesség nyilatkozik meg. Az olvasó könnyen hajlamos afféle kötelező írói bölcselkedésnek minősíteni azokat a mondatokat, melyeknek valódi tartalma mélységesen átgondolt, tudatosan fogalmazott ítélet a kor legáltalánosabb jelenségeiről. Mikszáth érette és méltányolta századának roppant vívmányait, tudta és vallotta, hogy az emberi kultúra egyre közelebb jut a világ titkainak megismeréséhez, de érezte azt a bizonytalanságot is, amely még a nagy elmékre is ránehezedett. „Valahogy úgy lesz az — írja 1906-ban —, hogy az emberiség sohasem helyezkedhetik el egészen okosan: ha megnyitja előhaladásában a titkokat, megroppintván, mint a dióhéjakat, a misztériumok kitérülnek egyszerű dolgokká; meglehet, az alatt az egyszerű dolgok változnak át misztériumokká.” Tulajdonképpen a kapitalista társadalom ellentmondásaira utának ezek a szavak, az emberért való tudomány, és az ember-ellenes társadalmi viszonyok közötti ellentmondásra. Új területeket hódít meg a tudomány, rejtélyek oldódnak meg, az emberek egymás közti viszonyai, a társa-

dalmi igazság viszont egyre ködösebb formákba burkolózik. A misztériumokká átváltozott egyszerű dolgok, a haladás nagy eszméi, az egyszerű ember joga és igazsága, a tiszta közélet, a haza igazi szeretete: ezeket az egyszerű dolgokat bontja ki Mikszáth művészetében a misztérium kódéből. Az író persze nem ebben az összefüggésben fejti ki ezt a gondolatát, de ez az a jellegzetes eset, amikor a sorok mögött rejlik az igazság. Mikszáth kétségei az emberi nem okosságát illetően pontosan tükrözik korát, és saját írói helyzetét: belső erkölcsi kényszer hatására bírálja azt a társadalmat, amelyben él, merit a múlt nagy tartalékaiból, a nép évezredes igazságából, de nem látja az új társadalom körvonalait, talán nem is hisz benne igazán. Kritikai realizmusának határai egybeesnek írói hitvallásának hatáiraival. A társadalmi hanyatlás képét kiveti az irodalom viszonyaira is. Az irodalom, mint politikai tényező egyre nagyobb mértékben veszíti el jelentőségét. Krumply Nándor országgyűlési képviselő sületlen megjegyzéseinek nagyobb a közvéleményformáló ereje, mit a művészeté. Az öröklött, meddő kegyelet sem a műveknek szól már, hanem az írók személyének, többnyire felkőszöntök és nekrológok formájában. „És innen van azután — írja — oly sok jelentékeny írónk, hogy öreg Szinnyei József kötetek hosszú sorozatába sem bírja neveiket begyömöszölni, és oly kevés jelentékeny könyvünk, hogy egy fél szekrényben is elférne.”

Mikszáth ars poeticájának egyik leglényesebb vonása az egyszerűség hirdetése. Minden felesleges cifrázat, öncélú stílértékmentény nélkül szólni az olvasóhoz, oly módon, hogy a művészet mestersége, az alkotás mechanizmusa ne legyen érezhető: fő törekvései közé tartozik. Az életnek tapintható valódiságában kell megjelennie, az író feladata a közlés, a hozzáidomulás az eladott anyaghoz, olyan tükörképet kell nyújtania, ahol a kép tiszta és pontos mivoltát csodáljuk, nem pedig a tükör rámáját. Ezt a Tolsztojra emlékeztető sztiluszelményt Mikszáth a rá jellemző módon, anekdotikus formában fogalmazza meg, a derék Márta asszonyra hivatkozva: „A tekintetes úr csúfot tézsen velem — mondja kedveskedő, de mégis szemrehányó fejszóválással, vidám derével az arcán, jelezve, hogy értője a jó tréfának. — Hogyhogy? — kérdeztem meglepetve. — Ugyan menjen! Hisz ilyet én is tudok írni.” A rezes ökulárrissal olvasgató egyszerű asszony ilyen véleménye művéről a legnagyobb megelégedést váltja ki az íróból, amelyet — talán nem véletlenül — orosz tárgyú hasonlattal nyugtáz: „Amióta ezt a kritikát hallottam, úgy vagyok vele, mint a muszka, aki megkapja a Szent Anna-

rendet — a többi rend azontúl nem érdekli.” Az igazi írói élmények és gondolatok nélküli, hangsúlyozott műgond nem vesztés meg. Amikor megírja Gyulai Pál költészetét taglaló kritikáját, gyilkos hatású teitalálattal jellemzi a lírai költő Gyulai művészi másodrendűségét: „Igen, a vasalás, a simítás a szembetűnő, nem az anyag. Gyulai Pál keveset írt, de sokat vasalt.”

A legszebb festéket az igazság adja — vallja Mikszáth. Ez a realista írói célkitűzés egyesül nála az újdonság iránti megértéssel. Az ő érett művészetének formai sajátosságait is csak akkor értelmezzük helyesen, ha a magyar regény e korszakbeli fejlődésének sajátosságain túl, a művészetét befolyásoló jellegzetes társadalmi tényezők mellett figyelembe vesszük Mikszáth műfaji jellegű kísérleteit. Társadalombíráli regényeiben egyre tudatosabban használja a riport eszközeit, *Az amerikai menyecske* c. regényének elgondolása például már egészen határozottan mutatja a riport és a regény viszonyával kapcsolatos nézeteit. Kár, hogy ez a rendkívül érdekesnek ígérkező műve nem készült el. Mikszáth a kialakult klasszikus regényformák esetében is érzi a szerkezet szabályainak korlátozó jellegét: „... úgy a szin-padi, mint az elbeszélő témáknak jobban kell közeledniük az élethez . . .” — írja, majd az esztétikai törvényekre utalva így folytatja: „E szabályokból némelyek, még a legjobbak, a szinte nélkülözhetetlenek közül is, ártanak a természetességnek, és rontják az illuziót. Még tán a kerekdedség, a frappáns fordulatosság is.” Az írónak szüntelenül fejlődnie kell, állandóan meg kell haladnia önnön művészi szintjét, egyénisége, módszere, alkotásainak jellege a szükségeszerű változás törvényeinek van alávetve. Mint a növény a természethez, úgy alkalmazkodik az író a társadalmi fejlődés menetéhez: „Tavasszal a természet cseresznyét hoz és szamócát, nyáron szilvát, ősszel szőlőt. Az olyan író, aki egész életében cseresznyét terem, abnormalitás.”

Nem volt teoretikus Mikszáth, de az elmélet sok művelőjénél világosabban látta, hogy a valóban nemes irodalmi hagyományokat a századelőn harca gyülekező fiataloknak kell tovább vinniük, új tartalmakat, új formákat hozva az irodalomba. Nem ismerte őket jól, s nem valami kedvező színben tüntette fel őket az író megszokott környezete, s ő mégsem féltette tőlük a múlt igazi értékeit: „Új talentumok kétségkívül legázolhatnak régi formákat, s újakat hozhatnak be, de új formák nem gázolhatnak le régi talentumokat.” Amikor a Mikszáth elméleti tárgyú írásait tartalmazó kötetet forgatjuk, egyre erősebb az az érzésünk, hogy itt az elszört megjegyzéseket erős

logikai lánc fűzi egybe, csak hogy nincs minden leírva, amit szerzőjük gondolt és tudott. Nem maradt ideje az irodalomról beszélni, sokkal erősebb volt benne az alkotás vágya. S itt is számos akadály tornyosult előtte, meg kellett küzdenie a kor nyomasztó viszonyaival, s bizony saját megalkuvásaival is. De nem félt az utókor ítélletétől, bár tudta, hogy el fogja marasztalni egybenmásban. Tudta, hogy harcok és csatározások

közepette lehet csak előre haladni, s közben ő is kaphat ütések: „... de semmi az (írja 1908-ban), hiszen a mi unokáink ők — és nem fáj az nagyon.” Szép vallomás ez élete utolsó éveiből. Méltóképpen zárja le a művészetről alkotott gondolatai sorát annak hirdetése, hogy szellemi rokonainak ismeri el a jövőendő igazi talentumait.

Wéber Antal

GELLÉRI ANDOR ENDRE : VARÁZSLÓ, SEGÍTS.

(Magvető Könyvkiadó)

Közel 15 éves tartozásunkat törlesztette a Magvető Könyvkiadó Gelléri Andor Endre válogatott novelláskötetének megjelentetésével. Ismeretes, hogy Gelléri novelláinak válogatott kiadását — közvetlenül németországi elhurcoltatása előtt — még maga az író is szorgalmazta. A budapesti 10. sz. helyőrségi kórházból orvosi receptlapon írta feleségének „... S ha lehet adasd ki válogatott novellás könyvemet.”

A gyűjtemény kiadását különösen az tette indokolttá, hogy az író eddig megjelent hét novelláskötete együttesen sem tartalmazta Gelléri valamennyi novelláját, és így csak hézagosan, töredékesen láthattuk írói pályáját. Pedig akadtak ezek között olyan értékes írások is, mint a *Varázsló, segíts, Vér, Hüllen macska, A tehermunkás, Négykézláb* stb. c. novellák, amelyek még művészi színvonal tekintetében sem maradnak el a korábbi kötetekben felvett novellák mögött. E könyv szerkesztője az érdem, hogy a „közismert” Gelléri novellák körét túllépve, a még publikálatlan kéziratok novellákkal együtt a régi újságok sárgult lapjairól összegyűjtötték ezeket az elfelejtett írásokat és közülük mintegy felszázat kiválasztva besorolták a régi novellák közé. Eljárásukat még akkor is helyeselnünk kell, ha az új novellák egyik-másika nem üti meg a kívánt színvonalat Gelléri mércéjén, mert mint művészi próbálkozások, mint írói önvallomások ezek is érdekes dokumentumai Gelléri pályájának. Így ez a gyűjtemény nemcsak minden eddigi kötetnél többet mutat meg Gelléri alkotásából, hanem teljesebben és igazabban is tárja elénk az író egész életútját és művészi világát.

Az egységes és valóságos Gelléri pályakép megmutatásában nagy szerepe van a kötet helyes konstrukciónak is, mely szerint a novellákat nem egyszerűen mechanikusan, merev kronológikus rendben adják, hanem

az író fejlődési korszakainak megfelelően, a kötet anyagát négy szakaszra csoportosítják: *Vándorlás* 1924—1930. *Tréja, csillagok* 1931—1934, *Kikötő* 1935—1938, *A kereszten* 1939—1942. A novelláknak ez a csoportosítása szerencsésnek nevezhető, mert a kötet egyes fejezetei hűen tükrözik Gelléri írói fejlődésének korszakait, s kitűnően jelölik meg működésének legjelentősebb fordulópontjait; s éppen ezáltal hangsúlyozzák Gelléri egy-egy korszakának tematikai és stiláris törekvéseit.

Korántsem ilyen szerencsés már a kötet egyes szakaszainak elnevezése, mert a címadó novellák nem mindegyike tudja kifejezni, vagy képviselni az író fejlődési szakaszainak leglényegesebb törekvéseit. Pedig a kötet címe éppen azt bizonyítja, hogy a szerkesztőknek van érzékük a novellák ilyen való kiemeléséhez is. Hiszen a „*Varázsló segíts*” nemcsak témában és stílusban, hanem címében is minden más novellánál találójában fejezi ki egész életművének a lényegét.

Hasonlóan szerencsés a kötet első és utolsó szakaszának az elnevezése is, mert a *Vándorlás* már címében is ugyanolyan kitűnően tudja érzékeltetni fiatal éveinek művészi nyugtalanságát, mint ahogyan *A kereszten* című szimbolizálja a fasiszták által üldözött író életének és működésének utolsó stációját. Természetesen a kötet szerkesztőinek nem volt könnyű helyzete akkor, amikor a legkifejezőbb novellák címeit már a korábbi köteteknél lefoglalták, de mégis úgy érzem, hogy a második és harmadik szakasznak nevet adó novellák kiválasztása nem a legszerencsésebb. A *Tréja, csillagok* jellegzetes gelléris hangzása ellenére sem fejezi ki Gelléri pályájának második szakaszát. A kiemelt novella tréfás hangja, könnyed mondanivalójával nem képviselheti ennek a korszaknak realistább igényű, mélyebb tár-

Sadalmi mondanivalójú novelláit. Szerintem *A csákányos* mélyebben és igazabban fejezné ki Gellérinek ezekre az évekre jellemző művészi törekvéseit.

Hasonló kifogás emelhető a kötet harmadik szakasza ellen is, ahol a *Kikötő* inkább képviseli az előző korszak törekvéseinek lényegét, mint Gelléri munkásságának azt a szakaszát, ahol egyik-másik alkotásának tanúsága szerint az előzőknél már tudatosabban lát a társadalom mélyébe. Ilyen megfontolások alapján, azt hiszem, *A tehermunkás* igazabban képviselné Gelléri munkásságának 1935–1938 közötti szakaszát.

Ezek az apró, inkább óvatosságból eredő hibák azonban erősen eltörpülnek a kötet érdemei mellett, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert a kiadvány egyébként nagyon szép előszavában is hasonló felfogással találkozunk.

Ungvári Tamás a novellákhoz írt előszavában, irodalomtörténetünkben először vázolja fel Gelléri egész életútját, és művészetének legjellegzetesebb megnyilatkozásait. Szinte meglepő, hogy alig néhány oldalon, milyen színesen és elevenen tudja bemutatni Gelléri emberi és írói portréját. Pedig Ungvári Tamásnak nem volt könnyű dolga még akkor sem, ha írásában olyan kitűnő Gelléri méltatásokra támaszkodhatott, mint a Kosztolányié, Füst Miláné, Kardos Lászlóé stb. Hiszen ezek a korábbi írások, ha találoán ragadták is meg Gelléri művészetének egy-egy jellegzetes vonását, nem is adhattak még nagy vonalakban sem összefüggő képet az író egész munkásságáról. Ungvári láthatóan forgatta az említett írásokat, de a teljes pályakép megrajzolásakor, nagyon helyesen, elsősorban eredeti dokumentumokra támaszkodott. Szinte minden sora mögött érződik a kutató munka lázas izgalma, és a közvetlenül kézbevevő írói emlékek alig kifejezhető varázsa. Olvasmányos és szép ez a kis tanulmány. Az íróhoz igazán méltó stílusban vezeti be Gelléri csodálatos világába az olvasót. Minden szaván, minden mondatán látszik, hogy ismeri, érti és szereti Gellérit. Amilyen kitűnően tudja nyomon kísérni Gelléri életútját a Garay utcai szülőháztól Óbudán és mindenén át a rettenetes véget okozó németországi haláltáborokba, éppen olyan nagy-szerűen ismeri Gelléri egész írói világát. Ismeri ennek a csodálatos világnak minden titkát és tartományát. Ismeri az író álmainak, vágyainak tündérbirodalmát, realizmusának határait, végtelen humanizmusának és természet szeretetének minden élet szépségeit megvilágító sugárzását.

Kár, hogy a sok tekintetben kifogástalan bevezető Gelléri írói világát eléggé adottnak, eléggé statikusnak látja. Nem mutatja meg

kelő határozottsággal az író fejlődésének azt a bonyolultságában is lemérhető folyamatát, amely a kezdeti irreális álom- és mesevilágtól a valóság egyre mélyebb ábrázolása felé vezet. Pedig arra vonatkozóan, hogy mennyire belső kényszerből fakadó, tudatos törekvés volt ez, Gellérinél bőségesen találunk vallomásokot is: „Jaj — győtrődöm — mindaz, amit írtam, mese és álom, s talán én is horkolva alszom az élet közepén, noha járok-kelek. De hiába, hiába nézem az életet: nem mutat az nekem semmit! Ó, hogyan lehetne észrevennem és jól megírnom?! . . .” (*Három híd ég és föld között.*)
Vagy máshol, egy újanszak emből a korból való novellájában: „. . . Igen, mi, a te írásaid küldünk munkába, mert bennünk mindig csak Álom, Széljárású, Alvás és Derengés van. Egyszer sem épült fel bennünk ház, nem izzadt a munkás, és pörlekedett véle az gazda . . . De ha te is dolgozni fogsz a két keziddel — oktatnak —, akkor sorainkban a napszámos letörli izzadt homlokát . . .” (*Munkám akadt*)

1930 körülre, kb. *A nagymosoda* keletkezésének idejére tehető Gellérinél az a fordulat, amikor a valóság ábrázolása kezd uralkodóvá válni. Témáit többségükben ekkor már rendszerint élményeiből, az életből meríti, hiszen ő maga is fizikai munkás. Szűknek és sivárnak érezte azonban ezt a tapasztalt világot, amelyet egy mindent át-fogó tudományos világnézet nélkül íróilag még tágitani sem tudott. Ezért kereste a valóságban és az emberben egyre intenzívebben a mindenek ellenére meglevő igazi értéket, — szépséget, ami sajátos fényben tudja megragyogtatni a hétköznapi élet szürkeségét. Ezt az élet fényétől és melegségétől átítatott valóság-ábrázolást nevezte Kosztolányi „tündéri realizmusnak”, ami lényegét tekintve valószínű, csak idősebb testvére az olasz neorealizmusnak. „Mert bizony az élet fakó gonosz színei közé mindig behúztam a mese szivárványát, mert másként írni se tudtam volna az életről. Ám néha csak az életet írtam meg. S akkor az ilyen írásom borzalmasabb volt, mint maga az élet . . .” Vallotta maga az író is.

Valóságlátása viszont egyre mélyült, novelláinak tanúsága szerint a harmincas évek második felében többször is megpróbált kitörni ebből az aránylag szűk és izolált világból. Néhányszor megpróbált közelíteni témáiban is a kommunisták felé (*Ukránok kivégzése*, *A tehermunkás* c. novellái), de egy meggyőződéses forradalmi világnézet hiányában sem emberileg, sem művésziileg ezeknél a próbálkozásoknál nem jutott tovább. Önmagától nem volt elég ereje és bátorsága a harcok írói munkához. Az *Egy önéretet története* c. önéletrajzi írásá-

ban is ezeket vallotta: „A titkaim, meg nem oldott válságaim hozzájuk kötöttem... Egy uralomváltozás esetén... azt hittem, hogy majd írjuk leszek... Majd megértik, hogy nem volt elég erőm magamtól megszabadulni, de az új világ veszélytelensége majd felold engem is és együtt énekelek a győztesekkel...”

A hazai fasizmus erősödése és a második világháború kitörése Gellérit érzelmileg is mélyen érintette, egyre pesszimistább és kétségbeesettebb hangulatokba kergette. Szorongó érzéseit, fantasztikus látomásait novelláiban is gyakran kifejezte (*Filipovics és a gigász*, *Óriások*, *Keserű jény* stb.).

A háború borzalmas megpróbáltatásai, az üldöztetések Gellérit azonban egyre határozottabbá tették és egy mindent mérlegelő nagy, őszinte írói számvetésre kényszerítették. Ebből született meg az *Egy őnézet története* c. önvallomásos regénye, amely múltjával, hibáival, problémáival való birkozásának olyan megrázó képét adja, amihez foghatót keveset találunk. Ez a regény a maga befejezetlenségében is a régi hibáitól és a kifejlődésében leginkább gátló kispolgári mentalitásától való végleges elszakadását dokumentálja. Gelléri tulajdonképpen ebben az írásban indult el véglegesen és teljesen megtisztultan a ráváró nagy írói feladatok felé. „Hogy szerettem volna egy befejezett regényt visszahagyni, annyi le-törés, annyi félmunka után... Mi minden volna még megírandó...” — állapította meg a pusztulás és a borzalmak között magára talált író. És ebben a nagy írói elindulásában akadályozta meg a fasiszta téboly, amely végül is elpusztította. Így maradt csonkán — mielőtt még fejlődésének a csúcsát elérte volna — a magyar prózairodalom egyik legtehetségesebb alakjának életműve, akit még így is a legjobb magyar novellisták közé kell sorolnunk.

MOLNÁR FERENC RŐL

A közelmúlt akarva-akaratlanul újra napirendre tűzte Molnár Ferenc egész problémakörét. Néhány, meglehetősen sikeres bemutató s két 1958-ban megjelent prózai kötete (*Utítárs a száműzetésben*, *Jegyzetek egy ön-életrajzhoz*, Kárpáti Aurél bevezető tanulmányával. Táncsics, Budapest, 1958, 358 l.; *A gőzszlop és más elbeszélések*, Szépirodalmi, Budapest, 1958, 334 l.) rákényszerít bennünket arra, hogy legalább futólag próbáljunk szembenézni — ha talán nem is az

Voltaképpen az előszóból sem hiányzik teljesen Gelléri fejlődésének ez a fentebb vázolt folyamata, csak a kelleténél halványabb és elmosódottabb, mivel a részletesen festett pályakép minden színessége ellenére sem mutatja meg kellő határozottsággal az író egyes fejlődési szakaszait, és a szakaszokra jellemző törekvéseinek lényegét. Márpedig egy teljes pályakép felvázolásakor nem mondhatunk le az író egyes működési szakaszainak elemző vizsgálatairól sem, mert a témában, mondanivalóban, és az ábrázolásban gyakran csak halványan jelentkező, de lényeges különbségek — a pályakép egészét befogadó perspektívából nézve — elmosódnak, és ezáltal a valóságosnál simábbnak, tagolatlanabbnak mutatják a fejlődés menetét.

Az előszót még a fentiek figyelembevételével is úgy kell számontartanunk, mint az egyik legkitűnőbb Gellérről szóló tanulmányt, amely irodalomtörténetileg elsőnek vázolja fel Gelléri egész pályafutását, és a legátfogóbban mutatja meg írói világát. Tehát jogosan vetődik fel a kérdés, hogy Ungvári Tamás — aki e munkája alapján is hivatott lett volna — miért nem próbálta meg legalább vázlatosan kijelölni Gelléri helyét a két háború közötti magyar irodalomban?...

A kötet irodalomtörténeti értékét a sikeres bevezető tanulmány mellett — nagy mértékben fokozzák a kötet másik szerkesztőjének, Sz. Lódi Gabriellának gondos és alapos munkával készített jegyzetei, amelyek együttesen szinte az egész Gelléri irodalom bibliográfiáját is adják.

Ezek után azt hiszem, nyugodtan állíthatjuk, hogy a kötet nemcsak a közönségnek lesz keresett olvasmánya, hanem a Gelléri kutatásnak is sokáig nélkülözhetetlen forrásmunkája marad.

Sára Péter

életmű minden egyes darabjával s annak összes esztétikai és irodalomtörténeti vonatkozásával, de legalább nagy vonalakban az emberi-írói jelenséggel s annak helyével a saját korában. Igaz, az említett kötetek csak a prózairó Molnárról adnak képet: a Szépirodalmi Könyvkiadó válogatása kétségtelenül a reprezentatív Molnár-elbeszéléskötet igényével készült s zömében a fiatal, induló Molnárt mutatja be (joggal, hiszen igazán akkor volt novellista), a Táncsics kiadványa

pedig egy irodalmi kuriózumot prezentál, angolból visszafordítva Molnár utolsó művét. Ehhez Kárpáti Aurél írt igen érdekes és színvonalas tanulmányt — elsősorban Molnár-ról, a drámaíróról. Így, ha a prózaíró s emlékező okán is, de az egész Molnár-kérdés-kör az irodalmi aktualitás asztalára került.

Molnár sajátos pályáját a kortársak mint valami egyszerűt, ismétellhetlent, lenyűgözően izgalmasat figyelték; útja a pesti lateiner-polgárcsaládból szerkesztőségek és irodalmi kávéházak állomásain át a szinpadra, szinpadról a világhíre, világhírből a világcsavargásba, s a fasizmus európai kiáradásával át az álmok országába, Amerikába, ott is az álmok városába, az álomgyárakba: Hollywoodba — mindez a vágyakozó és hoppon maradó pesti kortárs számára a csodával volt határos. Ma már, az idő visszhangos csigalépcsőjén feljebb haladva, világosan látjuk, hogy nem volt ez oly egyszerű és kivételes; még kivételességében is tipikus maradt, a századeleji liberális magyar polgár jellegzetes útjává nőtt rendkívüli méreteiben, melynek jellegzetességét, tipikusságát a hasonló futású, kisebb görbületű pályák (egy Biró Lajosé, egy Lengyel Menyhérté) igazolják és fokozzák.

Molnár Ferenc sikerét e század eleje hozta meg, de még a múlt század végén indult mint újságíró, s mint szépíró egyaránt. Nála nem pusztá bibliográfiai adat, hogy első — csinos, elegáns kiállítású, jó papírú, szép szedésű — kötete, a *Magdolna* 1898-ban jelent meg, mint mondjuk Adynál a *Versek* 1899-es megjelenése; mert őnála igazán sohasem következett el az *Új versek* fordulata. Az irodalomban kezdettől fogva — s főleg kezdetben — a fejlődés, a haladás, az új harcosa volt; de gyökerei a századvégebe nyúltak, s ezek a gyökerek egyaránt hozzájárultak tehetsége s népszerűsége kivirágzásához. A századvég-századforduló lapjainak, irodalmi kávéházainak légkörét Gyergyai Albert idézte föl színesen és gazdagon nemrég megjelent Ambrus-tanulmányában;¹ meg sem kíséreljük a tudós és stílusművész e bravúráját utánozni. De amit ő ott a jó generációnyival idősebb Ambrus Zoltán kapcsán elmond, még igaz az ekkor induló Molnárra s a többiekre, akik lapok, kiadók, kulisszák között próbálják a szerencséjüket megcsinálni, hangjukat megtalálni. Itt fejlődik ki bennük az újságírói fürgeség, de itt szívják magukba a magyar bohémvilág hamisítatlanul századvégi levegőjét, melynek illata későbbi írásaikból is gyakran úgy párolog, mint nagyanyák őrző levendulája a régi fehérenműk-

ből; itt terebélyesedik ki bennük a szentimentalizmus, mely a századvégén az író számára szinte kötelező belépőjegyül szolgált a feuilletont olvasók szívébe, s az az olcsó, minden új és régi elméleten kapó transzcendentalizmus, mely másról beszélve is biztató végjegyül szolgál az olvasónak az író „gutgesinnt”-sége felől.

És minden karban jár a társadalom valószínűségének elfogulatlan látásával; indulati és logikai tiltakozással az ellen, ami elmaradott, idejétmúlt, feudális a magyar társadalomban és a pesti társaságban; a polgárosodás vágyával, mely főleg a meglévő szatirájában nyilatkozik, s amelynek csipős hegye a már meglévő polgárság hibáit, megalkuvásait, proccságát, gentry-majmoló sznobságát sem kíméli. Lázadók ők, pesti s Pestre vágyó vidéki újságírók valamennyien, s közöttük nem utolsósorban Molnár Ferenc, aki már korán, húsz éves kora körül feltűnik, s hírt szerez magának ügyességével, szokatlan világlátottságával és világfiaságával, könnyű, remek tollával — lázadók ők, de lázadásuk szeszpezsgéséből hiányzik az a mély izzás, a lapangó tűz vastag füstje, s fel-felcsapó lángnyelvei, melyek Ady lázadását azonnal társadalmonkívülivé, közveszélyessé és üldözendővé bélyegezték; az övekben — talán éppen a különbözően sajátos egyvelege következtében — megvolt az a megnyugtató olajcsepp, mely a hatalom birtokosait is jóindulatra hangolta irányukban: tomboljon a fiatalság, gondolták a hivatalos liberalizmus képviselői, hiszen tombolásuk nem nagyon megy túl azon, amit magunk is hirdettünk és bohó ifjúságunkban követeltünk; majd ha mi megfáradtunk, ők veszik át tőlünk a stafétabotot. Így kerülhet Molnár is már 1908-ban a Petőfi-Társaságba, abban az évben, amikor igazán megújítják Ady ellen a körvadászat kürtjeit; ezért nem kerül Molnár igazán soha közel a *Nyugat*-hoz és a Nyugat köréhez, ha személy szerint a legjobb kapcsolatot tartja is fenn velük, ha legtöbbször — köztük Adynak — nemcsak barátkozó ismerőse, de tisztelője is.

A gyermekkori környezet adottságai, az indulás viszontagságai, az egyén vágyainak és indulatainak mérete és mélysége döntő szerepet játszott abban, hogy a századvég-századalon hangjukat próbálgató fiatal újságíró-írók közül ki meddig s mennyire tudta követni Adyt és a fellendülő forradalmi mozgalmat; Molnár Ferencre ezek a mozzanatok inkább fékezően mint lendítően hatottak. Mindazt igenelte, mindazért harcolt, ami a polgári társadalom, a polgári demokrácia klteljesedéséhez vezetett; gúnyja vagy haragja a feudalizmus társadalmi megnyilatkozásait éppúgy sújtotta, mint a feudális urakhoz, normákhoz mohón hasonlítani vágyó par-

¹ Ambrus Zoltán: *Giroflé és Girofla*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.

venü polgárság groteszk vagy tragikus vonásait. De ezen a kereten soha nem akart és nem tudott túllépni; a szegények, a társadalmon kívüliek, az elesettek iránti részvéte sem emelkedett soha magasabbra, mint a tisztas polgár jótékonykodó humanizmusa, mely lehajol a nyomorultakhoz, de világukat idegenül s kissé idegenkedve szemléli.

Éles szeme, metszően éles szelleme Molnárt hamar megismertették a sikerrel, s rövidesen rávezették tehetségének legsajátabb területére: a színpadra. Rendkívüli színpadi érzéke, dialógus-alkotó, sőt párbeszédben-gondolkodó készsége, biztos szerkesztő ereje és a polgári közönség izlés-irányának pontos előre-megérzése itt számára valóban a legelső helyet biztosította, s az országos siker után hamarosan meghozta a nemzetközi hírnevet is, még az 1910-es években. Nemzetközi sikere különösen a huszas években bontakozott ki — abban az időben, amikor Magyarországon az ellenforradalom körül uralomra, mely a ehértörrel rémségei után aránylag rövid időre megengedi magának a látszat-liberalizmus fényűzését, hogy aztán mind határozottabban fasizálódjék; amikor tehát a liberális polgári humanista egyre idegenebbül kellett, hogy érezze magát hazájában. Molnár is egyre kevésbé van otthon a hazában, egyre tovább és többször követi színművei útját a világban, hogy a harmincas évek második felétől kezdve önkéntes száműzöttként bolyongjon Európában és Amerikában, míg végül teljesen magához nem rántja Hollywood.

A magyarországi társadalmi fejlődés korán és tisztán megmutatta a polgári rend útját a mi századunkban: az elnyomottak feltámadó erejével szemben a polgári világot restaurálni és hatalmon tartani csak a fasizmus valamilyen változatával lehet. De ezen az úton a polgári humanista nem követheti osztályát, s ha humanizmusával szakítani éppoly képtelen, mint osztályával, a művész tematikája egyre inkább a társadalom murgójára szorul. Molnár Ferenc számára ez a kényszerűség egy szükségyszerűséggel is együtt járt: híre-neve arra készítette, hogy színműveit félszemmél eleve a nemzetközi piac igényeire és lehetőségeire kacsintva alkossa meg; e kettő együttes oka annak, hogy a társadalmi mondanivaló és háttér műveiben egyre jobban beszűkül, szinte megszűnik, s az „elvontan emberi” problémák és megoldások útját keresi; ami viszont — Kárpáti kitűnő megállapítása szerint — e művek fokozódó bábjáték-szerűségére, minden formális bravúr ellenére egyre jobban kizörgő mechanizmusára vezet.

Nem szeretném Molnár Ferenc egyéni tehetségének és e tehetség korlátainak, egyéni emberi és művészi útjának jelentő-

ségét csökkenteni, vagy elmosni, hiszen az ő útját ilyen világos formában, és bizonyos fokig szélsőségesen kevesen járták meg; viszont az egyéni vonások sem takarhatják el előlünk azt, ami ebben az útban tipikus. 1917—20 után a polgári fejlődés útja bezárult — mi több, a polgárság maga is elvesztette hitét a saját ideáljai szerinti megoldásokban. Ennek a művészi lecsapódása Molnár Ferenc alkotásaiban a formális (verbális vagy pusztán színszerű) humor előretörése, a fokozódó szentimentalizmus, s ezzel karöltve az emberi-társadalmi problémák misztikus-transzcendentális megoldása vagy heppiendes elkenése. Mint már jeleztem, mindennek a csírája, sőt több, mint csírája megvolt benne indulásától kezdve; de hogy ezek egyre uralkodóbbá váltak benne, annak meggyőződésem szerint igen nyomós társadalmi-történelmi okai voltak. Persze, ha ebbe az irányba ment, abba az egyéniség s az egyéni sors eddig még eléggé fel nem tárt mozzanatai is döntően belejátszottak; s belejátszott az a már előbb említett igény, hogy időn és téren kívül szeretett volna alkotni örökérvényűt, örökké s mindenütt játszhatót. De ez az időtlennek szánt művészet — ma már világosan látszik — erősen időhöz kötött; nyilván nem véletlen, hogy világszerte egyre ritkábban játszó, s ha nálunk két színműve a közelmúltban nagy siker volt is, ez a siker elsősorban a sokáig tiltott gyümölcse inkább, mint a műből áradó költészeté, vagy emberi mondanivalóé, s az elfogulatlan néző erősebben kihallotta belőle a színpadi gépezet katto-gását, mint valaha.

Nagy termékenyséű író volt, de nem bő invenciójú. Műveinek 1928-ban megjelent húszkötetes összkiadása óta — különösen ha film-forgatókönyveit is beleszámítjuk — írói termése ennek nyilván kétszerese lehet; de témakörei, mese-bonyolódásai aránylag kisszámúak. Élményanyaga döntően századeleji, a századelő pesti polgári és művészvilágából való; de tehetségének nem jelentéktelen része az a variációs gazdagság, amellyel ezt a nem túl bő élmény-kincset kamatoztatni, gyümölcsöztetni, új meg új körülmények, társadalmi viszonyok közé ültetve aktualizálni és műfajilag is változtatossá tenni tudta. Külön tanulmányt érdemelne az a variációs készség és gazdagság, mely bizonyos témákat számára évtizedeken keresztül elevenné és újra-alkothatókká tett; itt elég talán a típusra utalni, mint az *Altató mese* c. novellára, mely a *Liliom*-on át a *Carousel* c. filmig vezet; vagy a *Játék a kastélyban*-ra, mely először elbeszélés volt, hogy színjátékon, majd több epizodikus felbukkanáson át a *Manhattan Tales* c. filmbe torkolljék. De ez a variációs

készség és találékonyság sem takarhatja el, hogy invenciója a magyar — vagy mondjuk inkább: pesti? — talajtól való elszakadásával egyre inkább kiszikkad, pótlására mind gyakrabban kénytelen írói és színpadi trükkökhöz folyamodni. Különbözik a harmincas évektől termékenysége általában is erősen megcsappan, s bár nem ismerjük eléggé, hogy érvényes és körültekintő ítéletet mondassunk róla, az az összbenyomásunk, hogy filmírói korszakában a költő majdnem teljesen átadta a helyét a kitűnő szakembernek.

Mert hogy valóban költő volt, arról igazán örökéletűen tanúskodik a *Pál utcai fiúk* mellett számos elbeszélése, regényeinek — elsősorban a kitűnő *Andornak* — nem egy részlete s drámáiban is sok minden, elsősorban és legteljesebben a *Lilom*. Erről bőven, részletesen és kiválóan beszél Kárpáti Aurél említett tanulmányában. Kárpáti kivételes helyzetben írta meg Molnár-tanulmányát: a kritikusként, aki lépéseiért kísérte az életmű kibontakozását, bemutatóról bemutatóra láthatta az író fejlődését, foglalja itt össze egy élet tapasztalatait egy jelentős életműről. Nehéz lenne valamit hozzátenni kiváló mű-elemzéseikhez, vagy ahhoz az érzékeny gondossághoz, amellyel felismeri és megismerteti Molnár Ferenc írói alkatát, a költészet és virtuozitást, a szentimentalizmus és cinizmus sajátos, egyéni keverékét. De a művész és a mű mintha eltakarná előle a kort, amelyben alkotott, s amelyhez ez az oeuvre ezer szállal kötődik; az életmű öntörvényű szemlélete mintha elhomályosítaná azt a társadalmi drámát, melynek ezek az alkotások is saját megnyilatkozásai voltak.

Induláskor, sőt az első világháborúig Molnár Ferenc vitathatatlanul a feudális Magyarország elleni harc szövetségese volt — leghatározottabban, legélesebben éppen prózai írásaiban, elbeszéléseiben és regényeiben. Minden egyébtől eltérően ez teszi különösen jogosá új kiadását, legjobb elbeszéléseinek egy kötetbe válogatását — *A gőzszlop*-ban levő két kisregény és huszonhat elbeszélés az írónak és prózai életművének kielégítő képét nyújtja. Olyannak ismerjük meg, amilyen volt: a századeleji feuilleton színvonalas képviselőjének. Talán nem a legelőkelőbb prózai műfaj ez, de ez szinte „a” prózai műfaj ebben az időben: írói indulás, sőt írói hírnév nehezen képzelhető el a „vonal alatti” folyamatos megjelenés nélkül. Erényei és gyöngéi egyszerre és egyformán az övé és a műfajé: a csattanós kiélezettség csakúgy, mint az érzelmesség, vagy a játékoság. Témaköre eléggé szűk, de itt is az egyéni hajlam, s a korabeli közönségigény szerencsés találkozásának vagyunk tanúi: főleg, majdnem kizárólag a szerelemről ír (lehetőleg könnyedén, még

ott is, ahol igazi tragédiát pedz), s humoros-derűs vagy borongósan érzelmes szerelmi történetei a pesti polgárság és a pesti bohémvilág (írók, újságírók, színészek, artisták) körében játszódnak. A népből annyit lát, amennyit a polgár láthat: cselédet, katonát, szenesembert, „fräulein”-t; szomorú sorsuk fájdalommal töltik meg a humanista szívét, de a felháborodásig ritkán ragadják. E sorozatban is egészen különös, „molnáros” szint képviselnek a dialógusok (jobbára a *Ketten beszélnek* kötetből), melyek annak idején az újság s a színpad eleven újsága: a kabaré igényeit egyszerre elégítették ki. Szellemessége, könnyed érzelmessége és derűs frivolitása mély emberismeretén s a különböző emberek beszéde iránti különös fogékonyságán átszűrve nyilatkozik meg ebben a műfajban: előkészítői és kísérői ezek az író színpadi karrierjének, s miniatűr darabjaikban a drámairól sok erény csillan fel.

A kötet mégis számtalan problémát vet fel, amelyek kezdeti örömetek inkább valamilyen fanyar izre váltják át. A válogatás zöme az 1918 előtti elbeszéléskötekekből került ki, s ez természetesen helyes; de van egy pár olyan hiánya, amely teljességgel érthetetlen. Legelsősorban és mindenekelőtt: a szatirikus Molnár nagyon gyöngén van képviselve ebben a kötetben. *Az aruvimi erdő títka* remek szatírái, melyekben Karinthy méltó versenytársaként, elsősorban a polgárság gyöngéit, visszasságait gúnyolva mutatkozott be, szinte teljesen hiányzik (egyetlen s nem is legjobb darabja került be a kötetbe, a *Modern legenda az igazság bajnokáról*), márpedig helyes és méltó Molnár-novellaválogatás alig képzelhető el legalább az *Aruvimi erdő títka*, a *budapesti pletyka kis kézikönyve*, a *Vasárnap délután* és a *Karácsony előtt* nélkül. Itt nem lehet ellenérv az, hogy ezeknek az írásoknak nagy része megjelent a Vidám Könyvtár nem sokkal korábban kiadott humoreszk-kötetében: az olcsó tömegkiadványok és az ilyen reprezentatív válogatások annyira más célt szolgálnak, zömében annyira más vevőkre számítanak, hogy az ezek közötti átfedések egyáltalán nem minősíthetők úgy, mint két hasonló kiállítású, hasonló áru válogatásé.

A kiválasztott darabok zöme a *Muzsika*, a *Kis hármaskönyv*, *Az óriás* és a *Ketten beszélnek* c. kötetekből való. Nem érthető viszont, hogy a *Gyerekek* c. kötet miért került el a válogató figyelmét; a *Petrencé Palkó* és *A gitt-egylet* feltétlenül ide kíváncsított volna belőle, az első éppen a nép iránti humanista részvét hangját erősítendő (mely ebben az elbeszélésben szinte a későbbi Mórának rokona), a második pedig mint a *Pál utcai fiúk* első ötlete, magja. De éppily kevéssé érthető, hogy a *Józsai*-sorozat miért

maradt ki teljesen; nagyon jellegzetes és sokszor mulatságos írások ezek. A *Ketten beszélnek* kötetből kár volt kihagyni a *Gyufaoldat* c. darabot, mely amellet, hogy a legjobbak közé tartozik, éppen a korszak polgári életére oly jellemző „kisasszony-problémát” világítja meg remekül, maró gúnnyal, polgár-ellenes éllel; s a *Kis hármaskönyv*-ből be lehetett volna venni *A ezüst markolat-ot*, szellemesen tréfás pszichológiájáért. A későbbi kötetekből is lett volna még mit tallózni: a *Toll*-ból pl. ide kíváncsított volna a 35—36. darab a hűtlenségről, s a *Pesti erkölcsök* c. kötetből az *Irodalomtörténet* — nem szakmai elfogultságból, hanem mert a tehetségek századeleji elzüllesztésének remek ábrázolása.

Amennyire helyesnek és indokoltak kell tartanunk — a kötet kétségtelen hibái ellenére is — a Szépirodalmi Könyvkiadó fentebb ismertett vállalkozását, annyi kétséggel tölt el a Tánicsics Kiadóé. Az *Utítárs* a száműzetésben elejétől végig fordítás: az eredeti magyar kézirat nem került meg, s az angol kiadásból Stella Adorján fordította le a kiadó számára. Stella gondos, finom munkát végzett, nyelvében érezhetően igyekszik simulni Molnáréhoz, s valóban szinte sehol sem kelti a fordítás hangulatát, úgy olvasható, mintha eredeti lenne — de mégsem eredeti, hanem fordítás, s így ha talán csak árnyalatnyi különbségekkel is, de nem Molnár Ferenc szövegét ismerjük meg belőle. S a könyvet olvasva ismételen feltesszük magunknak a kérdést: érdemes volt-e erre vállalkozni? Ez a mű tulajdonképpen műfajok között lebegő valami: az immár hetven éves, Amerikában élő író beszámolója agorkora legfájdalmasabb élményéről, „útítarsa” és titkárnője, Balogh Vanda haláláról, és az ezzel kapcsolatosan benne feltámadó érzésekről; beszámoló közös — sajátos sokszor igen jelentéktelen — emlékeikről, és főként arról az úrról, amelyet az asszony eltűnése az öreg író szívében hagyott.

Nem a véletlen önkéntelensége, vagy a fiatalság hányavetisége hangsúlyoztatja annyira az író korát e könyv kapcsán. Nemcsak öreg, hanem -ami súlyosabb: megöregedett ember írása ez, s a kor egyéb vonatkozásban ritkán kegyes kiválasztottaihoz, akiket hosszú étellel ajándékoz meg: gyakran a hibákat élezi ki, s nem az éreynyeket szaporítja. Molnár törekvése e könyvvel kettős volt: egyfelől saját súlyos pszichózisát akarta levezetni a számára természetesen adott módszerrel, az írással, másfelől a különös módon szeretett Vándának akart a New-York-i temető sírkövénel marandóbb emléket állítani. Az első mindenképpen magánügy; a második olyan rangú írónál, mint Molnár Ferenc, elsőrendű közügy; de sikerült-e a szándék? A könyv olvasása

arról győz meg, hogy nem. Magánügy maradt ez az egész, még ha két, vagy akár több nyelven is megjelent, s még ha a könyvben kétségtelenül vannak is olyan apró mozzanatok, melyeket Molnár Ferenc életrajzírója vagy monográfusa haszonnal gyűmölcsőztethet; magánügy, melyben az író Molnár Ferenc legrosszabb írói vonásai tengenek túl: könnyes szentimentalizmusa, olcsó transzcendentálisizmus, meglehetősen eleven társadalmi sznobizmusa. A könyv részben Molnár belső élményeinek naplója Vanda halála után — erősen pszichoanalizált és pszichoanalizáló napló, mely a lélekelemzés technikáját követve számos régebbi eseményre, mozzanatra rávilágít (de hozzátehetjük mindjárt: kicsit már megírásakor az utókorra és a közönségre sandító napló, s ezért hiányzik belőle az az őszinteség és mindent feltáró kényszer, amely pedig az igazi lélekelemző vallomásoknak sajátja, orvosi szobában és irodalomban egyaránt), részben Vanda feljegyzéseiből, naplójából, leveleiből kimásolt részesetek, részben pedig — befejezésként — egy drámatörredék, mely azt hiszem joggal tekinthető Molnár utolsó drámai kísérletének.

Vanda, a titkárnő és útítárs áll a könyv középpontjában — de Vanda képe mégsem tud kikerekedni, megelevenedni az olvasó előtt. Mégpedig azért nem, mert szögesen ellentétes az a kép, amelyet Molnár próbál saját szavaival festeni róla, s amely a vele kapcsolatos emlékeiből, Vanda írásos feljegyzéseiből kiderül.

Molnár mint a művészi ízlés és érzék arbiteréről beszél Vándáról, — s rövidesen kiderül, hogy irodalmi ideáljai W. S. Maugham és Louis Bromfield voltak; a megtestesült szerénység és igénytelenség Molár szavai szerint, de az asszony saját jegyzeteiben szinte más sincs, mint egy sznob társaságbeli úriasszony öröme afelett, hogy Molnár révén ki mindenkivel sikerült összeismerkednie, kapcsolatba kerülnie. A kép azért sem tud összeállni, mert az író és az útítárs viszonyában is sok a zavaró momentum: Molnár sokat ír Vanda iránti mély szeretetéről, de vele kapcsolatos, itt leírt tetteiben ebből vajmi kevés nyilatkozik meg: a nyugati méretekkel is gazdag író „útítarsa” szinte-zárta nyomorog, krajcáros gondokkal küszködik; s végül hirtelen halála — mely tudjuk, öngyilkosság volt, de erről Molnár nem beszél, legfeljebb érzeteti — sincsen megmagyarázva sehogyan sem.

Lehangoló, kiábrándító olvasmány ez, nem hiteles emberi kapcsolat, hanem az emberi és írói hanyatlás dokumentuma; de dokumentum-jellegében van egy olyan vonása, mely újra meg újra felszítja az érdeklődés paraszát. Kapcsolatuk, bolyongásaik nyo-

mát követve, nyilván akaratlanul Molnár Ferenc ebben a könyvben egy, sajnos a huszadik században nem ritka élethelyzet sokszor megrázóan hű képét adja: a talaját vesztett, többet talaját nem lelő emigránsét. Ezeket a lapjain csupa érzinte fájdalom és nosztalgia ez a könyv, s megdöbbentő bizonyítéka annak, hogy vagyoni, siker és társadalmi megbecsülését sem elég ahhoz, hogy valaki egy új társadalmi közönségben otthon érezhesse magát. Hányódásuk hotelekben, bárókban, örökös és kizárólagos egymásra utaltságuk, a konvencionális érintkezésen túlmenő emberi kapcsolatok hiánya valóban szívszorító; kevés könyv van, amely — talán éppen szándékolatlansága következtében — ily közvetlenül tudta volna az olvasó számára érezhetővé tenni az emigráció légritka közegét, melyben az ember csak fuldokolni tud. De

a talajtalanság szívszorító pátosza e regénynek csak kísérőzenéje, melyet az olvasó számára gyakran elnyom az író által célul tűzött főmotívum, — s amely iránti belső együttérzést, igazi érdeklődést mindvégig nem tud felkelteni.

E két kiadvány s Kárpáti Aurél kitűnő tanulmánya újra napirendre tűzte Molnár Ferenc életművének megítélését, helyét a magyar irodalomban. Kárpáti sokban hozzájárul a kérdés megnyugtató megoldásához, s ezt a maga eszközeivel elősegíti a Szépirodalmi Könyvkiadó válogatása is; de a feladatot teljes szélességében kell elvégezni, hogy a XX. századi irodalmunknak ez az érdekes és jellegzetes alakja megtalálja végre helyét a rajongó túlbecsülés és gyűlölködő lebecsülés egyaránt indokolatlan szélsőségei között.

Nagy Péter

BENEDEK ELEK : ÉDES ANYAFÖLDEM!

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959

Kettős évfordulóra jelent meg új kiadásban Benedek Elek önéletírásának első kötete. Száz évvel ezelőtt született és harminc éve, hogy meghalt a *Magyar Mese- és Mondavilág*, a *Székely Tündérorság* és a *Testamentum* írója. Az itt felsorolt három cím azonban semmiképpen sem jelképezheti Benedek Elek életművét, nem is világíthat rá munkásságának különböző oldalaira sem. Nemcsak azért, mert egy egész kis könyvtárra való könyvet írt, hanem mert írásai — mennyiségüktől eltekintve is — üttörő jelentőségűek. Ezt a jelentőséget nem lehet néhány könyvcímmel jellemezni még akkor sem, ha ezek mögött leghíresebb és legszebb művei állanak. Talán csak az első emlékek ezek a címek, melyeket Benedek Elek neve felidéz az olvasóban. Mert aki nálunk ifjúsági irodalmat olvasott és magyar népmesét, az nem kerülhette ki a Benedek-könyveket, s nem felejtheti el írójuk nevét, még ha később nem is igen hall róla. Az íróé és az emberé az érdem, hogy mindenki ismeri, és az irodalomtörténetnek kellene gondoskodnia arról, hogy ne csak egyoldalúan, leszűkítve ismerjék. Móráéval együtt az ő példája is bizonyíthatná, hogy az ifjúsági irodalomnak ugyanúgy egész emberre, tökéletes tudású íróra van szüksége, mint a „komoly”, felnőttkekhez szóló irodalomnak.

A könyv, melyet most veszünk kezünkbe, ezt az egész-embert állítja elénk. 1922-ben íródott: a háború után, forradalmak

után, amikor Benedek Elek hazátlanul élt Budapesten, a „nagy Babylonban”, elszakítva az édes anyaföldtől. Vigasztalásul és öngazolásul szolgált ez a könyv írójának, és arra, hogy erőt merítsen belőle. Mert hiszen hátra volt még sok harc, sok küzdelem. Az első kötet az ifjúságról szól, az első húszevről, a székely népről és a székely erdőkről, a diákok életéről az udvarhelyi kollégiumban. Költemény ez, s a második kötet — korrajz. Korrajz egy olyan korról, melyet nem értett meg, és így számunkra ez a második rész méltán tűnik elavultnak. A csalódott ember szól itt, akinek eszményei nem valósulhattak meg.

Az első kötet azonban frissességével, szépségével a mai olvasót is magával kell, hogy ragadja. Az édes anyaföld, az erdők és havasok földjének, és a föld népének apoteózisa ez a történet, melyben egy kisdíák találkozik az étellel, az erdőkön túli világgal. A kisdíák elindul a szülői házból, elmegy Udvarhelyre, a „tündérvárosba”, ahol keserves csatát vív nem a Betűvel, hanem Vaskalap-pal, a kollégium szellemével. A küzdelemben először szenved, és meg is szokne, ha lehetne, később azonban már ő lesz a támadó. Hármán halnak meg mellette barátai közül, hármán véreznek el a városban a kisbaconi szerencse-próbálók közül, s ő az, aki mind a hármat hűségesen megsiratja, közben pedig harcolja tovább a maga harcát. És elmegy legációba oda, ahonnan már ketten jöttek

vissza meghalni, elmegy, hogy megnézze a falut és a lányt, aki miatt a kollégium első diákja a szívéhez lött. Végül pedig a legnagyobb próba: lesz-e ember belőle! S nem is akármilyen ember, hanem költő — olyan mint Petőfi! Az ország szívében a fiatal ember, aki néhány évvel ezelőtt a kisbaczoni templomban is félreállt, amikor megindult a tülekedés az évvégi „egzamen” jutalmáért, a zsák aszalt körtéért, ez a szerény fiatal ember úgy érzi, nem fog boldogulni, nem lesz belőle sem Petőfi, sem diplomás tanár. A történet be is fejeződne, öngyilkossággal érne véget, ha a „teközló fiú” pisztolyából ki nem lopnák a golyót.

Ez a könyv „meséje”. És épp ezen keresztül jelenik meg előttünk Benedek Elek írói egyénisége. Most felnőtteknek írta meg történetét, átélte eseményekről, s így látszólag igen messze esik attól, amit mese néven szoktunk emlegetni; nem a képzetet szülötte, hanem az író saját élete. Benedek Elek azonban mesemondó marad most is, amikor az úgynevezett véres valóságot — de itt a jelzőt szó szerint kell értenünk — rajzolja. A kis székely fiú meséjét mondja ő a saját élet-rajzában, a kis székely fiút, aki elindult szerencsét próbálni. Tragikus sorsa a kisbaczoni diákok sorsa, közülük csak egy állta ki a próbát. De Benedek Elek mégsem tragédiát ír belőle, hanem csodálatos, nagy mesét. Néhol szomorú, sőt megdöbbentő a hangja, de sohasem reménytelen, mindig érzünk benne valami bizakodást. S éppen ez a hang teszi hasonlatossá az életrajzot a meséhez. A legszomorúbb eseményeket, lelkiállapotokat is képes kívülről szemlélni. Benne van ebben a visszaemlékezés derűje is, de nem hiányzik belőle a mesemondás nyugodt mosolya sem.

Hogy miért van ez? Egy helyen azt írja, hogy sohasem írt felnőtteknek olyasmit, amit ne adhatott volna nyugodt szívvel fiatalok kezébe. Nem akart olyant írni? Biztos, hogy nem akart. De ennél többről van itt szó: nem is tudott olyat írni. Nem, nem a tehetség hiányzott hozzá, hanem a látásmódja akadályozta meg benne. Tanítani, nevelni akart írásaival, ez bevallott célja volt, belső szükség, és pedig felvett póz vagy magára erőszakolt irányelv. És ez a javítani, jobbítani akarás párosult benne a népi elbeszélő készséggel; a belülről feltörő, kibuggyanó szó, a szeretet szava előttünk alakul át gyönyörű „regévé”. Ezért marad Benedek Elek — írjon bár felnőtteknek vagy gyermekeknek — mindig mesemondó. Olyan ő, mint az a bibarcfalvi asszony, akitől regényében ír: az erdőben ismeretlen gyermekekkel találkozott, s amint megszólalt, mindjárt mesét mondott nekik, Jancsi és Juliska meséjét. *Egy ember és egy*

nép története volt az első kiadás alcíme, és mi most hozzátehetnénk: *a mesemondó születése*. A kettő összevág, mert hisz ember és nép olvad össze a mesemondó alakjában.

A könyv arra is feleletet ad, hogy honnan hozta magával azt a szemléletet, a bizakodást, optimizmust. Mert ha gyermekkorában a „bús beteg tejet” szívta is magába, magába szívta azt a levegőt is, ahol a csodálatos székely népballadák, népdalok születtek. Ott ivódott bele a lelkébe a bizakodás Székelyföldön, ahol még élt az ősi egyenlőség, a „minden székely nemes” illúziója. S itt kell beszélnünk arról is, hogyan látta, hogyan írta le Benedek Elek az embereket, akik között élt, akik közül származott, s akiknek vezére lett, ha nem is hivatalosan, de — ami bizonyára fontosabb is — szellemében és törekvéseiben.

Talán fölöslegesnek tűnhet, és közhelyszerűnek hathat arról a szeretetről beszélni, melyet Benedek Elek a székely nép iránt érzett, hisz annyira egy itt az író népével, mint ahogy írásai is elválaszthatatlanok a népköltészetből. És mégsem lehet tovább mennünk anélkül, hogy meg ne említsük ezt a szeretetet, annyira élesen szemünkbe világít a könyv minden egyes lapján. Fíú és apai szeretet ez egyszerre. Benedek Elek emberábrázolása pedig szorosan összefügg ezzel a szeretettel és a látásmóddal, melyet talán mesemondói szemléletnek nevezhetnénk. Hőseit idealizálta, olyannak írta le őket, amilyennek szerette volna látni a székely embert. Tanítani akart ezzel is, igazabb, jobb embereket élni állítani, hogy mi is igazabbak és jobbak legyünk.

Talán egy kicsit mi is túlságosan kiemeltük Benedek Elek könyveinek mesei jellegét, de azt hisszük, ezen keresztül lehet legjobban megragadni az író egyéniségét. Benedek Marcell azonban, aki a könyv bevezetőjében a leghivatottabbként rajzolja meg az író emberi és művészi portréját, rámutat arra, hogy Benedek Elek még akkor sem marad kizárólag csak mesemondó, amikor mesét ír. Mert Ő, aki visszahúzódott a tülekedéstől, az egyéni érvényesülésért folytatott marakodástól lényegében harcos ember volt. Petőfi híres mondata a nép szerepéről költészetben és politikában az ő munkásságának lényegére is rávilágít; s ugyanezt bizonyítja publicisztikája és nem utolsósorban önéletírása is. Igaz, hogy szeme a szépre és jóra volt beállítva, de meglátta a rosszat is, és ki is mondta. Fájó szívvel mondta ki, de ingadozás nélkül. Tudott harcolni szóval és tettel, mesével és újságcikkkel a magyar nép kultúrájáért, boldogságáért. Adytól nagyon sok minden választotta el, és mégis az ő vállalkozása jut eszünkbe, amikor a harcos Benedek Elekre

gondolunk: „Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni.” Benedek Elek mesemondónak született, szeme a szépet szerette, s nem az ő hibája, hogy nem csak azt láthatta. De az ő érdeme, egyik legnagyobb érdeme: vállalta a harcot, ha nem is arra született.

Az *Édes anyaföldem!* emlékezés, meghitt, őszinte hangú beszélgetés a rég elmúlt ifjúságról, régi küzdelmekről. S a könyv emlékező, mesélő hangjával nagyszerű összhangban van az előszó visszaemlékezve értékelő hangja. Benedek Marcell nem tö-

rekszik hideg tárgyilagosságra, de hiszen ezt senki sem várta. Az egyéni emlékekkel átszótt bevezető azonban mégis objektív értékelést ad Benedek Elekről.

Azt hisszük, helyesen választott a kiadó Benedek Elek művei közül, amikor a kettős évfordulót ezzel a könyvvel ünnepelte. Hiszen a kötet utolsó, elragadtatott hangú mondata az író életének mottója lehetne: „Tied a szívem, tied a lelkem, tied mindenem, édes anyaföldem!”

Rajnavölgyi Géza

TOLNAI LAJOS VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Gergely Gergely, Szépirodalmi Könyvkiadó 1958. Magyar Klasszikusok.

1.

Ha nem volna annyira nyers és kirívó, ezt az ismertetést legszívesebben egy vastagbetűs sajnossal kezdeném. Mert bizony, ha őszinték és határozottak akarunk lenni, mindjárt az elején meg kell mondani: sajnós, Tolnai Lajos nem volt nagy író, de még csak irodalmunk első vonalába sem sorolhatjuk. És itt ez a *sajnos* nemcsak egyszerű rangsoroló irodalomtörténeti megállapítás, hanem valami fájdalmasabb érzést is takar, amely — megvallom — végig kísért Tolnai válogatott műveinek olvasásakor, és bennem van most is e sorok írásakor.

Tolnai helye irodalmunk fejlődésében, munkásságának értékelése ma már — legálábbis a legfőbb kérdésekben — nyugvópontra jutott. 1902-ben Ady, mint az ország legelső íróemberét gyászolta, és alig negyven évvel később Móricz Zsigmond újból fölfedezte Tolnaiban a legnagyobb magyar regényíró elmét. A hivatalos irodalmi körök ezzel szemben jóformán írószámba se vették. A fiatal nagyváradi újságíró lelkes szavai visszhangtalanul maradtak, Tolnai elismertetését semmivel sem vitte előbbre. Móricz „zászlóhajtása” már nagyobb szélet kavart, de csak egy bizonyos körben, a népiesek írói és teoretikusai között. És az olvasók? Ma már nehéz Tolnai korabeli olvasóinak számát még csak hozzávetőlegesen is fölmérni, de az bizonyos, hogy sohasem tudott maga körül jelentékenyebb gárdát teremteni, halála után pedig egyszerűen elfelejtették, műveit alig-alig olvasták, legfeljebb a *Kelet Népe* előfizetői — Móricz átírásában.

A felszabadulás után ismét megkísérelték föltámasztani, és különösen halálának ötvenedik évfordulója körül jelentek meg róla kisebb-nagyobb értékelő tanulmányok. Néhány regényét kiadták, még az Olcsó Könyvtárban is, olvasói szempontból nem nagy sikerrel. Tolnai Lajos, mondjuk meg ridegen, továbbra is csak „*irodalomtörténet*” maradt.

Ismétlem, írói helye, értéke körül ma már elcsöndesedtek a viták, és bármennyire is növekedjék a könyvet vásárlók és olvasók tábora, Tolnai népszerűségében már alig várható kedvezőbb fordulat.

És mégis, Tolnai körül mindig marad valami izgató, valami érdekes, igaz, elsősorban a szakemberek számára. Hogy fejzethetnének ezt ki? Talán úgy, ha azt mondanánk: a XIX. század magyar regényirodalmának volt egy nagy, szinte európai színvonalal mérhető lehetősége Tolnaiban, és ez a lehetőség — sajnós — még csak megközelítően sem valósult meg. Gyakran mondjuk a múlt századi nagy íróinkról — kimagasló művészi értékeiket hangsúlyozva —, hogy társadalmunk fejlődésének ezt vagy azt a vonását nem látták, vagy a kor leglényegesebb kérdéseiről nem szóltak, vagy esetleg észrevették, de hibásan ábrázolták. Tolnai szeme — természetesen az ő látásának is megvoltak a határai — kétségtelenül a *legtöbbet* fogott föl a lényeges problémákból, és azokat végső mondanivalójában helyesen, valósan tükrözte írásaiban. És ebben rejtőzik Tolnai írói nagyságának lehetősége. Ezt érezte Ady, ez tette Móriczra is azt a rendkívüli, szinte revelációszerű hatást. Tolnai megmutatta a Bach-korszak és a kiegyezés

évtizedeinek a *másik oldalát*, s az idilli kép helyett egy sötét világot festett, amelynek föltárása a progresszív társadalmi erők érlelése szempontjából döntőbb, mint a felszínnek még oly kitűnően megstilizált, vagy éppenséggel szórakoztatóan olvasmányos ábrázolása.

Napjaink olvasója számára persze már nem jelenthet ilyen mértékű újdonságot Tolnai regényeinek szorosabban vett történelmi-társadalmi mondanivalója. Érthető. Az átlagos képzettségű, de még a kevésbé iskolázott olvasó is tud annyit a XIX. század második feléről, hogy nálunk a polgárosodás egészségtelenül, torz módon ment végbe, hogy a kiegyezés látszólagos nyugodt fejlődése mögött szenny és fürtelem kavargott, hogy egyesek gazdagodását százezrek nyomora kísérte, és a nagy történelmi heje-hujában nagystílusú kalandorok, kapitalista szélhámosok kerültek a felszínre, a tehetséggel és becsülettel érkezők pedig legtöbbször kapun kívül rekedtek. A Tolnai-festette kép tehát nem újdonság, de nem is hatásvesztett. A Jókain és Mikszáthon nevelkedett irodalomkedvelőket bizonyára még ma is megdöbbeneti, visszarettenti az a világ, amelyet Tolnai elibénk tár. Az olvasók hatalmas táborában szép számmal akadnak ma is olyanok, akik a tudományos vagy ismeretterjesztő könyvekben elfogadják az ún. magyar történelmi osztályok romlottságáról, büneiről szóló *tudományos* megállapításokat, de nehezen nyugszanak bele, hogy mindennek az irodalmi alkotásokban is tükröződnie kell. Tolnai irodalomtörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy a szabadságharc utáni Magyarország osztályviszonyairól adott tudós elemzést — legalábbis fő vonalaiban és tendenciájában — az író-szemtanú hitelességével igazolja.

2.

„Éles volt a szeme” — írta róla Ady. „Abszolút szociális látása van” — lelkesedik Móricz, és példaképül állítja: „Ha tanít, valósággal megtanít rá, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot. Arra tanít, hogy kell megírni a megírhatatlant. Nem ismerek jobb író példaképet.”

Hiszen ha csak ebből állna az írói nagyság, Tolnai a legnagyobbak közé tartozna. E megállapításokat azonban — sajnos — így kell folytatnunk: jó szeme volt, de nem volt jó tolla.

Nem egyszerűen stílusról van itt szó. Tolnai stílusa nem nehézkes és nem színtelen. Szülőföldjének, a „felséges Tolna megyei tájék”-nak, a „messze-messze benyúló, végére mehetetlen bombos, halmos,

szelid szép tartománynak” meleg líraisággal átszőtt hangulatos rajza ma is megfogja az olvasót. De lendületesen, nagy erővel, ömlő-buzogó szókinccsel és árnyaltan tud festeni embert is. Nézzük csak, hogyan eleveníti meg alakjait: „ó mennyi rút, irigy, haragos, őszes, aszott, magas, törpe, sötétbarna, hamuszürke, véresbejártszó, nagy-szemű, kisszemű, új fogú, régi, törött fogú, kevély, gögös, vallásos, embergyűlölő, halni kész, de bosszúvágyó, bőbeszédű és szó-fukar — boldogtalan hölgy...” Továbbá: „Mennyi bogár a házaseslet szép rózsafáján, mennyi hal az öröm, élvezet elapadt zátonyain; mennyi törött szárnyú szegény madár, rossz emberek, galád férfiak, hitegető mosolyok, család kézzszorítások áldozatai.” Vagy a következő lapon: „A férfiak intenek gavalléros kalapbegettetésekkel, derült, egészen kiderült, adósságmentes, biztos jókedvű mozdulatokkal, hogy ők mennek egy kicsit az istállóba, aklokba, cserényekbe, hogy a barátom uramnak (a díszmagyarba öltözött öreg péknek) mindenedet megmutogassanak és gazdasági eszmékkel őszinte támogatására legyenek (csak a nyolcvanezer forinthez ne nyúljon); hogy ők most mennek egy kicsit hazudozni; gyáván, szemtelenül, férfiatlan cudarsággal elárulni, hogy hová süllyed a munkátlan, tanulatlan, nagyevő, préda, lelketlen, csak kiabálni és kevélykedni, országot kormányozni tudó, eladósodott, tönkre égett nyavalyás svihák — tisztos, becsületes magyar orcájával, sarkantyús csizmájával, hét gombos attilájával, rojtos, aranyos nyakendőjével, tollas kalapjával és minden munkát lenéző göggyével...” és így tovább huszonkilenc soron keresztül — egyetlen mondatban. (*Eladó birtokok* 68–69. l.) Van az efajta áradó, szónokias stílusnak megjelenítő ereje, színe és lendülete, csak — fárasztó. Ahogy Csehov írta a fiatal Gorkijnak: „Még egy tanács: amikor a kefelevonatot javítja, törölje, ahol csak lehet a főnevek jelzőit és az igék határozóit. Ön sok jelzőt használ, ezt pedig az olvasó nehezen emészti meg és kifárad.”

Zsúfolt, gyakran fárasztó, de nem rossz stílus Tolnaié. Művészi rangjának ez lehetne a legkisebb foltja. Igaza van Móricznak, amikor azt írta: „Kemény Zsigmond nagyobb stílusnehézséggel a legelső vonalba tudott jutni.” (Persze, tegyük hozzá: ehhez annak idején jókora hivatalos nyomás is hozzájárult.)

Annál meglepőbb, hogy Móricz mégis a stílárius nehézséget tartotta a leglényegesebbnek és népszerűsítése kedvéért két regényét is (*A szentistváni Kéry-család* és a *Nemes vér*) átjavította Tolnainak. Furcsa, nehezen magyarázható kísérlet volt ez. A stílus talán könnyebben folyó lett, korszerűbb mondat-

fűzésű, tehát jobban olvasható, de — Tolnai művészi rangja vagy népszerűsége akkor sem ezen múlott.

Valójában nem is Tolnai stílusa, ez a szerelentől áradó, legtöbbször retorikus, helyenként fásasztó stílus gyöngíti elsősorban regényeinek művészi hatását, hanem az, hogy a szavaknak, mondatoknak ez a hatalmas lendülete nem párosul közel sem ekkora feszültséggel, drámaisággal, mint ahogy azt például Zolánál — akinek műveit ismerte és igen szerette — láthatjuk. Ennek kettős oka is van. Egyrészt Tolnai agyonmagyarázza, *túlírja* a látott valóság jelenségeit, a jellemeket és a szereplők cselekedeteit egyaránt. Szinte semmit nem bíz az olvasóra, állandóan kommentálja, magyarázza alakjait és az események folysását. Ezáltal aztán elvész a legszenvedélyesebben megírt jelenet dinamikája is, a várt összecsapás lírai vizegybe oldódik vagy szétfröccsen a gyűlölet patetikusszólamaiban. A másik oka a feszültség hiányának az, hogy regényei nagyrészt állóképek lazán egybekapcsolt sorozata, különálló darabok, melyeket csak az író hőmpölygő stílusfolyama, nem pedig a lélekrajz logikája vagy a cselekmény törvényyszerűsége köt össze. A részleteknek ez az össze nem dolgozása, a cselekmény és jellemrajz elnagyolása adja Tolnai művészi gyengeségének másik oldalát: a nyersséget, a művészi kiértelmesnek alacsony fokát. Jellemzés, leírás, cselekményszövés, párbeszéd és kommentálás, mindezek sok tekintetben olyanok nála, mintha egy mai riportregényben olvasnánk — tegyük hozzá: még csak nem is a legjobbakban. Riportszerűségét Móricz Zsigmond is észrevette: „Írásait — írja — úgy lehet analizálni, mint a riportot. Vagy a fényképet. Anyaga a valóságos élet. Ez az, amit mondom, hogy meg lehet tőle tanulni, hogy kell regényírónak az életet nézni.” Elfogadjuk. Azt, hogy miképpen kell az *életet nézni*, meg lehet Tolnaitól tanulni, de hogy mi módon kell a látottakat, a valóságot megírni, művésziileg megformálni, azt már aligha. Regényei valóban riportszerűek, de a szónak inkább peioratív értelmében. Az élmény frissességét, a meggyőződés forrását szinte mindig érezzük, a művészi izzás fényességével azonban elég ritkán kápráztat el.

3.

Nem nagy író, de érdekes, elgondolkodtató író. Az irodalom tudós vizsgálói számára talán nem kis mértékben azért is, mert munkáinak értékei és fogyatékosai alkalmasan adnak izgató kérdések megvitatására. Elsősorban is annak: mi teszi olyan diszharmonikusá, művésziileg zavarossá Tolnai

írásait. A kötet bevezetőjében *Gergely Gergely* nehezen megfogalmazható diszharmonianáról ír, és ennek egyik lényeges okát abban az ellentétben látja, amely a kiélezett alakok, helyzetek és az író megdöbbenő komorsága között fennáll. Gergely alapján helyesen, de nem elég határozottan és nem elég mélyen tapint rá Tolnai írói módszerének egyik legfeltűnőbb gyengeségére. Arra, hogy ez a szinte állandóan zavaró ellentét elsősorban az író *látásmódja* és *magatartása* közti különbözőségeiből ered. Ehhez a szatirikus, kegyetlen élességű látáshoz ugyanis nem a Tolnai-féle lírai kitörés, szünet nélkül folytató, kamaszosan dühöngő és szónokló írói alkata illene, azaz aki ilyen okosan, ilyen világosan látja korának embereit, problémáit, az legyen bölcsebb és higgadtabb a reagálásban, a megírásban, ironizáljon és ne dühöngjön, ne sopánkodjon folytonosan, hanem tegye fölényes gúnnyal neveltségessé a még garázdálkodó, de már pusztulásra megérettet, egyszóval, ha éles a szeme, akkor ne vakuljon el minduntalan saját dühkítőreseitől, szenvedélyétől. Úgy gondolom, ez a *hangnem-tévesztés* az egyik legfőbb oka a Tolnai-írások művészi zavarosságának.

De van ennek a diszharmonianak másik eredője is.

Ismeretes, hogy a realizmus mindenütt a romantika elleni küzdelemben diadalmaskodott. Ez a harc, ha nem is olyan tudatosan, mint pl. a francia vagy orosz irodalomban, nálunk is megkezdődött. A mi irodalmunkban azonban a realizmus döntő diadala a XIX. században még nem következett be, éspedig azért nem, mert a támadás a romantika ellen nem frontálisan indult meg, hanem úgy mondjam, a mellékszárnyakon: egyrészt a lélektani valóságintélességek ellen, másrészt a romantika látványos és retorikus történelmi freskói, „nagyjelenetei” ellen. Az itt elért eredmények persze fontosak, de nem döntőek. A pszichológiai pontosság csak egy része az ember valóságos, hű ábrázolásának, és önmagában még kifejezetten reakciós társadalmi mondanivalót is szolgálhat (Kemény Zsigmond), a regényhősök közelhozása, a nagy szenvedélyek és nagy események hététköznaposítása, tehát az ún. anekdotikus földolgozás viszont nem egyszer kedélyes vagy szomorkás életképeket csinált a nagy problémákéből is, ezáltal pedig a realizmus legfőbb erejét, kritikai élet tomptította el.

A realizmus és a romantika harcának főhadszíntere ott van, ahol eldől a legfőbb kérdés: hogyan ábrázolja az író — mégpedig az emberi lélek oldaláról — az egyének és osztályok kapcsolatát, a társadalom mozgásfolyamatát és összefüggéseit. Valóság-hűen-e vagy torzítottan.

Tolnai Lajos jó helyre, a leglényegesebb pont felé irányította támadását, de fegyverete nagyon is korszerűtlen volt. Nincs még egy valamire való írónk, akinek valóság-látása, műveiből áradó eszmeisége és művészi kivitelezése között ilyen elszomorítóan nagy szakadék lenne. A mondanivaló erejének, gazdagságának és a megformálás gyengességének ellentéte szinte lépten-nyomon elkedvetleníti az olvasót. A társadalom valóság-hű ábrázolásának hitelét minduntalan lélektani valószínűségekkel, a meseszöves kezdetleges fordulataival és nem egy esetben bosszantóan ügyetlen stílustörésekkel gyengíti. Bizonyos, hogy a realizmus sem zárja ki a pátoszt, hiszen az élet egy-egy mozzanata a valóságban is lehet érzelmileg feszült és sűrített, ennek visszaadása pedig íróilag is magasabban szárnyaló hangnemet kíván. Tolnai azonban nem tesz különbséget az élet kis és nagy jelenete között, nála mindig csúcspont van, de leginkább csak a szavakban. A nagy jelenet legtöbbször nem a jellemek összecsapásából, a helyzetből fakad, hanem az író szónokló kedvéből. Regényeiben a realista látásmód már kezdett utat törni, de írói eszközeit nagyrészt még a romantikából, annak nem is a legigényesebb fajtájából kölcsönzi. Tolnai nem csinált a társadalom mozgásából sem pszichológiát, sem anekdotát, nem mellékutakon, hanem a realizmus fűtönalán indult el, — maradandó érdem ez! — de írói fegyverzetének gyengesége megakadályozta őt abban, hogy igazán jelentős előrehaladást érjen el.

Nem tagadhatjuk, hogy a realista szemléletnek és a romantikus eszközöknek ezt az összhang nélküli keveredését részben azzal is lehet magyarázni, hogy a realista magyar regényírásnak szinte semmi hagyománya nem volt Tolnai előtt. A kiegyezés után a regény uralkodó műfajjává vált nálunk is. Szükségszerű ez, hiszen a regény — ahogy mondani szokták — „mindent elbír”, a társadalom bonyolultabb mozgásfolyamatának érzékelésére, valamint a különböző emberi sorsviszonylatok bemutatására tehát kiváltképpen alkalmas. Azt is természetesen tarthatjuk, hogy egy olyan formátumú író, mint Tolnai — hatalmas becsüggyal és „abszolút szociális látással” ahogy Möricz írja — fiatalkori verselgetés után csakhamar az irodalmi kifejezés szélesebb sodrású, összetettebb műfaja felé fordul. Meglátta a regény nagy lehetőségét, de csak részben tudta fölhasználni. Ennek a sikertelenségnek nem utolsósorban az is az oka, hogy Tolnai — amint azt bevezetőjében Gergely is hangsúlyozza — nem volt igazi epikus írói alkat. A szorosabban vett írói, művészi fogyatékos-ságoknak (pl. helyén nem való balladás tömörség, majd gondolatritmusszerű lírizáló

részletezés, a kompozíció lazasága stb.) — azt hiszem — nem kis részben itt is kell keresni a gyökerét.

4.

Gergely bevezető tanulmánya lelkiismeretes, jól átgondolt munka. Ítéletei, elemzése mértéktartóak. Tolnai írói rangját, jelentőségét helyesen fogalmazza meg, bár nem egyszer az ő tolla is megszalad. Azt írja pl., hogy Tolnainak „művészi tudatossága, ízlése és érzéke sem mindennapi.” Gergely nem részletezi tovább ezt a határozott megállapítást, így nem tudjuk, hogy valójában mire gondolt, de fentebbi megjegyzéseink alapján a „nem mindennapi művészi tudatosság” kifejezést megalapozatlannak tartjuk. Hasonlóan túlzás az is, hogy Tolnai novellái egynémelyikében „páratlanul elmélyült lélekrajzzal találkozunk.” Az erdélyi arisztokráciáról szólva azt olvassuk, hogy az gőgösebb és korlátoltabb volt, mint az itteni. Ez a közlés zavarba hoz. Eddig éppen fordítva tudtam.

A tanulmány legodonosabban megírt részei Tolnai társadalomszemléletével foglalkoznak. Gazdag anyagismerete, világos szempontok, találó párhuzamok és összevetések segítik az olvasót abban, hogy végül is a valóságnak megfelelően alakuljon ki Tolnai világnézeti arculata.

Nem tér ki a bevezetés írója a művészi eszközök vizsgálata elől sem. Több irányból közelíti meg Tolnai alkotói módszerének legjellemzőbb vonásait, és egyúttal igyekszik szélesebb összefüggéseiben is megvizsgálni a realista magyar regényírás indulását. Eredményei, következtetései — bár egy-egy megállapításnak elmélyítése hiányzik — helytállóak.

Két megjegyzésünk mégis ide kívánczik. Az egyik: nem kellett volna elhallgatni, hogy a kilencvenes években keletkezett jó néhány Tolnai-írás nemcsak művészileg csökkenő értékű, hanem bizony eszmeileg is hanyatlást jelent. A másik megjegyzés: Tolnai művészi fogyatékoságainak elemzését főképpen Thackeray művészetével való összevetésben kapjuk. A megállapítások találóak, mégis úgy érzem, az ilyenfajta párhuzam kissé félrevezető, mert az írói értékelés eltorzulásának veszélyével jár. Tolnai gyengéi ugyanis nemcsak egy világirodalmi nagyság mellé állításként mutatkoznak meg, hanem sok tekintetben kisebb jelentőségű, de művészileg érettebb magyar íróval való összehasonlításkor is.

A válogatáshoz csak annyit: nem értem, miért maradt ki az író legérdekesebb, legértékesebb, legolvasmányosabb munkája: A *sötét világ*. Igaz, ez nem valódi regény, ha-

nem önéletrajz, de mint ilyen, jól, helyenként izgalmasan megírt dokumentum, és hát, szögezzük le még egyszer, Tolnai „szabályos” regényeinek is sokkalta nagyobb a *kortörténeti*, mint a művészi értéke.

A kötet végén a Tolnai Lajosra vonatkozó legfontosabb irodalom jegyzékét találjuk. Hiányolom, hogy nincs megemlítve Erdei Ferenc kitűnő cikke. (*A magyar úri rend romlásáról*, Kelet Népe, 1941. 1. sz. Ugyanott található, ahol a jegyzékben szereplő Móricz-írás.) Ez annál meglepőbb, mert Erdei — Móricz és Németh László megállapításaival szemben (Móricz pl. Reymontnál is összehasonlíthatatlanul nagyobb írónak tartotta Tolnait) már ekkor józanul ítélte meg Tolnai rangját: „Nem nagy író. Jelentékeny író, érdekes író, csak éppen nem nagy, legfeljebb egy-egy szerencsés lapján majdnem nagy”.

5.

Talán szokatlannak tűnik fel, hogy éppen a *Magyar Klasszikusok* sorozatában meg-

jelent válogatás értékelésekor ismertetőnk szinte csak azzal foglalkozott, miért nem tekinthetjük Tolnait elsődrendű írónak, nagy írónak. Ennek a szempontnak előtérbe helyezésére egyrészt Tolnai írói munkásságának szembetűnő diszharmoniója, másrészt — az előbbtől szinte el nem választhatóan — a realizmus magyar kibontakozásának izgató problémája készített. Elsősorban tehát ehhez a két kérdéshez kívántam hozzászólni, és megragadva a Tolnai-nyújtotta alkalmat — sok mindent nem említve — főképpen a realista alkotói módszer buktatóit, akadályozóit vizsgáltam.

A recenzió szűk keretei közt természetesen inkább csak felvettem, de megnyugtatóan nem fejthettem ki gondolataimat mégis e konkrét írói anyag áttekintése, és az általam fölmutatott néhány észrevétel — úgy vélem — általánosabb és véglegesebb érvényű megállapításokhoz is hozzásegítheti a realizmus magyar vizsgálóit.

Bikácsi László

BAJZA JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959

Irodalomtörténetünk teljes anyagának marxista szellemű értékelése olyan feladat, ahol egy megoldott kérdés számtalan meg nem oldottat vet fel. Irodalmi korszak fordulók jelentőségének meghatározása jelent kétségkívül legtöbbet.

A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent, Bajza írásainak legjavát tartalmazó válogatás nagyközönség és irodalomtörténészek számára egyaránt sokatmondó. Tóth Dezső tartalmas, Bajza szinte egész kritikusi írói pályáját elemző bevezető tanulmánya, megállná a helyét önálló Bajza tanulmányként is. Bajzát a XIX. század politikai fejlődésének síkjába állítja és életművét a politika változásával párhuzamosan bontakoztatja ki. Egyetlen szinte fel sem róható hiányossága, hogy a részletkérdések alapos elemzése mögött bűnnek meg az általános érvényű következtetések, a nagy összefüggések. Kiegészítésként, sommás összefoglalóként álljanak itt az alábbi sorok.

A századforduló irodalmi élete nagymértékű kibontakozásának jegyében zajlik le. A kritikus megjelenése nem valami kortól független adottság, tehetség váratlan betörése, hanem reális követelménye egy széleskörű, de irányítás és bírálat nélkül fejlődő

irodalmi életnek. Kritikusi alkat és kor dikálta szükségyszerűség szerencsés egybeesése Bajza pályája.

Lírikusnak indul. Kisfaludy igen tehetségesnek, a magyar dalköltészet leendő nagyjának tartja. Van valami verseiben, ami megragadja ma is az olvasót: a formai és grammatikai tökéletesség. A született lírikus szenvedélye, az egyéniség átütő ereje azonban hiányzik verseiből . . . Lírai ihletője személytelen világfájdalom, eszményképe a nagy német líra, elsősorban Goethe. Legszebb verseiben a példaképek hatása érződik. A „*Borének*” indítása schilleri remnieszencia, ritmikailag végig az „*Örömdóda*” pontos mása.

„Boldogok mi, a barátság
Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel isszuk,
Távol elkerül a gond.”

Az igazi lírikus harmadik személyben is saját érzéseit tolmácsolja, Bajza első személyben is személytelen. Verseinek van csillogásuk, de nincs melegük.

Különös módon egészíti ki a lírikust a kritikus. Szokatlanul — lírai énjét is ebben a műfajban éli ki. „Költészetének terméketlen

lágyságát csakugyan különösen egészítette ki kritikai tevékenységének katonás kérlelhetetlensége.” — majd így tovább: „más tekintet nem ismer, mint a maga igazát” — írja róla Szerb Antal. Szenvedélyes, nagyon is személyes-hangú kritikáiban, logikájának tisztaságával, kérlelhetetlenségével pozdorjává zúzza ellenfeleit. Alig tizenhat éves, és megdöbbentő határozottsággal foglal állást irodalmi kérdésekben. Pedig kettős, és rendkívül nehéz feladattal kellett megbirkóznia. A kritikai gyakorlat alkalmazásán kívül neki kellett hazai viszonylatban megteremtenie a kritika teóriáját is. Működését többnyire az elméleti alapvetés jellemzi, de sajnálatos, hogy nem jutott ideje egyes művek részletes elemzésére.

Elképzelése: pallérozott, magas színvonalú magyar irodalom megteremtése, irodalmi reszpublikáé, ahol születési előjogok helyett egyedül az érdem adhat tekintélyt. „Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herceg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van, mivel tartozom mindenkinek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelékek, csak a polgári kör határáig nyúlnak, s ott, hol az írói reszpublika kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási konvencióknak vége, ezek is megszakadtak. Itt nem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok tétet és fejet hajtani, s nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságának” — írja válaszul Dessewffynek, amikor az Döbrentei védelmére kel a conversations-lexiconi pörben.

Társadalmilag sohasem jut el ideáig, de az írói reszpublika követelése mégis az osztályok merev határainak döngetését jelenti.

A következetes polgári magatartást Lessing példája nyomán alakítja ki magában. Aligha találhatnánk a világirodalomban Bajza lelkialkatának megfelelőbb mintaképet. Lessingnek nem csak kritikusai pályája, de emberi magatartása is hatással van Bajzára. Alkotásait a kevesebb tehetséggel, de nagy műgonddal formáló német költő ösztönzi Bajzát is az alkotásra, s egyben levonhatja vele a műalkotásra vonatkozó általános törvényyszerűségeket is, ahol nagyobb szerep jut a műgondnak, mint a tehetségnek. Fialtal fejjel hevesen száll szembe a zseni mindenhatóságáról hirdetett, kétségkívül hamis teóriával, de ebben a szembenállásban egyenlő szerep jut a józan következtetésnek és a kínlódas keserűségének. A műgondra irányított figyelem azonban hasznosnak bizonyult kritikai pályáján és lírai próbálkozásai mintegy előiskolái lettek a mélyenlátó kritikának. . . A lessingi szerep azért is szimpatikus Bajzá-

nak, mert a német irodalom kialakulását a kritikának tulajdonítja elsősorban. „A német irodalom talán egyedül maga az, melynek kritika tette le alapjait” s hazai viszonylatban kétségkívül hasonló szerepet szán magának.

Kazinczy minden irógató embert tárt karal fogadó gesztusa után, Bajza kritikai elveinek szigorúsága az irodalmi színvonal emelkedéséhez vezetett. Elveinek következetes megvalósításában kérlelhetetlennek bizonyult. „Igen is, drága Döbrentei Úr, mi pártot formálunk! Mi bátran és tartalék nélkül felszólalunk mindég, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk; mi csipkedjük, sújtjuk és zúzzuk a féltékenységet; mi nem engedjük meg, hogy az Úr és hasonlói kontárkodjanak, hogy silány mázolásaikkal visszaterítsék a magyar literatúrát azon szép haladásból, melyet Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Kölcey, és Vörösmarty műveik által néhány évtized óta teszen.”

Dessewffynek írott válaszában az arisztokratikus előjogokat, Döbrenteinek írt válaszában az írói lelketlenséget, Horváth Istvánna polémizáló írásaiban a tudományos áltekinthető kultuszát támadja.

Bajza fellépése valóban vihart jelentett; az addigi mértékek elvetését, új követelmények, vizsgálódási szempontok bevezetését. Érthető, hogy életútját késhegyig menő viták, szenvedélyes tollcsaták, pörök fémjelzik. Így válik érthetővé, miért nem jutott ideje elmélyülő kritikai elemzésekre, s hogy elméleti alapvetéseit is vitázó cikkekre nyúl farknyi megjegyzéseiből kell kibányásznunk.

Mindössze két hosszabb tanulmányt írt: egyet az epigramma teóriájáról, egyet a regényköltésről. Az első leeringó példák nyomán az „ész és szellem” összefüggéseinek boncolgatása, s rövid értékelése a magyar epigramma szerzőknek.

Lényegesebb a regényköltésről írt tanulmánya. Ebben sok helyütt ma is helytálló elemzését adja a regénnyel kapcsolatos tudnivalóknak. Boncolgatja a regény szerkezeti kérdéseit, az irodalom és a valóság összefüggéseit, ennek az összefüggésnek ábrázolási lehetőségeit. „Azon elbeszélés, melynek semmi más célja nincs, mint az olvasónak időtöltést szerezni, méltán kárhóztatik, mert benne az eszköz célá van fordítva.” Később így folytatja: „Beszélyben legyen az költői bár, vagy történelmi, mulhatatlanul megkívánatik a valóság. A történelmi beszélyben tudni illik, hogy ami elmondatik, úgy történt legyen; a költői, hogy úgy történelmet legyen a való életben, miként elmondatik.” „Úgy történelmet legyen”, milyen pontos és kísérletiesen hasonló megfogalmazása ez annak, amit ma mi tipizálásnak nevezünk. S mindezt még

a magyar regényirodalom kibontakozása, Kemény, Jókai, Eötvös fellépése előtt jelen-ti ki.

Kritikai elmélete sohasem valami elvont, kortól elvonatkoztatott időfeletti kategórizálást jelent, hanem szerves kapcsolatot a valósággal, a kor problémáival. Maga írja egyik levelében: „... ki napjaink művészetéről írni vagy csak éppen vitatkozni akar, szükséges, hogy legalább sejtései legyenek afelől mit a filozófia korunkban tett és folyvást teszen.”

Elvégzett munkája ismeretében, a roppant feladat megoldása után is hiányérzet marad bennünk. Élete messze belenyúlik a reformkor, sőt a szabadságharc éveibe, de a század igazán nagy irodalmának kibontakozását, az új tehetségek előretörését passzívan szemléli. Már Vörösmartyval szemben sem tanúsít sok megértést. Ránk maradt egy akadémiai jelentés, amelyben néhány sommás, elismerő szóval értékeli Vörösmarty munkásságát. A jelentés 1833-ban kelt. Ezenkívül egy magánlevélről van tudásunk, amelyben azt írja, hogy dalai botrányosak. Hasonló meg nem értéssel szemléli Shakespeare műveit is, bár nagyságát feltétlen elismeri, helyenként botrányosnak találja. Távol áll tőle a népdalról írott tanulmányából kitűnik. Ezek után nem is várhatjuk tőle, hogy Csokonai jelentőségét felismerje. Regényköltésről korábban írt tanulmányát 1851-ben adja ki. A tanulmányhoz előszót írt, amelyben kifejti, hogy nálunk

a regényirodalom csak a tanulmány megírása óta fejlődött tulajdonképpen, annál érdekesebb, hogy meg sem említi Keményt, Jókait, Eötvöst. A magyar regényirodalom reprezentáns képviselőjét Jósikában látja. Mi lehet az oka ennek az elmaradásnak, majdnem közömbösségnek a jelentkező újjal szemben?

A század harmincas, negyvenes éveiben új irodalmi eszmények, elképzelések alakulnak ki. A német példákön nevelkedett író és kritikus generáció elvégezte történelmi küldetését, rendezte az irodalom erőit, megteremtette a vizsgálódás, rendszeres, tudományos szempontjait. Ebben a munkában oroszlanrész jutott Bajzának. A politikailag és irodalmilag új befogadására azonban már nem futotta erejükből. Eszményeik elavultak, s ezt alig érezte valaki Bajzánál jobban. Szigorú önkritikával hallgat el, mintegy szótlanul adva át helyét az új generációnak. Megkezdett munkáját Gyulai Pál fejezi be, aki rendszeres vizsgálódásaival feltárja a reformkor és a szabadságharc korának irodalmi törekvéseit, megrajzolja Petőfi portréját. Gyulai ismeri fel elsőként Bajza jelentőségét is a magyar irodalomkritika történetében. Az Akadémia emlékünnepe, 1896-ban elismerő szavakkal emlékezik meg a nagy elődről.

Bajza életművének korunk számára is van mondanivalója. Emberi és kritikai magatartása egyaránt az irodalom szenvedélyes szeretetére, az igazság mindenk felett való szolgálatára, alkotó alázatára nevel bennünket.

Gallai Károly

ZRÍNYI MIKLÓS ÖSSZES MŰVEI I—II.

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958. (Az első kötetet Klaniczay Tibor, a második kötetet Csapodi Csaba és Klaniczay Tibor rendezte sajtó alá.)

Zrínyi Miklós a XVII. század, de egész régi irodalmunk legnagyobb alakja. Ha kortársai nem is ismerték fel költői nagyságát, az újjáéledő magyar irodalom az ő nevét írja zászlájára. Bessenyei György szerint „Zrínyi örök emlékezetünket megnyerte . . .” Kőlcsey is, midőn régi irodalmunk fölött szemlét tart, egyetlenegy költőt talál a viharos századokban „ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne”. Ez a költő Zrínyi Miklós, hiszen Balassi Bálint költészetének java még több egy félszázadig felfedezésre vár. — A *Szigeti veszedelem* régóta iskolai kötelező olvasmány már, s a törökverő hős hadtudományi munkái is új fényben ragyognak a felszabadulás óta.

Örömmel üdvözölhetjük tehát a Szépirodalmi Könyvkiadó elhatározását, Zrínyi

összes műveinek bibliofil kiadásban való közreadására. Ez a díszes és kedves, kitűnően olvasható könyvsorozat már több klasszikus költőnk életművét adta az irodalom barátai, tanárok és diákok kezébe. Bár a sorozat kötetei nem tartalmaznak bevezető tanulmányokat, csak jegyzeteket, kárpótló ezért bennünket a kiadott szövegek lehető teljessége. Műfaji szempontból ez a sorozat tehát a Magyar Klasszikusok és a kritikai kiadások között áll. A szövegek teljességével és gondozottságával mintegy előkészíti a még hiányzó kritikai kiadásokat.

Zrínyi esetében (igaz, ezt ma már minden költőnkéről elmondhatjuk könyveink nagy kelendősége miatt) kétszeres az örömmünk, mert az eddigi Zrínyi kiadások elfogytak, egyáltalán nem kaphatók. Zrínyi leveleit pe-

dig így együtt még sohasem kaptuk kézbe. Az Iványi Béla és a Markó Árpád 1943-ban, ill. 1950-ben megjelent kiadványait nemcsak összefoglalja a II. kötet, hanem 46-al megnöveli az összegyűjtött Zrínyi levelek számát. Ezek között 32 eddig ismeretlen levél szerepel.

A két kötet közül az első Zrínyi költői és prózai műveit adja. A II. kötet a leveleket, a rövidebb emlékirat-, vitairat- jellegű írásokat tartalmazza. A beosztás áttekinthetősége mellett csak helyeseltető a Kiadónak az az eljárása, mellyel *A táborigi kis tracta* egyes jegyzeteit és feljegyzéseit elhagyta, hiszen ezeknek úgy sincs szépirodalmi értékük. Ugyanígy módon indokolt a Zrínyi által aláírt oklevelek elhagyása a levelek sorából.

Az első kötet egyetlen egységbe foglalva közli Zrínyi mindazon költői műveit, melyeket 1651-ben *Adriai tengernek Syrenaiá* címen maga adott így ki. A jegyzetek hozzák azután a versek kronológiáját. A kötet beosztása ezzel Négyesy László kiadását követi, és jól mutatja Zrínyi tudatos szerkesztői szándékát. *Újabb versek* címmel következik a később írt költemények, rögtönzések. — A jegyzetek röviden tájékoztatják az olvasót a Zrínyi-kiadások filológiai problémáiról is. A költő délnyugat-dunántúli nyelvújásiban írt, művei tehát nyelvi szempontból nem állanak a magyar irodalmi nyelv XVII. századi fejlődésének fősodrában. Ezért kell főként a magán- és mássalhangzók hosszúsága és rövidsége terén olyan nagy óvatossággal eljárni, nehogy az egyébként szükséges, modern helyesírássra való átirás illetéktelen beavatkozást jelentsen a költő munkájába. Sajnos, Zrínyi verselésének kérdése még megoldatlan, és így a ritmus, mely egyébként verses műveknél a modern kiadó segítségére szokott sietni, Zrínyinél nem igazít el még bennünket teljes biztonsággal. A jelen kiadás éppen ezért Négyesy óvatos eljárását tartotta követendőnek, és csak néhány esetben változtatott azon. — Hogy az óvatosság mennyire indokolt, arra legutóbb Stoll Béla mutatott rá Balassi verseinek újabb kiadásait ismertetve (I. K. 1958, 580—581. lap.) Egyetlen betű, vagy hangérték megváltoztatása kalandos elméletekre adhat okot, mint az a Balassi-féle *Katona-ének* „Véres zászlók” — „veres zászlók” olvasása esetében nem is oly rég előfordult. — Az olvasók nevében azt is helyesnek kell tartanunk, hogy a prózai művekben előforduló latin idézetek helyükön maradtak, és azok magyar fordítása nem zárójelben, a szöveg összefüggését szinte megszakítva, hanem a jegyzetek között található.

Az első kötet jegyzet-szótára a Négyesy- és a Bán-féle kiadások kitűnő jegyzetanyagát felhasználva, a ma nehezen érthető nyelvi

kifejezéseket, valamint a török-magyar háború speciális szókincsét igyekezik számunkra érthetővé tenni. Elismerjük, hogy a mitológiai nevek magyarázata külön szótárt igényelne. A kiadó azonban a *Szigeti veszedelem*-ben szereplő történelmi eseményekkel és történelmi személyekkel kapcsolatos magyarázatokat is mellőzhetőnek tartotta. Nem hiszük, hogy mértéktartó közlésük túlságosan megduzzasztotta volna a terjedelmet, hiányuk a kevésbé tájékozott olvasó számára viszont valóban hiányt jelent, és nehezíti a egyszerű eposz maradéktalan megértését és élvezését.

A második kötet Zrínyi leveleinek közreadásával kedves és értékes ajándék a művelt magyar olvasó asztalán. E levelek nélkül lehetetlen lenne Zrínyit a hazafit, a hadvezért és a politikust megismerni. A történelem zúg ezekben a levelekben. Számos érdekes korjellemző vonás, színfolt és vonatkozás válik itt közkinccsé.

Ha azonban már a *Szigeti veszedelem*-ről is szükségesnek láttunk volna néhány történelmi magyarázatot, úgy hiszük még inkább jogos ez a felvetés a II. kötet esetében. Igaz, hogy sok minden segíti a jegyzetekben a megértést. Több levélnél tömör, jó magyarázatot kapunk, mint a 60. levélben az „Erdődi Farkas uramon esött gonosz történet” felől. A 185. levélnél a jegyzet utal arra, hogy ki a szóban forgó „palatinus”. Sok egyéb dolog azonban magyarázat nélkül marad, pedig kétségtelenül könnyebbé és érdekesebbé tenné a levelek olvasását. Hogy csak néhány dologra utaljak, nem lehet világos a közepes olvasottságú olvasó előtt Zrínyi viszonya és kapcsolata Battyhányi Ádámmal, igen ágas-bogas úgy a Széchy-családdal való örökösödési per. Nem kapunk felvilágosítást annak a pörnek a lényegére vonatkozólag, melyet a soproni plébános Sopron városa ellen indít. Ez utóbbi esetben a rövid magyarázat még inkább aláhúzná Zrínyi politikai éleslátását, mellyel a felekezeti torzsalkodások fölött az olyanmire szükséges nemzeti egységet igyekszik megteremteni, és katolikus főúr létere a protestáns Sopront veszi védelmébe. I. Lipótot külön levélben kéri, hogy „ez a per utasítások a maga illetékes bíróságai és bírái elé”, mivel itt az egész evangélikus rend érintve van, és „különösen mostani zavaros időkben” „mindenféle jövődöbeli nehézség elhárítása céljából” nagyon szükséges lenne, hogy senki se folytathasson pert pártfogói segítségében bizakodva „az írott törvény megsértésével”.

A fenti probléma visszavezet a Szépirodalmi Kiadó által olyan dicséretes módon megindított bibliofil sorozat tulajdonképpeni céljához, és felveti a kérdést, *kikhez szól ez a kiadás?* A könyvek formátuma és kiállításuk világosan mutatja, hogy nemzeti kultúránk

nagy értékei iránt kívánnak érdeklődést kelteni minél szélesebb körben. A magyar kulturális forradalom győzelmes előrehaladása teljes mértékben indokoltá is teszi, hogy pl. Zrínyi Miklós minden írását szép és élvezhető formában kapja kezébe mindenki, aki e nagy költő és nagy hazafi életével és műveivel jobban meg akar ismerkedni. Tudom, hogy nem ennek a kiadásnak a célja minden részletprobléma és vonatkozás megmagyarázása. De szerintem a kötetek terjedelmét legfeljebb egy-két ívvel szaporította volna az az eljárás, amelyet célravezetőnek tartanánk: gondosan megválogatott, rövid magyaráza-

tokkal segítségére sietni az olvasónak, hogy minél inkább és maradéktalanul megérthesse Zrínyi költői és prózai munkáit, a levelek pedig még inkább megmutassák neki a nagy embert és a nehéz küzdelmekkel teli kort. Tudom, hogy Széchy Károly életrajza és Klánczay Tibor mintaszerű monográfiája mindenre feleletet ad, de ezek a könyvek ma már nehezen hozzáférhetőek, leginkább csak könyvtárakban, vagy szakemberek könyvespolcain találhatóak. Jellegüknél fogva sem kerültek el soha azoknak az olvasóknak az asztalára, akiknek a kezébe ez a két kötet is szánva van.

Némedi Lajos

KÁROLYI* GÁSPÁR VÁLOGATOTT MUNKÁI

Összeállította: Vargha Balázs. Magyar Könyvtár. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1958. 404 l.

Kevés szó esett az utóbbi években Károlyi Gáspárról, kinek nevét közismertté tette Biblia-fordítása, a híres *Vizsolyi Biblia*. Nem ok nélkül tekintettünk tehát várakozással munkáinak most megjelent válogatása elé.

A kötet terjedelmének túlnyomó részét az *Ó- és Új- Testamentum*-ból vett szövegek adják a *Biblia Előljáró Beszédével* együtt, de kisebb térre szorítva szemelvényeket kapunk Károlyi *Két Könyv* c. eredeti munkájából is. (*Ajánlás, Országoknak romlásoknak okairól, Az ítéletnek közel való voltáról.*) Mindehhez járul a könyv összeállítójának rövid utószava. Meglepő viszont, hogy a Magyar Könyvtár gyakorlatától eltérően, e nem éppen problémamentes kötet *semmiféle jegyzetanyagot, még csak minimális magyarázatot sem nyújt.*

Ez a magyarázatlanság már csak azért is szembetűnő, mivel az utószóból Károlyi Gáspár személyéről semmit, irodalomtörténeti jelentőségéről pedig csak a bibliafordítóra leszűkített, s általában a köztudatban élő igen halvány képet rajzolja. Érzésünk szerint az ilyen jellegű kiadványnak, mely nem első-sorban a szakemberek szűkebb, hanem az olvasók *szélesebb körének* is szól, éppen az lenne a feladata, hogy legalább néhány fontosabb irodalomtörténeti tényről röviden tájékoztasson: pl. mikor élt a szerző, milyen körülmények játszottak közre munkája létrejöttében, stb. Távol legyen, az agyonértelmezés és a túlonlútló jegyzetelés kívánalma, de e kötet esetében legtöbbször a kellő útbaigazítás hiányából adódik, hogy a közölt értékes

szövegek nem tudják a kívánatos teljes hatást elérni.

„Ideje már — olvassuk az utószóban —, hogy a *Vizsolyi Biblia* laikus olvasmányként keljen újra életre”. Valóban így van, ezzel egyetérthetünk. De vajon elegendő-e ennek a nem is olyan egyszerű célnak érdekében csupán újranyomatni a *Bibliát*? Jóllehet szemelvényes kiadásról és Károlyi Gáspár fordításáról is van szó, helyes-e kellő irodalomtörténeti megvilágítás nélkül, újra közreadni a már oly sok kiadást megért *egyházi* könyveket a „*Szentírást*”? A fenti cél annak hangsúlyozását kíváná, hogy itt a *Biblia*, mint jeles világirodalmi alkotás, különlegesen értékes tolmácsolásban szerepel, s nem csupán a vallás szent iratainak tekinthető, hanem ezáltal irodalmi értelmezésben kerül kiadásra. És mint ilyen elemzést kívánna, ami rámutatna, hogy a *Biblia* is a létrejötté korabeli társadalmi viszonyokat tükrözi, formai, művészi követelményeket vált valóra, hatással lesz későbbi századok nemzeti, társadalmi küzdelmeire stb.

A jelen válogatás utószava mindössze Károlyi fordításának nyelvi jelentőségét hangsúlyozza, ami kétségkívül elismerésre méltó, de egymagában az előbb említett aggályokat nem oszlatja el, sőt azzal néhány más fontos kérdést megkerül.

A bibliai szövegek válogatását általában dicséret illeti meg. Itt fő vonalakban végighúzódik a szándék, hogy irodalmi, esztétikai mérlegelés, avagy magyar irodalmi vonatkozások döntötték el egy-egy szemelvény közreadását. A mintegy három- és félszáz oldalra terjedő szövegből igen gazdag anyag tárul

*A szerző nevének írásában még nem döntött az irodalomtörténet. S ez a bizonytalanság bosszantó következetlenséggel nyilvánul meg e kötetben is.

elénk. A válogatás képes átfogni szinte valamennyi irodalmi szempontból érdekes bibliai részletet; kezdve a világ teremtésétől az özönvízig, Putifár feleségének esetétől Dávid és Góliátiig, Judit asszony históriájáig stb. De nem hiányoznak az irodalmunkban annyira jellegzetes részek sem, mint Illés és Jónás története, az Énekek éneke és mások. Valóságos irodalmi antológia áll előttünk, mely a legkülönbözőbb műfajokat tudja megszólaltatni. Krónikás részeket filozófiai költészet követ, a drámát líra, majd ballada váltja fel, csodálatos mondák és érzelmi szerelmi énekek kapcsolódnak memoárokhoz, fenséges himnuszokhoz és isteni szövegekhez.

Meggyőző a válogatás arról, hogy az általános magyar irodalmi műveltség szempontjából mennyire szükséges ezeknek a bibliai szövegeknek ismertté tétele. Bizonyosságul elegendő ha csak irodalmunk kiemelkedő alakjainak, Arany Jánosnak, vagy Ady Endrének bibliai költői munkásságára utalok. S nem utolsósorban világosan példázzák a szemelvények, hogy a *Biblia* mily nagy mértékben volt serkentője nyelvünk fejlődésének, hiszen szinte ez a könyv volt az egyetlen nagy világirodalmi mű, melyet oly nagy erőfeszítések árán már a XVI. század magyar nyelve magáévá tudott tenni, és hagyományozhatott a későbbi századokra. Megvalósult Károlyi szándéka, hogy a „parasztoknak Bibliájok — közönséges nyelven légyen, mindeneknek kezében forogjon és mindenektől olvastassék.”

A bibliai szövegek válogatásának általános elismerése ellenére érződik még egyes esetekben bizonyos egyenetlenség, kiforratlanság, ami a feladat nagyságával bizonyos mértékig magyarázható. Olyan jelenségekre gondolok, mint pl. ami József és testvéreinek hosszabb történetével kapcsolatban áll elő. A kötetben ugyanis olvashatjuk Józsefnek első találkozását az öt hajdan cserbenhagyó testvéreivel, amikor is azok a hét szűk esztendő egyikében gabonát vásárolni mennek hozzá, a fáraó első emberéhez. (XLII.) Majd két rész kihagyása után, áthidaló értelmezés nélkül nyomban a XLV. részt kapjuk, ahol József már felismerteti magát. Éppen a bonyodalom, és az ezt követő indokolás hiányzik. A Benjaminek vonatkozó részek, a lopással vádolás, a próbátétel, s főleg Juda beszéde volna nélkülözhetetlen. (XLIV. 18—34.) Ez utóbbi teljes lélektani indokolást ad, s oly meggyőzően mutatja a testvérek megváltozását, hogy feltétlenül helyet kellett volna kapnia nemcsak a szöveg teljes értelme miatt, de esztétikai megfontolásból is.

A bibliai válogatásnál jóval mostohább elbánásban részesülnek Károlyi eredeti munkái. Az utószókból e művekről mindössze annyit tudunk meg, hogy „bármilyen tanulságosak, értékesek is, irodalmi jelentőségük

nem hasonlítható a *Bibliához*.” A *Két Könyvet* máshonnan nem ismerő olvasó például abban a tévhitben teheti le a kötetet, hogy abból a *teljes szöveget* tanulmányozhatta. Kezdődik ugyanis a szöveg ajánlással és végződik „Amen”-nel, „Finis”-sel, mintha csak teljes mű volna. Nincs írva, sem jelezve megbízható módon, hogy ezúttal a *műnek csak csekély hányadát* kapjuk idézetekből. Vitathatatlan hogy a *Biblia* irodalmi jelentőségéhez nem hasonlíthatók Károlyi eredeti művei, de mégis az *író* megítéléséhez ezek az írások alapvetőek, s „*Válogatott munkái*”-ban méltányosabb elemzést érdemelnének.

A *Két könyvből* vett válogatás anyaga általában csak a szűkebb értelemben vett főmondanivalóra szorítkozik. Kétségtelen, hogy ebből a szempontból legjelentősebbek az *országok romlásainak okait elemző részek*ek. Ezekből ellenállhatatlan erővel ütnek át a XVI. század magyar írójának legégetőbb kérdései: A török veszedelem, a nemzet pusztulásának, vagy megmaradásának problémái, melyek e válságos századokban oly sokszor bukkannak fel irodalmunkban. S Károlyinál először fedezzük fel ennek a kérdésnek már fejlettebb kidolgozását (1563), amely Magyar István után Zrinyi Miklósnak is fő témája lesz. Károlyinak e két művén keresztül egyszerre benne találja magát az olvasó a kor legteljesebb valóságában. Az a kép, amit kora társadalmáról kapunk hasonlít és sokban megegyezik a reformáció íróinak közfelfogásával: Kegyetlenség, fővánság, telhetetlenség uralkodik, dila-fosztás, préválás, tobzódás, kevélység, részegség tartja hatalmában a magyarságot, s mindezekért a bünökért isten a „nyomorult ország” ellen támasztja a pogány török hatalmát, melyet mindaddig nem vesz el róla, amíg csak bűneiket el nem hagyják. Eltérő azonban és jelentősen *előre mutató Károlyi jellegében*, hogy fő iránya már a nemzeti felszabadítás reális kérdései felé is mutatnak. A bün felsorolásában már jellegzetesen olyan társadalmi bünöket hangsúlyoz, amelyek különösképpen a magyarságra jellemzőek, s ezzel a nemzeti önismeretnek szinte első elemzését adja. Egész történetiszemlélete már önállóul; a nemzet jelenvaló nagy kérdései állnak előttében, s egyénibb, sajátosságosan XVII. századi színezetet kap. Hogy mennyire fontos számára ez a kérdés, mutatja a *Biblia Előljáró beszédében* tett nyilatkozata is. Eszerint — nyilván *Hel-tai Krónikáját* már elégtelennek érezve — a *Biblia* után legfontosabb feladatnak tartaná, hogy végre meg-rassák „az magyar nemzetségnek sok szép és nagy dolgának vagy cselekedetinek históriáját...”

Az elmondottak szerint nem érthető, hogy a jelen válogatásból miért hiányoznak olyan részek is, amelyekből éppen az előremutató

elemek domborodnának ki. Ilyen rész például, amikor a „bölcs király” és „az ország nagy előmenetelének” viszonyát tárgyalja. Itt kiemeli, hogy az ez időben oly sokat emlegetett „jó királynak” egyik fontos feladata volna „az ország őtalmára való, vitézlő népek tartása, kik az ország mellett véreket ontsák.” Jóllehet tudjuk, hogy Károlyi legfőbb bizodalma a török kiűzését illetően istenben van, mégis már neki is fontos észrevételei vannak a „vitézlő népek” szerepéről, amelynek teljes gyakorlati felismeréséhez, majd csak Zrínyi jut el. — Hasonlóképpen hiányt érezzük a kötet válogatásában azoknak a lényeges gondolatoknak, amelyek a pusztuló ország fő baját, az *anarchikus állapotokat*, a „*jőfő népek*” *viszálykodását* tárja fel. Orvosságnak pedig az erős központi hatalmat jelöli meg: „Az ország meg nem maradhat — írja — ha az nép között igénytelenség léssen . . . , s nincs az ellenségnek jobb alkalmatossága országnak megvételeire, mint mikor a főfő népek visszat vonsznak. Azért az fejedelemnek gondja legyen arra, hogy az népet egyezsége hajtsa, az visszavonókat és az ország békességének háborgatóit kiirtsa az országból . . .”

Károlyi kedvelt eljárása a *Két Könyv*-ben, hogy gondolatait *bibliai idézetekkel, bibliai példák*kal és történetekkel illusztrálja, erősítse. Ilyenféleképpen: „hozzuk pedig például az zsidóországot...” stb. A válogatásban ezek a nyomatékositások lemaradnak. Pedig kár értük, legalábbis egy-két esetben, már csak e gyakori módszer bemutatása érdekében is hasznos lenne. E mellett sajátos értékük is van, — mint ismeretes ugyanis — ezek az idézetek nem szabályos fordítások, hanem szabadabban átfogalmazott gondolatok. Meg is állapították már róluk, hogy itt *a nyelv és stílus magasabb szintet ér el, mint a később fordított Biblia textusaiban*. Egyébként pedig a *Két könyv* bibliai példázatai nagyon jól mutatják, hogy miként alakul ki Károlynál az a bibliai prózastílus, ami éppen az *ő Bibliája* nyomán régi magyar prózánk több kiváló képviselőjének lesz a sajátja.

De Károlyi eredeti műveinek egészéről elmondhatjuk, hogy prózastílusa ezekben bontakozik ki igazán teljességgel. Itt nyelvileg tisztább magyarságot érzünk, mint a *Biblia* fordításában, ahol az idegen nyelvi alap követeése szükségyszerű volt. Ily módon stílusa a *Két könyvben* is ott teljesebb ki leginkább, ahol önálló gondolatait, saját tapasztalatait, s főleg pusztuló hazájának égető kérdéseit egyéni átélésben veti papírra. Ott izzik át igazán a hangja, amikor nemzetének szomorú sorsát látva panaszos aggodás fogja el: „Magyarország is . . . olyan nagy szerencsétlenség alatt volt és vagyon, hogy országunkat az törökök elvették, jó városinkat, várainkat

elvették és elrontották, hogy országunkat szabadon rabolják, hogy immár minden népek között nevezetesekek és utálatosak vagyunk . . .”

Ez a stílus már képes az érzelmek felkeltesére, láttatni tudja a pusztulást, a veszedelmet, s hatni tud olvasójára oly módon, hogy a már érzelmileg megnyert embert győzi meg, veszi rá érveléssel, ész-okokkal az általa ostromozott hibák javítására, és a javasolt kivezető út követésére. Hasonlóan érződik még stílusának felfokozott hevülete, amikor a „szegény ember vérel” kalmárkodó „főfő népek kegyetlenségét és telhetetlenségét” elemzi. Ugyanakkor az érzelmi telítettség szemléletességgel párosul: „bizony nagy könnyhullatás és lelki fájdalom nélkül nem nézhetnék — írja —, hogy nincsen vége az nagy kegyetlenségnek, nincs az fosztásnak, kóborlásnak, ártatlan vérekek ontésának. Az szegény községnek bűrét lenyuzzák, húsát levonszák, tetemét megrontják, mint az mészárszékre való oktalan baromnak . . .” — Az elmondottakból azt hiszem érthető, hogy Károlyi éppen az eredeti munkáinak stílusával tud egyrészt rátalálni a Magyarin és Zrínyin keresztül Bethlenig, Rákóczi-ig fellelhető sajátos kifejező formára, másrészt így képes oly szintet elérni, aminek alapján Károlyit százada legjobb prózaírói közé számíthatjuk.

A *Két Könyvből* e kötetbe válogatott szemelvények értékét igen lerontja viszont a filológiai pontatlanság, hogy ti. nincsenek jelezeve a kihagyások, s így folyamatosanként kerülnek egymás mellé olyan különböző tárgyú szövegek, amelyeket az eredetiben több lap választ el. Ily módon, ha értelmetlenséget talál az olvasó, azt Károlyi Gáspárnak tulajdoníthatja. Féltreérthető, s több ízben egész másra vonatkoznak például a kihagyások után újra kezdődő szövegek mondatai: „De először azt kell meggondolni . . .” „Ezideig szóltam a bálványimádásról . . .” „Itt minden ember gondolja meg” . . . stb. — Visszatérek még a *Két Könyv* kapcsán a magyarázatlanág kérdésehez: úgy gondolom, hogy a közérthetőség kedvéért nem ártott volna némi megjegyzés a világév előestéjét hirdető nézetek, s az utolsó ítéletre vonatkozó bonyolult jóslatok értelmezésére sem. Annál is inkább, mivel az utószóban azt olvassuk, hogy e kiadás „nagyobb olvasóközönségre számít.”

Károlyi válogatott munkáinak kiadása valóban meglevő hiányt akar pótolni. Mindenesetre szerzőnk tetemes mennyiségű írása kerül így könnyen hozzáférhetővé, ami feltétlenül becses értéket jelent. Hiányosságai viszont csak erősítik azt az igényt, hogy az író szerepét még sok tekintetben tisztáznunk kell. A kötetben többek között nem esik szó, hogy Károlyi miért és hogyan válik a feudá-

lis egyházat jelképező Méliusz Juhász Péter támogatójává? De egyébként sem megoldott kérdés, hogy pl. a reformáció haladó társadalmi törekvései — ha veszítve is erejükből — miként tolódnak át Károlyi gondolkozásában a nagy nemzeti célok megvalósításának terére.

Befejezésül a kötetről olyan véleményünk alakulhat ki, hogy ezuttal helyesebb lett volna kevesebbet markolni; vagy Károlyi *eredeti munkáit* kiadni teljesebben, s körültekintőbb gondozásban, vagy külön közreadni a *Bibliát* szemelvényesen, de mélyrehatóbb elvi, irodalmi elemzéssel.

Gyenis Vilmos

TAKÁCS LAJOS : HISTÓRIÁSOK, HISTÓRIÁK

A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 127 lap.

A tanulmány néprajzkutató szerzője az irodalomtörténészek és irodalomkutatók érdeklődésére is feltétlenül érdemes és arra számot is tartó felfedezéséről, és az ezzel kapcsolatos — de elsősorban néprajzi célú és jellegű — anyaggyűjtéséről ad számot. Úgy véli, hogy egy 1943-ban véletlenül talált nyomon elindulva mintegy tíz éven át végzett kutatásai eredményeként megtalálta azt a XX. századi epikai műfajt, amely a XVI. századi históriás énekek egyenesági leszármazottjának tekinthető. Ez a műfaj a „história”, azaz az olyan versbeszedett, aktuális eseményről beszámoló történet, amelyet maga a szerző, a „históriás”, énekelve adott elő a vásárok és búcsúhelyek sokadalmában, s az előadás után az előre kinyomtatott históriásdöveget alkalmi hallgatóinak eladta. E műfaj a szerző kutatásainak eredményei szerint az Alföldön élt legtovább — szinte napjainkig —, s négy művelőjét 1953-ban még életben is találta, kettejükét túl a nyolcvanadik éven. Már egyikük sem tevékenykedett, s nemcsak magas életkora miatt nem, hanem azért sem, mert a história ekkorra már fejlődésének legvégső fokán is túljutott, — népünknek már nem szükséglete. Takács tehát szó szerint az utolsó pillanatban hallgatta meg s rögzítette a műfaj utolsó művelőinek tanúságtételét a régi epikus műfaj XX. századi életéről. A tanulmány anyagát elsősorban e négy öregember emlékezési, beszámolóli szolgáltatott, s mellettük csak másodrendű jelentőségű a Széchényi Könyvtár nyomtatványgyűjteményében található históriák tanulságaival való kiegészítés, a külföldi példák párhuzama, valamint a felhasznált szakirodalom.

A szerző nem irodalomtörténész vagy esztéta, s tanulmányának nagyobbik része, mintegy kétharmada, nem a műfajjal, hanem annak művelőivel, a „históriásokkal” foglalkozik. Igen részletesen — néhol kissé bőbeszédűen, sok, árnyalatokban itt-ott egymásnak ellentmondó ismétléssel mutatja be az általa „énekesrendnek” nevezett versszerzők életformá-

ját, alkotás- és előadásmódját, — az általánosításokat a négy meghallgatott versszerző életéből, tevékenységéből és sorsából vonva le. Kétségtelen, hogy az a kép, amely a négy öreg versszerző-énekes beszámolóli nyomán Takács fogalmazásában kialakul, színes és érdekes, a bemutatott életforma fordulatokban igen gazdag, gátlástalan, sőt kalandos, — mégis úgy érezzük, hogy a tanulmány nem bizonyítja elég meggyőzően, hogy valóban egy egész „rend” jellemző életformája e négy ember élete, s hogy ez az életforma, miként a tanulmány sugalmazza, a középkori énekköltők, a francia jongleur-ök és német spielmannok színes, mozgalmas életének a megváltozott társadalmi helyzetnek megfelelő, modern változata. Ez, úgy érezzük, jóval több históriás életének feltárásával való további bizonyításra szorul, — ha ugyan lehet még mód ilyen feltárára.

Az utolsó históriásoktól kapott anyagot Takács az elérhető legnagyobb alaposágra és — annak ellenére, hogy a tanulmány nyilván nem a nagyközönség számára készült — színes előadásra törekedve rendezte fejezetekbe. Valószínűleg ez az alaposágra törekvés az oka egyes anyagrészek ismétlődésének, a színességre való törekvés pedig néhány fejezet — például a vásárokról, búcsúkról szóló fejezetek — fölöslegesen terjengős részletezésének. A „história” és a „históriás” jelentésének gondos körülhatárolása után tér rá a históriás életforma ismertetésére. A körülhatárolás pontosságán a tanulmány későbbi fejezetei valamit lazítanak, például a III. részben az énekes koldusokról előadottak nem győznek meg róla, hogy a „históriás” fogalma olyan élesen elhatárolható az énekes koldusétól, mint ahogyan az I. rész első fejezete teszi. S ez megint csak azt mutatja, hogy aligha lehet olyan zárt „énekesrendet” feltételeznünk, mint amilyen a tanulmány állít. Az I. rész fejezetei a históriások anyaggyűjtő módszereit és forrásait, a históriák megírásának módját és helyét, kinyomtatásuk körül-

ményeit, az előadási (ének-) alkalmakat, az előadás módszereit, a törtéirások vándorlásának rendjét, mellékfoglalkozásait, s végül a törtéirássá válás módját ismertetik, — tényanyaguk szinte kizárólag az említett négy öreggel kapcsolatos. Természetesen ebben a fejezetben sem kerülheti el Takács a magával a műfajjal kapcsolatos megállapításokat sem, ezeket azonban a II. és III. részekben megismételve és kibővítve összegezi. Itt láthatólag elsősorban annak bizonyítására törekszik, hogy a törtéirások lényegében a régi énekesek (konkrétan: Tinódi és társai) újítószerű, paraszti szintre leszállt, a parasztság korszerű szükségleteihez igazodó, s ha jelentős művészi-költői képességekkel nem is, de hivatástudattal feltétlenül rendelkező utódai, akiket nem a pénzszerezés vágya, hanem a hivatástudat vitt e pályára, s a műfaj bomlása, szükségletelné válása, egyre mélyebbre süllyedése szükségszerűen idézte elő, hogy maguk a versszerző-énekesek is egyre mélyebbre süllyedtek a paraszti társadalom alvilágában; — de vásári énekesekként is, s később ebből kikopva, és a társadalom legaljára süllyedve is mindvégig művészeknek tartották magukat. További kutatás feladata lenne, hogy ezt a vonzó összképet, amelyet a szerzőnek témája, és az utolsó törtéirások iránt táplált érezhető rokonszenve még vonzóbbá színez, több adattal is igazolja.

Ebbe a részbe került a tanulmány 15 fénykép-illusztrációja is. E fényképek, sajnos, nem szerves tartozékai a tanulmánynak. Őt felvétel ábrázol csupán „igazi” törtéirást — kétőt a megtaláltak és meghallgatottak közül —, hat kép az andocsi és máriapócsi búcsúkra gyülekező és onnan távozó tömegeket, a búcsúsok sátrait mutatja be. E képek 1953-ban és 1955-ben készültek, amikor a szerző szerint már nem folyt törtéirázás, s a fennmaradó négy felvétel is egy 1953-ban tevékenykedő énekes koldusról (aki a szerző szerint nem tekinthető törtéirásnak) és hallgató-ságáról készült.

A tanulmány II. és III. része tartalmazza a szerzőnek a „törtéir” műfajával kapcsolatos, tehát már az irodalomelmélet és — törvényt körébe tartozó megállapításait, az általa áttekintett anyag alapján. A „törtéir” e szerint átmeneti, „kétarcú” műfaj, az epikus énekköltészet bomlása idején alakult ki, illetőleg a XVII—XVIII. század folyamán az irodalomból eltűnt, félparaszti, majd paraszti szintre lesüllyedt törtéirás énekekből a múlt század közepén indult újra virágzásnak, megőrizve a régi törtéirás énekek sok formai elemét, tartalmilag azonban teljesen új környezetéhez, a polgárosodó parasztsághoz idomulva, annak életét tükrözve. Legjellemzőbb vonásai: a mindig friss aktualitásra való törekvés, s az ezzel járó nagy téma-változa-

tosság, amelyet az írás-olvasás elterjedése tett lehetővé, vagyis az, hogy az énekest a szöveg rögzítésének lehetősége felmentette az emlékezet szabta korlátok alól; — a történelmi — hősi témák helyett a „kisszerű”, a nyomasztó társadalmi légkörben, kilátástalan helyzetben élő parasztság hétköznapi életéből vett, az olcsóságig izgalmas és szörnyű témák; a pontosságra és hitelességre való törekvés; a költőiség, a művészi igazság hiánya, s végül a paraszti tömegek egyre fokozódó olvasási igényének kielégítésére való, — s végső fokon a műfaj felbomlását is elősegítő — törekvés, amelynek eszköze a törtéirák kinyomtatása és eladása volt. Takács részletesen, meggyőző példasorral mutatja ki a törtéirákban a törtéirásoktól örökölt jellegzetes formai elemeket (kompozíció, énekkezdő sorok, záróversek), s további kutatásokra ösztönöz utalásokat találunk e részekben a törtéirák és népballadák kölcsönös tartalmi és formai egymásra hatásáról is.

A törtéirának, mint műfajnak alakulásáról és bomlásáról szóló fejezet ismerteti, hogy az írás-olvasás terjedésével hogyan alakult át és fejlődött a törtéir egyfelől valamilyen kezdetleges újságfélélévé, másfelől dalgyűjteménnyé, s hogyan alakult ki belőle egy új műfaj, az énektől teljesen elszakadt „hírvers”, — s így bizonyítja, hogy a régi epikus hagyomány, amely hosszú lappangás után új erőre tudott kapni, az utolsó pillanatig (az írásbeliségnek a törtéir teljes megszűnését jelentő teljes térhódításáig) milyen szívósan igyekeztek tovább élni elváltozva, eltorzulva is, egyre új meg új területeket keresve, ahol életét még egy kis ideig meghosszabbíthatja. A tanulmány III. része a törtéirák elterjedésének módjait ismerteti a parasztság között: hogyan folytatták életüket a népi izlésnek legmegfelelőbbek a nyomtatástól elszakadva, dalként; hogyan indultak el a szóbeliségben az állandó változás útján, hogy egyszer majd esetleg balladaként kerüljenek újra lejegyzésre. Takács tanulmányának ezek a fejezetei legalább olyan fontos, s legalább annyi irodalomkutatói feladatra hívják fel a figyelmet, mint ahány fontos néprajzkutatói feladatot jelöl meg az I. rész. Az irodalomkutatók feladata lenne tovább indulni *visszafelé* azokon a nyomokon, amelyekre Takács rátalált, s felderíteni a törtéirák „lappangási” korszakának anyagát, utánanévezve az egyes néprajzkutatók műveiben (például legutóbb *Szücs Sándor: Pusztai szabadok* című kötetében) közzétett utalásoknak is, — s bizonyítani vagy cáfolni azt az elméletet, amelyet Takács, lényegében és elsősorban csak a formai elemek egyezésének aránylag kevés anyagban való felmutatásával, a Tinódiéktól való egyenesági leszármazással kapcsolatban felállított. De igen érdekes izléstörténelmi vizsgálódásokat is lehetne foly-

tatni parasztságunk körében a históriák többnyire véres, tragikus, a fantáziát felcsigázó ponyvatémáival összefüggésben is. Ezen a területen igen sok a pótolni való, s Takács,

akinek az ilyen célú vizsgálódás nem volt feladata, e tanulmányában csak itt-ott céloz az ezzel kapcsolatos problémákra.

Szijgyártó László

NAGY IMRE: ÁLMATLAN ÉJ

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958)

Van úgy, hogy a költő nemcsak rendkívüli tehetsége, kivételes művészi teljesítménye által válik jelentékennyé, hanem pusztán embersége, hősiessége, sorsának versekbe foglalt dokumentuma által.

A két háború közti magyar irodalom sok érdekes költőgyénisége mellett ezért illeti elismerő figyelem Nagy Imre szerény életművét.

Származása szerint Biharból való, ahonnan már nem egy parasztelőde emelkedett a szellemi élet, rangot, új életformát adó szintjére. Ő azonban éppen abban különbözik tőlük, hogy nem tudta magát iróként megváltani. A legkeservesebb paraszti elesettségben élt mindvégig, s halálában is annak lett áldozata. Ha Zrínyi Miklósról nem mentegedtőn, hanem tisztelettel mondjuk: úgy volt költő, hogy egyúttal életét kockáztató katona volt, Nagy Imrét is dicséri életének s művének szinte megrendítő egysége; úgy alkotott, hogy közben állandóan a nyomorúsággal küzdött. Írásai a kastélyok hideg árnyán didergő lélek olyan vallomásait őrzik, a szolgálai megaláztatás, a jobbért viaskodás olyan mélységeit, mihez fogható irodalmunkban alig ismerünk.

Nagy Imre írásaiban a természet, az évszakok nem válhattak a mindennapoktól független költői anyaggá, szokványos általánosítássá, hiszen a zsarnok tél, a jégcsapok gyilkos dárdái ellen hadakozó kikelet ugyanakkor, amikor a társadalmi szabadulás reményét jelképezi, egyúttal a legigazabb valóság is a kegyetlen hideget, legzordabb ködöt, kis sárviskójában elszenvető ember számára. Ez a feltétlen hitelesség, tartalmasság jellemzi Nagy Imre egyéb jelképeit, bizonyára Ady hatására kialakult szimbólum-rendszerét is. Költői világában a „Nap” mindig a legfőbb jót jelenti, a ragadozók: a patkány, hőrcsög, róka, bagoly, mindig az élet negatívumait. E jelképek látszólagos paraszti sematizmusa mögött mindig ott van az élmény. Az *Álmatlan éj* c. versben is az átélés növeszti oly háborzongatóan igazzá az „égőszemű patkányok” többszöri megjelenését:

Vadul alszik a megfáradt vér,
s a horkolás rémít az éjben.
Az arcomon a sunyi patkányok
éles, hideg körmeit érzem.”

Ennek tudatában nem a játékos önkényességet érezzük ilyen furcsa végtelenségű sorai-
ban sem:

Szememen pók, ajkamon tücsök,
a kezemben megfojtott patkány, —
így megyek majd az isten elé
az itélet virradatján.

(*Elmondok mindent*)

A tövises mesgyén égő szomjjal lihegő gyík
mindig a gyengédséget, az ártatlanság érde-
mét idézi, a madarak, virágok pedig a szépség
őszinte szomját.

Egyébként meglepő, hogy a nagyobb kom-
pozícióktól tartózkodó, művészi formálás-
ban igénytelen parasztköltő dőcögős-rítmusú
egyenetlen szótagszámú soraiiban mennyi ere-
deti meglátás, mennyi láttató erejű kép van.
Így ír a készülődő nyári záporról:

Ezüstfüggönyként leng az égből
egy kis esőzsákja a nyárnak,
s a függöny mögött egy műhelyben
tüzes villámot kalapálnak.

(*Esőzsák*)

Bánatos beleérezéssel, egyénien tudja megje-
leníteni az őszi darvakat:

Szállnak lassan, halálos csöndben,
viszik a nép meghalt dalait,
s az útjukra fáradtan sirja
az őszi ég a csillagait.

(*Darvak a falum egén*)

S a téli varjak ábrázolását is ugyanez a sokat
sejtető komorság teszi meggyőzően pontosá:

Varjak ülnek a diófán,
zord hangjukból árad a kín,
s úgy lengnek a tél szelében,
mintha fekete virágok
lengnének a fa gallyain.

(*Varjak a diófán*)

Különösen magkapó Nagy Imre verseiben egy-egy apróbb mozzanat szeretetteljes, érzékletesen finom megragadása. Milyen gyöngéden szól a kis légyről:

A tél elől, a fagy elől
ide, viskómba menekült,
néha leszáll ceruzámra,
s körül duruzsol egy betűt.

(*Téli estben*)

S milyen éles szem, meleg szív kellett ahhoz, hogy beteges apja elárvult darútollas kalapjáról e fájdalmas-szép sorokat írhasssa:

Apám ha ránéz: köhögése
darútollát búsan mozgatja.

(*Apám darútolla*)

A halk líraiság mellett a naturálisan nyers színek, meztelenül zord képek sem hiányoznak Nagy Imre valóságábrázolásából. Legegyébesebb, legsúlyosabb verseiben ez az illuziótlan, keményen őszinte hang uralkodik. (*Az én uccám, Álmatlan éj, Tizen is, Az én szavam, Ósnadások árnyán.*) Fontos megjegyezni, hogy Nagy Imre realizmusa mindenkor az Alföld paraszti világának, az elszegényedett Sárrét életének tényeiből táplálkozik; nyelvében és szemléletmódjában valamiképp az aranyjános hagyományt folytatva. A szemlélet jellemzésére elég csak az „*En uccám*” pocsolyában sármalacot gyűrő, dinnyehéjban port hordó gyermekeinek leírását említeni. A sajátos nyelvi realizmust pedig az ilyen döbbenetes példák mutatják legjobban:

A föld izzó kergéhez sültém,
mint zsirtalan bográcsához a hús.
(*Emésztő tűzben*)

A Nagy Imre-versek hangulati tónusa többnyire vigasztalanul komor. Csak néhány szerelmes, dalszerű költeményében, népdalra emlékeztető kísérleteiben csillan meg néha a szelíd, félték, öröm, s helyenként valami fanyar, önmardos humor.

Az eredendően beteges, csökkent munkakészségű parasztköltő sorsának terhét meg-

csak nehezítette, hogy íróként is annyira periférián maradt. Nem volt segítőtársa, aki művészi ambícióban serkentette, iskolázza. Bizonyára ennek tulajdoníthatók mesterségbeli hiányosságai, természetes hangjának gyakori kicsapásai.

A költő-elődök közül láthatóan Ady volt rá legnagyobb hatással. A „nyárísten”, „paraszt-nyár”, „szent holnap” kifejezésekben, vagy e félreismerhetetlenül Ady-ritmusú sorokban: „Hajrá lovak; rugjatok tüzet borbá, dalba, virágba, szívbe!” — könnyű tetten érnünk ezt a hatást. A reminiscenciáknál fontosabb azonban Ady társadalmi követeléseinek visszhangja, befolyása, mely részint az elhivatottság érzését tudatosította Nagy Imrében, (*Hajnali virágok méze, Szomorú sirások verse*) részben nyílt forradalmi kiállásra ösztökélte. (*Dózsa ökte veri a föld keblét . . . Nem lesz a nép többé a föld rabja. Uj március.*)

A dózsai lázadás gondolata ott kísért Nagy Imre írásaiban kezdettől fogva. Néhol csak ravasz áttételekben nyilatkozik meg (*A kustiélv új őrzője, A nyár rossz fia*), másutt, — néhány életében meg nem jelent versben — nyílt ürelles kicsengéssel. (*Répaegyelésen, Pillanatképek a pusztán.*)

A „rongyos, harcos sereg” győzelmét a magasorsúak boldogabb jövőjét, melyért a „Holnap takácsként” milliók vágyát egybeszöve küzdött, nem érthette meg. Gyenge szervezete idő előtt felőrölte a megfeszített munka, az állandó nélkülözés. Egy cikke miatt izgatás címén két évi börtön várt rá, mikor 1942-ben fölmentette a halálát.

Halála után 1943-ban a népi írók kiadója megjelentette Nagy Imre verseinek gyűjteményét. Az akkori szegényes kötet anyaga azonban csak a mostani, teljesebb kiadással vált igazán tulajdonunkká. S ebben jelentős része van Pintér József értékes és tartalmas előszavának.

Reméljük a mai kor irodalmi köztudata, de az irodalomtörténet lelkiismerete is érdeme szerint méltányolja majd a költő Nagy Imre hagyatékát, tragikus, hősi életének értékes dokumentumát.

Fodor András

ARNOLD ZWEIG : A WANDSBEKI BÁRD

Fordította: Zsámboky János és Kardoss Tilda. (Kossuth Könyvkiadó, 1959. 474 old.)

A modern német irodalomban sokkal inkább mint bármely más nemzet irodalmában, nagy meghatározó erővel bírt a két világháború s az azokat kísérő gazdasági és társadalmi megrázkódtatások. Irógenerációk nőt-

tek fel éppen az 1914—1918-as évek hatására. És tollat ragadott számos becsületesen gondolkodó német író akkor is, amikor a hitleri évek nyomása elől emigrációba kényszerült, s a fasizmus elleni harc minden más eszközét

meg volt fosztva. Arnold Zweig egyik legtipikusabb alakja ezeknek a német írónak. Az első világháborúból egy életre szóló írói programot hozott magával. Az ismert Grisa-ciklus Bertinje, azaz maga Arnold Zweig, az első világháború összes hadszíntereit végigjárta, és az ott szerzett élmények széles epikai feldolgozása még ma is foglalkoztatja az NDK idős íróját. Még mielőtt azonban teljességében leleplezhette volna az első világháború valamennyi kulisszatitkát, mielőtt honfitársait a háború embertelen voltáról meggyőzhette volna, a német nagyípar már újból löszert gyártott és Hitler propagandája minden eddiginél veszélyesebb háborús pszichózist teremtett Németországban. Arnold Zweig is, több német íróársához hasonlóan külföldre kényszerült, könyveit pedig Berlin Opera-terén más haladó írók műveivel együtt elégették.

Zweig az emigrációban is folytatta munkáját a Grisa-cikluson. A háború szörnyűségeinek ábrázolásával akarja a német népet eltéríteni a háború gondolatától. Mert bármily borzalmas is volt az első világháború, véleménye szerint nem is mérhető ahhoz, ami egy újabb világégés alkalmával várna Németországra.

Új regényéhez egy újsághír adja az ösztönző gondolatot. A hír közli, hogy Hamburgban a hóhér betegsége miatt hosszú ideig késett négy kommunista kivégzése, míg végül is egy Hamburg külvárosából, Wandsbekből származó hentes vállalkozott a hóhér helyettesítésére. A rövid közlés az író kezében monumentális regénnyé formálódik, és Zweig bele-súríti az egész náci Németország kritikáját. Albert Teetjen (az első világháborúban tiszt-helyettes), wandsbeki hentes, és csinos felesége nem elvetemült gonoszok, hanem egyszerűen a német kispolgárság jellegzetes képviselői. A húszas években kezdődő gazdasági válság miatt a német kispolgárság erősen megrendült anyagi életében és egzisztenciáját egyre jobban veszélyeztetve látta a nagyburzoáziától. Ez a — Németországban viszonylag igen széles — kispolgári réteg meginventő-jét vélte Hitlerben. A fasizmus pártprogramja nagyítóke ellenes jelszavaival megnyerte a kispolgárságot, míg a proletárelles tendenciájával pedig annak polgári öntudatát erősítette. Hitler fennhangon hirdetett „örök-életű” pártprogramja azonban 1933-tól, a gyakorlatban, egészen másképpen nézett ki. Teljes egészében a nagyítókére helyezkedett, és elejtette addigi kispolgári tömegeit. Teetjen, Hitler híve, az SS tagja, saját bőrén érzi a nagyítóke terjeszkedését. Amikor egykori katonatiszti előjárójához fordul segítségért, eszközzé válik, és négy becsületes hazafi gyilkosa lesz. Bár hóhéri teendőit álarcban végzi, és féltve titkolja, mégis értesül róla az egész

utca és környéke, s eddigi vevői messze elkerülik hentesüzletét. A kapott vérdíj átmenetileg javít ugyan a helyzetén, de hamarosan teljes anyagi romlásba dönti. Nem segítenek rajta elvbarátai sem, a kicsinyek irigységből, a nagyok pedig, mert tovább nincs szükségük rá. Kítaszítottan, mindenkitől elhagyatva vívja egzisztenciaharcát és kinlódik, hogy a teljes anyagi csódtól megmeneküljön. Végül a sors iróniájaként egy emigrációba induló, üldözött német zsidó segítene rajta, ha még nem lenne késő. Csakhogy felesége közben öngyilkos lett, és Teetjen számára sem marad más hátra, mint hogy őt kövesse.

A regény azonban korántsem csak ezt a kispolgárból gyilkossá vált életsorsot tartalmazza. Felvonul a hitleri Németország egész vezető rétege és hatalmi szervezete. Maga Hitler is megjelenik Hamburgban, hogy az óriási Elbahíd munkálatainak megindítását előmozdítsa. Az író nagyszerűen érezteti a hitleri propagandának a kispolgári tömegekre gyakorolt hatását, de nem maradunk kétségben annak ingatagsága felől sem. Igen gyakran maguk, akik hirdetik sem hiszik el, de a totális erőszakszervezet mindenfajta tiltakozást elnémít. A fegyverkezés, a háború előkészülete közben egyre fokozódó ütemben folytatódik. Megtörténik a gazdasági élet végleges koncentrációja, s aki ennek ellenáll, menthetetlenül elpusztul éppennygy, mint azok, akik a politikai életben akár baloldalról, akár a régi arisztokrata konzervatív oldalról próbálják Hitler fejvesztett politikáját józanabb mederbe terelni.

Az író a háború kezdetére helyezi regényének cselekményét, amikor a hitleri Németország a nyugati hatalmak passzivitását próbára téve, egymás után hajtja uralma alá szomszédait. Ausztriának a birodalomhoz való csatolása megtörtént, s már Csehországot, sőt Lengyelországot veszélyezteti a náci hatalomvágy. Hitler hódítási tervei; az ország belső helyzetének átförnyelése, a munkásosztály harcának teljes elfojtása, a lakosság figyelmének elhárítása az osztályharcról a fajgyűlöltre, mindez háttérül szolgál. Teetjent nem csupán lelkiismerete üldözi, hanem az a felismerés is, hogy általa hazafias cselekedetnek szánt tettei miatt a környék lakossága megveti, saját elvbarátai pedig cserbenhagyják, mert többé nincs szükségük rá.

A magyar olvasóközönség a Grisa-ciklus néhány kötete után Arnold Zweig írói alkotó művészetét újabb oldaláról ismeri meg. A „Fehér emberek nagy háború-”jában (Grisa-ciklus) az író széles epikai leírással öleli föl az első világháború minden oldalát, és ábrázolásában egyaránt érzékelteti a külső és belső mozgató erőket. Ebben a művében azonban anélkül, hogy lemondana a német élet átfogó bemutatásáról, a fizikai és pszichikai okok ha-

tásának kutatásáról; a nála megszokott széles, talán kissé vonatott epika helyett gyors drámaisággal pergett az eseményeket. Ez a fiatalabb Arnold Zweig módszerétől eltérő alkotói eljárás most is (mint a Grisa-ciklusban) a téma természetéből adódik. Az első világháborúra még a porosz hadigépezet vonatott, bürokratikus nehézséggel mozgó lassúsága jellemző, míg a fasiszta államgépezetben a Führer korlátlan önkénye érvényesül. Az Elbahidnak épülnie kell annak ellenére, hogy szakemberek véleménye szerint a folyami hordalékból képződött folyópart ilyen építkezésekre egyáltalán nem alkalmas. A fajelmélet képtelensége minden józan ember előtt ismert, mégis ez mozgatja a fasiszmus rugóit; s bár szinte mindenki első pillanatra átlátja Teetjeennek a varázsvesszővel folytatott kísérleteit, és más effajta képtelenségeket, mégis felhasználják őket mint a hitleri tömegpszichózis eszközeit.

A lázas, görcsösen gyorsuló eszeveszett tempójú fegyverkezésnek és katasztrófába rohanásnak a regény üteme is pregnáns kifejezője. Teetjeen fénykora, amikor Hitlernek is bemutatják éppoly gyorsan elkövetkezik, mint hirtelen bukása, amely mintegy előre szimbolizálja a Harmadik Birodalom sorsát. A regény többi alakja sem oly állandó, változatlan figura, mint a Grisa-ciklus alakjai. Gazdasági helyzetük ingatag éppúgy, mint a társadalmi életben betöltött pozíciójuk. Hisz gyakori, hogy ez a pozíció teljesen független saját életfelfogásuktól, sőt gyakran vele ellentétes. Hitler államában a tradíciók meghatározó ereje is megszűnt. Egyazon család képviselői egymásnak teljesen ellentmondó életpályákat járhatnak be aszerint, hogy a fasiszmus diktatúrája, mint mindent magával sodró gépszíj, terrorjával a maga szolgálatába hajtja, vagy a pusztulásba taszítja őket.

A regény mozgalmalms szerkesztésével, az egyes események reflektorszerű felvillantatásával rendkívül alkalmas az egész korhangulat kifejezésére. A hitleri pártzsargon használatát, ironikus és satirikus alkalmazása ugyancsak kitűnő eszköznek bizonyult arra, hogy az író a fasiszmus diktálta erőszak és az emberek gondolkodása közti ellentétet feltűnően érzékeltesse.

A könyv magyar megjelentése dicsérendő lépés, mert hozzájárult Arnold Zweig írói művészetének szélesebb, árnyaltabb bemutatásához és olyan könyvet adott a magyar olvasó kezébe, amely azonkívül, hogy nagyon olvasmányos mű, a közelmúlt, a hitleri Németország egész belső szerkezetét is leleplezi. Mondanivalója a ma számára sem kétséges. Az a négy szovjet hajó, amely a négy kivégzett kommunista nevét viselve Hamburg ki-

kötőjében lehorgonyzott, akkor a hitleri Németországnak volt kellemetlen, mert hatalmat jelképezett, később pedig annak az amerikai kiadónak, a mely ezt a kommunisták üldözésére emlékeztető záró jelenetet kénytelen volt kihagyni az angol nyelvű kiadásból.

A könyvet ismertetve szólni kell a magyar kiadást előkészítő munkálatokról is. Az elmúlt évek fordítási irodalma egyre inkább igyekszik leszámolni azzal a terhes örökséggel, amely irodalmunk e részét a felszabadulás előtt jellemezte. A gondos szerkesztési, kontrollszerkesztési és korrekturái munkák is hozzájárulhatnak egy könyv élvezhetőségéhez. A mű két fordítójának munkája, bár hangvételeben szépen megközelíti az eredetit, nem kifogástalan. A hitleri párt- és katonaszarogant nem sikerült a magyarban hiánytalanul visszaadniuk. Hadd hozzunk ennek illusztrálására egy-két konkrét példát: a „Kamerad” szó „bajtárs” fordítása nem fejezi ki eredeti, háború előtti ízét, s az „Unteroffizier” „altiszt”-tel való visszaadása számos fordításban állandóan visszatérő helytelen tükörfordítás. Megnehezítették a fordítók munkáját a regény számos földrajzi, politikai, a német kultúra, filozófia és irodalmi múltjára történő utalásai. Több helyen erősen vitatható, hogy az ilyen vonatkozású nevek, címek vagy elnevezések fordításánál, illetve eredeti formában történt meghagyásánál célszerűen és következetesen jártak-e el a fordítók. Így például a „Wandervogel”-t, amit eredetiben hagytak, a magyar olvasó aligha érti meg jobban, mint az „In der Heimat, in der Heimat . . .” rossz emléket idéző dal kezdőszavait, amelyek viszont minden megjegyzés nélkül fordításban szerepelnek, és ezáltal teljesen felismerhetetlenek.

A fordítás tárgyi tévedései közül itt említsünk meg egy irodalmi vonatkozású példát: George „Jahr der Seele”-je nem „egy Georgevers”, hanem egyik versciklusának címe. A nyelvi határozatlanságból erednek az olyan megoldások, mint „Heinrich der Löwe”, ami magyarul aligha jelenthet „Henrik, az Oroszlán”-t. A számos geográfiai utalás is bizonytalansághoz vezetett, csak így magyarázhatók az olyan tévedések, mint a „schlöteni erdő”, amely mögött földrajzi helynevet sejtett a fordító, és nem ismerte fel az író egyszerű képhasonlatát, tudniillik a gyárképmények erdejét.

Zavarólag hatnak a könyv nem éppen ritka korrekturahibái is.

Ezeket a szépséghibákat leszámítva a fordítás hasznos szerepet tölt be, és jelentős művel gazdagítja fordítási irodalmunkat.

Mádl Antal

BIBLIOGRÁFIA

A ROKONTUDOMÁNYOK FOLYÓIRATAINAK MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI 1958-BAN

Másodízben jelenik meg a rokontudományok folyóirataiban található magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások éves bibliográfiája. Ez a gyűjtemény ugyanúgy, mint az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 4. számában megjelent 1957. évi összeállítás, a teljesség igényével gyűjti össze a rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti anyagát, tanulmányokat, cikkeket és ismertetéseket, sőt a nem irodalomtörténeti vonatkozású publikációk szövegében található, ún. „rejtett” bibliográfiai adatokat is felkutatja. Bibliográfiánk gyűjtőköre változatlan, de anyaga az új, 1958-ban induló folyóiratok feldolgozásával, gazdagabb, mint az előző gyűjteményé. Első ízben szerepelnek összeállításunkban a következő folyóiratok: *Acta Historica* (1957-ben nem jelent meg), *Egyháztörténet*, *Muzsika*, *Műterem*, *Művészet*, *Valóság*, *Vasi Szemle* és *Veszprémi Szemle*. Függetlenül közöljük az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1958. évi kötetének feldolgozását is. A bibliográfia szerkezete az elmúlt évi összeállítás gyakorlatát követi: tudományáganként — mint fejezetenként sorolja egymás alá az egyes periodikákat s ezen belül szerzői betűrendet alkalmaz. A bibliográfiai adatokat annotációk kísérik.

A feldolgozott felvételek száma: 324.

Magyar Tudomány

- Fogarasi Béla*: A marxizmus és a revizionizmus harca a tudományban. 465–478. p. [473–476. p.: Lukács Györgyről.]
Horváth Károly: Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 195–197. p. [Ism.]
Márkus László: Történeztudományok és népiesek történet-felfogásának főbb kérdéseiről. 439–441. p.
Molnár Erik: Irracionalizmus és ösztönösség. 409–411. p. [A „népi” írók vitájához.]
Pándi Pál: Hatvány Lajos: Így élt Petőfi. I–V. Bp. 1955–1957, Akadémiai Kiadó. — 91–93. p. [Ism.]
Rejtő István: Balázs Béla: A látható ember. A film szelleme. Bp. 1958, Bibliotheca. — 391. p. [Ism.]
Sőtér István: Arany János. [Tan.] 7–18. p.
Sőtér István: Irodalomtudományunk feladatai a népi írók vitájában. 297–304. p.
[Szabolcsi Miklós] Sz. M.: Az Irodalomtörténeti Intézet vitája a „népi” írók kérdéséről. 436–438. p.
Szigeti József: A Magyar Szocialista Munkáspárt kultúrpolitikájáról. 397–408. p. [401. p.: József Attiláról.]
Szigeti József: A Magyar Szocialista Munkáspárt kultúrpolitikájáról. 397–408. p. [401. p.: A „népi” írókról.]
Terestyáni Ferenc: Gáldi László: A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 454–456. p. [Ism.]
Tompa József: Imre Samu: A Szabács Viadala. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. — 391–392. p. [Ism.]
Trencsényi-Waldapfel Imre: [Hozzászólása Fogarasi Bélának az akadémiai nagygyűlésen tartott előadásához.] 489–494. p. [Lukács Györgyről.]
Waldapfel József: Maxim Gorkij. [Tan.] 97–106. p.

NYELVTUDOMÁNY, SZLAVISZTIKA

- Acta Linguistica*
Melich [János], *Johann*: Szibinyáni Jank. VIII. tom. 1. fasc. 45–62. p. [A szerb szibinyáni-románok körről és hatásáról a magyar irodalomban.]
Magyar Nyelv
Bárczi Géza–*Benkő Loránd*: A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák. [Tan.] 13–22. p.
Beke Ödön–*Pais Dezső*: Veres Péter egy ritka szava. 531–532. p. [A „megy” használatáról V. P. munkáiban.]
Benkő László: Stilisztikai szemlélet, nyelvtani kategorizálás. 305–311. p. [305. p.: Kazinczy: Az iskola t rven'ei című epigrammájáról.]
Benkő Loránd: Új magyar nyelv és irodalomtudományi folyóirat Romániában. 490–503. p. [Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.]
Benkő Samu: Révai Miklós nagyváradi éveéhez. 509–517. p. [Nagyváradi tartózkodása az 1780-as években.]
Csupor Zoltán Mihály: Sajnovics János életrajzához. 517–521. p.
Gáldi László: Mutatvány a készülő Petőfi-szótárból. 322–333. p.
Gáldi László: „Sváda” szavunk történetéhez. 349–350. p. [349. p.: Kazinczy Ferenc: Fábchich c. epigrammájáról.]
Jelenits István: Jegyzetek és megjegyzések Zolnai Béla tanulmánykötetéhez. 290–304. p. [Zolnai Béla: Nyelv és stílus. Bp. 1957. c. kötetről.]
Kovalovszky Miklós: A magyar szó tudós mestere. 176–181. p. [Horváth Jánosról.]
Nagy J. Béla: A nyelvemvelő Horváth János. 165–175. p.

Némethy Ferenc: Révai Miklós. 200–213. p.
Pusztai István: Megjegyzések a Birk-kódex eddigi kiadásaihoz és a források kérdése. 107–111. p. [XV. sz. végi kódex.]
Terestyéni Ferenc: Kazinczy Ferenc és a „sváda”. 471–476. p.
Vértes O. András: Nyelvjárási változatok vagyagos jelölése Dévái Bíró helyesírásában. 22–32. p.

Magyar Nyelvőr

Beke Ödön: Dobozy Imre néhány érdekes szava és szóléása. 73–75. p. [Író és újságról.]
Benkő László: Juhász Gyula „b,s” szava. (Egy készülő stilisztikai szótár próbacikke.) 351–357. p.
Deme László: Hangsúlyozási problémák a Szózat szaválásában. 187–195. p.
Fábián István: Horváth János stílusa. 302–310. p.
Ferencky Géza: Arany János, nyelvünk bűvara és művelője. 1–14. p., 133–149. p.
Herzeg Gyula: Móricz Zsigmond képalpításának néhány kérdése. 61–73. p.
Mátyuszné Császár Edit: Vörösmarty és a reformkor színpadi nyelve. 170–183. p.
Martinkó András: Zolnai Béla: Nyelv és stílus. [Tan.] Bp. 1957, Gondolat. — 243–246. p. [Ism.]
Papp László: Apáti Ferenc: Cantilena. 76–83. p.
J. Soltész Katalin: Az irodalmi helynévadás. 50–61. p.
Szépe György: Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai. — 386–390. p. [Ism.]
Szépe György: Mellyik a tíz legszebb magyar szó? 27–33. p. [27, 28. p.: Kosztolányi tíz legszebb magyar szaváról.]
Tompa József: Zúgva, bögve törte át a gátot. 195–196. p. [Petőfi Tiszta c. versének egy soráról.]
Wacha Imre: Benkő László: Juhász Gyula költői nyelvének feldolgozása. [Tervezet.] — 246–248. p. [Ism.]

Nyelvtudományi Közlemények

Kelemen József: Gáldi László: A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 488–498. p. [Ism.]
Kelemen József: Kalmár György szótártervének és szótártörredékének nyomairól. 439–446. p. [Etimológiai szótár terve 1778-ból.]
V. E. Sajnovics János emléktáblájának leleplezése. [Hír.] 511. p.

Studia Slavica

Gregor F.: Einige Bemerkungen über Sprache und Quellen des slowakischen Wörterbuches von Lechnitz. IV. tom.3–4. fasc. 326–346. p. [338., 341–342. p.: Páriz-Pápai Ferenc szókincséről.]
Sötér István: „Pan Tadeusz” de Mickiewicz. IV. tom. 3–4. fasc. 347–358. p. [350., 351., 354. p.: Arany János Toldijáról, Petőfi Sándor János vitézéről, Vörösmarty: Két szomszédvár c. művéről.]
Sziklay László: Hviezdoslav und die ungarische Literatur. IV. tom. 1–2. fasc. 193–210. p.

KÖNYVTARTUDOMÁNY, LEVÉLTÁRUGY

Levéltári Közlemények

Benczédi László: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László: Ráday Pál iratai. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. — 274–276. p. [Ism.]
Komjáthy Miklós: Csapodi Csaba: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. (A pannonhalmi könyvtár a XI. században.) Bp. 1957, MTA könyvtára. — 294. p. [Ism.]
Vörös Károly: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. 1–111. kőtm. Bp. 1952–1957, Akadémiai Kiadó. — 278–281. p. [Ism.]
Vörös Károly: Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest, 1955, Akadémiai Kiadó. — 181–284. p. [Ism.]

Magyar Könyvszemle

Bereczky I. ászló: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955. Debrecen 1956, Felsőoktatási Jegyzetellátó. — 207–209. p. [Ism.]
Csapodiné Gardonyi Klára: Corvinaként felismert kódex a Vatikán könyvtárában. 161. p. [Az Arrianus-kódexről (1487–1490 között).]
Csapodiné Gardonyi Klára: Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius. 327–344. p.
Dörnyei Sándor: A Pussonyi Magyar Hírmondó történetéhez. 263–267. p.
Herepei János: Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai. 56–62. p.
Jakó Zsigmond: Váradai Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott. 345–350. p.
Keresztury Dezső: Horváth János nyolcvanadik születésnapjára. 305–306. p.
Lécs Károly: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956. Debrecen 1957, Felsőoktatási Jegyzetellátó. — 298–300. p. [Ism.]
Lécs Károly: Ferenczi Zoltán emléke. 74–75. p.
Országh László: Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról. 22–41. p. [Crescentius Matheus bostoni lelkes könyve az evangélium terjedéséről, melyet M. Kis Miklós fordított magyarra 1694-ben.]
Pátólyai Endre: Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása? 260–262. p.
Soltész Zoltán: A második magyarországi ősnymoda nyomai. 144–157. p. [A Mátyás-korabeli ősnymodáról.]
D. Szemző Piroska: Nyilas Márta: Arany János Budapestje. Bp. 1957, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. — 303–304. p. [Ism.]
Trócsányi Zoltán: Koczosa Sándor—Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. Bp. 1956, Művelt Nép. — 93–95. p. [Ism.]
Valkó Arisztid: A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről. 64–67. p. [XVIII–XIX. századi nyomdások Kismartonban és Eszterházaán.]
Varga Endre: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár—Bukarest 1957, Tudományos Kiadó. — 389–391. p. [Ism.]
Vértesy Miklós: Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből. 262–263. p. [Protestatio Societatis Jesu c. könyvről.]

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Magyar Filozófiai Szemle

Fogarasi Béla: A marxizmus és revizionizmus harca a tudományban. 265–280. p. [273–277. p.: Lukács György nézetéről.]
Fukász György: A polgári radikalizmus filozófiai-világnevezeti alapjai. 1–2. sz. 11–52. p. [37. p.: Herczeg Ferenc Magyar Figyelőjéről.]
Fukász György: A polgári radikalizmus filozófiai-világnevezeti alapjai. 1–2. sz. 11–52. p. 294–326. p. [50–51. p.: Jászi Oszkár és a polgári radikális irodalmi mozgalmak.]
Mátrai László: A „doktrinérek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei. 281–293. p. [282. p.: Erdélyi Jánosról.]
Mátrai László: A „doktrinérek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei. 281–293. p. [284–285. p.: Kemény Zsigmondról.]
M. M.—M. Zs. A.: Lukács György filozófiai munkásságának bírálatához. 423–448. p. [A Filozófiai Intézet vitájáról.]

Társadalmi szemle

D. S.: Dunának, Oltnak egy a hangja. [Antológia.] Bukarest 1957, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. — 6. sz. 119–120. p. [Ism.]
F. S.: Berkesi András: Októberi vihar. [Reg.] Bp. 1958, Zrínyi. — 5. sz. 94–95. p. [Ism.]

F. S.: Kós Károly: Budai Nagy Antal. [Dráma.] — 12. sz. 108. p. [Ism.]

F. S.: Mesterházi Lajos: Pár lépés a határ. [Reg.] — 12. sz. 106–107. p. [Ism.]

F. T.: Táncsics Mihály válogatott írásai. Bp. 1957, Táncsics Kiadó. — 3. sz. 116. p. [Ism.]

Hevesi Gyula: Hogyan dolgoztak a kommunisták a tömegek között. 10. sz. 107–112. p. [111–112. p.: Komját Aladar: Sorozás 1916-ban c. verséről.]

Hevesi Gyula: Az „Internacionale” — az első magyar kommunista folyóirat. 10. sz. 112–115. p. [112., 113., 114. p.: Komját Aladarról.]

H. Gy.: Riedl Frigyes: Arany János. Bp. 1957, Gondolat. — 5. sz. 94. p. [Ism.]

H[orváth] I[stván] K[ároly]: Thomson, G.: Aischylos és Athén. [Tan.] — 12. sz. 107–108. p. [Ism.]

H. Zs.: Illés Béla: Válaszúton. [Elb.] Bp. 1958, Magvető. — 9. sz. 115. p.

Jegorov, A. G.: Hareban az esztétikai revizionizmus ellen. 11. sz. 47–77. p. [Lukács Györgyről is.]

Kiss Arthur: Megjegyzések egy etikai munkához. 4. sz. 110–122. p. [Ism. Heller Ágnes: Az erkölcsi normák felbomlása. Bp. 1957, Kossuth c. Kozsotlányi Dezsővel foglalkozó munkájáról.]

A magyar nép forradalmi öröksége. 3. sz. 1–12. p. [3. p.: Petőfi Sándorról, Arany Jánosról; uo., ill. 7. p.: Szabó Dezső, Karácsony Sándor és Hágy Gyula nézetéről.]

A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. 7–8. sz. 116–151. p. [132. p.: Lukács Györgyről.]

A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. 7–8. sz. 116–151. p. [147–149. p.: A művészetéről és az irodalomról.]

A népi írókról. Az MSzMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. 6. sz. 38–69. p.

Orbán László: A párt művelődéspolitikai irányelveinek jelentősége. 10. sz. 65–79. p.

P. J.: Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bev.: Felvai László. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 6. sz. 120. p. [Ism.]

Révai József: Madách Imre: Az ember tragédiája. 9. sz. 13–35. p.

R. M. Horváth Árpád: Az óra regénye. [Regényes ismeretterjesztő mű.] Bp. 1957, Táncsics Kiadó. — 6. sz. 121. p. [Ism.]

R. M.: Raffy Ádám: Ha Giordano Bruno naplót írt volna. [Reg.] Bp. 1957, Gondolat. — 3. sz. 116. p. [Ism.]

Szigeti József: Lukács György filozófiai és politikai nézeteinek összefüggése. 2. sz. 26–39. p.

Szigeti József: Művészi alkotás és pártosság Lukács György esztétikájában. 7–8. sz. 46–61. p.

T. E. Benda Kálmán [szerk., bev.]: A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók. Bp. 1957, Bibliotheca. — 9. sz. 113–114. p. [Ism.]

Varga Sándor: A falusi könyvtárterjesztésről. Ünnepi könyvhét 1958. 6. sz. 79–85. p. [79–80. p.: Darvas Józsefről és Móricz Zsigmond: Ez a magyar kultúra c. cikkéről.]

W. A.: Gábor Andor: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1957, Szépirodalmi. — 2. sz. 107. p. [Ism.]

W. A.: Sötér István: Világtájak. [Tan.] Bp. 1957, Szépirodalmi. — 5. sz. 96. p. [Ism.]

Valóság

Aragon életműve a szürrealizmustól a valóságig. 1. sz. 130. p. [R. Garaudy tanulmányának ism.]

Bóka László: Szerb Antal: A magyar irodalom története. Bp. 1958, Magvető. — 1. sz. 99–104. p. [Ism.]

Kardos László: Líra és értelem. 1. sz. 5–12. p. [Esztétikai cikk.]

[Márkus László?] (M.L.): A Történettudományi Intézet vitája a népi írók történelemszemléletéről. 1. sz. 96–98. p.

Némédi Lajos: Bessenyei György és a magyar művelődés. 1. sz. 80–87. p.

A neorealizmusról. 1. sz. 133–134. p. [B. Singerman tanulmányának ism.]

Turgenyev: „Apák és fiuk” című regényének megírásáról. 1. sz. 131–132. p. [V. Arhipov tanulmányának ism.]

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Acta Historica

[Benda Kálmán] Benda, K.: Isztorija vengerszkoگو jakobinszkoگو dvizsenija. V. tom. 3–4. fasc. 263–311. p. [A m. jakobinus mozgalomról és íróiról.]

József, F[arkas]: „Nous courons à la Révolution...” Bp. 1957, Bibliotheca. — V. tom. 3–4. fasc. 437. p. [József Farkas: Rohanunk a forradalomba c. könyvéről. Ism.]

Heltai, G.: Ecrits choisis. Bp. 1957, Magvető. — V. tom. 3–4. fasc. 430. p. [Heltai Gáspár válogatott műveiről. Ism.]

Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. — V. tom. 1–2. fasc. 214–215. p. [Ism.]

Köpeczi Béla: Politique et jansénisme. Lettres de François II. Rákóczi, prince de Transylvanie au cardinal Filippo-Antonio Guaiterio, (1714–1717.) V. tom. 1–2. fasc. 153–173. p. [Tan. és szövegkötés.]

Makkai L.: The Hungarian puritans and the English Revolution. V. tom. 1–2. fasc. 13–45. p. [Angliában tartózkodó erdélyi diákokról, Apáczai Csere Jánosról, a kor erdélyi kulturális viszonyairól.]

Martinovics Ignác: Filozófiai írások. Bp. 1956, Magvető. — V. tom. 1–2. fasc. 218–219. p. [Ism.]

Ouvrages pédagogiques choisis de J. Apáczai Csere. Introduction, notes et traduction des textes latins par L. Orosz. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — V. tom. 3–4. fasc. 431–432. p. [Ism. Apáczai válogatott pedagógiai műveiről.]

Le roi Matthias dans les sources contemporaines. L'introduction par L. Elekes. V. tom. 3–4. fasc. 429–430. p. [Elekes Lajos: Mátyás király a kortársak között. Bp. 1957, Bibliotheca c. kiadványról. Ism.]

Textes choisis de M. Táncsics. Redigé par L. Geréb. Bp. 1957, Táncsics. — V. tom. 3–4. fasc. 433–434. p. [Táncsics válogatott műveiről. Ism.]

Textes hongrois du moyen âge. Redigé par L. Mezey. V. tom. 3–4. fasc. 429. p. [Mezey László (szerk.): Középkori magyar írások c. könyvről. Ism.]

Vasvári Pál válogatott írásai. Bp. 1956, Művelt Nép. — V. tom. 1–2. fasc. 219. p. [Ism.]

Acta Orientalia

Czeglédy, K.: Bahrám Čöbin and the Persian Apocalyptic Literature. [Tan.] Acta Orientalia 1958. 21–43. p.

Kakuk, Suzanne: Index des volumes. I. à L. des Nyelvtudományi Közlemények. Composé par Jenő Juhász. Budapest 1955, Akadémiai Kiadó (Éditions de l'Académie). 670 p. — Acta Orientalia 1958. 333–334. p. [Ism.]

Kakuk, Suzanne: Textes turk de Kazanlyk. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 241–311. p. [Szövegközlésekkel.]

Kara, G.: Notes sur les dialectes Oirat de la Mongolie Occidentale. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 111–168. p. [Irodalmi szövegközlésekkel.]

Livres Re us. — An die Schriftleitung eingegangene Bücher. — Books received. — Bibliografia. [Bibl.] Acta Orientalia 1958, 337–344. p. [Orientalisztikai művek és cikkek bibliográfiája.]

Scheiber, A[lexander]: Congratulatory Poems in Honor of Prince Solomon. From the Kaufmann Geniza. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 189–199. p.

Schreiber, A[lexander] — Hahn, S.: Leaves From Saadia's Kitáb al — Šarā'. From the Kaufmann Geniza. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 99–109. p.

Tökei, F[erencz]: Poésies chinoise et poésies des peuples du Nord. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 313–319. p.

Tókei, Ferenc : A propos du genre du Mou T'ien-Tseu Tchouan. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 45–49. p. [Irodalomtörténeti-jellegű, irodalmi szövegek közlésével.]

Acta Universitatis Szegediensis Sectio Litteraria

Kálmán László; Molnár György, a realista színjátszás előfutára. 67–70. p. [Színész és színigazgató a XIX. sz.-ban.]

Keserű Bálint: Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához. 45–49. p.

Kordé Imre: Néhány adat Csokonai „Kultúra”-jának keletkezéséhez. 61–66. p.

Kovács Sándor: Szepsil Csombor Márton prózastílusához. 51–60. p.

Kiss Lajos: Simon István költészete. 111–122. p.

Nacsády József: A szegedi parasztnovella keletkezése. 71–110. p. [Tömörkény, Mikszáth stb. novelláiról.]

Antik Tanulmányok

Borzák István: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára. Bukarest 1957, Tudományos Kiadó. – V. köt. 3–4. sz. 301–302. p. [Ism.]

Egyháztörténet

Bán Imre: Régi magyar verseskönyvek. 1. sz. 82–86. p. [Varga Imre: Szádeczky-Miscellánia. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó, Busa Margit: A Thököly-kódex és kuruckori versei. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. Kócziány László: Őszi harmat után... Bukarest [e., ny. n.].]

Bucsay Mihály: Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. – 2–3. sz. 237–243. p. [Ism.]

Busa Margit: Körtvélyesi István versei és napló-szerű feljegyzései. 1. sz. 18–26. p. [XVIII. sz. prot. író.]

Incze Gábor: Heltai Gáspár: A Részegségnek és Tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus. [Bév.: Stoll Béla.] Bp. 1951, Közoktatási Kiadó. – 1. sz. 86–87. p. [Ism.]

Kathona Géza: Bornemiza Péter: Ördögi kísértetek. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. – 2–3. sz. 243–245. p. [Ism.]

Kathona Géza: Bornemiza Péter: Válogatott írások. 1553–1584. Bp. 1955, Magvető. – 2–3. sz. 245–246. p. [Ism.]

Koczogh Ákos: Bethlen Miklós önéletírása. I–II. Bp. 1955, Szépirodalmi. – 1. sz. 88–90. p.

Román János: Móricz Zsigmond sárospatoki látogatásai. 1. sz. 26–32. p.

Szász János: Dávid Ferenc értekezése a kettős istenségről. 1. sz. 87–88. p.

Hadtörténelmi Közlemények

B. J.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957, Zrínyi. – 1–2. sz. 216–220. p. [Ism.]

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 3–4. sz. 203–224. p. [203–205. p.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkáiról.]

Markó Árpád: A magyar katonai nyelv fejlődése. 1–2. sz. 148–157. p. [Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc katonai nyelve.]

Mezősi Károly dr.: Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?” c. hozzászólására. 1–2. sz. 158–200. p. [Petőfi Sándorról.]

Rázsó Gyula: Máttyás zsoldosregének hadművészettől. 1–2. sz. 117–147. p. [117. p.: Zrínyi Máttyás tanulmányáról.]

Párttörténelmi Közlemények

Aranyossi Magda: Karikás Frigyes: A járatos ember és más elbeszélések. 2. sz. 262–265. p. [Ism.]

Erényi Tibor: Egy figyelemre méltó irodalomtörténeti tanulmány. 2. sz. 258–261. p. [Komlós Aladár: A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei c. tanulmányáról.]

Hajdú Tibor–Rákosi Sándor: József Attila versei a bíróság előtt. [Tan.] 1. sz. 190–214. p.

József Farkas: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatása a magyar írók eszméleti fejlődésére. 2. sz. 73–98. p.

Réti László: Az 1919-es magyar proletárforradalom – A Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője. 3. sz. 86–107. p. [96. p.: Bíró Lajosról.]

Soproni Ismét

Balogh István: A soproni színház és Debrecen. 250–253. p.

Berez Dezső: Móricz Zsigmond Sopronban. 167–171. p. [1924–ben.]

Csatkai Endre: Eötvös József soproni kapcsolatai. 365–366. p.

Csatkai Endre: Vörösmarty és Toldy Ferenc körlevele Sopron tanácsa előtt 1836-ban. 364–365. p.

Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. 66–72. p. [Ányos Pálnál, Kis Jánosnál, Vajda Péternél.]

J[uhász]né Hajdu Helga: Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 24–36. p.

Kelenyi Ferenc: A nyugat-dunántúli folyóiratok szerkesztői értekezlete Sárvarrott. 333–334. p. [Vasi Szemle, Veszprémi Szemle, Soproni Szemle.]

Kelenyi Ferenc: Pap Károly: Válogatott elbeszélések. Bp. 1954, Szépirodalmi. 1958, 94–96. p. [Ism.]

Kelenyi Ferenc: Soproni útirajz. 1831-ből. 344–346. p. [Ludwig Samuel: Reise in Ungarn im Jahre 1831.]

Langer Genováva: Dukal Takács Judit költőné levele. 80–81. p. [Férjéhez, Patthy Istvánhoz 1833. Szövegközlés.]

Réthly Antal: Soproni orvosok üdvözlő versei 1745-ből. 342–343. p. [Deccard és Schneller doktorok versei.]

Simkovicz Gyula: Dóczi Lajos ismeretlen levele Gebhardt József soproni polgármesterhez. 81–83. p. [1897-ben. Szövegközlés.]

Szele Lajos–Cs.[atkai] E.[ndre]: Régi soproni írók. 283–284. p. [Lackner Kristóf, Orosz Ferenc XVII–XVIII. sz. soproni írók.]

Századok

Bán Imre: Borzák István: Budai Ézsaiás és klaszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. – 402–404. p. [Ism.]

Benczédi László: [Bóka László (szerk.)] A magyar irodalom története 1849-ig. Bp. 1957, Bibliotheca. – 5–6. sz. 844–850. p. [Ism.]

Benda Kálmán–Dercsényi Dezső–Póczy Klára–Tarnai Andor–Tóth András: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. [Szerk.: Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila.] Kolozsvár 1957, Bolyai Tudományegyetem. – 434–444. p. [Ism.]

Györfly György: A magyar nemzetsetől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. I. 12–87. p. [57. p.: Anonymus a hét vezérről.]

Lukács Lajos: Garibaldit és Kossuth 1860–61-ben. 119–145. p. [123–124. p.: Teleki Lászlóról.]

Makkai László: Bethlen Miklós önéletírása. Bp. 1955, Szépirodalmi. – 5–6. sz. 823. p. [Ism.]

Perényi József: Ráday Pál iratai. 1703–1706. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. – 5–6. sz. 819–822. p. [Ism.]

Sashegyi Oszkár: II. József sajtópolitikája. 88–118. p. [A sajtóról, cenzuráról, könyvkereskedelemtől.]

Tömörvári Márta: Szabó Ervin ifjúkori röprata a nemzetiségi kérdésről. 232–244. p. [Dle ungarische Freihelt. 1902.]

Történevezlta a „népi” írókról. 5–6. sz. 732–757. p.

Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. 265–345. p. [267. p.: az elveszett XI. századi Gestáról, 275–279. p.: a Nagyobb és Kisebb

Gellért Legendáról, 343–345. p.: I. István Intelmeiről.]
R. Várkonyi Ágnes: Mikes Kelemen: Törökországi levelek. [Bev.: Szigeti József.] 486–487. p. [Ism.]

Vasi Szemle

Palkó István: Tinódi emlékkönyv. Sárvár 1957, [ny. n.] 1. köt. 141–143. p. [Ism.]

Veszprémi Szemle

Bakács Tibor: Takács Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. [Reg.] – 2. sz. 90–91. p. [Ism.]
Csiki Ottó: Keszthelyi Zoltán: Halljátok! [Költ.] – 2. sz. 86–88. p. [Ism.]
Csiki Ottó: Nagy László: Deres majális. [Költ.] – 1. sz. 104–107. p. [Ism.]
Dénes Zsófia: Ady a Dunántúlon. 1. sz. 17–20. p.
Fonay Tibor: Szentiványi Kálmán: A völgy emberrei. [Reg.] – 1. sz. 108–110. p. [Ism.]
Jankovics Ferenc: Életszerűség az irodalomban. 1. sz. 1–5. p.
Laczkó Bélané: Petőfi Pápan. 1. sz. 53–57. p.
Lipták Gábor: Az első szépirodalmi könyv a Bakonyról. 1. sz. 83–86. p. [Eötvös Károly: A Bakony.]
Páldy Róbert: Vasi Élet és Irodalom. [Antológia Vas megyei írók műveiből.] 2. sz. 88–90. p. [Ism.]
Szilágyi Imre: Vajda Péter. (1808–1846.) 1. sz. 101–103. p.
Váli Mari: Jókai látogatása száz évvel ezelőtt Pápan. 1. sz. 59–60. p. [1857-ből.]

NÉPRAJZ

Acta Ethnographica

Katona Imre: Die ungarischen Erdarbeiter. VII. tom. 1–2. fasc. 155–218. p. [201–209. p.: A kubikusok népköltészetéről.]
Katona Imre: Ortutay Gyula: Ungarische Volksmärchen. [Németre ford.: Schüchling, Mirza és Engl Géza.] Bp. 1957, Corvina. – VII. tom. 1–2. fasc. 223–226. p. [Ism.]
Mándoki, L[ászló]: Afanasz'ev, A. N.: Narodnue ruszskie szkazki. I–IV. – Acta Ethnographica 1958, tom. 7. fasc. 3–4. 448–452. p. [Ism.]
Vargyas, L[ajos]: Takács, L[ajos]: „Historien-sänger” und ihre Lieder. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. 127 p. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) Acta Ethnographica 1958, tom. 7. fasc. 3–4. 440–441. p. [Ism.]

Ethnographia

Dégh Linda: Földyné Virány Judit: A bodrogközi Laca népmeséiből. Sárospatak 1957, Rákóczi Múzeum. – 178–179. p. [Ism.]
V. Dégh Linda: Ortutay Gyula: Ungarische Volksmärchen. Berlin 1957, Rütten und Loening. – 295–299. p. [Ism.]
Fettich Nándor: A regésnépekről. 352–380. p.
Földes László: A Budajenőre telepített székelyek betlehemezése. 209–259. p.
Földyné Virány Judit: Delarue, Paul: Le conte populaire français, Paris 1957, Édition Érasme 394 p. – Ethnographia 1958, 4. sz. 655–657. p. [Ism. a francia népmese-kincséről készített tanulmányról és katalógusról.]
Geréb László: Adalék a székely népballadákhöz a XVI. századból. 291. p.
Katona Imre: Vándormunkások toborzása a kapitánist Magyarországon. 29–52. p. [30–33. p.: utalással Erdei Ferenc munkájára és Darvas József: A legnagyobb magyar falu c. művére.]
Kovács Ágnes: Az eszáz gyermek. Bágyi János meséi Bözöld György lejegyzésében. Bukarest 1958, Ifjúsági Kiadó. – 481. p. [Ism.]
Kovács Ágnes: Berze Nagy János: Magyar népmesetipusok. I–II. Pécs 1957, Baranya megyei tanács. – 477–480. p. [Ism.]

Kovács Ágnes: Konsza Samu [gyűjt.]: Háromszék: magyar népköltészet. Marosvásárhely 1957, [ny. n.] – 480–481. p. [Ism.]
Marót Károly: A varázsdaitól az eposzig. [Tan.] Ethnographia 1958, 4. sz. 505–536. p.
Nagy Dezső: A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1957, Szeged 1957, 258. p. – Ethnographia 1958, 4. sz. 663. p. [Ism.]
Péter László: József Attila és a népköltészet. 458–460. p.
Pogány Péter: Kik gyűjtötték a sárospataki Felvidítót? 1. sz. 93–115. p. [A XIX. sz. elején készült kéziratos dalgyűjtemény.]
Pogány Péter: A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. [Tan.] Ethnographia 1958, 4. sz. 578–593. p.
Sándor István: A „népek meséi” magyar nyelven. 1. sz. 160–163. p. [Petőfi Sándor János vitéz-éről, és Vörösmarty Mihály Csongor és Tünde c. művéről.]
Sándor István: P. Wonisch, Othmar: Das St. Lambrecht Passionsspiel von 1606. Wien 1957, Österreichisches Museum für Volkskunde, 96 p. – Ethnographia 1958, 4. sz. 650–651. p. [Ism. Johann Geiger (1577–1617) két színjátékáról és a passió- és vízkereszti játékokról.]
Vargyas Lajos: Takács Lajos: Históriaiak, históriák. Bp., 1958, Akadémiai Kiadó, 127 p. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) – Ethnographia 1958, 4. sz. 642–643. p. [Ism.]

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Acta Historiae Artium

Rózsa, G.: Ein unbekanntes Selbstporträt von Vincenz Georg Kininger in Budapest. V. tom. 1–2. fasc. 171–176. p. [Batsányi Jánosról, a festő barátjáról.]
Soltész, E.: Beiträge zur Geschichte des ungarischen und des wiener Holzschnittes im XVI. Jahrhundert. V. tom. 1–2. fasc. 157–169. p. [XVI. sz.-i könyvillusztrációkról és nyomdákrol.]
Voit, P.: I codici modenesi di Ippolito d'Este e le costruzioni edili a Esztergom. V. tom. 3–4. fasc. 283–315. p. [Vitéz János, a magyar róneszansz.]

Műterem

Aradi Nóra: Művészi küzdelemnek sok szép eredménye... 11. sz. 4. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Békés István: Bem és Petőfi. 3. sz. 24–25. p. [Styka, Jan és Vágó Pál körképéről.]
Farkas Zoltán: Dallos Sándor: A nap szerelmese. [Reg.] – 6. sz. 48. p. [Ism.]
Farkas Zoltán: Murányi-Kovács Endre: A firenzei varázsló. [Reg.] Bp. 1958, Móra. – 8. sz. 47. p. [Ism.]
Farkas Zoltán: Pillanatnyi felvillanások. 11. sz. 7–8. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Hincz Gyula: A lényeg arculatának kifejezése. 11. sz. 5. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Horváth Márton: Tervek és elképzelések megvalósítása. 11. sz. 5–6. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Mátyás Ferenc: Bródy Sándor: Rembrandt. [Reg.] – 5. sz. 48. p. [Ism.]
Murányi-Kovács Endre: További vitát – alkotásokban. 11. sz. 8. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Szentiványi Lajos: Grafikánk fejlődik. 11. sz. 6–7. p. [A versillusztrációs pályázatról.]

Művészettörténeli Értesítő

Németh Lajos: A „Magyar Forradalmi Művészet” kiállításáról. 1. sz. 54–61. p. [54. p.: a magyar művészek és írók (Ady, József Attila stb.) forradalmiságáról.]
Péczely Béla dr.: Arany János a vlsegrádi királyi kastélyról. 2–3. sz. 189–191. p. [A Toldi Szerelme VII. énekében.]

- Rozványiné Tombor Ilona*: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest 1957, Tudományos Kiadó. — 4. sz. 297–299. p. [Ism.]
- Soltész Zoltánné*: Garázda Péter, Nagylucsei Orbán és Szatmári György ismeretlen könyvei. 2–3. sz. 120–124. p. [XV. sz.-i humanisták.]
- Várkonyi Ágnes*: Fadrusz János levelei Thaly Kálmánhoz. 2–3. sz. 204–206. p. [Szövegkiadás.]

ZENETUDOMÁNY

Muzsika

- Csenki Imre*: Tzeglédi Hetzei István emlékkönyvének zenei anyaga. 9. sz. 29–30. p. [A debreceni Kollégium diákja a XV111. sz. elején.]
- Liebner János*: A Pragai D 34 színház vendégjátéka. 11. sz. 27–28. p. [E. F. Burlan színháza.]
- Schelken Pálma*: Emlékezés Vikár Bélára. 6. sz. 12–15. p.

PEDAGÓGIA

Felsőoktatási Szemle

- Berczik Árpád dr.*: Dr. Turóczy-Trostler József professzor 70 esztendő. 763–764. p.
- Pataky László*: A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1956. 56–57. p. [Pósa Péter: A Hamlet tragikumáról, Sziklay László: Szlovák drámaíró magyar nyelvű vigjátéka c. tanulmányokról.]

Köznevelés*

- Balogh László*: Móricz Zsigmond versei. Bp. 1958, Magyar Helikon. — 16. sz. [Ism.]
- Balogh László*: Oláh Gábor: Válogatott költeményei. [Debrecen] 1957, Alföldi Magvető. — 9. sz. [Ism.]
- B. M.*: Molnár Erzsébet: Testvérek voltunk. Bp. 1958, Magvető. — 20. sz. [Ism.]
- B. M.*: Sasdi Sándor: Árnyék. [Reg.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 19. sz. [Ism.]
- : Bogáti Péter: A hóvirág másodkormányosa jelenti... [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 22. sz. [Ism.]
- Dobos László*: Gergely Márta: Az örökös. [Reg.] Bp. 1957, Magvető. — 3. sz. [Ism.]
- E. I.*: Babits Mihály: Az európai irodalom története. Bp. 1957, Európa. — 5. sz. [Ism.]
- E. I.*: Szántó György: Aranyágacska. [Reg.] Bp. 1958, Zrínyi. — 1958, 19. sz. [Ism.]
- Fényi András*: Füst Milán: Összes versel. Bp. 1958, Magvető. — 19. sz. [Ism.]
- Fényi András*: Gál György Sándor: Hazám, hazám, te mindenem. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 3. sz. [Ism.]
- Fényi András*: Györy Dezső: Zengő Dunatáj. [Költ.] Bp. 1957, Zrínyi. — 7. sz. [Ism.]
- Fényi András*: Szántó György: Nelli néni öröksége. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 5. sz. [Ism.]
- Fényi András*: Thury Zsuzsa: Ördögtánc. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 15. sz. [Ism.]
- Fényi András*: Végh György: Mostoha éveim. [Reg.] Bp. 1958, Magvető. — 16. sz. [Ism.]
- F. L.*: Kőszegi Imre: A pesti lány. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 17. sz. [Ism.]
- G. F.*: Hámori Ottó: Pesti fiatalok. [Eib.] Bp. 1958, Kossuth. — 17. sz. [Ism.]
- G. F.*: Hegedűs Géza: A hadvezér. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 9. sz. [Ism.]
- G. F.*: Katkó István: Piros kenyér. [Eib.] Bp. 1958, Magvető. — 10. sz. [Ism.]
- G. F.*: Murányi-Kovács Endre: A firenzei varázsló. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 15. sz. [Ism.]
- Gótsz Ferenc*: Fehér Klára: A földrengések szlgete. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 4. sz. [Ism.]
- Gyárfás Imre*: Sándor Kálmán: A legsoványabb tehén esztendeje. [Reg.] Bp. 1958, Magyar Hellikon. — 15. sz. [Ism.]
- Harsányi Zoltán*: Bajza József. 4. sz.
- Harsányi Zoltán*: Gerő János: Szerence nélkül. [Eib.] Bp. 1958, Magvető. — 417. p. [Ism.]
- Harsányi Zoltán*: Mátyás Ferenc: Csönd és nyugtalanság. [Költ.] Bp. 1958, Magvető. — 19. sz. [Ism.]
- (*harsányi*): A Szépirodalmi Könyvkiadó. 23–24. sz. [Tájékoztató a megjelent könyvekről.]
- Hársing Lajos*: Ady Endre: Ifjú szívekben élek. [Antológia.] Bp. 1958, Móra. — 17. sz. [Ism.]
- Hársing Lajos*: Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. — 15. sz. [Ism.]
- Hársing Lajos*: Emlékezés Juhász Gyulára. 6. sz.
- Hársing Lajos*: Hegedűs Nándor: Ady nagyváradi napjai. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 121. p. [Ism.]
- Hegedűs András*: Kaffka Margit, a klerikális nevelés bírálója. 545–547. p.
- Hegedűs András*: Vajda Péter emlékezete. 25–28. sz.
- Horváth Károly*: Hegedűs András: Arany János a katedrán. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 62. p. [Ism.]
- Horváth Zsigmond*: Csanády János: Fölkúdul a táj. [Költ.] Bp. 1958, Magvető. — 11. sz. [Ism.]
- Horváth Zsigmond*: Györe Imre: Zuhogj csak ár. [Költ.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 18. sz. [Ism.]
- Horváth Zsigmond*: Kossa István: Nehéz ébredés. [Reg.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 13. sz. [Ism.]
- Horváth Zsigmond*: Tersánszky J. Jenő: Illatos levelek. [Reg.] Bp. 1957, Magvető. — 7. sz. [Ism.]
- i -n -: Pazmány Péter: Válogatott írásai. Bp. 1958, Magvető. — 13. sz. [Ism.]
- Jáki László*: A keszthelyi Helikon ünnepek. 83. p.
- Jólesz László*: Kántor Zsuzsa: Práter utca. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 193. p. [Ism.]
- K.*: Darvas József: Elindult szeptemberben. [Reg.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 20. sz. [Ism.]
- K.*: A „népi” írókról. 330. p.
- Kanizsai Nagy Antal*: Eörsi Júlia: Tiéd a sírig. Szeged, 1957, TTIT. — 8. sz. [Ism.]
- Kerékyártó Imre*: Darvas József: A törökverő. [Reg.] Bp. 1958, Szövetkezeti. — 18. sz. [Ism.]
- Kerékyártó Imre*: Gergely Sándor: Ószi reggel. [Eib.] Bp. 1957, Szépirodalmi. — 13. sz. [Ism.]
- Kerékyártó Imre*: Illyés Gyula: Petőfi. Bp. 1958, Szépirodalmi. — 15. sz. [Ism.]
- Kerékyártó Imre*: Keszthelyi Zoltán: Futball és egy pár cüccöscipő. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 3. sz. [Ism.]
- Kerékyártó Imre*: Móra Ferenc: Tápéi diplomaták. [Eib.] Bp. 1958, Magvető. — 16. sz. [Ism.]
- Kiss Tamás*: Jánossy István: Rákóczi ifjúsága. [Költ.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 12. sz. [Ism.]
- K. J.*: Bonczos István: Érmelléki gyerekek. [Reg.] Bukarest, 1958, Ifjúsági Kiadó. — 22. sz. [Ism.]
- Krúdv Gyula*: Pest-budai séták. Bp. 1958, Magyar Helikon. — 6. sz. [Ism.]
- M. G.*: Gárdonyi Géza: Láthatatlan ember. [Reg.] Bp. 1957, Móra — 1. sz.
- Makay Gusztáv*: Komlós Aladár: Néró és a VII. A. [Reg.] Bp. 1958, Magvető. — 14. sz. [Ism.]
- Mihály Albertné*: Szentiványi Kálmán: A völgy emberei. [Reg.] Bp. 1957, Kossuth. — 7. sz. [Ism.]
- Miklósvári Sándor*: Csohány Gabriella: Savanyú tej mézzel. [Irodalmi riportok.] Bp. 1958, Kossuth. — 18. sz. [Ism.]
- Papp Imre*: Fazekas [Mihály] hét Debrecenben. 129. p.
- P. J.*: Thuróczy János: Magyar Krónika. Bp. 1957, Magyar Helikon. — 7. sz. [Ism.]
- Seres József*: Mikszáth Kálmán: A beszélő köntös. — Sipsirica. Bp. 1958, Szépirodalmi. — 16. sz. [Ism.]
- Seres József*: Szász Imre: Szól a síp. [Reg.] Bp. 1958, [ny. n.] — 13. sz. [Ism.]

Pedagógiai Szemle

- Bajkó Mátyas*: Benedek Elek tanügyi publicisztikája 553–567. p.

* A borítólapon közölt ismertetéseknél pagina helyett folyóiratszámot adunk.

Bakos József : A magyar Comenius-kutatás néhány időszerű kérdése. 993–1002. p. [1998. p.: Apáczai Csere Jánosról, 999. p.: Bessenyei Györgyről és Misztótfalusi Kis Miklósról.]

Bán Imre : Comenius és a magyar szellemi élet. 928–938. p. [1930., 931. és 935. p.: Apáczai Csere Jánosról, 934. p.: Zrinyi Miklósról; a Síralmas panaszról, 935. p.: Bethlen Miklósról és Gyöngyösi Istvánról.]

Bujdosó Ernő : Nagyváthy János pedagógiai munkássága. 851–860. p.

Felkai László : Eötvös József a miénk! 697–700. p.

Geréb György : Comenius magyarországi munkásságának alapmotívumai. 157–166. p. [158., 161. p.: Apáczai Csere Jánosról.]

Hajdu János : Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 379–383. p. [Ism.]

Haladás és haladó hagyományok. 197–200. p. [197., 200. p.: Ady Endréről, 199. p.: Móricz Zsigmondról, Mikszáth Kálmánról, Móra Ferencről.]

Hegedüs András : Vajda Péter pedagógiai nézetei. 360–375. p.

Hodinka László [közli]: Eötvös [József] néhány levele Tanárky Gedeonhoz. 706–711. p. [Tanárky nagykőrösi főjegyző korában.]

Jenői József–**Kiss György** [közli]: Iratok az 1868. évi népiskolai reform korából. 700–705. p. [Eötvös József törvényéről.]

Komár Pálné : Az általános iskolai irodalomtanítás alakulása a felszabadulástól napjainkig. 119–138. p. 321–343. p.

Komár Pálné : Hegedüs András: Arany János a katedrán. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 383–385. p. [Ism.]

Ravasz János : Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetel. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. — 756–757. p. [Ism.]

Szocialista humanizmus – szocialista nevelő. 1–4. p. [1. p.: Riedl Frigyesről.]

Tüskés Tibor : Diakélet a magyar reformkorban. 250–256. p. [250. p.: Vörösmarty Mihályról és Jókai Mórról.]

FÜGGELÉK

Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve

Bakos József dr. : Comenius és a nyelvi nevelés néhány kérdése. 5–34. p. [Utalásokkal Apáczai Csere Jánosra.]

Bakos József dr. : Gárdonyi [Géza] és Tinódi [Lantos Sebestyén]. 567–572. p. [Gárdonyi margójegyzetei Tinódihoz.]

Bakos József dr. : Két Táncsics-dokumentum. 591–595. p. [Kossuth Lajos levele Táncsics Mihályhoz, Gleniczky Sándor levele Táncsics Mihálynéhoz.]

Berzy András : Kossuth Lajos ismeretlen levele Horváth Mihályhoz. 596–604. p. [1863–ból.]

Berzy András : Móra Ferenc ismeretlen levele. 595–596. p. [Tomka Jánoshoz, 1934.]

Chikán Zoltánné, dr. : A nyelvi elemzés stilisztikai vonatkozásai az általános iskola VIII. osztályában. 127–144. p. [127. p.: Négyesy László stilisztikájáról.]

Némédi Lajos dr. : „A nemzet csinosodása”. 209–255. p. [A felvilágosodáskori irodalomról.]

Pataky László : Kortársi megemlékezés Adyról. 589–590. p. [Földessy Gyula emlékezésére Ady születésének 80. évfordulóján.]

Pataky László : A teljes Adyért. 257–266. p. [Születésének 80. évfordulójára.]

Gyűjtötték: *iff. Kozocsa Sándor* és a MTA Irodalomtörténeti Intézete külső, anyaggyűjtő munkatársai.

Szerkesztette: *Kemény G. Gábor*.

HATVANY LAJOS

1880—1961

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Irodalomtörténet szerkesztősége, s a magyar irodalom valamennyi munkása nevében szomorú szívvel veszünk most búcsút Hatvany Lajostól.

A mindig túl korán érkező halál egy szép, eredményes, s példával gazdag életet szakított meg.

Életműve teljes méltatásának megszületéséig hadd álljon itt ról a néhány szó, másképp már le nem róható hálánk és tiszteletünk jeléül. De figyelmeztetés is azoknak, akik talán már készülődnek is a monográfia megírására. Mert csonka lesz minden olyan munka, mely nem ragyogtatja fel az írások elemzése mögött Hatvany Lajos Jókai-regénybe kívánczó alakját. Jókai tudott ilyen mindent eldobó, a felismert igazság szirén hangjai után futó következetes Odysseuszként magukat mindentől eltépő hősokeket rajzolni. Tudományos karrier várt rá, az ország egyik legnagyobb vagyonát tudhatta magáénak, s a hírt, sikert és közszereplés tapsait egy néhány közneveltség és közmegeveltség között vergődő költőért vívott harcra cserélte fel. Vívott és vitázott Adyért, Móriczért, Babitsért. S nemcsak vallotta, hanem vállalta is azt, ami ebből az új irodalomból szólt: a forradalmat, majd az emigrációt, s a börtönt. Európa minden nagy szellemét ismerősének tudhatta, s neve ott forgott nemcsak az ország, hanem Európa újat forraló írói neve között. Ideáljai nem hültek bálványá szemében, nevükben és szellemükben cselekedett, mikor az alig ismert, s elnemismert József Attila mellett emelt szót. A forradalmat, az újat kereste politikában, irodalomban egyaránt. Éppen ezért marad tanítónk akkor is, mikor egyes igazságai felett eljár az idő.

Újért lobogó szenvedélye a mi példánk marad, s magáénak vallja a jövő is.

Szegedi vándorgyűlés

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1960. évi tavaszi vándorgyűlése egy jelentős irodalmi évforduló megünnepléséhez kapcsolódott és ez határozta meg a vándorgyűlés helyét is. Az 1910. május 28-án, tehát 50 éve elhunyt nagy magyar realista íróra, *Mikszáth Kálmánra emlékeztünk* kegyelettel, s Szegeden tartottuk a vándorgyűlést, ahol Mikszáth 1878—1880 között a Szegedi Napló főszerkesztője volt.

Vándorgyűlésünk 1960. május 30-án délelőtt a Szegedi Városi Tanács dísztermében rendezett *Mikszáth-emlékünneppel* kezdődött. A díszelnökségben helyet foglaltak a Magyar Irodalomtörténeti Társaság részéről *Waldapfel József* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, *Kardos Pál* egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa és *Komlós Aladár* tudományos kutató, az irodalomtudomány doktora, továbbá a szegedi rendezőszervek képviselői. *Biczó Györgynek*, a Szegedi Városi Tanács Végrehajtóbizottsága elnökének megnyitó szavai után a Szegedi Nemzeti Színház művészei, valamint a Szegedi Pedagógiai Főiskola kórusa léptek fel tetszéssel fogadott rövid művészi műsor keretében. Ezt követően *Király István* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa tartotta meg ünnepi előadását *Mikszáth a magyar irodalomban* címmel. Méltatta Mikszáth írói és emberi nagyságát, majd a polgári irodalomtörténet Mikszáthról kialakított mesélő, anekdotázó Mikszáth-képével szembeállította a marxista irodalomtörténetírás megállapításait. Király István ismertette a nagy realista író tevékenységének főbb mozzanatait, s elemezte életművének legértékesebb tulajdonságait.

Király István ünnepi megemlékezése után *Nacsády József*, a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének adjunktusa tartotta meg *Mikszáth és Szeged* című előadását, amely természetesen Mikszáth

szegedi tartózkodásának időszakával, annak értékelésével foglalkozott. A Szegedi Naplónak Mikszáth éppen a tragikus emlékéü szegedi árvíz idején volt főszerkesztője, s Nacsády József emlékeztetett többek között arra a tollal vívott harcra, amit Mikszáth a lap hasábjain keresztül folytatott Szeged újjáépítéséért és a bajbajutott szegediekért. És éppen ez az oka annak, hogy Szeged különösen magáénak érzi és vallja Mikszáthot.

Az emlékünneppel *Tari Jánosnak*, a Szegedi Városi Tanács Végrehajtóbizottsága elnökhelyettesének zárszavával ért véget.

A Társaság vándorgyűléseinek programjában immár hagyomány, hogy a rendezés helyéhez kapcsolódó előadáson túl egy-egy aktuális irodalomelméleti és irodalomtörténeti vitára is sor kerül. Szegeden is így történt.

Az *irodalomelméleti vitára* 30-án délután került sor, *Szigeti József* egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora *Technikai fejlődés és művészet* című vitaindító referátuma alapján. Az irodalomtörténész közvéleményt behatóan foglalkoztató *Juhász Gyula-kérdést* pedig a 31-én délelőtt megrendezett vita keretében igyekeztünk új irodalomtörténeti megvilágításba helyezni, *Szabolcsi Miklós*, az irodalomtudomány kandidátusa bevezető előadásának segítségével.

Mindkét vitaindító előadást élénk, magas színvonalú vita követte, a vitában felszólalók marxista igénnyel közeledtek a problémákhoz. Tekintettel arra, hogy mindkét referátum és az azokat követő vita igen értékes megállapításokat tartalmaz, az Irodalomtörténet szerkesztősége úgy határozott, hogy az Irodalomtörténet hasábjain közli a viták anyagát. E szám tartalmazza Szigeti József előadásának és az előadást követő vitának összefoglalását. Következő számunkban közöljük az irodalomtörténeti vitának, tehát Szabolcsi Miklós Juhász Gyuláról elhangzott előadásának és vitájának anyagát.

A vándorgyűlés programja keretében került sor 30-án este a szegedi Újságíró-Író Klubban arra a baráti beszélgetésre és ismerkedésre, amelyen a különböző városokból érkezett résztvevők és a szegedi írók, irodalomtörténészek vettek részt. A baráti összejövetelt itt is irodalmi műsor előzte meg.

A vándorgyűlés kitűzött célját teljesítette: megemlékezett a nagy magyar realistáról, Mikszáth Kálmánról; a megrendezett viták során sokakat foglalkoztató kérdéseket igyekezett a marxista irodalomelmélet szemszögéből megvilágítani. Az előadásokat nagy érdeklődés kísérte: írók, irodalomtörténészek, tanárok, kritikusok vettek részt a vitákon az ország különböző helyeiről, így Budapestről, Szegedről, Debrecenből, Pécsről, Egerből, Miskolcra, Nyíregyházáról és Szeged környékéről.

A vándorgyűlés után Pándi Pál főtitkár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetősége nevében levélben mondott köszönetet *Biczó Györgynek*, a Szegedi Városi Tanács Végrehajtóbizottsága elnökének és munkatársainak azért a támogatásért, amelyben a Társaságot a vándorgyűlés megszervezésében és megrendezésében segítették.

A Társaság életéből

A Központi Pedagógus Továbbképző Intézettel kötött megállapodásunk értelmében 1960. július 15-én a KPTI magyarszakos tanárok továbbképzését szolgáló előadásainak keretében *Weber Antal*, a Magyar Iro-

dalomtörténeti Társaság tudományos titkára tartott ankétot, amelyen ismertette a Társaság célkitűzéseit, problémáit; foglalkozott a pedagógusoknak a Társaság munkájába való bekapcsolódása szükségességéről, lehetőségeiről. A bevezetőhöz számos tanár szólt hozzá, elméleti kérdésekben kértek tanácsokat, és többen a Társaság és a pedagógusok munkájának összehangolására vonatkozó gyakorlati javaslatot tettek.

A Társaság és a Központi Továbbképző Intézet a jövőben is rendez közös továbbképző előadást.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság a Magyar Klasszikusok szerkesztőbizottságával és a Szépirodalmi Kiadóval egyetértésben határozatot hozott, hogy a *Magyar Klasszikusok sorozat kötetének megjelentetését 1961 közepéig be kell fejezni*. E szervek ugyanakkor kimondták azt is, hogy *1962-től újabb klasszikus sorozat kiadását kell megkezdeni, amely sorozat kötetének összeállítása ugyancsak a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, illetőleg a Társaság által kijelölendő szerkesztőbizottság feladata lesz. Az új sorozat kötetének meghatározására és az összeállítás munkálatainak előkészítésére a Társaság munkacsoportot jelölt ki.*

A Magyar Klasszikusok sorozatnak legutóbb megjelent kötetei: *Móricz Zsigmond*: Betyár — Árvácska, *Kazinczy Ferenc* Válogatott Művei I—II., *Jósika Miklós*: Abafi — II. Rákóczi Ferenc, *Arany László* Válogatott Művei.

Кальман Варга: СТАТЬИ МОЛОДОГО ЖИГМОНДА МОРИЦА

Жигмонд Мориц вошел в венгерскую литературу, как автор литературных очерков. На протяжении десяти лет они выражали его писательскую подготовку. На основе этих статей трудно было предсказать поприще кого стоит перед нами: будущего ученого или писателя.

Молодого Морица занимают три проблемы: поиски национальных особенностей венгерской литературы, соби́рание народных типов, языковых принципов и сопоставление авторского изображения и действительности. Его взгляды на литературную жизнь не отличаются от идей, ставшими позднее лозунгами «Ньюгата». В его очерках того времени, будущий писатель-реалист готовится мысленно на борьбу с проблемами своего века.

Автор по следующим аспектам разбирает ранние статьи Морица: Дьюла Ревички, Мольер, Луда́ш Мати, Витязь Михай Чокони, Традиции венгерской сцены, Большие прения Байзы, Библия.

Петер Эгри: МОМЕНТЫ ВИДЕНИЙ И СНОВ В ПОЭЗИИ АТТИЛА ЙОЖЕФА

Этот труд является дополнением и продолжением другой работы об Аттиле Йожефе которая теоретически, обобщенно и конспективно характеризовала ту современную сущность, которая образовалась с помощью марксистского сознательного мировоззрения поэта, его социалистического гуманизма, и примером которой в мировой литературе является поэзия Аттилы Йожефа.

Тема данной статьи—один элемент современного синтеза—моменты видения и сна в поэзии Аттилы Йожефа. Она подробно разбирает появление этих моментов в первом периоде творчества поэта, их отход на задний план и стремление нового единства во втором, современный, отражающий всю сложность общественных противоречий синтез, в третьем периоде поэзии Аттилы Йожефа.

Статья, на основании сопоставления с Костолани, определяет: обобщенность, реализм поэзии Аттилы Йожефа состоит не в том, что поэт изображает исчезновение мира снов, туманов, видений, а в том, что их образование и исчезание он показывает в постоянном взаимном влиянии, как единое, образованное противоречиями времени. Это изображение подчеркивает объективизм действительности.

Пал Швейтцер: НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ НАЧАЛА СТИХОВ АДИ

Ади очень часто интонирует свое стихотворение по начальной строке, первой строфе или периоде стиха. Исходя из этого, автор подробно разбирает метод стихосложения Ади. Его стихи с дедуктивным началом, с «хлестким» концом, и оба вида располагает в творчестве поэта. Автор показывает, что дедуктивное начало стихотворений военного периода становится неуверенным.

Краткие, резкие картины становятся недостаточными для Ади в изображении им внешней и внутренней действительности. Хлесткий неожиданный оборот, существовавший уже и в прежних стихах Ади, здесь появился, как результат противоречий, как заключение, как повышение уровня.

Ласло Галди : ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР ФИННО-УГОРСКОГО НАРОДНОГО СТИХОСЛОЖЕНИЯ

Автор стремится установить общую типологию народного стихосложения у финно-угров; по его мнению в этой области можно различить приблизительно шесть степеней исторического развития. — I. Краткие лирические песни (как т. н. *juoigos* у саами), основанные на повторении одного элементарного (часто двухтактного) мотива. Вместо текста поется часто вид рефрена, который может связаться с каким-нибудь личным именем или другим словом. — II. Краткие песни, основанные на простейших формах синтаксического и ритмического параллелизма; в одной паре стихов первый стих различается от второго только одним словом или двумя словами; остальные совершенно идентичны. Примеры из саамской, хантыйской и венгерской народной поэзии. — III. Песни, составленные по принципам гетерометрического «сцепления»; в этом случае каждая единица (2—4 строки) имеет другой «размер» (в широком смысле слова). См. мансийские героические песни и некоторые произведения из старовенгерской литературы (напр. Плач богородицы, начало XIV в.) — IV. Начала монометрического стихосложения; членение стихов становится одинаковым, а в каждом члене число слогов варьируется от 1 до 4. Примеры из мордовской, марийской, коми-зырянской и венгерской народной поэзии; см. также некоторые произведения старофинской литературы (напр. *Elinaa surma* и т. д.). — V. Изометрическое строение стихов приносит и стремление к урегулированию числа слогов. Анализ венгерской эпической песни о завоевании Панонии (1. половина XVI века) и ритмических колебаний в финском восьмисложном стихе (*Kalevala*). — VI. Изосиллабизм с некоторыми колебаниями во внутреннем членении стиха; первые моноритмические размеры. В последних главах автор занимается как оформлением простейших строфических форм, так и отношением финно-угорского стихосложения к стихосложению других народов.

Дарваш Иван : МОЕ ЗНАКОМСТВО С МАКСИМОМ ГОРЬКИМ

Автор знакомит с тем, как он познакомился с Горьким. Он проводил лето 1912 и 1913 годов в Римини, главным образом, в обществе русских друзей. Однажды в 1913 г. появился в этом кругу Горький, который направлялся из Виареджио на Капри.

Горький проявил большой интерес к венгерской литературе, в первую очередь к драме. Во время их бесед он попросил автора составить для него перечень из выдающихся произведений венгерской литературы.

Автор с радостью выполнил это пожелание. Он был осведомлен о том, что Горький действительно получил его посланное. Перечень этих книг во время войны пропал и в настоящее время автор помнит только несколько наиболее важные из них. Среди них встречались произведения Банк Бан И. Катона, собрание стихотворений Вёреш-марти, Пэтёфи, Арань, Йокаи, Миксат и среди современных М. Лендель, Ференц Мольнар, Лайош Биро в переводах на немецкий и реже на русский язык.

Автор поднял вопрос о том, что было бы интересно с этой точки зрения проанализировать наследство Горьково. Для нас представляет большой интерес, что именно знал Горький из Венгерской литературы.

K. Vargha : OEUVRES DE JEUNESSE DE ZSIGMOND MÓRICZ

Les études littéraires de Zsigmond Móricz marquent son entrée dans la littérature hongroise. En lisant ces études qui reflètent les préparatifs d'une dizaine d'années, on aurait peine à dire, si c'est la carrière d'un savant ou d'un écrivain qui se profile à travers les pages.

La recherche des traits nationaux dans la littérature hongroise, la collection des types populaires et des phénomènes linguistiques, enfin la confrontation de la description avec la réalité: voilà les problèmes qui occupent le jeune Móricz. Ses opinions concernant la vie

littéraire ne diffèrent point des principes que plus tard la revue littéraire „Nyugat” inscrira à son drapeau. Dans les études de cette période c’est le réaliste futur qui se prépare mentalement pour le combat avec les problèmes de son époque.

L’auteur analyse selon ces points de vue quelques études du jeune Móricz: Reviczky Gyula, Ludas Matyi, Molière, Csokonai Vitéz Mihály, Les traditions du théâtre hongrois, Les grandes polémiques de Bajza, La Bible.

P. Egri : VISION ET RÊVE DANS LES POÉSIES D’ATTILA JÓZSEF

Dans un article précédent l’auteur a donné une caractérisation générale et esquissée de la synthèse moderne de l’idéologie marxiste et de l’humanisme socialiste dont les poésies d’Attila József présentent un exemple de haute valeur dans la littérature mondiale.

Pour compléter ce premier article, l’étude présente offre une analyse détaillée d’un des éléments de cette synthèse: les moments de visions et de rêve dans les poésies d’Attila József. Ces moments font leur apparition dès la première période de l’oeuvre poétique d’Attila József, pour s’effacer d’abord et aspirer ensuite vers une nouvelle unité dans la seconde et devenir enfin l’expression de la synthèse des contradictions sociales dans la troisième période créatrice du poète.

A propos d’un parallèle avec Kosztolányi l’auteur constate que le caractère synthétique ainsi que la valeur de la réalité des poésies d’Attila József ne sont pas dans la représentation de la dissipation du monde des rêves et des visions brumeux, mais dans le fait que le poète représente leur naissance et leur dissipation dans leur action réciproque, en unité se réalisant dans les antithèses des contradictions de l’époque. Loin de dissoudre le caractère objectif de la réalité, cette représentation le met en relief.

P. Schweitzer : QUELQUES PROBLÈMES DE L’ART POÉTIQUE D’ADY

L’intonation des poésies d’Ady est très souvent donnée par la première ligne, strophe ou période. Partant de ce fait, l’auteur soumet à une analyse détaillée la technique de l’art poétique d’Ady, dont les deux types caractéristiques sont les poésies au commencement déductif et elles se terminant par une pointe. L’auteur désigne la place de ces poésies dans l’oeuvre d’Ady, montrant que dans les poésies écrites pendant la guerre le commencement déductif devient de plus en plus incertain: les images concises ne suffisent plus au poète voulant représenter la vérité extérieure et intérieure. La pointe dont Ady se servait dans ses poésies d’auparavant, réparait, mais naissant de contradictions, devient ici l’expression d’une plus haute synthèse.

L. Gáldi : COUP D’OEIL SUR LA TYPOLOGIE DE LA VERSIFICATION POPULAIRE DES PEUPLES FINNO-OUGRIENS

L’auteur se propose d’établir une sorte de typologie qui soit valable pour la versification populaire de tous les peuples finno-ougriens. A son avis, il est possible d’y distinguer au moins six degrés de l’évolution: I. Chansons très brèves, fondées sur la répétition d’un seul motif (composé souvent de deux mesures). Dans certaines chansons lapones, par exemple, le texte peut encore manquer entièrement pour être remplacé par une sorte de refrain; en d’autres cas, c’est à un nom de personne ou à un mot mis en relief que s’ajoute le refrain (par ex. *nunnu de nunnu*). — II. Chansons fondées sur un parallélisme encore très rudimentaire; dans une paire de vers, le texte du premier vers ne diffère que par un seul mot (ou deux) de celui du second (exemples lapons, ostiaks, hongrois, etc.). — III. Chansons composées d’une mosaïque de membres parallèles; cette espèce d’„enchaînement” hétérométrique caractérise surtout les chants héroïques des Vogouls; peut-être en retrouve-t-on les traces même dans l’ancienne poésie hongroise (Complainte de Marie, début du XIVe siècle). — IV. Groupement plus ou moins uniforme des „segments” rythmiques du vers; début de la monométrie.

Le nombre des syllabes reste encore libre ou, pour mieux dire, dans chaque „segment“ le nombre des syllabes peut varier de 1 à 4. Exemples mordves, tchérimisses, zyriènes et hongrois; on peut en rapprocher aussi certaines formes plus ou moins libres de l'ancienne poésie finnoise (*Elinan surma*, début du XVIe siècle). — V. Groupement uniforme des „segments“ rythmiques, combiné avec une prépondérance plus marquée de l'isosyllabisme. Comparaison d'un chant épique hongrois du XVI- siècle sur la prise de la Pannonie avec les diverses variété de l'octosyllabe finnois (vers du Kalevala). — VI. Isosyllabie combinée d'abord avec une certaine liberté de la segmentation, ensuite avec une segmentation absolument rigoureuse. Cristallisation des premiers mètres monorythmiques. Dans la partie finale l'auteur examine aussi bien la genèse de quelques strophes populaires que les contacts possibles de la versification finno-ougrienne avec celle d'autres peuples.

K. Vargha : SCHRIFTEN DES JUNGEN ZSIGMOND MÓRICZ

Die ersten Werke, durch die sich Zsigmond Móricz einen Platz in der ungarischen Literatur erwarb, sind seine literarischen Studien. Auf Grund dieser zehn Jahre umfassenden Vorbereitungen wäre es schwer, vorauszusagen, ob sich aus ihrem Verfasser ein Gelehrter oder ein Schriftsteller entwickeln wird.

Das Suchen nach den nationalen Zügen in der ungarischen Literatur, das Sammeln der volkstümlichen Typen und der Spracheigenheiten, schließlich die Gegenüberstellung von schriftstellerischer Darstellung und Wirklichkeit: dies sind die Probleme, die den jungen Móricz beschäftigen. Seine Ansichten über das literarische Leben unterscheiden sich nicht von den Prinzipien, welche später die literarische Zeitschrift „Nyugat“ auf ihre Fahne schreibt. In den Studien dieser Periode rüstet sich der zukünftige Realist gedanklich zum Kampf mit den Problemen seiner Zeit.

Nach diesen Gesichtspunkten analysiert der Verfasser des vorliegenden Aufsatzes einige Studien des jungen Móricz: Reviczky Gyula, Ludas Matyi, Molière, Csokonai Vitéz Mihály, die Traditionen der ungarischen Bühne, Die großen Polemiken Bajzas, Die Bibel.

P. Egri : VISION UND TRAUM IN DEN GEDICHTEN ATTILA JÓZSEFS

Die vorliegende Studie bildet die Fortsetzung bzw. Ergänzung eines früheren Aufsatzes über Attila József, in welchem der Verfasser eine allgemeine und skizzenhafte Charakterisierung der modernen Synthese von marxistischer Ideologie und sozialistischem Humanismus gibt, als deren Beispiel von weltliterarischem Wert die Dichtung Attila Józsefs gelten kann.

In dieser zweiten Studie wird ein Element jener modernen Synthese: die vision- und traumhaften Momente in den Gedichten Attila Józsefs analysiert. Bereits in der ersten schöpferischen Periode des Dichters erscheinen diese Momente, um während der zweiten erst in den Hintergrund zu treten, dann einer neuen Einheit zuzustreben, und sich schließlich in der dritten Periode Attila Józsefs zu einer die gesellschaftlichen Widersprüche in ihrer ganzen Fülle und Vielfalt ausdrückenden Synthese zu gestalten.

An Hand einer Parallele mit Kosztolányi macht der Verfasser folgende Feststellung: Der zusammenfassende Charakter, der Realitätswert der Dichtung Attila Józsefs bestehen nicht darin, daß der Dichter die Auflösung der Welt der Träume, der nebelhaften Visionen darstellt, sondern darin, daß er ihr Entstehen und Zerrinnen in stetiger Wechselwirkung, als die sich in Gegensätzen verwirklichende Einheit der Widersprüche der Zeit darstellt. Die Objektivität der Wirklichkeit wird durch diese Darstellungsweise nicht aufgelöst, sondern noch betont.

P. Schweitzer : ÜBER EINIGE FRAGEN DER ANFANGSZEILEN ADYS

Ady intoniert seine Gedichte häufig mit der Anfangszeile, der ersten Strophe oder Periode. Aus dieser Tatsache ausgehend untersucht der Verfasser die Technik der Dichtkunst Adys, deren beide Haupttypen die Gedichte mit deduktiver Anfangszeile und die mit einer „Pointe“ endenden Gedichte sind. Der deduktive Anfang wird in den während des Weltkriegs geschriebenen Gedichten immer unsicherer: die mit knappen Zügen scharf umrissenen Bilder sind dem Dichter nunmehr unzulänglich zur Darstellung der äußeren und inneren Wirklichkeit. Die „Pointe“, die auch in den früheren Gedichten Adys vorhanden war, gewinnt in den neueren Gedichten die Bedeutung einer aus Widersprüchen entstandenen höheren Synthese

L. Gáldi : TYPOLOGISCHE ÜBERSICHT DER VOLKSTÜMLICHEN VERSKUNST
BEI DEN FINNISCH-UGRISCHEN VÖLKERN

Verf. bestrebt in einem typologischen Überblick die volkstümliche Verskunst aller finnisch-ugrischen Völker zusammenzufassen. Seiner Meinung nach, kann man auf diesem Gebiet ungefähr sechs Entwicklungsstufen unterscheiden: I. Sehr kurze Lieder, in denen dasselbe einfache (meist zweistaktige) Motiv mehrmals wiederkehrt. In vielen derartigen lappischen Liedern (*juoigos*) finden wir, statt des Textes, nur eine Art Refrain aus Lallwörtern (wie z. B. *nunnu de nunnu*); manchmal knüpft sich dieser Refrain an einen Personennamen oder an ein anderes Wort. — II. Die auf der ersten Stufe des Parallelismus stehenden Lieder; in einem Verspaar unterscheidet sich die zweite Zeile von der ersten durch ein Wort oder höchstens zwei Wörter (Beispiele aus der lappischen, ostjakischen, ungarischen Volksdichtung). — III. Längere mosaikartige Lieder, die auf dem Prinzip der sogenannten „concatenatio heterometrica“ beruhen: jede kleine Verseinheit ist in einer anderen Versform verfaßt. Man findet diese Stufe besonders in den wogulischen Heldenliedern, aber vielleicht auch in der mittelalterlichen ung. Dichtung (Altungarische Marienklage). — IV. Anfänge des monometrischen Versbaus: die Silbenzahl variiert noch von 1 bis 4, aber in jeder Zeile findet man dieselbe Zahl von kleineren rhythmischen Gliedern. Beispiele aus der mordwinischen, tschere-missischen, syrjänischen und ungarischen Volksdichtung, wie auch aus der älteren finnischen Dichtung (*Elinan surma* usw.). — V. Einheitliche Neigung zur gleichen Silbenzahl, mit verhältnismäßig wenigen Schwankungen. Analyse einer ung. epischen Dichtung aus dem XVI. Jh. (Die Eroberung Pannoniens) und der rhythmischen Möglichkeiten des Kalevala-Verses. — VI. Gleiche Silbenzahl, aber Schwankungen in der inneren Gliederung des Verses; Erscheinung der ersten monorythmischen Versmaße. In den letzten Kapiteln beschäftigt sich Verf. mit der Ausbildung der einfachsten Strophenschemen und mit dem Verhältnisse des finnisch-ugrischen Verssystems zum Versbau anderer Völker.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Pataki Ferenc

A kézirat a nyomdába érkezett: 1960. X. 27. — Póldányszám: 1500 — Terjedelem: 16·5 (A/5) ív

1961.52470 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) ÉS WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: Vargha Kálmán tudományos kutató, Egri Péter tanársegéd, Schweitzer Pál középiskolai tanár, Galdi László oszt. vez., Darvas István tudományos kutató, Tiborcz Zsigmond újságíró, Földes Anna újságíró, Hevesi József könyvtáros, Hegyaljai Kiss Géza ny. középiskolai tanár, Mezősi Károly gimnáziumi igazgató, Bery István középiskolai tanár, R. Kocsics Rózsa középiskolai tanár, Weber Antal egyetemi docens, Sara Péter tudományos munkatárs, Nagy Péter tudományos kutató, Rajnavölgyi Géza középiskolai tanár, Bikácsi Lajos középiskolai tanár, Gallai Karoly középiskolai tanár, Nemesi Lajos főiskolai igazgató, Gyenis Vilmos egyetemi adjunktus, Sziggyartó László középiskolai tanár, Fodor András középiskolai tanár, Mádl Antal egyetemi adjunktus.

Következő számaink tartalmából: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándor-gyűlésén elhangzott viták összefoglalása. Mercnyi Oszkar: Berzsenyi problémák, Rába György: Szabó Lőrinc költészete, Lőkös István: Dayka Gábor egri éveiről, Gergely Gergely: Tolnai Lajos utolsó korszakának regényeiről, Kovács Győző: A polgári ízlés Kazinczy nyelvújító törekvéseiben, Nader György: Thomas Mann Félix Krulljának motívumairól.

Szerkesztőség: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1. — Telefon: 180—242.

Ára : 8,— Ft

Előfizetés egy évre : 24,— Ft

PÁLYÁZATI HIRDETMÉNY

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására:

- 1.) *Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos vagy helyi jellegű társaságok, illetve organumok története);*
- 2.) *A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.*

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest I., Úri utca 51—53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága

00048-062

Előfizethető Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámla szám: egyéni előfizetésnél 61.257, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. számú folyószámlára.)